BORIS JOHNSON

CHURCHILLIO VEIKSNYS

KAIP VIENAS ŽMOGUS LĖMĖ ISTORIJĄ

TYTO ALBA

BORIS JOHNSON

CHURCHILLIO VEIKSNYS

KAIP VIENAS ŽMOGUS LĖMĖ ISTORIJĄ

Iš anglų kalbos vertė
Laimantas Jonušys

VILNIUS 2015

UDK 94(410)„1936/1952“(092)
Jo-89

Boris JOHNSON
THE CHURCHILL FACTOR
How One Man Made History
First Published in Great Britain
in 2014 by Hodder & Stoughton

Winstono Churchillio nuotrauka pirmame viršelyje *Yousuf Karsh, Camera Press, London*
Boriso Johnsono nuotrauka ketvirtame viršelyje © *Rex / Micha Theiner*

ISBN 978 609 466 137-2

Skiriu Leo F. Johnsonui

TURINYS

ĮŽANGA

ŠUO VARDU CHURCHILLIS

Man augant abejonių nebuvo: Churchillis – tiesiog geriausias visų laikų Britanijos valstybininkas. Nuo labai jaunų metų gana aiškiai suvokiau, ką jis nuveikė: nugalėdamas visus sunkumus atvedė mano šalį į pergalę prieš vieną šlykščiausių pasaulio kada nors regėtų tironijų.

Žinojau jo gyvenimo gaires. Mudu su broliu Leo buvome taip įnikę į Martino Gilberto *Iliustruotą biografiją*, kad mintinai išmokome užrašus prie nuotraukų.

Žinojau, kad jis buvo įvaldęs retorikos meną, o mano tėvas (kaip ir daugelio mūsų tėvai) kartodavo kai kuriuos garsiausius jo posakius; ir jau tada žinojau, kad šis menas nyksta. Žinojau, kad jis buvo sąmojingas ir nepagarbus ir net pagal savo meto normas politiškai nekorektiškas.

Vakarieniaujant mums pasakodavo išgalvotas istorijas, pvz., kaip Churchilliui, sėdinčiam tualete, buvę pranešta, kad su juo nori susitikti ministras be portfelio (*Lord Privy Seal*), o jis atsakęs esąs uždarytas išvietėje (*sealed in the privy*), ir t. t. Žinojome anekdotą, kaip socialistė Parlamento narė Bessie Braddock neva pasakiusi jam, kad jis girtas, o jis stulbinamai šiurkščiai atšovęs, jog ji negraži, o jis rytą būsiąs blaivas.

Rodos, daugmaž žinojom ir tą apie torių ministrą su gvardiečiu... Jūs turbūt žinote, bet nesvarbu. Aną dieną per pietus „Savoy“ viešbutyje išgirdau kanoninę versiją iš Nicholaso Soameso, jo anūko.

Net žinant, koks puikus Soamesas pasakotojas, tai skamba panašiai į tiesą – ir byloja šį tą apie esminę knygos temą: Churchillio kilniaširdiškumą.

– Vienas jo ministras konservatorius buvo agrastas – na, suprantat... – tarė Soamesas pakankamai garsiai, kad nugirstų kone visas restoranas, – ...bet jis taip pat buvo geras mano senelio draugas. Jis vis įkliūdavo, bet, aišku, tais laikais žurnalistai nebuvo tokie landūs, ir niekas nieko nesakė. Vieną dieną jis per daug sau leido, nes buvo pričiuptas Haid parke trečią nakties barškinantis gvardietį – ir, beje, vasario mėnesį.

Apie tai tuoj pat buvo pranešta frakcijos drausmintojui, o tas paskambino Jockui Colville'iui, mano senelio asmeniniam sekretoriui.

„Džokai, – tarė drausmintojas, – deja, turiu labai blogą naujieną apie tokį ir tokį. Vėl kaip visada, bet dabar pasigavo spauda, ir tikriausiai iškils į viešumą.“

„O, Dieve“, – sudejavo Colville'is.

„Man atrodo, aš tikrai turėčiau atvažiuoti ir pasakyti premjerui asmeniškai.“

„Taip, manau, kad turėtum.“

Taigi, frakcijos drausmintojas nuvažiavo į Čartvelį [*Chartwell* – jo namus Kente] ir įėjęs į senelio kabinetą rado jį dirbantį prie rašomojo stalo. „Nagi, drausmintojau, – tarė jis pasukęs galvą, – kuo galiu padėti?“

Drausmintojas paaiškino tą liūdną reikalą. „Jam reikės pasitraukti“, – užbaigė jis.

Stojus tylai Churchillis papsėjo cigarą. Paskui paklausė: „Ar teisingai išgirdau, kad toks ir toks buvo pagautas su gvardiečiu?“

„Taip, premjere.“

„Haid parke?“

„Taip, premjere.“

„Ant parko suoliuko?“

„Taigi, premjere.“

„Trečią nakties?“

„Tikra tiesa, premjere.“

„Tokiu oru! Dieve mano, galim didžiuotis, kad esam britai!“

~

Žinojau, kad jaunystėje jis buvo stebėtinai drąsus ir savo akimis matė kraujo praliejimą, į jį buvo šaudoma keturiuose žemynuose ir jis buvo vienas pirmųjų žmonių, skridusių lėktuvu. Žinojau, kad Harou mokykloje buvo kaip ir neūžauga, tik apie 1,7 metro, o per krūtinę 79 centimetrus, ir, įveikęs savo mikčiojimą, depresiją bei pasibaisėtiną tėvą, tapo įžymiausiu gyvu anglu.

Aš sumojau, kad jis turi kažką švento ir magiško, nes mano seneliai išsaugojo *Daily Express* pirmą puslapį tos dienos, kai jis mirė devyniasdešimties metų. Man buvo smagu, kad gimiau metais anksčiau: kuo daugiau apie jį skaičiau, tuo labiau didžiavausi, kad jam dar gyvenant jau buvau gimęs. Taigi atrodo tuo liūdniau ir keisčiau, kad šiandien, praėjus beveik penkiasdešimčiai metų po jo mirties, kyla grėsmė, jog jis bus užmirštas ar bent netinkamai prisimenamas.

Aną dieną pirkau cigarą Artimųjų Rytų šalies, ko gero, sumanytos Churchillio, oro uoste. Pastebėjau, kad cigaras pavadin-

tas „San Antonio Churchill", ir paklausiau neapmuitintų prekių pardavėjo, ar jis žinąs, kas buvo Churchillis. Jis atidžiai perskaitė pavardę, o aš jam ją ištariau.

– Šeršyl? – pratarė sutrikęs.

– Per karą, – paaiškinau, – Antrąjį pasaulinį karą.

Tada pasirodė, kad jo atminties užkaboriuose duslutėliai tylutėliai dzingtelėjo varpelis.

– Senas lyderis? – paklausė jis. – Na, gal ir taip. Nežinau, – gūžtelėjo pečiais.

Ką gi, jis pasirodė ne prasčiau už daugelį dabartinių vaikų. Tie, kurie sėdėdami klasėje paiso, kas kalbama, susidaro įspūdį, kad jis buvo tas tipas, kuris kovojo prieš Hitlerį, kad išgelbėtų žydus. Tačiau, pagal neseniai atliktą apklausą, dauguma jaunuolių mano, kad Churchillis yra šuo vienoje britų draudimo bendrovės reklamoje.

Man tai atrodo apgailėtina, nes akivaizdu, kad jis toks veikėjas, kuris turėtų būti patrauklus dabartiniams jauniems žmonėms. Jis buvo ekscentrikas, nutrūktgalvis, ironikas, dėvintis savo firminius drabužius, ir – grynas genijus.

Noriu šį tą papasakoti apie tą genijų tiems, kurie gal nedaug apie jį nutuokia arba pamiršo; ir, žinoma, suprantu, kad elgiuosi įžūlokai.

Nesu profesionalus istorikas, o kaip politikas, nesu vertas atrišti jam batų – ar net Royui Jenkinsui, parašiusiam puikią vienatomę biografiją; o kaip Churchillio tyrinėtojas, tesu nykštukas šalia Martino Gilberto, Andrew Robertso, Maxo Hastingso, Richardo Toye ir daugelio kitų.

Žinau, kad per metus išeina šimtas knygų apie mūsų herojų, ir vis dėlto manau, jog metas įvertinti jį iš naujo, nes jo reputacijos negalime laikyti nepajudinama. Antrojo pasaulinio karo

kariai po truputį nyksta. Mes netenkame tų, kurie gali prisiminti jo balsą, ir man neramu, kad kyla pavojus – tiesiog per miglas – užmiršti jo darbų mastą.

Šiuo metu mes linkę manyti, kad Antrasis pasaulinis karas laimėtas rusų krauju ir amerikiečių pinigais; ir nors kai kuriais atžvilgiais tai tiesa, tiesa ir tai, kad nesant Churchillio Hitleris tikriausiai būtų nugalėjęs.

Tuo noriu pasakyti, kad nacių užkariavimai Europoje visai galėjo būti įtvirtinti negrįžtamai. Šiandien mes teisingai dejuojame dėl Europos Sąjungos trūkumų – bet esame užmiršę apie to visai galimo iš galimų pasaulių siaubą.

Šiais laikais mums reikia tai prisiminti ir reikia prisiminti, kaip šis Britanijos premjeras padėjo suformuoti tą pasaulį, kuriame tebegyvename iki šiol. Jo kuriančios minties pėdsakų galime rasti daug kur Žemės rutulyje – nuo Europos ir Rusijos iki Afrikos ir Artimųjų Rytų.

Churchillis šiandien reikšmingas todėl, kad išgelbėjo mūsų civilizaciją. Ir svarbiausia – tik jis galėjo tai padaryti.

Jis gyvu pavyzdžiu triuškinamai paneigė visus istorikus marksistus, manančius, kad istoriją lemia galingos beasmenės ekonominės jėgos. Churchillio veiksnio esmė ta, kad viską nulemti gali vienas žmogus.

Galime pamatyti, kaip per septynis viešos veiklos dešimtmečius jo asmenybė ne kartą paveikė pasaulį ir jo įvykius – kur kas daugiau jų, nei dabar plačiai prisimenama.

Jis prisidėjo prie gerovės valstybės užuomazgos XX a. pradžioje. Padėjo sumanyti britų darbininkams reikalingas darbo biržas, arbatos pertraukas ir nedarbo draudimą. Sukūrė Karališkąjį oro laivyną bei tanką ir lemtingai prisidėjo prie karo veiksmų – ir galiausiai savo šalies pergalės – Pirmajame pasauli-

niame kare. Buvo nepakeičiamas įkuriant Izraelį (ir kitas valstybes), juolab agituojant už vieningą Europą.

Kai kuriais atvejais jis buvo priešgyna, smerkiantis įvykių tėkmę, ir niekada taip esmingai nepaveikė istorijos eigos kaip 1940 metais.

Žmogaus charakteris sukuria jo likimą, kaip teigė graikai, ir aš pritariu. Jeigu taip ir yra, tai sudėtingesnis ir įdomesnis klausimas yra, kas sudaro charakterį.

Kokie gi elementai įgalino jį įgyvendinti tą milžinišką vaidmenį? Kokiose kalvėse nukaltas tas aštrus protas ir geležinė valia?

Koks tas kūjis, kokia grandinė, kokiame žaizdre grūdinosi jo protas? – klausiant beveik Williamo Blake'o žodžiais. Štai klausimas.

Bet pirmiausia pabandykime sutarti, ką jis nuveikė.

PIRMAS SKYRIUS

HITLERIO PASIŪLYMAS

Jeigu ieškote vieno iš lemtingų pastarojo pasaulinio karo momentų ir pasaulio istorijos lūžio, eime su manimi. Nueikime į apšiurusį kambarį Bendruomenių Rūmuose – užlipkime keletą laiptelių, atverkime girgždančias duris, nužingsniuokime blausiai apšviestu koridoriumi – ir mes jau čia.

Šio kambario nėra Vestminsterio rūmų planuose – dėl akivaizdžių saugumo sumetimų; ir gidai šiaip jums jo nerodys. Iš tikrųjų paties to kambario, apie kurį jums kalbu, nebėra, nes jis buvo subombarduotas per antskrydžius, bet kopija gana gerai atitinka originalą.

Tai vienas iš kambarių, kuriuose premjeras susitikdavo su Bendruomenių kolegomis, o apie apstatymą neverta daug kalbėti, nes jis nuspėjamas.

Įsivaizduokite labai daug žalios odos, žalvarinius bumbulus, šiurkščią ąžuolinę apdailą, Pugino tapetus* ir keletą graviūrų, kabančių tarsi būtų ne visai blaivios. Ir įsivaizduokite dūmus – nes mes kalbame apie 1940 m. gegužės 28 d. popietę, o tais laikais dauguma politikų, kaip ir mūsų herojus, buvo nepailstantys tabako vartotojai.

---

* Vestminsterio rūmų tapetams buvo naudojama architekto A. W. N. Pugino XIX a. pirmoje pusėje sukurta ornamentika (*čia ir toliau – vertėjo pastabos*).

Galima drąsiai teigti, kad pro langus su vidstakčiais daug šviesos neprasiskverbė, bet dauguma piliečių būtų lengvai atpažinę svarbiausius veikėjus. Iš viso jų buvo septyni, ir tai buvo Britanijos Karo kabinetas.

Kokia sunki krizė buvo ištikusi, rodo tai, kad jie kone ištisai posėdžiavo jau tris dienas. Tai jau devintas posėdis nuo gegužės 26 d., ir jie dar nebuvo radę atsakymo į sau ir pasauliui iškilusį egzistencinį klausimą.

Pirmininkavo ministras pirmininkas – Winstonas Churchillis. Vienoje pusėje sėdėjo Neville'is Chamberlainas, aukšta apykakle, trumpais ūsiukais – kietasprandis buvęs premjeras, kurį Churchillis nesivaržydamas išstūmė. Teisingai ar ne, Chamberlainas buvo kaltinamas už tai, kad fatališkai neįvertino Hitlerio keliamos grėsmės, ir už nuolaidžiavimo nesėkmę. Mėnesio pradžioje vokiečiams išgrūdus britus iš Norvegijos, kaltė buvo suversta Chamberlainui.

Dar buvo lordas Halifaxas, aukštas kaulėtas užsienio reikalų ministras, prigimęs nesveiką kairę ranką – ją slėpdavo juodoje pirštinėje. Buvo Archibaldas Sinclairis, Churchillio pamestos Liberalų partijos vadovas. Buvo Clementas Attlee ir Arthuras Greenwoodas, atstovaujantys Leiboristų partijai, o ją Churchillis buvo itin isteriškai išplūdęs. Ministrų kabineto sekretorius seras Edwardas Bridgesas viską užrašinėjo.

Posėdžio klausimas buvo labai paprastas, ir jie gromuliavo jį jau kelias dienas, o žinios ateidavo vis juodesnės. Niekas to garsiai neištarė, bet visi suprato, apie ką kalbama. Ar Britanijai reikia kariauti? Ar protinga jauniems britų kariams žūti kare, kurį, sprendžiant iš visų ženklų, lemta pralaimėti? O gal Britanijai vertėtų sudaryti kokią nors sutartį, kuri, ko gero, išgelbėtų šimtus tūkstančių gyvybių?

Ir jeigu tada būtų šitaip susitarta ir karas praktiškai pasibaigęs su Britanijos pasitraukimu, ar tokia sutartis būtų išgelbėjusi milijonus gyvybių visame pasaulyje?

Nemanau, kad daug mano kartos – juolab mano vaikų kartos – žmonių aiškiai suvokia, kaip nedaug mums iki to trūko ir kaip diskretiškai, racionaliai Britanija galėjo užbaigti šį reikalą 1940 metais. Kai kurie rimti ir įtakingi balsai siūlė pradėti „derybas".

Nesunku suprasti, kodėl jie taip manė. Žinios iš Prancūzijos buvo ne šiaip blogos – jos buvo neįtikėtinai blogos, ir neatrodė, kad būtų bent mažiausios pagerėjimo vilties. Vokiečių pajėgos ritosi Paryžiaus link, nublokšdamos prancūzų gynybos įtvirtinimus taip paniekinamai lengvai, kad iš tiesų atrodė, jog užgimė nauja galinga rasė, visus pranokstanti didžiausiu uolumu ir veiksmingumu. Hitlerio „panceriai" plūdo ne tik per Olandiją bei Belgiją, bet ir per neva neįveikiamas Ardėnų griovas, aplenkdami tą komišką Mažino [Maginot] liniją.

Prancūzų generolai atrodė apgailėtinai – žilaplaukiai sukriošėliai su kepėmis kaip Kluzo*. Kai tik jie atsitraukdavo prie naujos gynybinės linijos, pamatydavo, kad vokiečiai kažkaip jau ten atsiradę; o paskui atlėkdavo it furijos pikiruojamieji bombonešiai „Stuka", ir tankai vėl riedėjo pirmyn.

Britanijos ekspedicinės pajėgos buvo atkristos plotelyje aplink Lamanšo uostus. Jos kartą pabandė kontratakuoti, buvo atstumtos ir dabar laukė evakuacijos iš Diunkerko. Jeigu Hitleris būtų paklausęs savo generolų, galėjo mus tada sutriuškinti: į mažėjantį ir faktiškai neapginamą žemės lopinėlį nusiųsti sumanų generolą Guderianą su tankais. Galėjo nukauti arba paimti į ne-

* Prancūzas inspektorius Clouseau – komiškas amerikiečių kino filmų personažas.

laisvę didžiąją dalį kovinių Britanijos pajėgų ir atimti iš šios šalies fizinį sugebėjimą priešintis.

Jau ir taip *Luftwaffe* pyškino į paplūdimius; britų kariai plūduriavo vandenyje veidu žemyn; jie beviltiškai šaudė į dangų šautuvais „Lee Enfield"; pikiruojamieji bombonešiai kapojo juos į skutelius. Tuo momentu, gegužės 28 d., atrodė labai tikėtina, – generolams ir politikams, nors ir ne plačiajai visuomenei, – kad kariuomenės branduolys bus prarastas.

Karo kabinetui akis badė didžiausias Britanijos karinių pajėgų pažeminimas po Amerikos kolonijų praradimo, ir atrodė, kad išeities nėra. Per nugarą eina šiurpuliai pasižiūrėjus į Europos žemėlapį, koks jis atrodė tam Karo kabinetui.

Austrija buvo praryta prieš dvejus metus, Čekoslovakija nebeegzistavo, Lenkija buvo sutriuškinta, o per keletą pastarųjų savaičių Hitleris savo užkariavimų kolekciją papildė šiurpulį varančiu sąrašu. Užėmė Norvegiją, kuo lengviausiai apmovęs britus, taip pat ir Churchillį, kelis mėnesius kūrusį pasmerktą planą užbėgti jam už akių. Daniją jis užgrobė vos daugiau kaip per keturias valandas.

Olandija pasidavė, diena anksčiau Belgijos karalius vidurnaktį silpnadvasiškai iškėlė baltą vėliavą; ir su kiekviena valanda pasiduodavo vis daugiau Prancūzijos pajėgų – kartais beprotiškai narsiai pasipriešinus, o kartais beviltiškai fatališkai lengvai.

1940 m. gegužę svarbiausia geostrateginė aplinkybė buvo ta, kad Britanija – Britanijos imperija – buvo vieniša. Bent artimiausiu metu nebuvo realistinių pagalbos perspektyvų. Italai buvo nusistatę prieš mus. Jų vadovas fašistas Mussolinis su Hitleriu sudarė „Plieno paktą" ir – kai atrodė, kad Hitleris negali pralaimėti, – kiek vėliau stojo kariauti jo pusėje.

Rusai buvo pasirašę šlykštų Molotovo–Ribbentropo paktą, kuriuo sutarė su naciais pasidalinti Lenkiją. Amerikiečiai buvo jautrūs Europos karams, ir tai suprantama: Pirmajame pasauliniame kare jie prarado 56 000 žmonių, o priskaičiavus ir gripo aukas – daugiau kaip 100 000. Jie siūlė ne ką daugiau kaip atokios užuojautos murmesius, ir, nepaisant visos Churchillio geidžiamybės retorikos, nebuvo nė ženklo, kad iš už kalvos keteros trimituodama pasirodys JAV kavalerija.

Tame kambaryje visi įsivaizdavo tolesnio kariavimo padarinius. Apie karą jie viską žinojo, kai kurie buvo kariavę Didžiajame kare, o juk po tų siaubingų skerdynių tebuvo praėję dvidešimt dveji metai – mažiau negu dabar po pirmojo Persijos įlankos karo.

Vargu ar Britanijoje buvo šeimų, nepatyrusių sielvarto. Ar būtų teisinga – ir ar sąžininga – prašyti žmonių dar kartą tai išgyventi? Ir kokiam tikslui?

Iš Vyriausybės protokolo atrodo, kad posėdžio pradžioje pasisakė Halifaxas. Jis ėjo tiesiai prie reikalo esmės – su tais pačiais argumentais kaip ir pastarąsias keletą dienų.

Tai buvo įspūdinga asmenybė. Aukštas, labai aukštas – 196 centimetrų ūgio, jis Churchillį pranoko maždaug 25 centimetrais, nors manau, kad prie stalo šis pranašumas buvo ne toks svarbus. Kupolo formos kakta pritiko šiam šauniam Oksfordo *All Souls* koledžo tarybos nariui, baigusiam Itoną ir tapusiam akademinės sferos žvaigžde. (Nepamirškime, kad Churchillis net nestudijavo universitete, o į Sandhersto karo akademiją pateko tik iš trečio bandymo.) Sprendžiant iš to meto filmuotos medžiagos, Halifaxas kalbėjo tyliu melodingu balsu, bet su šaltoka savo meto ir klasės dikcija. Jis žiūrėjo pro storokus apskritus akinių stiklus ir galbūt, akcentuodamas argumentą, pakeldavo nesmarkiai sugniaužtą dešinę plaštaką.

Jis sakė, kad Italijos ambasada atsiuntusi žinią, jog dabar esąs momentas Britanijai siekti Italijos tarpininkavimo. Ši informacija atėjusi per serą Robertą Vansittartą – pasitelkti šią pavardę buvo gudrus ėjimas, nes seras Robertas Vansittartas buvo diplomatas, pagarsėjęs aršiomis antivokiškomis pažiūromis ir nusistatymu prieš nuolaidžiavimą Hitleriui. Taigi, ši žinia buvo kuo delikačiausiai ir patraukliausiai supakuota, bet jos prasmė akivaizdi.

Tai nebuvo tiesiog paprasta Mussolinio iniciatyva – akivaizdu, kad šitaip davė signalą jo vyresnysis partneris. Tai buvo Hitlerio čiuptuvėlis – apsirangęs aplink Vaitholą ir prasiskverbęs į Bendruomenių Rūmų širdį. Churchillis puikiai suvokė, kas vyksta. Jis žinojo, kad mieste yra į neviltį puolęs Prancūzijos premjeras ir kad jis ką tik pietavo su Halifaxu.

Mesjė Paulis Reynaud žinojo, kad Prancūzija nugalėta, širdyje jis žinojo tai, kuo pašnekovai britai sunkiai galėjo patikėti, – kad Prancūzijos kariuomenė kaip origamis: susilanksto kone stebuklingu greičiu. Reynaud žinojo būsiąs prisimenamas kaip viena apgailėtiniausių figūrų Prancūzijos istorijoje ir manė, kad jeigu pavyktų įtikinti britus pradėti derybas, pažeminimas būtų bendras, todėl švelnesnis, o svarbiausia – galbūt jis iškovotų Prancūzijai geresnes sąlygas.

Tai štai ta žinia – perduota italų, palaikoma prancūzų, o atėjusi nuo Vokietijos diktatoriaus: Britanija turėtų ateiti į protą ir prisiderinti prie tikrovės. Mes tiksliai nežinome, kokiais žodžiais atsakė Churchillis, – teturime sero Edwardo Bridgeso lakonišką ir galbūt apdorotą santrauką. Tiksliai nežinome, kaip tą popietę premjeras atrodė kolegoms, bet galime gana drąsiai spėti.

To meto pasakojimuose teigiama, kad Churchillis jau atrodė pavargęs. Jam buvo šešiasdešimt penkeri, savo kolegas ir ge-

nerolus jis varė iš proto įpročiu dirbti iki išnaktų, stiprinantis brendžiu ir likeriu, skambinėti telefonu po Vaitholą* ir reikalauti dokumentų bei informacijos, ir šaukti posėdžius, kai dauguma sveiko proto vyrų būna palindę po antklode su žmona.

Jis vilkėjo keistais Viktorijos-Eduardo laikų apdarais: juoda liemenė, auksinė laikrodžio grandinėlė ir dryžuotos kelnės, – kaip koks stambus pagiriotas liokajus iš *Dauntono abatijos* filmavimo aikštelės. Sako, buvo išblyškęs, papurtęs, ir tai atrodo tikėtina. Dar pridėkime cigarą, žiupsnelį pelenų sterblėje ir sučiauptas lūpas su lašeliu seilių.

Jis pasakė Halifaxui mesti tai iš galvos. Protokole išdėstyta: „Premjeras pasakė – aišku, jog prancūzai siekia, kad Mussolinis tarpininkautų tarp mūsų ir pono Hitlerio. Jis buvo pasiryžęs neatsidurti tokioje padėtyje.“

Jis gerai suprato, ką reiškia toks pasiūlymas. Britanija kariavo su Vokietija – jau nuo praeitų metų rugsėjo 1 d. Tai buvo karas dėl laisvės ir principų – siekiant apsaugoti Britaniją bei imperiją nuo atstumiančios tironijos ir, jeigu įmanoma, išstumti Vokietijos kariuomenę iš pavergtų valstybių. Pradėti „kalbėtis“ su Hitleriu arba jo emisarais, užmegzti „derybas“, sėsti prie stalo kokių nors diskusijų – visa tai reiškė tą patį.

Churchillis žinojo – kai tik Britanija priims kokį nors italų tarpininkavimo pasiūlymą, pasipriešinimo raumenys atsipalaiduos. Virš Britanijos iškils nematoma balta vėliava, ir valia kautis dings.

Taigi, Halifaxui jis tarė „ne“, ir kai kam gali atrodyti, kad to būtų užtekę: premjeras pasisakė valstybės gyvybės ir mirties klausimu; todėl kitoje šalyje diskusijos galėjo tuo ir pasibaigti.

---

* *Whitehall* – Londono gatvė, kurioje įsikūrę daug ministerijų, Vyriausybės simbolis.

Bet Britanijoje santvarka veikia ne taip: premjeras yra *primus inter pares* – pirmas tarp lygių, jam kartais tenka įtikinėti savo kolegas; ir, norėdami suprasti to pokalbio dinamiką, turime prisiminti, kokia trapi buvo Churchillio pozicija.

Jis buvo premjeras mažiau kaip tris savaites, ir anaiptol nebuvo aišku, kas prie to stalo jo tikrieji sąjungininkai. Attlee ir Greenwoodas, leiboristų kontingentas, jį daugmaž rėmė – Greenwoodas turbūt labiau negu Attlee; tą patį galima buvo pasakyti apie liberalą Sinclairį. Tačiau jų balsai negalėjo nulemti. Toriai buvo ryškiai didžiausia partija Parlamente. Jo mandatas priklausė nuo torių – o toriai anaiptol nebuvo apsisprendę, kaip vertinti Winstoną Churchillį.

Dar tapęs jaunu torių parlamentaru, jis pliekdavo ir išjuokdavo savo partiją; paskui metęs ją perėjo pas liberalus ir nors galiausiai sugrįžo pas savuosius, pernelyg daug torių laikė jį neprincipingu oportunistu. Tik prieš kelias dienas torių parlamentarai pabrėžtinai šūksniais sveikino Chamberlainą, įėjusį į posėdžių salę, o Churchillį sutiko nebyliai. Dabar jis sėdėjo su dviem galingais toriais – pačiu Chamberlainu, Tarybos lordu prezidentu, ir Edwardu Woodu, pirmuoju Halifaxo grafu bei užsienio reikalų ministru.

Abu vyrai jau anksčiau buvo susikirtę su Churchilliu. Abu turėjo pagrindo laikyti jį ne tik trykštančios energijos žmogumi, bet ir (pagal jų mąstymą) iracionaliu bei tiesiog pavojingu.

Būdamas finansų ministru Churchillis smarkiai suerzino Chamberlainą sumanydamas sumažinti verslo mokesčius, mat Chamberlainas manė, kad tai neteisingai apribos torių savivaldybių pajamas; ką jau kalbėti apie tai, kad Churchillis ištisus mėnesius ir metus nuolat baisėjosi Chamberlainu dėl nesugebėjimo atsilaikyti prieš Hitlerį. O Halifaxas, ketvirtajame dešimtmetyje

būdamas Indijos vicekaraliumi, kentėjo dėl, jo požiūriu, Churchillio išpūsto ir reakcingo priešinimosi viskam, kas bent kiek atsidavė Indijos nepriklausomybe.

Buvo dar vienas Halifaxo politinės padėties aspektas, tomis rūsčiomis gegužės dienomis jam teikęs nebylaus autoriteto, net didesnio už Churchillio. Chamberlainas lemtingą smūgį gavo gegužės 8 d., kai didelis skaičius torių atsisakė paremti jį debatuose dėl Norvegijos; o tame lemtingame gegužės 9-osios posėdyje pasitraukiantis premjeras pasirinko Halifaxą. Chamberlainas norėjo Halifaxo. Karalius Jurgis VI norėjo Halifaxo. Leiboristų partijoje, Lordų rūmuose ir ypač tarp parlamentarų torių daugelis premjero poste pirmenybę teikė Halifaxui.

Iš tikrųjų vienintelė priežastis, kodėl galiausiai viršų paėmė Churchillis, buvo ta, kad Halifaxas – po klaikios dviejų minučių tylos Chamberlainui pasiūlius jam šį postą – eliminavo save kaip konkurentą: ne tik todėl, kad būtų buvę sunku vadovauti Vyriausybei iš nerenkamų Lordų rūmų, bet, kaip pats atvirai pasakė, nematė galimybių susitvarkyti su Winstonu Churchilliu, lakstančiu palaidu valdžios koridoriuose.

Vis dėlto tam žmogui tikriausiai suteikė pasitikėjimo mintis, kad vienu momentu jis buvo karaliaus pirmasis kandidatas į premjerus. Nepaisydamas aiškaus Churchillio nepritarimo, Halifaxas dabar grįžo į kovos lauką. Tai, ką jis pasiūlė, žvelgiant iš laiko perspektyvos buvo gėdinga.

Esmė čia ta, kad mes būtumėm turėję pradėti derybas su italais, palaiminus Hitleriui, ir šiame gambite būtų tekę paaukoti įvairius Britanijos turtus, – nors per posėdį jis jų neįvardijo, manoma, kad tai būtų buvę Malta, Gibraltaras ir dalis Sueco kanalo akcijų.

Tai, kad Halifaxas jautėsi galįs tai siūlyti Churchilliui, šį tą byloja apie jo įžūlumą. Už agresiją padovanoti derybas? Atiduoti

Britanijos valdas tokiam komiškam atkištasmakriam tironui auliniais batais kaip Mussolinis?

Churchillis pakartojo savo prieštaravimus. Prancūzai bando nuleisti mus „slidžiu šlaitu" link derybų su Hitleriu ir kapituliacijos. Būtumėm daug stipresnėje padėtyje, aiškino jis, jeigu vokiečiai mėgintų įsiveržti ir patirtų nesėkmę.

Bet Halifaxas bandė atsigriebti: dabar mes gausime geresnes sąlygas – kol Prancūzija dar nepasitraukusi iš karo ir *Luftwaffe* neatskrido bombarduoti mūsų aviacijos gamyklų.

Dabar skaitant apie vargšo Halifaxo defetizmą norisi gūžtis, bet mums reikia suprasti jo paklydimą ir atleisti. Jis buvo reputacijos žlugdymo taikinys nuo pat 1940 m. liepos, kai pasirodė knyga *Guilty Men* (*Kaltieji*) – Michaelo Footo filipika prieš nuolaidžiavimą.

1937 m. Halifaxas buvo nuvykęs susitikti su Hitleriu, ir nors kartą (gana žaviai) fiurerį per klaidą palaikė liokajumi, turime nesmagiai pripažinti, kad bičiuliavosi su Göringu. Abu vyrai mėgo lapių medžioklę, ir Göringas pravardžiavo jį „Halalifaxu" – su vimdančiu familiarumu, – mat *halali* yra vokiškas medžioklės šūksnis. Bet yra nesąmonė traktuoti jį kaip kokį nacistinės Vokietijos apologetą ar penktąją koloną Britanijos valdžioje. Savaip jis buvo patriotas – ne mažesnis už Churchillį.

Jis manė galįs rasti būdą apginti Britaniją, išsaugoti imperiją ir išgelbėti daug gyvybių; ir negalima sakyti, kad buvo vienišas. Britanijos valdančioji klasė buvo apnikta – ar bent išvarpyta – nuolaidžiautojų ir nacių šalininkų. Tai buvo ne tik tokie kaip seserys Mitford arba britų savojo tariamo dučės, fašistų lyderio sero Oswaldo Mosley, sekėjai.

1936 m. ledi Nelly Cecil pažymėjo, kad kone visi jos giminės „švelnūs naciams", o priežastis buvo paprasta. Ketvirtajame de-

šimtmetyje vidutinis ponulis kur kas labiau bijojo bolševizmo ir komunistų puoselėjamos bauginančios perskirstymo ideologijos negu Hitlerio. Fašizmą jie netgi matė kaip buferį, saugantį nuo raudonųjų, ir turėjo aukšto lygio politinę paramą.

Davidas Lloydas George'as lankydamasis Vokietijoje buvo taip apakęs nuo fiurerio, kad palygino jį su George'u Washingtonu. Hitleris esąs „gimęs vadovauti", pareiškė apdujęs buvęs Britanijos premjeras. Jam norėjosi, kad Britanijos „reikalus šiandien tvarkytų toks aukščiausio lygio žmogus". Ir taip kalbėjo Pirmojo pasaulinio karo didvyris! Žmogus, vedęs Britaniją į pergalę prieš kaizerį!

Dabar žilaplaukis velsietis burtininkas pats buvo apkerėtas, ir buvęs Churchillio mentorius tapo gryniausiu kapituliantu. Ne taip seniai tą pačią giesmelę giedojo žiniasklaida. *Daily Mail* ilgai agitavo už tai, kad Hitleriui būtų duotos laisvos rankos Rytų Europoje, idant gerai įkrėstų bolševikams. „Jeigu nebūtų Hitlerio, dabar, ko gero, visa Vakarų Europa šauktųsi tokio gynėjo", – teigė *Daily Mail.*

The Times taip aktyviai palaikė nuolaidžiavimo politiką, kad vyriausiasis redaktorius Geoffrey Dawsonas pasakojo peržiūrėdamas korektūrą raudavęs viską, kas galėtų įžeisti vokiečius. Spaudos magnatas Beaverbrookas pats uždarė Churchillio skiltį laikraštyje *Evening Standard*, nes tas buvęs per griežtas naciams. Garbingi liberalių pažiūrų veikėjai – teatro žmonės, kaip antai Johnas Gielgudas, Sybil Thorndike, G. B. Shaw – akino valdžią „svarstyti galimybę" derėtis.

Žinoma, aptariamu metu nuotaika buvo pasikeitusi – nenuostabu, kad Vokietijai priešiški jausmai sustiprėjo ir labiau išplito. Mes tik sakome – švelnindami kaltinimus Halifaxui, – kad siekdamas taikos jis turėjo daugelio britų paramą – visuose vi-

suomenės sluoksniuose. Taigi, tą lemtingą valandą Halifaxas ir premjeras dėstė savo argumentus.

Lauke buvo nuostabi šilta gegužės diena. Šv. Jokūbo parke žydėjo kaštonų žvakės. O viduje buvo žaidžiamas žodžių stalo tenisas.

Churchillis sakė Halifaxui, kad bet kokios derybos su Hitleriu yra spąstai, kuriuose Britanija priklausys nuo jo malonės; Halifaxas teigė negalįs suprasti, kuo blogas prancūzų pasiūlymas.

Chamberlainas su Greenwoodu įsiterpė su (beprasmiška) pastaba, kad abi alternatyvos – toliau kariauti ir imtis derybų – yra rizikingos.

Priartėjus penktai valandai Halifaxas pasakė, kad jo pasiūlymo jokiu atžvilgiu nė iš tolo negalima vadinti galutine kapituliacija.

Churchillis pasakė, kad tėra vienas šansas iš tūkstančio, jog Britanijai bus pasiūlytos geros sąlygos.

Padėtis buvo be išeities, ir kaip tik tada – pasak daugelio istorikų – Churchillis sužaidė meistriškai. Jis paskelbė posėdžio pertrauką iki septintos valandos. Tada sušaukė visą dvidešimt penkių narių Vyriausybę, ministrus iš visų departamentų – daugelis jų jį kaip premjerą turėjo išgirsti pirmą kartą. Įsivaizduokime jo padėtį.

Jis negalėjo įtikinti Halifaxo ir negalėjo tiesiog sutriuškinti jo arba nepaisyti. Vos prieš dieną užsienio reikalų ministras drįso papriekaištauti jam, kad kalbąs „baisius paistalus“. Jeigu Halifaxas atsistatydins, Churchillio padėtis bus silpna: juk jo, kaip karinio lyderio, pirmosios pastangos anaiptol nebuvo vainikuotos sėkmės – Norvegijos kampanija, kurioje jam teko daug atsakomybės, buvo nemenkas fiasko.

Apeliuoti į protą nepavyko. Tačiau kuo didesnė auditorija, tuo aistringesnė atmosfera, ir dabar jis apeliavo į jausmus. Visam

ministrų kabinetui pasakė tiesiog stulbinančią kalbą – be jokio intelektinio susivaržymo, kurį teko rodyti mažesniame būryje. Atėjo metas „baisiais paistalais“ paveikti steroidus.

Geriausiai apie tai papasakota karo ekonomikos ministro Hugh Daltono dienoraštyje, ir neatrodo, kad būtų pagrindo juo nepasitikėti. Churchillis pradėjo gana ramiai.

> Pastarosiomis dienomis daug mąsčiau apie tai, ar viena iš mano pareigų būtų pradėti derybas su Tuo Žmogumi [Hitleriu].
>
> Bet yra bergždžia manyti, kad jeigu dabar bandysime susitarti dėl taikos, gausime geresnes sąlygas negu kovodami iki galo. Vokiečiai pareikalaus mūsų laivyno – tai bus pavadinta nusiginklavimu, mūsų laivyno bazių ir daug ko kitko.
>
> Mes tapsime vergiška valstybe, nors ir bus sudaryta Britanijos vyriausybė, ji bus Hitlerio marionetė, – vadovaujama Mosley ar kito panašaus. Ir kur tada mes galų gale atsidursim? Antra vertus, turime didžiulių išteklių ir pranašumų.

Jis užbaigė beveik šekspyriška kulminacija:

> Ir aš esu įsitikinęs, kad visi jūs pakilsite ir nutempsite mane iš šitos vietos, jeigu aš bent akimirką galvosiu apie derybas arba pasidavimą. Jeigu šiai ilgai mūsų salos istorijai galiausiai lemta pasibaigti, tai tegul ji pasibaigia tik tada, kai visi mes gulėsime ant žemės paspringę savo krauju.

Ir visi vyrai patalpoje buvo taip sujaudinti – pasak Daltono, taip pat Leo Amery, – kad plojo, šūkavo, o kai kurie pribėgę tapšnojo jam per nugarą. Churchillis debatus negailestingai sudramatino ir suasmenino.

Tai nebuvo koks nors diplomatinis minuetas. Pasirinkimas buvo saugoti savo šalį, arba mirti paspringus savo krauju. Tai buvo mūšio išvakarių kalba, ir juos ji patraukė kažkokiu pirmykščiu, gentiniu būdu. Kai septintą valandą vėl susirinko Karo kabinetas, diskusijos buvo pasibaigusios – Halifaxas nebegynė savo pozicijos. Churchillis turėjo aiškią, triukšmingą Vyriausybės paramą.

Per metus po to sprendimo – kariauti ir nesiderėti, – žuvo 30 000 britų vyrų, moterų ir vaikų, beveik visi nuo vokiečių rankų. Svarstant šias alternatyvas – žeminanti taika, ar nekaltųjų vaikelių skerdynės – sunku įsivaizduoti, kad koks nors šių laikų britų politikas turėtų narsos žengti Churchillio keliu.

Net 1940 m. nebuvo kito žmogaus, kurį galima įsivaizduoti imantis tokio vadovavimo, – ne Attlee, ne Chamberlainas, ne Lloydas George'as ir tikrai ne rimčiausioji alternatyva – 3-iasis vikontas Halifaxas.

Churchillis Halifaxą kalambūriškai pavadino „Holy Fox" (Šventa Lapė) – iš dalies dėl to, kad tas buvo pamaldus, iš dalies dėl to, kad mėgo medžioklę su skalikais, bet labiausiai dėl to, kad turėjo lapiško subtilumo protą. Bet nors lapė žino daug dalykų, Churchillis žinojo vieną didelį dalyką.

Jis buvo pasiruošęs mokėti tą skerdiko sąskaitą, nes iš tikrųjų regėjo aiškiau negu Halifaxas. Su savo didžiule, kone beatodairiška moraline drąsa jis matė, kad karas bus pasibaisėtinas, bet kapituliacija būtų dar blogiau. Norėdami suprasti kodėl, įsivaizduokime 1940-ųjų gegužę be jo.

ANTRAS SKYRIUS

PASAULIS BE CHURCHILLIO

Sugrįžkime į tą 1940 m. gegužės 24 d., kai Heinzas Guderianas, vienas ryžtingiausių tankų dalinio vadų istorijoje, yra ant nepaprasto triumfo slenksčio. Po nuožmių kautynių jo „panceriai" kirto Aa kanalą šiaurės Prancūzijoje. Jie pristabdo savo veiksmus, jų varikliai springčioja saulėje, ir Guderianas ruošia lemiamą puolimą prieš britus.

Jo grobis už kokių trisdešimties kilometrų – 400 000 Britanijos ekspedicinių pajėgų vyrų: jie krūpčioja, baiminasi, kaupiasi pasidavimo nešlovei. Guderianui tereikia paleisti pirmyn tuos galingus „Maybachus", važiuoti Diunkerko link, ir britų kariuomenė bus sutriuškinta. Namie likusių saliečių gebėjimas priešintis bus dingęs. Ir tada jis gauna žinią iš Berlyno – sprendimą, kurį vėliau jis pasmerks kaip katastrofišką.

Dėl ne visai aiškių priežasčių Hitleris nori, kad jis sustotų, palauktų, ir, graužiamas apmaudo, Guderianas paklūsta. Paskui kelias dienas – mat evakuacija kankinamai lėta – Britanijos gyvybinė vena, apgailėtinai pažeidžiama, tvinksi laukdama nacių peilio.

Šiomis šiurpiomis aplinkybėmis Britanijos Karo kabinetas

svarsto, ką daryti – derėtis ar kariauti. Tad pabandykime iš šios lygties pašalinti Churchillį.

Ištieskime vieną milžinišką „Monty Pythono“ ranką ir nuskinkime jį iš dūmų pilno kambario. Tarkime, kad jis patiesė kojas jaunystėje, per vieną iš tų daugelio atvejų, kai padūkusiai ryždavosi žvelgti mirčiai į akis. Įsivaizduokime, kad jo absurdiška sėkmė išsisėmė prieš daugelį metų ir jį persmeigė dervišo ietis arba nutėškė dešimties rupijų muškieta, arba sudužo vienas iš tų virvių ir drobės skraidančių aparatų, arba jis žuvo apkasuose.

Britanijos ir pasaulio likimą paliekame Halifaxo, Chamberlaino ir Liberalų bei Leiboristų partijų atstovų rankose. Ar jie būtų elgęsi su Hitleriu taip, kaip siūlė užsienio reikalų ministras? Tai atrodo visiškai tikėtina.

Chamberlainas jau buvo fiziškai silpnas – po kelių mėnesių jam buvo lemta mirti nuo vėžio, o ir iš premjero posto jis nušalintas kaip tik todėl, kad buvo neįsivaizduojamas kaip karo vadas. Halifaxo poziciją žinome: jis norėjo derėtis. Kiti neturėjo nei parlamentinės įtakos, nei karingo polėkio, kad bauginamo pavojaus valandą galėtų vadovauti šaliai nepaisydami Hitlerio norų.

Churchillis – ir tik jis – pasipriešinimą naciams pavertė savo politine misija. Tam tikra prasme jo prieštaravimai Halifaxui buvo savanaudiški.

Jis kovojo dėl savo politinės gyvybės ir patikimumo, o jeigu būtų pasidavęs Halifaxui, jam būtų buvęs galas. Jo prestižas, reputacija, perspektyvos, ego – visi politikams svarbūs dalykai – buvo pajungti karo tęsimo idėjai; ir tai kai kuriuos istorikus nuvedė prie klaidingos minties, kad čia viskas buvo tik dėl jo paties, o ne dėl Britanijos interesų.

Per pastaruosius kelerius metus pasipylė nemalonus revizionistinių interpretacijų srautas – aiškinama, kad Britanijai iš

tikrųjų vertėjo padaryti tai, ko žmonės – visuose visuomenės sluoksniuose – tikėjosi ir dėl ko meldėsi: sudaryti sandėrį su nacių Vokietija. Argumentuojama, kad Britanijos imperija ir nacistinis Reichas turėjo galimybę taikiai sugyventi, ir nėra abejonės, kad Hitleris buvo nemažai prikalbėjęs skatindamas tokią idėją.

Ketvirtajame dešimtmetyje jis atsiuntė čia Ribbentropą užkalbėti elitui danties, ir jam sekėsi neblogai. 1938 m. Halifaxas esą buvęs toks neatsargus, kad Hitlerio adjutantui pareiškęs, jog jam „norėtųsi matyti, kaip mano pastangų kulminaciją, fiurerį, įžengiantį į Londoną kartu su karaliumi, džiūgaujant anglų tautai".

Kaip matėme, būta aukštosios ir vidurinės klasės atstovų, kurie nelemtai rodė jausmus hitlerizmui, tarp jų ir buvęs monarchas Eduardas VIII. Ir net dabar, tomis baisiomis 1940-ųjų dienomis, Hitleris kartais pareikšdavo pasigėrėjimą Britanijos imperija – jo požiūriu, Vokietija nebuvo suinteresuota sutriuškinti Britaniją, nes tai išeitų į naudą konkuruojančioms didvalstybėms, pvz., Amerikai, Japonijai ir Rusijai.

Mums, anglams, buvo leista suprasti, kad mes taip pat arijų rasės žmonės, nors, matyt, ne taip genetiškai ypatingi kaip teutoniškoji atmaina. Britanija su savo imperija būtų išlikusi kaip kokia jaunesnioji partnerė – istoriškai itin įdomi, bet iš esmės bejėgė: graikai nacių Romos šešėlyje.

Daug kam atrodė, kad šis pažeminimas – verta kaina už imperijos išsaugojimą ir žudynių išvengimą. Ne todėl, kad žmonės norėjo sutarties su Hitleriu, – daugelis manė, kad tai neišvengiama.

Taip manė prancūzai: Prancūzijos laivyno admirolas Darlanas buvo įsitikinęs, kad Britanija pralaimės, ir 1940 m. ruošėsi sujungti pajėgas su vokiečiais.

Taip pat ir daugelis amerikiečių: ambasadoriumi tuo metu buvo baisusis Amerikos airis Joe Kennedy – kontrabandininkas, sukčius ir Johno F. Kennedy tėvas. Jis nuolat prašė susitikimo su Hitleriu ir pasičepsėdamas siųsdavo į Vašingtoną niūrias žinias. „Anglijoje demokratijai galas", paskelbė jis 1940-iesiems einant į pabaigą, netrukus po to buvo atšauktas.

Jis, aišku, klydo, kaip ir Halifaxas klydo, ir nuolaidžiautojai klydo, ir šiandien klysta visi revizionistai. Bet, norėdami kovoti su jų nesąmonėmis, turime pasistengti suprasti, kas galėjo atsitikti, jeigu jų norai būtų išsipildę.

Mane visada erzina „alternatyvi" istorija, nes krenta į akis, kad vadinamoji priežastingumo grandinė iš tikrųjų niekada nebūna aiški. Įvykiai nėra biliardo kamuoliukai, kur vienas akivaizdžiai stumteli kitą, – ir net biliardas gali būti apgaulingas.

Ištrauk vieną pagaliuką iš veiksnių krūvos, ir niekaip nepasakysi, kaip sukris likusieji. Bet iš visų istorijos „kas, jeigu" šis yra bene populiariausias. Šį mąstymo eksperimentą atliko kai kurie geriausi mūsų istorikai – ir kone visi priėjo tą pačią išvadą: jeigu 1940 m. Britanija nustoja priešintis, Europoje sudaromos sąlygos nepataisomai katastrofai.

Hitleris beveik neabejotinai būtų laimėjęs. Visų pirma jis būtų galėjęs pradėti Barbarosos operaciją – puolimą prieš Rusiją – daug anksčiau negu 1941 m. birželį. Tie grizlūs britai nebūtų kvaršinę jo, nebūtų sulaikę jo karių ir ginkluotės Viduržemio jūroje ir Šiaurės Afrikos dykumoje.

Jis būtų galėjęs visą savo įniršį nukreipti prieš Rusiją, – kaip visada ir ketino, kai laikydamas špygą kišenėje pritarė nacių-sovietų paktui, – ir beveik neabejotinai būtų sutvarkęs reikalą kampanijai dar neįklimpus šalčio pragare. Jau ir taip vermachto laimėjimai buvo stulbinantys: užgrobta milijonai kvad-

ratinių mylių ir milijonai žmonių. Jis beveik užėmė Stalingradą ir pasiekė Maskvos pakraščių metro stotis. Įsivaizduokime, jeigu būtų užėmęs Maskvą, nukirtęs galvą komunistiniam režimui ir įvaręs Stalinui tiek baimės, kad tas nebūtų atsigavęs (jis jau patyrė nervų priepuolį, kai per sieną įriedėjo vokiečių tankai).

Istorikai numatė, kad komunistinė tironija būtų greitai sugriuvusi, galbūt padedant vidurinei klasei – kolektyvizacijos aukoms, ir būtų įtaisytas koks nors naciams palankus marionetinis režimas. O kas tada?

Hitleris, Himmleris ir kiti tos šėtoniškos šutvės sėbrai šioje milžiniškoje drobėje – nuo Atlanto iki Uralo – būtų tapę savo šlykščias valdymo fantazijas. Britanijai pasitraukus, jų niekas nebūtų sustabdęs, niekas nebūtų sutrukdęs, niekas nebūtų galėjęs pasmerkti jų iš moralinių aukštumų.

Amerikoje būtų nugalėję izoliacionistai: jeigu Britanija nerizikuoja savo žmonių gyvybėmis, kodėl jie tai turėtų daryti? Berlyne Albertas Speeras būtų toliau beprotiškai planavęs naują pasaulio sostinę, pavadinsimą Germanija.

Jos širdyje turėjo stovėti Liaudies halė – liguistas granitinis Agripos Panteono variantas: toks milžiniškas pastatas, kad Londono Šv. Pauliaus katedros kupolas būtų tilpęs pro okulą – apskritą skylę kupolo viršuje. Jame turėjo tilpti 100 000 žmonių, ir buvo tikimasi tokio galingo skandavimo bei šaukimo, kad buvo planuojamas lietus pastato viduje, šiltiems iškvepiamiems garams kylant, kondensuojantis ir lašant aistringai fašistų miniai ant galvų.

Šį košmarišką statinį vainikavo gremėzdiškas erelis, tad visas daiktas regėjosi kaip koks kosminis prūsiškas šalmas, 290 metrų aukščio – beveik toks pat aukštas kaip „Shard" dangoraižis Sadarke; o aplinkui spinduliais skleidėsi kiti didžiuliai viešpata-

vimo simboliai: arka, dvigubai didesnė už Paryžiaus Triumfo arką; kolosalios geležinkelio stotys, iš kurių 190 km/h greičiu švilps dviaukščiai traukiniai, perkeliantys naujakurius vokiečius prie Kaspijos bei Uralo ir į kitus Rytų Europos plotus, iš kurių ištremti slavų *Untermenschen*.

Visą Europos sausumos masyvą, išskyrus Šveicariją (nors buvo slaptas planas įsiveržti ir į ją), turėjo sudaryti Reichas arba satelitinės fašistinės valstybės. Daugelyje alternatyvios istorijos romanų akcentuota, kad buvo visokių planų paversti šią teritoriją piktybine Europos Sąjungos atmaina.

1942 m. Reicho ekonomikos ministras ir Reichsbanko prezidentas dr. Walteris Funkas parašė darbą, kuriame ragino kurti *Europäische Wirtschaftgesellschaft* – Europos bendrąją rinką. Jis pasiūlė vieningą valiutą, centrinį banką, bendrą žemės ūkio politiką ir kitų mums žinomų idėjų. Panašų planą pateikė ir Ribbentropas, nors, reikia pripažinti, Hitleris tam nepritarė, nes tai būtų buvę nepakankamai baisinga likusios nacių Europos Sąjungos atžvilgiu.

Šioje gestapo kontroliuojamoje nacistinėje ES valdžia būtų galėjusi laisvai puoselėti savo neapykantos kupiną rasistinę ideologiją. Naciai ėmėsi persekiojimų ketvirtajame dešimtmetyje, ir dar gerokai prieš Churchilliui ateinant į valdžią – prieš sprendimą kariauti toliau – perkėlinėjo gyventojus žydus ir lenkus.

Jie steigė getus prie geležinkelio mazgų, kaip „deportacijos“ preliudiją, ir, kaip vėliau teisiamas Eichmannas pripažino, deportacija reiškė likvidaciją. Nestabdomi ir beveik nekritikuojami, naciai būtų toliau uoliai žudę tuos, kurie jiems nepatinka, – žydus, čigonus, homoseksualus, psichiškai nesveikus ir nuo gimimo neįgalius.

Jie būtų leidę vaizduotei įsisiūbuoti atlikdami eksperimentus

su žmogaus kūnu – neįtikėtinai siaubingus, žiaurius, nežmoniškus ir arogantiškus. Winstonas Churchillis, vėliau tą 1940-ųjų vasarą kalbėdamas, kad Europa „nugrims į naujų tamsiųjų amžių, dėl iškreipto mokslo grėsmingesnių ir turbūt dar ilgiau užtruksiančių, bedugnę“, buvo visiškai teisus.

Taigi, tai yra tikėtiniausias alternatyvus pasaulis, bet net jeigu Hitleriui nebūtų pavykę Rusijoje – net jeigu Stalinas būtų atmušęs puolimą, – ar gyvenimas būtų buvęs daug geresnis?

Būtumėm žvelgę į Europą, padalintą tarp dviejų totalitarizmų: vienoje pusėje – KGB arba Stasi terorizuojamas pasaulis, kitoje – gestapo valdiniai, – visur žmonės, bijantys naktinio beldimo į duris, nenuspėjamų areštų, lagerių ir neturintys galimybių protestuoti.

Šiuo metu iš maždaug 200 pasaulio valstybių apie 120 gali teigti esančios vienaip ar kitaip demokratinės – palaikančios rinkėjų teisę lemti savo likimą. Didžioji dalis pasaulio bent jau žodžiais pritaria minčiai, kad, kaip kadaise pasakė Churchillis, demokratija – blogiausia pasaulyje valdymo sistema, išskyrus visas kitas. Bet jeigu būtų triumfavęs Hitleris ir Stalinas – jeigu būtų triumfavęs vienas iš jų, – ar kas nors rimtai tiki, kad šiandien demokratija sėdėtų soste?

Su savo prietaringu įpročiu istorijos eigai priskirti teisingumą ir teisėtumą žmonės būtų įsiminę niūrią pamoką: dievai nusišypsojo tironijoms, todėl tironija yra tai, ko reikia mūsų negabiai giminei.

Mes Britanijoje būtumėme susitaikę su šiuo moraliniu bankrotu, ir visai lengva įsivaizduoti, kad Halifaxas (arba Lloydas George’as, arba dar kas) būtų galėjęs įtikinti rinkėjus, kad tai ir yra taika, kurios jie troško, – bet jie juk, aišku, būtų tik apgaudinėję save.

Ar jūs manote, kad su šiuo bailumu Britanija būtų gavusi taiką iš nacių? Kaip Churchillis pabrėžė kariniam Vyriausybės kabinetui, bet kokia sutartis su Hitleriu reikštų, kad reikia nuginkluoti karinį laivyną ir lemtingai susilpninti Britanijos ilgalaikį sugebėjimą apsiginti arba priešintis.

O esminis dalykas, aišku, buvo šis: jokia sutartimi su Hitleriu tiesiog nebuvo galima pasikliauti. Churchillis pritrenkiamai teisingai perspėdavo apie nacizmą nuo ketvirtojo dešimtmečio pirmos pusės, kai nuvykęs į Vokietiją pamatė jaunuolių žibančiomis akimis paradus. Daugybėje laikraščių straipsnių ir kalbų jis atskleidė dvasinį blogį, kurio daugelis kitų nenorėjo matyti, – nacistinio režimo pamatinį revanšizmą ir agresyvumą. Dabar jo įžvalgos įtaigiai pasitvirtino – dėl Reino krašto, dėl Čekoslovakijos, dėl Lenkijos ir dėl žūtbūtinės būtinybės Britanijai persiginkluoti.

Dauguma alternatyvas gvildenusių istorikų akcentavo, kad naciai toli pranoko savo varžovus kurdami kai kuriuos mirtiniausius XXI amžiaus ginklus: jie pagamino pirmuosius reaktyvinius naikintuvus, pirmąsias raketas su reaktyviniu varikliu. Įsivaizduokime, kad tie vokiečių mokslininkai būtų taip desperatiškai troškę pergalės prieš sovietus, kad būtų pirmieji sukūrę atominį ginklą.

Pagalvokite apie Britanijos likimą – jūs, visi, kuriuos gundo revizionistinė argumentacija, kurie slapčia svarstote, ar nebūtų buvę geriau šiai šaliai sudaryti sandėrį. Britanija būtų likusi viena prieš priešišką žemyną, suvienytą žvėriško totalitarizmo, ginkluotą raketomis su branduoliniais užtaisais, žvilgančiomis V2 paleidimo aikštelėse Pėnemiundėje. Būtų ištikusi nauja vergija arba dar blogiau.

Hitleris liepė Guderianui sustabdyti tankus prie Aa kanalo ne todėl, kad buvo koks nors slaptas anglofilas. Sulaikė jo ranką

ne todėl, kad jautė simpatiją arijų rasės giminaičiams. Dauguma rimtų istorikų sutinka su Guderianu: fiureris tiesiog suklydo – jis pats buvo priblokštas užkariavimo tempo ir baiminosi kontratakos.

Tiesa yra ta, kad Britaniją jis matė ne kaip potencialią partnerę, o kaip priešę, ir nors kartais paburbuliuodavo teigiamai apie Britanijos imperiją, taip pat ragino visiškai sunaikinti Britanijos karines pajėgas. Didelio masto planą įsiveržti į Britaniją (operaciją „Jūrų liūtas") jis atšaukė ne todėl, kad kaip nors norėjo pataupsoti britus.

Taip nusprendė todėl, kad tai tapo pernelyg rizikinga, ir todėl, kad vienas žmogus paragino visą šalį kautis paplūdimiuose, kalvose ir aerodromuose ir net savo ministrams pasakė, kad, užuot pasidavęs, verčiau mirs paspringęs savo krauju.

Hitlerio operacija „Jūrų liūtas" buvo ne tik įsiveržimo, bet ir pavergimo planas. Jis ketino Nelsono koloną iš Trafalgaro aikštės pastatyti Berlyne. Göringas turėjo planų pagrobti iš Nacionalinės galerijos visą kolekciją. Jie netgi ketino – niekšybių niekšybė – nugabenti Partenono skulptūras atgal į Atėnus. Naciai jau buvo sudarę juodąjį sąrašą antinacistinėmis pažiūromis pasižymėjusių britų, kurie būtų įkalinti arba sušaudyti; o Himmleris kartą pasiūlė nužudyti arba pavergti 80 proc. Britanijos gyventojų.

Tokie buvo galimi Halifaxo pasiūlyto sandėrio vaisiai. Britai būtų ne tik pataikavę Europą aprėpusiai totalitarinei tironijai, – atrodo bent jau įmanoma, nors ir nelabai tikėtina, kad galiausiai ir patys būtų okupuoti.

Jeigu 1940 m. Britanija būtų sudariusi sutartį – tai paskutinis ir svarbiausias dalykas, – žemynas nebūtų buvęs išvaduotas. Ši šalis būtų buvusi ne pasipriešinimo prieglobstis, o nyki satelitinė pragariškos nacistinės ES valstybė.

Su Britanijos kariuomene nebūtų mokęsi lenkų kariai, Karališkajame oro laivyne nebūtų buvę čekų lakūnų, nebūtų buvę Laisvosios Prancūzijos dalinių, laukiančių ir besitikinčių savo nacionalinės gėdos pabaigos.

Svarbiausia, nebūtų buvę lendlizo, laisvės laivų, Churchillio pastangų išvilioti Ameriką iš izoliacionizmo politikos, ir, žinoma, nebūtų buvę Normandijos operacijos, didvyriškumo ir pasiaukojimo Omahos paplūdimyje*, jokios vilties, kad naujasis pasaulis visa savo jėga ir galybe ateis gelbėti ir išvaduoti senojo.

Amerikiečiai niekada nebūtų įsikišę į Europos konfliktą, jeigu 1940 m. Britanija būtų beprotiškai ir klaidingai sudariusi sandėrį. Žvelgiant į praeitį sunku patikėti, kaip nedaug iki to trūko ir kaip smarkiai buvo palaikoma ši idėja.

Nežinau, ar teisinga įsivaizduoti istoriją kaip bėgiais važiuojantį traukinį, bet pagalvokime apie Hitlerio projektą kaip apie jo užsakytą didžiulį nesustabdomą dviaukštį ekspresą, pilną vokiečių naujakurių, su kauksmu skrodžiantį naktį.

Įsivaizduokime tą lokomotyvą, lekiantį į galutinę pergalę. Tada įsivaizduokime, kaip kažkoks vaikas užlipa ant geležinkelio tilto parapeto, numeta laužtuvą, šis užkerta iešmą, ir visas gremėzdas su trenksmu dūžta – lieka sumaitoto, šnypščiančio metalo krūva. Winstonas Churchillis buvo likimo laužtuvas. Jeigu jis nebūtų buvęs ten, kur buvo, ir pasipriešinęs, tas nacių traukinys būtų važiavęs tolyn. Matant jo ankstesnę karjerą, buvo šioks toks stebuklas, kad jis apskritai ten atsirado.

---

* *Omaha Beach* – kodinis pavadinimas vieno iš sektorių, kuriuose 1944 m. birželio 6 d. Prancūzijoje išsilaipino Sąjungininkų kariuomenė.

TREČIAS SKYRIUS

NIRTUS DRAMBLYS

Šiais laikais turbūt teisinga sakyti, kad veržlūs jauni toriai, ypač vyrai, į Winstoną Churchillį linkę žiūrėti kaip į kokią dievybę. Šie nuoširdūs jaunuoliai paauglystėje savo miegamajame turbūt atišavo plakatus: Churchillis dryžuotu kostiumu su automatu rankose arba tiesiog rodo fricui du pirštus.

Pradėję studijuoti, jie, matyt, įstoja į Churchillio draugijas arba Churchillio diskusijų klubus, kurie renkasi Churchillio auditorijose, kur jo portretas niūriai kenčia portveino pakurstytus jų tauzijimus. Kartais jie gal net ryši taškuotas peteliškes.

Patekę į Parlamentą, jie pamaldžiai braukia pirštais per Narių vestibiulyje stovinčios bronzinės skulptūros kairiojo bato nosį, tikėdamiesi pasikrauti psichinės energijos prieš pakviečiami kalbėti. Kai toks atėjus laikui tampa torių premjeru ir pasijunta truputį įvarytas į kampą (taip neišvengiamai atsitinka), susivokia galįs pasakyti įžūlią kalbą Šv. Stepono klube*, kur fotoaparatai užfiksuos jį tuose pačiuose rėmuose, iš kurių žvelgia senasis karo metų lyderis – raustelėjęs, išryškintu apatiniu žan-

* *St. Stephen's Club* – prestižinis konservatyvus klubas (uždarytas 2013 m.).

dikauliu, mėklinantis į savo įpėdinį, tegalime manyti, su pasididžiavimu.

Toriai pavydžiai saugo savo santykius su Churchilliu. Tai yra emblemos, politinės nuosavybės klausimas. Jie galvoja apie jį, kaip Parmos gyventojai apie *formaggio parmigiano*.

Jis jų didžiausias sūris, jų vertingiausias turtas, čempioniškas futbolo snaiperis ir visų laikų geriausias torių komandos kapitonas. Tad kartais aš pagalvoju, ar žmonės gerai įsivaizduoja, su kokiu įtarumu ir dvejonėmis toriai žiūrėjo į jį, 1940 metais tapusį premjeru, ir su kokia pagieža iškošdavo pro dantis jo pavardę.

Kad galėtų vadovauti šaliai per karą, Churchillis turėjo suvaldyti ne tik niūriaveidžius Miuncheno sutarties vyrus – Halifaxą ir Chamberlainą, – bet ir šimtus torių, įpratusių galvoti apie jį kaip apie oportunistą, išverstakailį, pagyrūną, egocentriką, šungalvį, chamą, storžievį, o kai kuriais patikimai paliudytais atvejais – visišką girtuoklį.

Jau matėme, kaip jie džiugiai sveikino Chamberlainą, o kai į Bendruomenių Rūmų salę 1940 m. gegužės 13 d. pirmą kartą įėjo Churchillis, kaip premjeras, tik pamurmėjo (tas atsitikimas supurtė Churchillį: „Ilgai netempsiu“, – pasakė jis išėjęs iš salės). Šis jų priešiškumas išliko. *Financial News* korespondentas Paulas Einzigas iš savo vietos Parlamento spaudos galerijoje galėjo tyrinėti torius – jis matė virš jų galvų it garai tvyrantį nepalankumą.

Einzigas fiksavo, kad Churchilliui užėmus postą bent du mėnesius torių parlamentarai sėdėdavo „niūriai tylėdami“ jam pakilus kalbėti, net užbaigus vieną iš savo istorinių kalbų. Leiboristų sektoriui plojant, toriai vis dar kurpė planus jo atsikratyti. Maždaug gegužės 13 d. Williamas Spensas, eilinių torių parlamentarų 1922-ųjų komiteto pirmininkas, sakė, kad trys ketvir-

tadaliai komiteto narių nori išspirti Churchillį ir susigrąžinti Chamberlainą.

Tą įnoringo bjaurėjimosi nuotaiką apibendrina laiškas, maždaug tuo pačiu metu parašytas parlamentaro Chamberlaino rėmėjo žmonos Nancy Dugdale. Savo vyrui Tommy Dugdale'ui, jau tarnaujančiam karinėse pajėgose, ji rašė:

> Į WC jie žiūri visiškai nepasitikėdami, kaip žinai, ir nepakenčia jo pagyrūniškų radijo kalbų. WC iš tikrųjų yra Göringo atitikmuo Anglijoje, visas ištroškęs kraujo, žaibo karo ir išsipūtęs nuo savo egoizmo bei persivalgymo, jo gyslomis srūva ta pati klasta, nuspalvinta pompastikos ir savigyros.

Šių garbingų veikėjų požiūriu, Churchillio šalininkai tebuvo „gangsteriai". Tokie žmonės, kaip antai parlamentaras Bobas Boothby, biseksualus chamas, vėliau susidraugavęs su dvyniais Kray*; Brendanas Brackenas, rudaplaukis airis fantazuotojas, vėliau tapęs *Financial Times* savininku; Maxas Beaverbrookas, labai nepatikimas „Express" laikraščių grupės savininkas, – apskritai nelojalių, savanaudiškų „glamūrinių vaikinų" šutvė, vadovaujama „nirtaus dramblio". Buvo kraipoma galvomis dėl Churchillio gėrimo („Verčiau jau jis nerodytų, kad *per daug pasismagino*", – sakė Maurice'as Hankey, aukšto rango valstybės tarnautojas kone regimai trūkčiojančia nosimi), bet ne iš uolios blaivybės, o veikiau mėgaujantis moralinio nepritarimo jausmu.

Kai kurie tulžingiausi Churchillio priešininkai vėliau padarė puikią karjerą: Rabas Butleris septintajame dešimtmetyje tik-

* Garsūs 6–7 dešimtmečių Londono gangsteriai, bičiuliavęsi su įžymybėmis, vėliau nuteisti kalėti iki gyvos galvos.

riausiai būtų tapęs premjeru, jeigu jo nebūtų apšovęs Macmillanas. 1940 m. jis buvo departamento vadovas ir ryžtingas nuolaidžiavimo šalininkas. Štai ką jis pasakė apie Churchillio iškilimą:

„Gera švari anglų politikos tradicija parduota didžiausiam šių laikų politinės istorijos avantiūristui, – girdėtas jis kalbant. – Pasiduoti Winstonui ir jo gaujai buvo katastrofa, ir visai nereikalinga", šalies ateitis įkeista „mišrūnui amerikiečiui, kuris daugiausia paramos gavo iš negabių, bet plepių panašaus tipo žmonių".

Stipriai užvažiuota. Galima suprasti, kodėl žmonės jautė lojalumą Chamberlainui, daugelio laikomam garbingu žmogumi, beje, 1940 m. pradžioje apklausose populiaresniam už Churchillį; galima suprasti, kad juos sutrikdė Churchillio šutvės atėjimas – juk iš esmės tai buvo rūmų perversmas, – Churchillis plačiosios visuomenės faktiškai buvo išrinktas premjeru tik 1951 m. Bet šiose kalbose esama nepaprasto piktybiškumo.

Lordas Halifaxas apgailestavo, kad jam tekdavo klausytis Churchillio balso, „prisisunkusio portveino, brendžio ir nukramtyto cigaro". Viena stebėtoja teigė, kad jis atrodo kaip „storas vaikelis", mataruodamas kojomis ant priekinio vyriausybės suolo ir stengdamasis nesijuokti iš Chamberlaino pastangų.

Tai štai kaip respektabilūs toriai galvojo apie Winstoną S. Churchillį: Göringas, avantiūristas, mišrūnas, išdavikas, storas vaikelis ir tėvynės katastrofa. Tai kaip klyksmas iš šokių salės, kai per garsiakalbius nuo tiltelio prabyla piratas.

Kaip paaiškinti tokį isterišką mūsų didžiausio dvidešimto amžiaus herojaus atmetimą?

Deja, grynai iš torių požiūrio taško tai net labai suprantama. Per keturiasdešimt metų parlamentinės karjeros Churchillis

rodė visišką panieką visai politinės ištikimybės sampratai, juolab lojalumui torių partijai.

Nuo pat tos akimirkos, kai 1900 m. – soste dar tebesėdint karalienei Viktorijai – į Parlamentą pateko dvidešimt penkerių metų pasipūtėlis kaštoniniais plaukais, nelojalumą jis padarė savo šūkiu ir karjeros strategija. Jis pliekė torių priešakines eiles už tai, kad per daug pinigų leidžia gynybai („Ar pas mus nėra skurdo?“ – klausė). Pliekė už protekcionizmą – tada tai buvo kairiųjų kampanija, siekiant pigesnio maisto darbininkams. Jis taip smarkiai suerzino vyresniuosius kolegas, kad kartą jam pradėjus kalbėti visas priekinis suolas atsistojo ir pasipiktinęs išstypino iš salės.

1904 m. sausį jis jau susidūrė su pirmomis torių pastangomis atšaukti jį kaip oficialų konservatorių kandidatą Oldamo apygardoje. Balandį jau buvo nusprendęs pereiti į kitą partiją – savo motyvus išdėstė gana sąžiningai. Jo nuomone, toriai ėjo į pražūtį. „Prognozuoju, – sakė jis 1904 m. spalį, – kad [torių vadovybė] persipjaus gerklę ir visai pražudys savo partiją [...], o liberalai per rinkimus pasieks milžinišką pergalę.“

Kitaip sakant, jis nebuvo toks, kokį žmonės laiko principingu, – buvo šlovės besivaikantis, vartų aikštelėje progos laukiantis oportunistas. Bendruomenių Rūmuose jis perėjo į kitą salės pusę, atsisėdo prie Lloydo George'o ir pelnytai buvo pavadintas „Blenheimo* žiurke“.

Jis, regis, atsakė tokiais pat jausmais. „Aš esu anglų liberalas, – tada jis rašė. – Neapkenčiu torių partijos, jų žmonių ir metodų.“ Po poros dešimtmečių jis, žinoma, peršoko atgal – kai liberalų kuinas, ant kurio jis jojo, beveik nusibaigė, – tai buvo mikliausias

* Blenheimo rūmai (Oksfordšyre) – Winstono Churchillio gimimo vieta ir namai.

akrobatiškas šuolis į kitą balną Parlamento istorijoje; ir didžiąją ketvirtojo dešimtmečio dalį pateisino savo reputaciją toliau pliekdamas torių partijos vadovybę bet kokia po ranka pasitaikiusia lazda arba kuoka, akivaizdžiai siekdamas savo interesų.

Nenuostabu, kad tarp torių parlamentarų, o ir visame politikos pasaulyje, buvo skepticizmo. 1940 metais Churchillio priešininkai po ranka turėjo ilgą kaltinimų sąrašą.

~

Net studijuodamas Sandhersto akademijoje jis buvo kaltinamas nedorais darbais. Pirmiausia jis su kitais jaunesniaisiais karininkais buvo įtariami sukčiavę ponių lenktynėse. Paskui įtartinas atvejis su vargšu Allanu Bruce'u, jaunesniuoju karininku, kurį Churchillis su kolegomis neva bandė išguiti iš pulko. Netgi buvo gandų (paleistų Bruce'o), kad Churchillis praktikavo Oscaro Wilde'o rūšies santykius – šie nepagrįsti tvirtinimai buvo atmesti brangioje šmeižto byloje, iškeltoje jo motinos, – bet purvas turi madą prilipti.

Dar buvo tas neaiškus nuotykis Pretorijoje, kai jis pabėgo iš būrų nelaisvės sulaužydamas pažadą ir palikdamas draugus. Na, o jo politinė karjera – garbės žodis, klaidų komedija! Churchillio priešininkas baudžiamąjį procesą būtų galėjęs pradėti nuo to, kaip jis, būdamas vidaus reikalų ministru, tvarkėsi su 1910–1912 m. smurtingais streikais. Tiesą sakant, jį užsipulti buvo galima iš bet kurios pusės, nes dauguma torių manė, kad jis su streikuotojais elgėsi kaip skystablauzdis, o į leiboristų demonologiją pateko kaip tas, kuris „šaudė į" neginkluotus šachtininkus Velso mieste Tonepandyje, nors iš tikrųjų pavojingiausias policijos ginklas buvo suvynioti lietpalčiai.

Paskui, 1911 m., kilo Sidnėjaus gatvės apgulties farsas, kai jis nuvyko į Ist Endą asmeniškai vadovauti policijos ir paslaptingo gangsterio, vadinamo „Dažytoju Piteriu" (*Peter the Painter*), susišaudyme, – „Piteris" niekada nebuvo surastas ir galbūt net neegzistavo.

To įvykio nuotraukose Churchillis matomas žiūrintis iš už kampo tariamų anarchistų teroristų pusėn – su cilindru jis labai krenta į akis.

„Aš galiu suprasti, ką darė fotografas, – apatiškai prabilo Balfouras Bendruomenių Rūmuose, – bet ką ten darė garbusis džentelmenas?" Ženklas griausmingai juoktis. Kaip visi žinojo, atsakymas buvo tas, kad jis stengėsi patekti į nuotrauką.

Tačiau tai niekis palyginti su tuo, ką Churchillio priešininkai ėmė laikyti jo baisingomis klaidomis per Pirmąjį pasaulinį karą. Pirmiausia buvo Antverpeno „liapsusas", arba „fiasko", 1914 m. spalį, kai Churchillis įsikalė į galvą, kad Antverpeną reikia apsaugoti nuo vokiečių ir tai padaryti gali tik jis.

Keturias ar penkias dienas jis vadovavo uosto gynybai ir net nominaliai kontroliavo visą Belgiją. Vienas žurnalistas užfiksavo napoleonišką manierą: „žmogus, apsisiautęs mantija, užsidėjęs jachtininko kepurę. Jis ramiai rūkė didelį cigarą ir po šrapnelių lietumi žvelgė į mūšio eigą. [...] Šypsojosi ir atrodė patenkintas."

Netrukus Antverpenas pasidavė, ir įsigalėjo požiūris, kad Churchillio įsikišimas buvo beprasmiškas egoistiškas išpuolis, parodęs, tariant *Morning Post* žodžiais, jog jis „netinkamas dabar užimamoms pareigoms". Tinkamas ar ne, tose pareigose – pirmojo Admiraliteto lordo – jis išsilaikė tiek, kad spėjo suorganizuoti tai, ką priešininkai pavadino neprilygstama karine katastrofa, – parodė tokį negabaus vadovavimo karui pavyzdį,

kad Lengvosios kavalerijos antpuolis* atrodo tiesiog šaunus. Tai buvo bandymas per kitą flangą išjudinti įstrigusį Vakarų frontą, ne tik pasibaigęs Britanijos karo pajėgų pažeminimu, bet ir kainavęs tiek daug australų bei Naujosios Zelandijos karių gyvybių, kad 1915 metų ekspedicija į Turkiją jiems iki šiol tebėra didžiausias anglų vainojimo ir apskritai antibritiškų jausmų šaltinis.

Gelibolu [angl. *Gallipoli*], arba Dardanelai, ko gero, buvo aitriausias iš visų kaltinimų Churchilliui; ir tas atsiminimas 1940-aisiais išties buvo toks gyvas, kad veikė žmonių jausmus jam ir nuomonę, ar jis tinkamas vadovauti šaliai per karą. Net tuos, kurie manė, kad jis talentingas, – o dauguma žmonių tai matė, – dažnai glumino tai, kad jam, regis, trūksta sveikos nuovokos, jis linkęs perdėti, įsiaudrinti, net pulti į isteriją. 1931 m. jis taip susinervino dėl Indijos nepriklausomybės perspektyvos, kad Mahatmą Gandhį pavadino „pusnuogiu fakyru" – šie žodžiai Indijoje tikrai nebuvo užmiršti.

Jis nesuprato visuomenės nuotaikų dėl 1936 m. karaliaus sosto atsižadėjimo, regis, įsivaizduodamas, kad Anglijos karalius gali vesti kokią tik užsimano mergiotę, nors ir išsiskyrusią amerikietę, kitaip kokia gi prasmė būti karaliumi? Kartą, sakantis kalbą, ginančią Eduardą VIII, – paradoksalu, nacių šalininką, kuris pasilikęs soste Churchilliui būtų pridaręs visokių problemų, – buvo nušvilptas publikos ir nebesukontroliavo Bendruomenių Rūmų.

Priešai įžvelgė jo titanišką egocentrizmą, troškimą susirasti bent kokią bangą arba bangelę ir laikytis jos dar ilgai, nors ji

---

* *Charge of the Light Brigade* – klaidingai nukreiptas britų kavalerijos dalinio antpuolis Krymo kare 1854 m., pasibaigęs tragišku pralaimėjimu.

jau virto putomis paplūdimyje. Jo nekenčiantieji, girdėdami jį grėsmingai ardantis dėl Hitlerio ir Vokietijos persiginklavimo pavojų, girdėdavo žmogų, kuris ardydavosi ir anksčiau ir vėl ardysis, ir jo ardymasis yra tiesiog peizažo dalis, kaip ardymasis Haid Parke.

Turime pripažinti, kad ši reputacija susidarė ne šiaip sau. Buvo pagrindo laikyti jį arogantišku ir „nepakaltinamu", nes iš dalies tai buvo tiesa: jis tikrai elgdavosi su mirtį neigiančiu tikėjimu savimi ir išsišokdavo labiau, negu galėjo atrodyti protinga. Ir kodėl gi jis taip elgdavosi?

Karjeros pradžioje buvo laikomas ne šiaip nepatikimu, – buvo manoma, kad jis iš prigimties nepatikimas. Esą gimęs po išklibusia žvaigžde.

Neseniai atsidūriau kaip tik tame kambaryje ir žiūrėjau į tą lovą, kurioje atsitiko šis lemtingas įvykis. Koridoriaus gale – iš tiesų už kelių koridorių – vyko didelis pokylis XXI a. ribotos rizikos fondų karaliaus šešiasdešimtmečio proga.

„Palaukit, – tariau, kai mus vedė prie pirmos šampaną laikančių padavėjų falangos. – Gal galit parodyti kambarį, kuriame gimė Churchillis?" Maloni namų šeimininkė šoniniu koridoriumi nuvedė mus į kvadratinį pirmo aukšto kambarėlį.

Durims užsidarius triukšmas prislopo, ir buvo galima įsivaizduoti, kad sugrįžome 140 metų į praeitį, į kito didelio pobūvio įkarštį. Prisimerkęs vietoj elektros galėjai matyti dujinius žibintus, bet tuos pačius kartūno tapetus, tą pačią smagią židinio ugnelę, tuos pačius dubenis ir ąsočius su tomis pačiomis Marlborough herbinėmis puošmenomis.

Mintyse puikiai įsivaizdavau: ūžautojų paltai paskubom nustumiami nuo lovos, ąsočiai pripilami karšto vandens, o lovoje – lanksti Jennie Churchill figūra: prasidėjus gimdymui jau per vėlu

buvo lipti laiptais aukštyn. Jai buvo tik dvidešimt metų, bet jau buvo pagarsėjusi kaip viena gražiausių Londono aukštuomenės jaunų moterų.

Visą dieną visi buvo medžioklėje, pagal kai kuriuos liudijimus, ji tądien buvo paslydusi ir pargriuvusi; kiti sako, kad ji per daug entuziastingai sukosi šokiuose. 1874 m. lapkričio 30 d. 1.30 val. ji pagimdė kūdikį, pasak jos vyro, „gražutėlį ir labai sveiką".

Norėdami suprasti Winstono Leonardo Spencerio-Churchillio psichologines ypatybes, turime atkreipti dėmesį ir į vietą, ir į laiką. Tas kambarys buvo pačiuose Blenheimo rūmuose – perdėtai milžiniškoje Marlborough hercogo buveinėje. Name yra 186 kambariai, ir vien šis pastatas užima 2,8 hektaro (ką jau kalbėti apie ežerus, labirintus, kolonas, parką, triumfo arkas ir t. t.). Tai vienintelis Britanijoje ne karališkosios giminės ir ne vyskupo pastatas, vadinamas rūmais.

Nors kai kas juos niekina, mano asmeniniu įsitikinimu, tai neabejotinai puikiausias anglų baroko architektūros šedevras – su didžiuliais sparnais, kylančiais ir besileidžiančiais kruopščiai simetriškais ir nuostabiai betiksliais medaus spalvos akmeniniais parapetais bei fleronais. Blenheimas yra architektūrinis pareiškimas – štai toks: aš esu didelis, didesnis ir puikesnis už viską, ką esi matęs.

Jis buvo padovanotas vienam iš Churchillio dinastijos protėvių Johnui Churchilliui, Marlborough hercogui, už tai, kad sumušė prancūzus ir padėjo iškelti XVIII a. Angliją į pačią Europos aukštumą – tai buvo laikoma jo puikiausiu darbu. Churchillis ten gimė dėl paprasčiausios priežasties – tai buvo jo namai: jis buvo septintojo hercogo anūkas, aštuntojo hercogo sūnėnas ir devintojo hercogo pirmos eilės pusbrolis, ir jeigu tas mylimas

pusbrolis nebūtų turėjęs įpėdinio, – o kurį laiką tai atrodė tikėtina, – Churchillis pats būtų tapęs Marlborough hercogu.

Tai svarbu: jis buvo ne šiaip aukštuomenės žmogus, o hercogų giminės, ir jo savimonės priešakyje visada buvo žinojimas, kad priklauso vieno didžiausių šalies karo didvyrių dinastinei linijai.

Na, o gimimo laikas irgi kai ką atskleidžia, nes atrodo, kad jis išvydo pasaulį dviem mėnesiais per anksti – praėjus septyniems mėnesiams po vestuvių. Nors galimas daiktas, kad gimė neišnešiotas, paprasčiausia paaiškinti tuo, jog gimė laiku, bet buvo pradėtas ne santuokoje.

Jeigu taip, tai nekeista, nes jo tėvai buvo savaip tokie pat įnoringi ir nekonvencionalūs, kaip ir jų sūnus. Jų svarbiausias įnašas į civilizaciją yra tas, kad abu nesirūpino sūnumi.

Motina buvo klestinčio amerikiečių verslininko Leonardo Jerome'o duktė – šis žmogus vienu metu turėjo daugumą *New York Times* akcijų, taip pat lenktyninių žirgų bei operą ir mylėdavosi su operos žvaigždėmis. Jennie (neva) turėjusi ant riešo ištatuiruotą drakoniuką ir (neabejotinai) seksualią smėlio laikrodžio formos figūrą. Jai priskiriamas Manhatano kokteilio išradimas, o jos sąmoju ir tamsiu, „panterišku" patrauklumu buvo taip žavimasi, kad ji pritraukė daugybę meilužių, tarp jų ir Velso princą. Iš viso turėjo tris vyrus, vieną jaunesnį už sūnų.

„Ji man švietė kaip Vakarė žvaigždė, – vėliau rašė Churchillis. – Labai ją mylėjau, bet per atstumą." Jo laiškuose iš mokyklų maldaujama meilės, pinigų ir lankymų. Bet iš tikrųjų jį formavo tėvas – iš pradžių pasibaisėtinai su juo elgdamasis, o paskui ankstyva mirtimi.

Skaitydamas Randolpho laiškus sūnui, galvoji, už ką tas vargšas vaikas to nusipelnė. Jam liepta mesti meilų žodį „tėti": „Tė-

it is one which will
look very well when
made into &
also do to wear on
Sunday with
Etons – it also looks very
well when the
Jacket Waistcoat & Trousers
are worn.

Laiškas motinai, 1890 m.

vas – geresnis žodis", – sako Randolphas. Kartais jis, regis, neprisimena, ar jo sūnus mokosi Itone, ar Harou, ir pranašauja jį tapsiant „paprasčiausiu socialiniu švaistūnu, vienu iš šimtų privilegijuotų mokyklų nevykėlių, ir tu nusmuksi iki vargano, nelaimingo ir tuščio būvio".

Galbūt tragiškiausias Winstono bandymas įtikti tėvui buvo istorija su laikrodžiu. Randolphas padovanojo sūnui naują laikrodį, kai jis buvo kadetas Sandherste, ir vieną dieną laikrodis įkrito į upės duburį. Churchillis nardė jo ieškoti, bet jį atgrasė ledinis vanduo. Tada bandė draguoti upę, o kai nepavyko, pasamdė dvidešimt tris bendramokslius kadetus – už 3 svarus, kad užtvenktų srovę, nukreiptų ją nauja kryptimi ir faktiškai nusausintų upės dugną. Laikrodis buvo surastas.

Tokios herakliškos pastangos nepadarė įspūdžio kvanktelėjusiam Randolphui – jis sakė, kad jo sūnus yra „jaunas kvailys" ir „tikrai nepatikimas". Toks kraštutinis elgesys turbūt turi medicininę priežastį: lordas Randolphas Churchillis mirtinai sirgo sifiliu.

Naujais tyrimais bandoma pašalinti venerinę stigmą teigiant, kad iš tikrųjų tai buvo smegenų auglys, bet vis dėlto jis pats manė, kad tai sifilis, jo žmona manė, kad tai sifilis, taip pat ir jo gydytojas. Taip manė ir Churchillis, ankstyvoje jaunystėje matęs baisų tėvo politinį žlugimą – nuo supernovos iki juodosios skylės, – o paskui lėtą mirtį nuo gėdingos ligos visuomenės akyse.

Tad jis užaugo su dviem stipriais vienalaikiais jausmais tėvui: kad Randolphą jis nuvylė ir kad iš paties Randolpho atimta derėjusi didybė. Todėl norėjo įrodyti du dalykus: gerai pasirodyti tėvo akyse ir reabilituoti jį.

Tik įsigilinęs į santykius su Randolphu – ir hipnotizuojantį Randolpho pavyzdį – gali pradėti suvokti, kodėl Churchillis el-

gėsi taip, o ne kitaip. Jis turėjo prilygti jam – kaipgi kitaip būtų gerai atrodęs Randolphui? Ir turėjo sekti jo pėdomis ir net jo elgsena, nes tai buvo vienintelis būdas pateisinti jį visų akyse.

„Jis visiškai nepatikimas, kaip ir anksčiau jo tėvas“, – sakė lordas Derby 1916 m. Theodore'as Rooseveltas sakė, kad jie abu „prasti vyrukai“.

Tokia reputacija turėjo priežastį – daugiausia taip susiklostė dėl to, kad Churchillis sąmoningai ėmėsi tėvo gyvenimą paversti savo paties programa ir modeliu.

KETVIRTAS SKYRIUS

RANDOLPHO VEIKSNYS

Septyniasdešimt trejų metų Churchillis parašė keistą nedidelę esė, kurios neketino publikuoti, bent jau kol gyvas. Ten jis kalba apie šiurpų nutikimą, patirtą 1947 m. žiemą. Šlovingi karo ir premjerystės laikai pasibaigę, ir jis sėdi savo dirbtuvėje kotedže Čartvelyje.

Ruošdamasis tapyti jis patiria keistą jausmą – atsigręžęs pamato krėsle sėdintį tėvą. Randolpho akys žiba, jis čiupinėja savo gintarinį kandiklį, – atrodo toks pat, kokį Churchillis prisimena, kai retomis akimirkomis būdavo ir žavus, ir mylintis sūnų.

Paskui įvyksta skaudus pokalbis. Triukas čia tas, kad, praėjus penkiasdešimt dvejiem metams po mirties – politinėje izoliacijoje ir sifilitinėje desperacijoje, – Randolphas nežino, kas pasaulyje įvyko. Tad Churchillis jam užpildo šią spragą.

Jis papasakoja jam, kad soste sėdi karalius Jurgis VI, kad Derbyje tebevyksta žirgų lenktynės ir Žirgų lenktynių klubas (*Turf Club*) yra „okei", o tas „okei" yra naujas amerikietiškas žodis. Jis papasakoja Randolphui, kad buvęs torių vadovas Arthuras Balfouras galiausiai susimovė – malonus pastebėjimas, nes jie abu nekaip sutarė su išpuikėliu Balfouru. Jis kalba apie socializmo iškilimą. Paaiškina, kad buvo du pasauliniai karai, per kuriuos

žuvo apie trisdešimt milijonų žmonių, ir kad rusai turi naujo tipo carą, žiauresnį ir kraugeriškesnį už visus ankstesnius.

To teksto įdomybė ta, kad Randolphas iš esmės taip ir nesupranta, ką jo sūnus pasiekė. Tėvas sumoja, jog sūnus dabar yra vidutiniškų gabumų tapytojas mėgėjas, gyvena, regis, mažame name, o kavalerijoje nepakilo iki aukštesnio nei majoro laipsnio.

Churchilliui baigus dėstyti apie to meto pasaulio negandas, Randolphas lyg ir įvertina tai, kad jo sūnus taip daug žino apie svarbius įvykius. Jis su pribloškiančia ironija sako: „Žinoma, dabar tu jau per senas galvoti apie tokius dalykus, bet klausydamasis tavo kalbos tikrai stebiuosi, kad nėjai į politiką. Būtum galėjęs daug kuo padėti. Gal net būtum pelnęs gerą vardą.“

Čia jis nusišypso, brūkšteli degtuką, ir su tuo žybsniu vaiduoklis išnyksta. Daugelis istorikų nusprendė, kad šis vaizdelis – Churchillio šeima jį pavadino „Sapnu“ – itin daug ir sąmoningai atskleidžia apie Winstono Churchillio psichologinę sandarą. Iš tiesų taip ir yra.

Pasakojimas elegiškas, ilgesingas, vienu atžvilgiu čia didžiai sielvartingai atsidūsta žmogus, visada norėjęs padaryti įspūdį tėvui ir niekada nepadaręs. Winstonas Churchillis savo vaikams pasakodavo su tėvu nesikalbėjęs daugiau kaip penkis kartus – ir tie pokalbiai buvo neilgi; ir jis visada jautėsi nepateisinąs lūkesčių.

Visa jo jaunystė buvo persmelkta įsitikinimo, Randolpho nepaliaujamai kalamo į galvą, kad jis tikriausiai ne toks protingas kaip tėvas. Randolphas mokėsi Itone, o jaunąjį Winstoną, kad būtų saugiau, nusiuntė į Harou – iš dalies dėl sveikatos (manant, kad kalvų oras bus geresnis jo trapiems plaučiams negu drėgnas oras prie Temzės), bet iš tikrųjų todėl, kad tais laikais Harou mokykla buvo laikoma mažesniu intelektiniu iššūkiu.

Randolphas studijavo Mertono koledže Oksforde ir vos negavo aukščiausio teisės studijų įvertinimo. Laisvai cituodavo Horacijų. O štai Churchillis susikirto per egzaminus ir vos pralindo į Sandherstą.

Kepurnėdamasis nevykėlio karjeros keliu, Winstonas stebėjo akinantį tėvo iškilimą, jo užkopimą iki finansų ministro posto, dominuojančios pozicijos Torių partijoje, o paskui žiaurus likimas privertė Winstoną stebėti tėvo nuosmukį. Jis naršydavo laikraščius ieškodamas žinių apie jo kalbas. Buvo narčiai jam ištikimas. Nė už ką nepripažino, kad jo gebėjimai blanksta, dikcija veliasi ir jis nebeturi ankstesnės oratorinės ugnelės; o kai kartą jam būnant tarp klausytojų kažkas sušvilpė, jaunasis Churchillis bemat atsigręžė ir sušnypštė: „Liaukis triukšmauti, riestanosi radikale!“

Kai Churchilliui buvo dvidešimt, santykiuose su tėvu sušvito paskutinė auksinė akimirka. Jis buvo kviečiamas pietauti su didžiais ir garsiais vyrais, kaip antai Joe Chamberlainu, Herbertu Henry Asquithu ir lordu Rosebery, ir pasirodydavo pagirtinai. „Jis gerokai pažvalėjo, – pagyrė tėvas, – ir tapo solidesnis [...]. Sandherstas jį stebuklingai pakeitė.“ Kaip pats pasakojo, Churchillis svajojo būti politiškai naudingas tėtušiui, prisidėti prie jo Parlamente, remti jį politinėje kovoje, – ir štai jo nebėra, mirė keturiasdešimt penkerių, sūnui nespėjus pasireikšti.

O dabar jis „Sapne“, prieš akis tėvas, ir galiausiai atėjo momentas paaiškinti rūsčiam gimdytojui, kad kosminis Mokyklos Direktorius apie Winstoną paruošė naują semestro pabaigos ataskaitą, kad jis nebe švaistūnas ir ne dykinėtojas, o įžymiausias gyvas anglas ir tėvynės gelbėtojas, bet žybt – Randolphas vėl dingsta neišgirdęs gerų žinių.

Tą rašinį baigiame skaityti apimti melancholijos. Churchillis

jaučiasi pavargęs ir nebenori tapyti. Jo cigaras užgeso, ir pelenai nubyrėjo tarp dažų. Iš pirmo žvilgsnio turėtumėm gailėtis jo ir nerealiai tolimų santykių su Randolphu. Bet manęs nepalieka mintis, kad šioje esė esama ir pasitenkinimo savimi.

Jis ne tik siekia tėvo pomirtinio pritarimo. Jis vogčia giriasi – Randolphui ir skaitytojui, – kad paneigė tas nelemtas tikimybes ir, tiesą sakant, pranoko tėvą praktiškai visais atžvilgiais.

Va ir viskas! – sako Winstonas Churchillis išnykusiam Randolpho šešėliui. Įsidėk tai į savo kandiklį ir surūkyk, išverstaki ūsuotas demagoge. Neturėjai teisės būti toks kritiškas – štai kokia yra žinia Randolphui ir esė potekstė.

Ką Churchillis darė toje dirbtuvėje Čartvelyje, kai pasirodė tėvo šmėkla? Iš tikrųjų jis restauravo seną Randolpho portretą, apgadintą kažkokiame Alsterio klube. Paėmęs tą atvaizdą bandė pagražinti pasitelkęs savo dažus ir įgūdžius.

Čia, aišku, yra metafora, apibendrinanti visą šį užsiėmimą. Churchillis sakė ėmęsis „reabilituoti" savo tėvą, ir tai tiesa. Bet jis taip pat nori pralenkti jį. Ima tą aplamdytą, nikotinu suteptą drobę ir dailina.

Kaip tik Randolphas pradėjo šeimos tradiciją uždarbiauti iš žurnalistikos. Kaip Churchillis mini „Sapne", Randolphas nuvyko į Pietų Afriką siunčiamas *Daily Graphic* ir uždirbdavo po 100 svarų už straipsnį – milžiniška suma. Tad kaipgi Churchillis žengia į pasaulį?

Vyksta į Pietų Afriką (ir kitas vietas) ir tampa geriausiai apmokamu savo amžiaus žurnalistu; kaip ir Randolphas, įsigudrina įkinkyti žmones, kurie padeda jam įgyvendinti planus.

O kokią pamoką Randolphas pasiūlė savo sūnui, kaip siekti sėkmės Parlamente? Jis pademonstravo sukrečiantį nelojalumą toriams ir įsteigė grupę, pavadintą „Ketvirtoji partija", kurios

misija buvo pliekti premjerą Gladstone'ą, bet taip pat įaudrinti Torių partijos vadovybę per sero Staffordo Northcote'o asmenį.

Randolphas su drauguižiais vadino jį „ožiu", ir po kurio laiko ožys nebeapsikentė – parašė Randolphui prašydamas nebūti tokiu diegu. Randolphas atrašė palaimingai iš aukšto: „Nuo tada, kai esu Parlamente, visada vadovavausi savo galva, taip darysiu ir toliau."

Tai taip pat ženklas jaunajam Churchilliui: 1900 m. patekęs į Parlamentą jis pirmiausia įsteigia savo maištingų jaunų torių grupę, – pavadintą hjuliganais, pagal Hugh Cecilį, vieną iš narių, – ir aitrina torių aukščiausiąją vadovybę su randolfišku smarkumu bei įžūlumu.

Kaip tik Randolphas pirmasis parodė principinę panieką pačiai partinio lojalumo idėjai. Kaip vėliau apibūdino jo sūnus, tėvo mėgstama strateginė pozicija buvo „žiūrėti iš aukšto į abiejų pusių priešakines eiles ir visas Bendruomenių Rūmų partijas traktuoti didingai nešališkai".

Tad kaipgi Churchillis traktuoja politines partijas? Kartą jis pasakė – su tokiu atvirumu, koks šiandieninėje sausoje politikoje būtų tiesiog netoleruojamas, – kad politinę partiją reikia rinktis kaip žirgą: griebi tokį kuiną, kuris tave nuneš toliausiai ir greičiausiai. Kaip matėme, jis pasirenka tokį ir nušoka nuo jo prieš tam nugaištant, užšoka ant liberalų žirgo, o kai tas irgi akivaizdžiai žada nusprogti (gal ir bėga jau nebegyvas), vėl peršoka ant naujo torių ristūno. Nei anksčiau, nei vėliau niekas nebuvo taip didingai ir neatgailaujamai nelojalus.

Churchillis labai anksti nusprendžia susikurti politinę poziciją, kuri kaip nors būtų iškilusi virš kairės ir dešinės, apimtų geriausius abiejų pusių aspektus ir šitaip įkūnytų tautos valią. Jis įsivaizduoja save kaip milžinišką arkos kertinį akmenį, ir logiška,

kad mažesni akmenys bus skatinami palaikyti jo padėtį. Kartu jis turi šiokią tokią ideologiją – į kairę palinkusį konservatizmą: imperialistišką, romantišką, bet dirbančio žmogaus pusėje.

Ir jis tai perėmė iš Randolpho. Randolpho formuluotė buvo „Torių demokratija". Idėja truputį miglota (paprašytas apibrėžti, Randolphas atsakė, kad tai „daugiausia oportunizmas"). Tačiau XIX a. devintame dešimtmetyje „Torių demokratija" atnaujino ir pagyvino Torių partiją, ir ši idėja tikrai suteikė postūmį Randolpho Churchillio karjerai.

Šią temą perima jo sūnus. Randolphas ėmėsi žygių, kad tarnams priklausytų kompensacija už nelaimingus atsitikimus pramonėje, Winstonas ta pačia dvasia tapo svarbių socialinių reformų autoriumi: pensinis amžius sumažintas iki šešiasdešimt penkerių, įkurtos darbo biržos, darbininkams suteikta arbatos pertrauka ir t. t., – nors apskritai jis visada buvo nuoseklus laisvosios rinkos gynėjas.

Churchillis paveldi savo politinę poziciją iš Randolpho, o svarbiausia – perima jo stilių, prisistatymo būdą. Randolphas tapo garsiausiu savo meto oratoriumi, žmogumi, kuriam atsistojus kalbėti visi subėgdavo iš arbatinių, darbininkų klasės gerbėjai vadindavo jį „Randžiuku" ir „Šelmiu Randžiu". „Įkrėsk jiems pipirų, Randi!" – šaukdavo jie, kai šis striukas žmogelis išsprogintęs akis siautulingai įsiaudrindavo plūstis – atrodydavo kaip urzgiantis P. G. Wodehouse'o personažas Gasis Finkas-Notlis, sakantis tą įsimintiną apdovanojimo įteikimo ceremonijos kalbą Market Snodsberio gimnazijoje.

Jis buvo pasižymėjęs frazių kūrėjas, pasakęs, kad Gladstone'as yra „skubantis senis". Kalbėdamas apie Gladstone'o įprotį atsipalaiduoti kapojant malkas Hardeno pilyje jis pasakė: „Miškai rauda, kad ponas Gladstone'as galėtų paprakaituoti." Churchillis

perima tą pačią kalbėjimo techniką – dažniausiai pasirašo visą tekstą, o paskui stengiasi kuo daugiau pasakyti iš atminties – ir tampa ne tik savo meto, bet gal ir visų laikų šlovingiausiu politikos oratoriumi.

Tačiau iš kur, galite paklausti, to sėmėsi Randolphas? Kas įkvėpė jį?

Abu Churchilliai, tėvas ir sūnus, atvirai darbuojasi pagal didžiausio torių mago ir oportunisto Benjamino Disraelio tradiciją. Randolphas buvo Disraelio mokinys ir jo vietininkas žemėje. Disraeliui mirus, Randolphas padėjo įkurti jo atminimui „Raktažolės lygą", nes raktažolė buvo šio didžio Viktorijos laikų lyderio ir dendžio mėgstamiausia gėlė.

„Sapne" Randolphas sako sūnui: „Aš visada tikėjau Diziu, tuo senu žydu. Jis matė ateitį. Jis turėjo išvesti britų darbininką į centrinę poziciją." Abu Churchilliai – tėvas ir sūnus – buvo, tariant Winstono žodžiais, „Elijo skraistės nešėjai" – Disraelio įpėdiniai.

Tęstinumo atvejai įspūdingi ir anaiptol neapsiriboja dėmesiu socialinėms reformoms. Disraeliui ir Churchilliams taip pat bendra yra žurnalistika (o Winstono atveju ir romanistika), prašmatnių reginių pomėgis, retorinės įmantrybės, istorijos pajauta, imperializmas, monarchizmas, šiek tiek manieringumo ir įsišaknijęs oportunizmas.

Šiais laikais atrodo, kad yra pavojus Disraeliui likti šešėlyje. Douglasas Hurdas parašė gerą, bet truputį moralizuojančią biografiją, kurioje prikišamai klausia, ką konkrečiai Disraelis pasiekė lyginant su „veiksmingais" triūsliais, tokiais kaip Peelis.

Tai, žinoma, neteisinga Disraelio atžvilgiu, bet taip pat ir svarbios naujųjų laikų britų politinės tradicijos atžvilgiu. Jeigu ne Disraelis, mes nebūtumėm turėję Randolpho Churchillio, ir jeigu ne Randolpho parodytas pavyzdys bei modelis, niekaip

nebūtumėm turėję Winstono Churchillio. Kokia buvo džiugi Churchillio reakcija, kai premjeras Stanley Baldwinas paskyrė jį finansų ministru? „Aš tebeturiu tėvo mantiją!“

Tuo nenoriu pasakyti, kad Churchillis buvo lygiai toks kaip tėvas ar kokia jo kopija. Įvairiais svarbiais atžvilgiais jis labai skyrėsi nuo tėvo ir buvo daug geresnis žmogus.

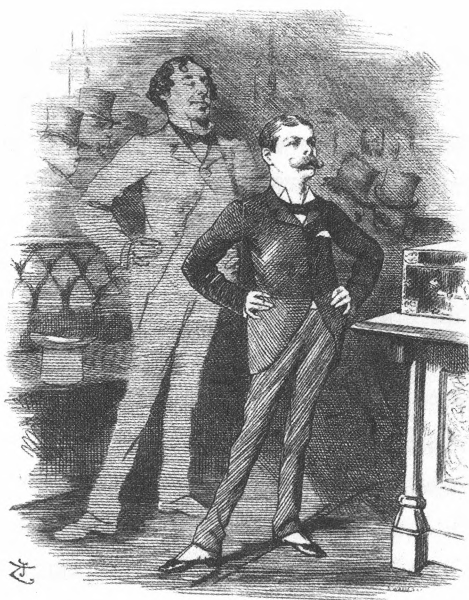
Randolphas buvo tikras chamas – Churchillis toks tapti taip ir nesugebėjo. Sunku įsivaizduoti Winstoną užsikrečiantį sifiliu. Abu jo tėvai buvo „sekso garsenybės“, pasak Muriel Spark, – Churchillis toks nebuvo.

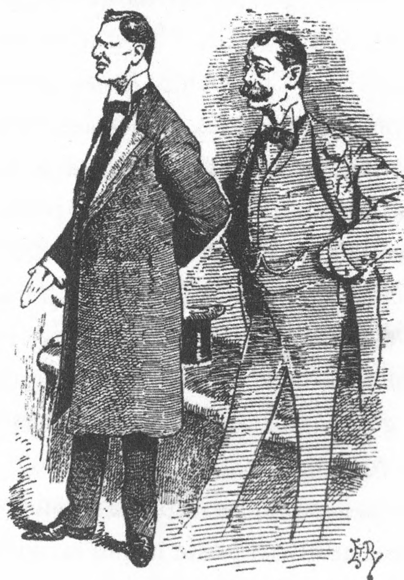
Neįmanoma, kad Churchillis būtų taip pasiutęs, jog iš pykčio imtų mušti savo kamerdinerį, kaip darė Randolphas, ir neįsivaizduojama, kad būtų rašęs savo vaikams tokius kraupius laiškus. Ir Winstonas niekada nebūtų elgęsis taip beprotiškai, kaip Randolphas 1873 m., kai bandė šantažuoti Velso princą, o šis tada kvietė jį į dvikovą.

Ši keista ir bjauri istorija dabar jau nusėdusi dulkiname bibliotekos plyšelyje, bet, Winstonui Churchilliui pradedant savo karjerą, buvo ją prisimenančių žmonių, ir jie tikriausiai svarstė, ar obuolys nuo obels toli nukrito.

Visa tai prasidėjo dėl to, kad Randolpho vyresnysis brolis Blandfordo erlas turėjo rimtą nesantuokinį romaną su tokia ledi Edith Aylesford. Iš nuotraukos atrodo, kad ši Edith buvo su ilgoka nosimi, bet tikriausiai seksbomba. Ji tuo pat metu turėjo santykius su Blandfordu, su savo vyru ir „Bertie“ – stuomeningu, nelabai turinčiu ką veikti sosto įpėdiniu*. Mat šitaip tuomet buvo įprasta smagintis.

* Tuometinis Velso princas, familiariai vadintas Bertie, vėliau tapo karaliumi Eduardu VII (1901–1910).

Randolphas su Disraelio šmėkla
Churchillis su Randolpho šmėkla, kalba Bendruomenių Rūmuose

Edith nusprendė norinti išsiskirti su savo vyru lordu Aylesfordu ir susimesti su Blandfordu. Dėl ne visai aiškių priežasčių Randolphas nusprendė, kad jo vyresnysis brolis su tuo niekaip nebus susijęs. Šeimai užtrauks gėdą net paminėjimas skyrybų byloje, – sakė jis.

Tad sumanė triuką sukurstyti Velso princą – juk tas visuomenei duoda moralinį toną, – kad šias skyrybas uždraustų. Susirado princo Bertie laiškų tai Edith. Ten karštas reikalas, sakė Randolphas. Kvepia princo ir ledi Edith intymiais santykiais, ir jeigu tai iškils į viešumą – ką gi, Bertie niekada neatsisės į sostą!

Jis pagrasino publikuoti. Grėsė baisus skandalas. Buvo pranešta karalienei. Teko įsikišti Disraeliui, tuo metu premjerui. Įtūžęs Bertie iškvietė Randolphą į dvikovą, Randolphas atrašė sosto įpėdiniui netiesiogiai parodydamas špygą: esą joks valdinys negali būti prašomas rizikuoti būsimo monarcho gyvybe.

Galiausiai visą Churchillių šeimą teko išvaryti į Airiją: Marlborough hercogas išvyko kaip vicekaralius, o Randolphas tarnavo jo privačiu sekretoriumi, – štai todėl ankstyvą vaikystę Winstonas praleido Dubline. O tos įvairios santuokos ir meilės romanai vienaip ar kitaip baigėsi liūdnai.

Iškapsčiau šią nelemtą istoriją kaip liudijimą, kad Winstonas tikrai paveldėjo tokią Randolpho savybę – ne chamiškumą, o nutrūktgalviškumą arba veikiau norą rizikuoti. Randolphui manyti, kad galima sustabdyti brolio skyrybas šantažuojant Velso princą, buvo paika.

Baigiantis karjerai buvo paika manyti, kad jis yra nepakeičiamas finansų ministro poste ir gali saugiai grasinti atsistatydinti. „Buvau užmiršęs Goscheną“, – pakomentavo jis, kai jo vietą užėmė Goschenas. (Tiesą sakant, George'as Goschenas, pirmasis vikontas Goschenas, prisimenamas tik dėl to, kad jį užmiršo

Randolphas.) Bet šį lošėjo temperamentą jis perdavė sūnui – ir tai yra esminis dalykas.

Kai 1940 m. gegužę Winstonas Churchillis atėjo į valdžią, daug kas nustebo, daug kas pasibaisėjo, bet taip pat daug kas manė, kad tai buvo neišvengiama. 1936 m. Stanley Baldwinas, neįsileisdamas jo į Vyriausybę, tarstelėjo, kad Churchillį reikia laikyti rezerve – kaip galimą karo meto premjerą.

1939 m. Londone jau pasirodė plakatai su šūkiu: „Ko vertas Churchillis?“ Papildomuose rinkimuose kandidatai programiniu punktu siūlė kelti į valdžią Churchillį. 1940 m. gegužę, prieš pat diskusiją dėl Norvegijos, Churchillio gerbėjas Haroldas Macmillanas priėjęs prie jo vestibiulyje tarė: „Mums reikia naujo premjero, ir juo turite tapti jūs.“

Apie tą valdžios perėmimo momentą Churchillis teigė: „Jaučiausi lyg bučiau vedamas likimo. Visas mano gyvenimas buvo pasiruošimas šiai valandai ir šiam išbandymui.“ Jis tikrai atrodė kažkaip skirtas šiam reikalui, ir ne tik savo paties akyse.

Niekas kitas neturėjo tokios kovų patirties – ir kaip politikas, ir kaip karys. Niekas kitas, regis, neturėjo tokio statuso kaip Churchillis, tokio, kuris prilygtų naujųjų įvykių mastui, – ir tai buvo dar viena priežastis, kodėl tiek daug žmonių į jį žiūrėjo štai taip – kaip į žmogų, natūraliai tinkantį esamai situacijai.

Jie žinojo, kad šiame stulbinančiame gyvenimo pakilimų ir grįžimų stalo žaidime jis sekė Randolpho pavyzdžiu – ne tik aristokrato panieka partijai arba homerišku šlovės troškimu, bet ir pasiryžimu kovoti už save ir savo idėjas rizikuojant taip, kaip niekas kitas nerizikuotų.

Taikos metais toks elgesys gali būti pražūtingas. Bet laimėti karo nerizikuojant negalima, o jeigu nesi drąsus, tai ir nerizikuosi. Galiausiai žmonės jautė Churchillį turint kaip tik šią sa-

vybę, todėl 1940 m. kai kurie troško jo atėjimo, nepaisydami torių elito ir nuolaidžiautojų patyčių.

Visas jo ligtolinis gyvenimas liudijo šią pirmapradę dorybę – tą, kuri, kaip jis pats teigė, skatina visas kitas. Abejoti nepaprasta fizine ir moraline Churchillio narsa nėra pagrindo.

PENKTAS SKYRIUS

NIEKAS NEBUS PER DRĄSU IR PER KILNU

1919 m. liepos 18 d. Kroidone buvo šlovingas vakaras. Karas pasibaigęs, ir Churchillis vėl Vyriausybėje – seniai sugrąžintas po Gelibolu negarbės. Nudirbęs sunkią dieną kaip karo ir oro laivyno ministras, troško nuotykio. Atėjo metas dar vienai skraidymo pamokai.

Likus kelioms dienos šviesos valandoms, jis nuvažiavo automobiliu į aerodromą į pietus nuo Londono. Su instruktoriumi kapitonu Jacku Scottu įsiropštė į biplaną „Havilland Airco DH.4" su žalvarine furnitūra ir dailiu mediniu propeleriu. Scottas atsisėdo priekinėje dvigubo valdymo mašinos sėdynėje, o Churchillis už jo. Nors neturėjo oficialios piloto licencijos, Churchillis buvo pakankamai patyręs ir pakilti lėktuvu galėjo pats.

Kurį laiką lyg ir viskas klojosi kaip reikia. Jiedu nuparpė per lauką – variklis traukė gerai – ir pakilo 20–25 metrus virš aerodromo darbuotojų. Turėjo būti įspūdingas vaizdelis: vienas garsiausių Britanijos valstybininkų – didelė galva aptraukta odine lakūno kepure ir akiniais – skrieja į dangų vienu pažangiausių tuometinės britų technikos pavyzdžių, – vienas pirmųjų po Ikaro

žmonių, užvaldžiusių padangę, įveikusių žemės trauką sunkesne už orą mašina.

Kai tik jie pasiekė lemtingą aukštį, prasidėjo problemos.

Tais laikais Kroidono aerodromas buvo apsuptas aukštų guobų guotų. Kad išvengtų tų medžių, kylantis lakūnas turėdavo atlikti du viražus: iš pradžių į dešinę, paskui į kairę. Pirmą viražą Churchillis atliko nesunkiai. Pro statramsčius švilpė vėjas. Spidometras rodė 60 mazgų – to visai pakako norint išvengti smukimo.

Jis pasuko į kairę, ir subtilūs stabilizatoriai bei eleronai pakluso jo veiksmui. Tada valdymo rankeną lėtai ir švelniai atitraukė į vidurį – kaip buvo mokomas, – kad lėktuvas sugrįžtų į lygią padėtį. Atitraukė atgal iki galo – rankenos galvutę patraukė per pėdą. Tada pastebėjo keistą dalyką.

Lėktuvas tebebuvo pasviręs 45 laipsnių kampu. Mašina nė truputį nereagavo į jo valdymą. Ji netgi dar labiau pasviro į kairę. Spidometras rodė, kad greitis sparčiai krenta. Winstonui Churchilliui tapo aišku, kad jiedu su kapitonu Scottu atsidūrė bėdoje.

„Jis nevaldomas“, – tarė Churchillis Scottui – daug patyrusiam ir gabiam vyrui, jau išgyvenusiam vieną lėktuvo kritimą ir tebesinešiojančiam traumų pėdsakus. Tą akimirką Churchillis pajuto, kad Scottas perėmė valdymą – ėmė traukyti rankeną, spaudyti pedalus, siekdamas atlikti vienintelį tokiose situacijose galimą manevrą – nosimi smigti žemyn, kad įgavęs greičio lėktuvas įveiktų slydimą į šoną. Šiek tiek aukščiau tai galėjo pavykti. Bet jie buvo mažiau kaip 30 metrų aukštyje. Katastrofa buvo čia pat.

Nevaldomam lėktuvui leidžiantis Churchillis apačioje pamatė saulės nušviestą aerodromą, ir jį apėmė įspūdis, kad žemė skendi grėsmingame gelsvame švytėjime. Per akimirką – daugiau laiko tam ir nebuvo – galvoje susidėstė mintis: „Tai panašu į mirtį.“ Ir iš tikrųjų buvo panašu.

Sekundei kitai palikime mūsų herojų, lekiantį stačia galva į žmonių pilną žemę Kroidone. Apžvelkime, kaip jis dar rizikavo. Pagalvokime, kaip jis statistiškai pražūtingai žaidė kauliukais – ne tik kaip aviatorius, bet ir ekshibicionistiškai geisdamas įvairiausios šlovės.

Skraidymo manijai Churchillis pasidavė prieš Pirmąjį karą, dar būdamas pirmuoju Admiraliteto lordu. 1913 m. pradžioje apsilankė karinio jūrų laivyno aviacijos bazėje Istčerče Šepio saloje. Jį sužavėjo atmosfera: jauni, į Biglzą* panašūs veikėjai be baimės vartaliojasi padangėje bandydami pirmą pasaulyje hidroplaną (*seaplane* – šio žodžio autorystė priskiriama Churchilliui). Patraukė ne tik lakūnų ūsai – tai tikriausiai buvo panašu į JAV kosmoso programos pirmąsias dienas: visi spinduliuoja kompetencija ir ryžtu.

Churchillis bemat suvokė šių skraidymų perspektyvas. Jis panoro, kad būtų tikra divizija, su savo tapatybe ir kovine dvasia, tad pradėjo kurti tai, kas vėliau tapo Karališkosiomis oro pajėgomis. „Mes esame Stephensono skrydžių epochoje, – paskelbė jis pasitelkdamas garvežio išradėjo pavardę. – Dabar mūsų mašinos trapios. Kada nors jos bus tvirtos ir vertingos mūsų šaliai.“ Iš tiesų jis buvo taip įsiaudrinęs, kad panoro pats pakilti į orą ir išmokti skraidyti.

Kad suprastumėm, kaip beprotiškai tai skambėjo, prisiminkime, jog buvo praėję tik dešimt metų nuo pačios skrydžių aušros. Tik 1903 m. Orville'is ir Wilburas Wrightai Kiti Hoke galiausiai pakilo savo keistu agregatu. Ir štai Churchillis, ne itin sportiškas trisdešimt devynerių metų vyras, prašo, kad jį išmo-

---

* Biggles – fiktyvus personažas lakūnas, jaunimui skirtų W. E. Johnso nuotykių knygų herojus.

kytų skraidyti šiais daiktais, kurie šiandieninėms akims sunkiai atpažįstami kaip lėktuvai. Atrodė kaip šiurpūs brezentiniai dėžiniai aitvarai, užkelti ant vaikiško vežimėlio ratukų, su viename gale pritaisytu žoliapjovės varikliu, viskas surišta virvėmis arba odiniais diržais.

Jie atrodė mirtinai pavojingi. Tokie ir buvo. Suskaičiuota, kad 1912 m. vienas iš penkių tūkstančių skrydžių baigėsi mirtimi. Pagal šiuolaikinius standartus tai beprotiškai pavojinga. Palyginkime su kita transporto priemone, kuri kartais iracionaliai laikoma pavojinga, kaip antai važiavimas dviračiu Londone, kur mirtimi baigiasi viena iš maždaug 14 milijonų kelionių, ir suprasime, kaip Churchillis rizikavo.

Šiais laikais niekam, juolab ministrui, nebūtų leidžiama skraidyti tokiais lėktuvais. Vienas pirmųjų Churchillio instruktorių buvo dvidešimt trejų metų aristokratų atžala Spenseris Greyus, bet jam teko pasitraukti, per sunkią avariją patyrus gyvenimą keičiančių traumų.

Churchillio draugai maldavo jį liautis skraidyti. Pusbrolis Sunny, Marlborough hercogas, skundėsi: „Nemanau, kad dar ilgai galėsiu rašyti tau laiškus, jeigu ir toliau iškylausi oru. Iš tikrųjų manau, kad dėl savo žmonos, šeimos ir draugų privalai nutraukti šitą praktiką ar pramogavimą, kad ir kaip pavadintum, kupiną didelių pavojų gyvybei. Tikrai negerai darai." F. E. Smithas jam sakė, kad esąs „kvailys" ir „neteisingas savo šeimai".

Jo pusseserė ledi Londonderry sakė, kad jis „nedoras". Žmona Clementine ėjo iš proto; kartais Churchillis išsėlindavo jai net nepasisakęs. „Kad šiandien skridau, pasielgiau labai išdykusiai", – prisipažino jis 1913 m. lapkričio 29 d., tarsi būtų atsidaręs podėlį ir suvalgęs vaikų pudingą.

Jo kitas instruktorius buvo dar vienas šaunus jaunas kapitonas – Gilbertas Wildmanas-Lushingtonas. Lapkričio 30-tą – per savo gimtadienį – Churchillis visą dieną praleido su Lushingtonu, didelę laiko dalį ore. Apie savo energingą mokinį kapitonas rašė sužadėtinei panelei Airlie Hynes: „Ėmiausi instruktuoti Winstoną apie 12.15, ir jis taip įsijautė, kad negalėjau ištraukti jo iš tos mašinos – iš tikrųjų su maždaug ¾ valandos pietų pertrauka išbuvome lėktuve iki pusės ketvirtos Jis teikia gerų vilčių ir žada vėl atvažiuoti mokytis bei praktikuotis."

Trumpi pietūs buvo suruošti Lushingtono trobelėje, ten Churchillis pamatė jaunos moters nuotrauką. Kada vestuvės? – paklausė jis. Kapitonas Lushingtonas atsakė taupąs joms pinigus – galima numanyti, kad Churchillio mokymas teikė pravarčių papildomų pajamų. Deja, vestuvių taip ir nebuvo. Po trijų dienų Lushingtonas žuvo – nuslydo šonu tuo pačiu lėktuvu, kuriuo skraidė pamokoje.

Yra išlikęs baugus Churchillio laiškas Lushingtonui, matyt, rašytas jųdviejų kartu praleistos dienos vakare. Jis klausia, kodėl jam nesisekė su vairalazde, kodėl ji atrodė tokia nejudri. „Gal dėl to, kad stūmiau į save", – mįslingai sako jis. Lushingtonas atrašydamas patvirtino, kad tikriausiai tai ir buvo priežastis. Jis patikrinęs vairalazdę, ir atrodą viskas gerai: „Jūs stūmėte į save", – teigė Lushingtonas prieš pakildamas į fatališką skrydį.

Galime paklausti: kaip stumiama į save? Ką tai reiškia? Ar Churchillis tikrai suprato, kaip veikia tie primityvūs sparnų skydeliai ir svirtys? Ir ar kas nors suprato?

Po Lushingtono žūties jis prisiekė Clementine liautis. Paskui, 1914 m., vėl prisiekė tą patį, kai pakvietė prancūzų asą Gustavą Hamelį atskristi iš Paryžiaus pademonstruoti sugebėjimų Karališkajam aviacijos korpusui.

Hamelis išskrido iš Paryžiaus, ir paskui jo niekas nebematė. O Churchillis vis tiek skraidė sau toliau. Vis nulėkdavo iki Prancūzijos, džiūgaudavo aukštybėse it vyturys, girdavosi greičiu ir keliavimo oru patogumu. 1919 m. jis dar kartą grįžo prie vairalazdės, ir prieš pat lemtingą epizodą Kroidone likimas jam siuntė visokių ženklų.

Kartą jis visai pasiklydo per audrą virš šiaurės Prancūzijos ir turėjo leistis, bet pamatė geležinkelio liniją ir pagal ją nustatė kursą. Prieš mėnesį jis buvo patyręs didžiulę avariją Biuko aerodrome prie Paryžiaus. Aukšta žolė sulėtino įsibėgėjimą, tad tako gale lėktuvo slidės užkliudė nematomo kelio kraštą.

Lėktuvas vertėsi kūliu – pasak jo, kaip pašautas kiškis, – ir Churchillis laikomas diržų pakibo aukštyn kojomis. O dabar jam švietėsi su trenksmu ir ne savo noru sugrįžti į Kroidono žemelę, ir jeigu jam prieš akis prabėgo visas gyvenimas, galbūt sumojo, kad jau daug metų elgėsi nutrūktgalviškai.

Matant, koks nepaprastai drąsus buvo savo karinės karjeros pradžioje, tenka daryti išvadą, kad jis tiesiog ieškojo pavojų. Tarytum, kaip Achilas arba koks Artūro riteris, troško prestižo, gaunamo ne šiaip neriant į mūšio tirštumą, bet, svarbiausia, esant matomam mūšio tirštumoje.

Savo žygius jis pradėjo Kuboje būdamas dvidešimties – ten pirmą kartą atsidūrė tame dvilypiame vaidmenyje, kuris jam ir vėliau labai pravertė: kartu ir Britanijos armijos karininkas, ir fronto linijos reporteris. Mokslai Sandherste baigėsi patenkinamai, mat jis tapo narsiu įgudusiu raiteliu ir studijas baigė 20-tu rezultatu iš 130, o tada stojo tarnauti kornetu 4-ajame Karalienės husarų pulke. Tačiau kariuomenė buvo brangi, ir jis ėmėsi žurnalistikos kaip išradingo būdo papildyti pajamoms ir pačiam pablizginti savo reputaciją.

Kai kubiečiai sukilo prieš kolonijos šeimininkus ispanus, Churchillis įsitrynė į Ispanijos karines pajėgas. Dingstis buvo rengti reportažus laikraščiui *Daily Graphic*, o iš tikrųjų jis vylėsi atsidurti kuo arčiau kovinių kulkų ir pats jų išvengti.

Sėkmės jam prireikė greitai. Per savo dvidešimt pirmą gimtadienį būdamas džiunglėse išgirdo šūvius. Jam už nugaros arklys gavo galą – ant kaštoninio plauko išplito raudona dėmė ir jis nugaišo. Reportaže Churchillis su virpulingu jauduliu aprašė, kaip kulka praskriejo „per pėdą man nuo galvos". Kitą dieną, jam maudantis upėje, vėl pasigirdo šūviai. „Mums virš galvų švilpė kulkos", – rašė jis didžiuodamasis.

Visa tai buvo savaip didinga, bet vargu ar galėjai tai pavadinti tikru mūšiu. Jis norėjo aktyvios tarnybos Britanijos kariuomenėje. Norėjo pats pašaudyti – geriausia į Jos Didenybės priešus. Padedamas sumanaus motinos lobizmo (sakoma, kad siekdama palenkti generolus ji pasitelkė visus savo moteriško žavesio išteklius), po dvejų metų jis gavo vietą Malakando lauko pajėgose, vadovaujamose sero Bindono Bloodo.

Šio vešliaūsio imperialisto misija buvo apsunkinti gyvenimą musulmonų puštūnų genčių sukilėliams Indijos Šiaurės vakarų pasienio provincijoje, dabartinio Afganistano ir Pakistano paribio krašte. Jie sukilo prieš Britanijos imperiją regione, kur ir dabar glaudžiasi vieni labiausiai užkietėjusių pasaulio fanatikų bei teroristų. Tada, kaip ir dabar, tokia operacija nebuvo lengvas pasivaikščiojimas.

Puštūnai kovėsi nuožmiai. Churchillio užmojis veržtis į kovą buvo patenkintas – ir net kaip. Plaukai šiaušiasi skaitant jo pranešimus apie kautynes: šalia jo į gabalus sukapoti vyrai; sukilėliai puola jo link, kol jis ima šaudyti į juos; britų pėstininkai apimti panikos išsilakstо palikę sužeistą karininką, ir šį ant neštuvų su-

pjausto fanatikai afridžiai. Jis ištisas valandas patirdavo apšaudymus.

Kartą jis pyškino pistoletu, paskui metė jį ir paėmė šautuvą. Vėliau pranešė: „Į artimus taikinius gana sėkmingai iššoviau 40 šovinių. Negaliu būti tikras, bet manau, kad pataikiau į keturis vyrus. Bent jau jie griuvo.“ Kartais jis, atrodo, išsijuosęs girdavosi rizikuojąs gauti kulką. „Jojau savo šėmu poniu per susidūrimo liniją, kai visi kiti gulėjo priedangoje. Gal ir kvaila, bet aš lošiu iš didžiausių sumų, ir esant publikos niekas nebus per drąsu ir per kilnu.“

Apskritai jis elgėsi taip savižudiškai nutrūktgalviškai, kaip tie XX a. 9-ojo dešimtmečio šiaurės Kenijos genties kovotojai, kurie manė galį apsisaugoti nuo kulkų išsitepę riešutų aliejumi. Jo žygiai Malakande šių laikų kariui būtų pelnę Viktorijos kryžių ar bent kokį gana solidų medalį. O paskui jis juos pakartojo ir pranoko.

1898 m. Sudane prie Umdurmano dalyvavo paskutiniame dideliame britų kavalerijos antpuolyje. Churchillis dar kartą atsidūrė engėjo kolonizatoriaus vaidmenyje padėdamas malšinti sudaniečių musulmonų sukilimą – šie nepakentė britų valdymo ir, be kitų nuoskaudų, piktinosi Londono užmoju panaikinti juodaodžių afrikiečių vergovę. Ir šį kartą Jennie išrūpino jam dvilypę kario-reporterio poziciją, nors kariuomenės viršūnėms tai kėlė pasibjaurėjimą. Šį kartą jis buvo svarbesnis žaidėjas – žvalgas, ir kartą dar vešlesniais ūsais pasipuošusiam generolui Kitcheneriui iš tikrųjų atskleidė sudaniečių islamo kariuomenės išsidėstymo vietą.

Misijos tikslas buvo įveikti musulmonų vadą ir atkeršyti už generolo Charleso Gordono nužudymą – prieš trylika metų jis Chartume buvo žiauriai persmeigtas ietimi, ir tai sukrėtė to meto Britaniją. Ir štai 1898 m. rugsėjo 2 d. Churchillis jojo prieš

60 000 dervišų armiją – tiesa, po to, kai valandą ar ilgiau ją apšaudė britų pabūklai. Churchillis ir jo vyrai manė turį reikalo su 150 čiabuvių ietininkų gauja, bet staiga pamatė, kad jie šauliai.

Dervišai ūmai priklaupė ir ėmė šaudyti į ulonų padalinį. Ką jiems daryti? Bėgti ar pulti? Jie puolė. Nušuoliavęs dervišų link apie šimtą metrų, Churchillis pastebėjo, kad tuoj įlėks į griovą, „prigrūstą ietininkų“, dvylika gretų.

Ką gi jis darė? Puolė toliau. Kilo baisi grūstis, daug dervišų buvo numušti kaip kėgliai. Churchillis iššaudė savo mauzerio dešimties kulkų apkabą ir išliko sveikas gyvas – ir pats, ir jo žirgas. Prasiveržęs per griovą, risčia jodinėjo po kautynių lauką, kur dervišai ir britai kapojo vieni kitus.

„Prijodavau prie atskirų žmonių ir šaudžiau pistoletu į veidus, kelis nukoviau – tris tikrai, du galbūt, vieną labai abejotinai.“ Šitaip pateikus, gali susidaryti įspūdis, kad tie mūšiai buvo gana vienpusiški. Juk mes turėjome Maximo kulkosvaidį, o jie – ne.

Šitaip visiškai neįvertintumėme rizikos. Iš 310 puolime dalyvavusių vyrų 21 žuvo, 49 buvo sužeisti. Kaip vėliau teigė Churchillis, „tai buvo pavojingiausios dvi minutės, kurias būsiu patyręs gyvenime“.

Ar tikrai? Paskui jis kariavo Būrų kare ir daug kartų pateko į apšaudymus – tie užsigrūdinę olandų ūkininkai buvo geresni šauliai ir turėjo geresnių ginklų negu puštūnai arba dervišai. Čia nėra vietos atkartoti visą Churchillio dramą su būrais – apie tai parašyta knygų, visų pirma dvi paties Churchillio.

Trumpai kalbant, į tą nelemtą karą jis išvyko kaip dvidešimt ketverių metų reporteris ir pamatė, kaip Britanijos imperijos galybės vos nepažemino barzdoti, keistai gargaliuojantys tipažai iš Wilburo Smitho stepių romano puslapių. 1900 m. jis sugebėjo pakliūti į baisią bėdą, o kartu ir į pirmuosius laikraščių puslapius.

Jam važiuojant į tokį Kolensą, Natalyje, traukinys pateko į priešų pasalą ir buvo nuverstas nuo bėgių. Per apšaudymą jis elgėsi šaltakraujiškai ir organizuodamas pasipriešinimą nesirūpino savo saugumu. Kaip įprasta, buvo apšaudomas ir, kaip įprasta, išliko gyvas tarsi per stebuklą. Buvo paimtas į nelaisvę ir pabėgo iš kalėjimo, įšoko į prekinį traukinį, slapstėsi miške, buvo išgąsdintas grifo, pasislėpė anglių šachtoje ir galiausiai buvo sutiktas kaip didvyris Lorenso Markese dabartiniame Mozambike.

Vėliau važinėjo dviračiu po Pretoriją, kai už jo galvą buvo pažadėta premija; vėl buvo apšaudytas ir vos nežuvo tokiame Devetsdorpo miestelyje; parodė „išskirtinę narsą" vadinamajame Deimantų Kalvos mūšyje... Tikiuosi, kad pradedu jus įtikinti.

Galėčiau tęsti – galėčiau pridurti, kad stojęs tarnauti kariuomenėje 1915 m., po Gelibolu, kariavo Vakarų fronte ir trisdešimt šešis kartus ėjo į niekieno zoną, kartais taip arti prie vokiečių linijos, kad girdėdavo, kaip jie kalbasi. Galėčiau papasakoti apie tai, kaip jis nepaisydavo sviedinių ir kulkų, bet, manau, skaitytojai ir taip supranta, ką noriu pasakyti.

Jaunystėje, o ir visą gyvenimą Churchillis demonstravo liūto narsą. Kiek kulkų ir kitų šaudmenų šauta jo pusėn? Tūkstantis? Kiek žmonių jis pats nukovė? Tuziną? Gal daugiau. Joks ministras pirmininkas po Wellingtono tiek nedalyvavo kare ir asmeniškai nežudė besivystančio pasaulio gyventojų, kilusių prieš jį smurtu ir, be abejo, vieno kito taikaus.

Kaip premjeras, jis unikaliai išskirtinis tuo, kad buvo apšaudytas keturiuose žemynuose. Šioje vietoje jautrus skaitytojas galbūt noriai pripažins, kad Churchillio drąsos įrodymų apstu, bet norės daugiau sužinoti apie už jų slypinčią psichologiją. Kodėl jis buvo toks?

Kas taip įtemptai prisuko jam spyruoklę? Vienas džiaugsmingiausių Churchillio charakterio aspektų – ir viena jo psichologinės tvirtybės priežasčių – yra tai, kad jis geba labai sąžiningai pripažinti savo motyvus. Jis žinojo, kad darbuojasi publikai, – taip pats teigė motinai aiškindamas savo elgesį Malakande. Drąsiems ir kilniems žygiams jam reikia žiūrovų, nes jis turi kai ką įrodyti. Tai pats ir pripažįsta. „Daugeliu atžvilgių būdamas bailys, ypač mokykloje, labiau už viską puoselėju siekį pasižymėti asmenine drąsa." Vaikas – vyro tėvas, o vaikystėje rudaplaukis Churchillis buvo gana nupiepęs viščiukas.

Jis nežaidė Harou futbolo komandoje, o šis šiurkštus energingas žaidimas toje mokykloje daug reiškė. Ir kriketą žaidė retai, o kartą bendramoksliai apmėtė jį kriketo kamuoliukais – jis spruko ir pasislėpė miške. Šis prisiminimas jam giliai įstrigo – jautėsi bendraamžių pasvertas ir rastas lengvas, kaip kad jautėsi pasvertas ir rastas lengvas Randolpho.

O vis dėlto manau, kad jis klydo taip save nuvertindamas. Pirmose mokyklos klasėse nebuvo bailys. Buvo velniškai drąsus. Pirmą kartą buvo išsiųstas į mokyklą septynerių metų – būti prižiūrimas sadisto lupiko, tokio Herberto Sneydo-Kynnersley. Tas žmogus buvo senas anglikonų Aukštosios bažnyčios iškrypėlis, dėl menkiausio pažeidimo bausdavęs berniukus dvidešimčia rykščių – jau po trečios pasirodydavo kraujas.

Nors mokykloje Churchillis buvo graudžiai nelaimingas, niekada nesiskundė dėl šios barbarybės, – tiesą sakant, tai niekada nebūtų iškilę į dienos šviesą, jeigu šeimos gydytojas nebūtų pastebėjęs randų. O žinote, ką mažasis Churchillis padarė?

Vieną dieną Sneydas-Kynnersley davė jam pylos už tai, kad pasiėmė cukraus, tada Churchillis pasigriebė to diego šiaudinę skrybėlę ir suspardė į skutus. Čia aš žaviuosi juo. Iš tikrųjų mo-

kykloje jis anaiptol nebuvo bailys – gal ir nebuvo geras purvinų komandinių žaidimų dalyvis, bet laimėjo tarpmokyklinį fechtavimosi čempionatą. Pagarsėjo tuo, kad buvo įstūmęs į baseiną vyresnius berniukus, o jeigu norite galutinio įrodymo, jog paauglystėje pasižymėjo tikra šiurkščia drąsa, papasakosiu apie tą pagarsėjusį atvejį, kai su broliu ir pusbroliu Dorsete žaidė kiškių ir skalikų žaidimą.

Jiedu iš abiejų pusių užspeitė jį ant tilto, o po tiltu žiojėjo praraja. Tada Churchillis pastebėjo eglę, kurios viršūnė siekė tilto lygį, ir per sekundę jo išradingas protas sukūrė planą.

Jis užšoks ant medžio ir nuslys, graibstydamas šakas, kad sulėtintų leidimąsi. Teoriškai graži idėja, bet atlikta katastrofiškai. Jis atgavo sąmonę tik po trijų dienų, o iš lovos atsikėlė po trijų mėnesių.

Šiame epizode matome daug jo charakterio savybių – vaizduotę, bravūrą, gebėjimą akimirksniu priimti sprendimą. Churchillio drąsa nebuvo tik išorinis apdaras, nebuvo kaukė, kurią sunku išlaikyti. Jis buvo nulipdytas iš tokio molio. Nutrūktgalviška dvasia tiesiog pulsavo jo gyslomis kaip koks daugiaoktanis kuras, pranokstantis tą, kurį naudojame mes visi.

Niekas negalėjo jo sustabdyti, net ta avarija Kroidone, kur dabar grįžtame į lėktuvą, lekiantį žemėn. Jis bloškėsi į aerodromo taką 50 km/h greičiu. Pirmiausia trenkėsi kairys sparnas ir subyrėjo į šipulius, o propeleris įsirausė į žemę.

Churchillį metė priekin, jis buvo pritrėkštas. Spaudimas atrodė nepakeliamas. Pro jį pralėkė benzino čiurkšlės, ir jis vėl pamanė mirsiąs. Bet, pasirodo, gerasis kapitonas Scottas buvo išjungęs elektros srovę prieš pat netekdamas sąmonės.

Churchillis išlipo ir prisiekė niekada nebevairuoti lėktuvo – šios priesaikos lyg ir laikėsi iki Antrojo pasaulinio karo vidurio, –

kai jam vėl prireikė parodyti charakterį ir kai noras surizikuoti lipti į lėktuvą tapo gyvybiškai svarbus Britanijos atsparumui.

~

Žinoma, jis mėgo pasirodyti – ne tik prieš motiną, žiniasklaidą arba publiką, bet visų pirma prieš asmenį, kuris jo žygius aprašė su didžiausia meile ir tikslumu, – save patį. Kad ir ką sakydamas ar darydamas, Winstonas Churchillis, kaip ir Julius Cezaris, turėdavo minty, kaip jis apie tai pasakos.

Bet nuo to jis netapo mažiau liūtaširdis. Ir kaip tik todėl, kad buvo taip nedviprasmiškai ir nepaneigiamai narsus, nuo 1940 m. galėjo reikalauti daug narsos iš kitų. Kiti – Attlee, Edenas – žinoma, irgi buvo kariavę, bet jų reputacija vis dėlto neprilygo Churchillio.

Vieną dalyką apie Churchillį visuomenė drąsiai galėjo pasakyti: jis Britanijos karinių pajėgų neprašys daryti nieko, ko nebūtų padaręs pats.

Be to, Churchillis turėjo dar vieną pranašumą prieš kitus. Jis įkvėpdavo ne tik asmeniniu pavyzdžiu ir savo gyvenimo istorija. Turėjo iškalbos dovaną, kuria pakeldavo žmonėms ūpą ir perduodavo dalį savo drąsos.

ŠEŠTAS SKYRIUS

DIDYSIS DIKTATORIUS

Aha, galvoju galų gale stovėdamas Winstono Churchillio kabinete. Štai kaip jis tai darė. Darbuotojams davus specialų leidimą, Čartvelyje priėjau prie pat jo rašomojo stalo – už barjero virvės. Žiūriu į tuos jo nešiotus apskritus juodus, kaip Johno Lennono, akinius iš Bondo gatvės; o štai ir skylmuša. Stovi Napoleono biustas, gerokai didesnis už Nelsono, taip pat prespapjė, kurias matome kai kuriose nuotraukose.

Kai prie stalo pasilenkiu apžiūrėti smarkiai nuzulinto dešinio krėslo ranktūrio, – tai primena, kaip keistai jis jį gniauždavo, gal dėl išnarinto peties, – manęs mandagiai paprašo atsitraukti. Matyt, nerimauja, kad išbandysiu krėslą savo svoriu.

Nedvejodamas paklūstu. Jau pakankamai pamačiau.

Tai ne šiaip angliškas užmiesčio namas su stulbinančiu vaizdu į Kento kraštovaizdį, su žuvų tvenkiniais, kroketo pievele, kino sale, tapybos dirbtuve ir visais civilizuotais patogumais, kokius gali sumanyti dykaduoniaujantis džentelmenas. Ne, ne, šis smarkiai pertvarkytas Elžbietos laikų dvaras – ne poilsiavietė. Tai mechanizmas.

Nenuostabu, kad šio namo projektas radosi tose pačiose smegenyse, kurios padėjo išrasti tanką, hidroplaną ir numatė ato-

minę bombą. Čartvelio dvaras Vesterhame, Kento grafystėje, buvo viena pirmųjų pasaulyje tekstų rengyklių. Visas namas – milžiniškas tekstų generavimo variklis.

Pirmame aukšte yra patalpa su paluby kabančiomis žaliomis lempomis, žemėlapiais ant sienų ir telefono stotimi, čia darbuodavosi ir jo tyrėjai – vienu metu kokie šeši Oksfordo jaunesnieji dėstytojai, magistrantai, kai kurių iš jų ateity laukė akademinės aukštumos. Tai štai jie ten rakinėdavo, plušdavo, rausdavosi knygose ir dokumentuose ieškodami, kas gali praversti.

Jie buvo jo Nybelungai, jo elfai, tilindžiuojantys nykštukai Hefaisto kalvėje. Arba, lyginant su šių laikų atitikmeniu, jie buvo Winstono Churchillio asmeninė paieškos sistema – jo *Google*. Kai jiems prireikdavo daugiau knygų, jie nutapendavo koridoriumi į biblioteką su 60 000 daugiausia oda įrištų tomų. Tai buvo jo duomenų bankas. Kai jam reikėdavo kokio fakto ar teksto, jis, tariant perkeltine prasme, paspausdavo klavišą „vykdyti“ ir iškviesdavo juos, o jie ateidavo – tik po vieną. Įėję į kabinetą, rasdavo jį kuriantį tekstą.

Viena iš daugelio priežasčių jaustis priblokštam Churchillio buvo ta, kad jis dirbdavo ne tik dieną atlikdamas karūnos ministro pareigas. Paskui valgydavo prabangią vakarienę su šampanu, vynu ir brendžiu. Ir tik tada, dešimtą vakaro, atsigavęs ir labai linksmai nusiteikęs, pradėdavo rašyti.

~

Aš žinau, kad man pritars daugelis žurnalistų – ir daug kitų, – jeigu pasakysiu, kad puikiausiai galima rašyti po pietų, net išgėrus butelį vyno, o gal kaip tik dėl to. Bet tiesiog neįmanoma to daryti po vakarienės, ypač gerai išgėrus. Nežinau jokio žmogaus,

kuris po ilgos dienos ir girtos vakarienės sugeba iškepti aukščiausio lygio rankraštį.

Jo medžiagų apykaitos srautai turėjo būti kuo nors unikalūs, o dar labiau stulbina tai, kad dažniausiai jis net nerašydavo – diktuodavo. Būdavo, sukaups mintis ir tada, apsiaustas tabako bei alkoholio, galbūt avėdamas šlepetes su monograma ir vilkėdamas tą ypatingą rausvai violetinį aksominį koketišką kostiumą, pasiūtą jam firmos „Turnbull and Asser", vaikščios medinėmis grindimis ir bambės nuodugniai sugromuliuotus sakinius. Ir tai būdavo tik pati kompiuterinės tekstų doroklės pradžia.

Mašininkės vos spėdavo, bet jis dudendavo toliau, net iki išnaktų, laižydamas ir kandžiodamas nepridegtą cigarą. Kartais nusivesdavo jas į mažytį asketišką miegamąjį ir tada, joms raustant bei aiksint, nusirengdavo ir, panirę į grindyse įleistą Shankso gamybos vonią, porindavo toliau, o jos sėdėdamos ant grindų tarškindavo jo mėgstama specialiai prislopinta klaviatūra.

Paskui mašinraščio pluoštus jis redaguodavo ir taisydavo ranka – turime gausybę paraštėse mėlynu rašalu suraitytų pasvirų raidžių pavyzdžių, – tada rezultatas būdavo surenkamas taip, kaip atrodys puslapyje, bet ir tuo nesibaigdavo.

Dabar aš žengiu per kambarį prie pasienyje stovinčio pulto pasviru viršumi, kaip laikraščių staliuko klube. Kaip tik čia jis imdavosi galutinai apdoroti tekstą – apeigos, kurią mes dabar lengvai atliktumėme su *Microsoft* programomis. Jis žongliruodavo tekstu. Dėl akcento sukeisdavo sakinio dėmenis, vieną epitetą pakeisdavo kitu ir apskritai kuo labiausiai mėgavosi gludindamas savo darbą; o paskui viską perduodavo vėl surinkti.

Tai buvo fantastiškai brangus darbo būdas, bet vis dėlto jis įgalino Churchillį generuoti ne tik daugiau žodžių negu Dicken-

sas arba Šekspyras, bet ir daugiau žodžių negu Dickensas ir Šekspyras kartu. Apsilankę respektabilių vidurinės klasės anglų, ypač vyresnės kartos, būstuose, ten pamatysite tas knygas, pūpsančias lentynose šalia *Encyclopaedia Britannica*: *Pasaulinė krizė*, *Anglakalbių tautų istorija*, *Antrasis pasaulinis karas*, *Marlborough – jo gyvenimas ir epocha* ir daug kitų, o tada paklausite savęs, kiek jų iš tiesų perskaitytos.

Yra žmonių, kurie, susidūrę su tokia gausybe teksto, linkę atmesti arba sumenkinti Churchillio, kaip autoriaus, virtuoziškumą. Iš tikrųjų visada buvo niekintojų. Evelynas Waugh, tas užkietėjęs Churchillio pliekėjas, sakė, kad jis esąs „suklastotos cezariškos prozos meistras", „turintis tik skaidrios saviraiškos dovaną, o ne kokį nors specifinį literatūrinį talentą". Perskaitęs Churchillio parašytą tėvo Randolpho biografiją, Waugh atmetė ją teigdamas, kad tai „sukto advokato byla, o ne literatūros kūrinys".

Septintojo dešimtmečio pabaigoje jo, kaip istoriko, gabumus talžė tokie kaip J. H. Plumb'as, Kembridžo universiteto „socialinės istorijos" pradininkas. „Nekalbama apie darbo klases ir pramoninę technologiją", – skundėsi Plumb'as dėl *Anglakalbių tautų istorijos*. „Stulbina, kaip jis neišmanė ekonominės, socialinės ir intelektinės istorijos." Jo prozos stilius buvęs „kurioziškai senamadiškas ir ne vietoje, kaip Šv. Patriko katedra Penktajame aveniu".

O stebinanti sėkmė – Nobelio literatūros premija – paprastai vertinama kaip pokštas: nevykęs švedų mėginimas kompensuoti už neutralumą per karą. Net palyginti palankūs istorikai, kaip antai Peteris Clarke'as, atmetė galimybę, kad čia esama nuopelno. „Turbūt reto autoriaus raštai yra sulaukę mažiau dėmesio negu 1953 m. Nobelio literatūros premijos laimėtojo." Tai ne tik truputį snobiška, bet ir neteisinga.

Pažvelkime į praėjusio šimtmečio Nobelio laureatų sąrašą. Japonų dramaturgai avangardistai. Lotynų Amerikos marksistai ir feministės. Lenkai konkrečiosios poezijos atstovai. Visi jie, be abejo, savaip nusipelnę, bet daugelis skaitomi mažiau negu Churchillis.

Kodėl Churchillio raštus pašiepė Evelynas Waugh? Pažymėtina, kad ketvirtajame dešimtmetyje Waugh pabandė sekti Churchillio pėdomis ir susiveikė komandiruotę pranešinėti apie Abisinijos karą. Žinoma, jis parašė romaną *Scoop* (*Sensacija*), tapusį viena ryškiausių XX a. stilistinių gairių. Bet jo reportažai toli gražu neturėjo tokio žurnalistinio poveikio kaip Churchillio.

Ar tik Waugh mažumėlę nepavydėjo? Manau, pavydėjo, ir ne tik todėl, kad Churchillis dvidešimt penkerių buvo daug labiau pagarsėjęs negu Waugh, bet ir todėl, kad iš rašymo pelnydavo milžiniškus pinigus. O tai daugumai žurnalistų, deja, yra tikrai jautrus palyginimo aspektas.

1900 m. jis jau ne tik buvo parašęs penkias knygas – kai kurios tapo bestseleriais, – bet ir tapęs bene geriausiai apmokamu Britanijos žurnalistu. Už Būrų karo reportažus jam mokėjo 250 svarų per mėnesį – tai atitinka šiandieninių 10 000. 1903 m. jis gavo užsakymą parašyti tėvo biografiją už stulbinantį 8 000 svarų honorarą. Kad įsivaizduotumėte šių turtų mastą, turėkite omeny, jog tada šalyje buvo tik milijonas žmonių, turinčių privilegiją mokėti pajamų mokestį, – todėl, kad jie uždirbdavo 160 svarų per metus.

Leidėjai tokius pinigus jam mokėjo ne už gražias mėlynas akis. Mokėjo dosniai todėl, kad jis buvo populiarus tarp skaitytojų ir tuo didino tiražą, o populiarus buvo todėl, kad rašė labai gerai, su sodria šėlstančia energija. Buvo aukščiausio lygio reporteris. Žvilgterėkime į reportažą iš 1900 m. balandžio *Morning Post*.

Čia rašoma, kaip Churchillis ir kiti raiti žvalgai stengiasi aplenkti būrus ir užimti *kopje* – uolėtą kalvą Pietų Afrikos lygumoje.

Iš pat pradžių tai buvo lenktynės, ir tai suvokė abi pusės. Mums suartėjant pamačiau penkis pirmaujančius būrus, geriau pasirengusius už savo draugus, pranokusius kitus, desperatiškai siekiančius užsitikrinti naudingą poziciją. Aš pasakiau: „Mums nepavyks", – bet niekas nenorėjo pripažinti pralaimėjimo arba palikti reikalo nenulemto. Toliau viskas įspūdingai paprasta.

Atjojome prie vielų tvoros, nutiestos už 100 jardų, tiksliau 120, nuo *kopjės*, nusėdome nuo arklių ir jau ketinome nukirpę vielas užimti tas vertingas uolas, bet tada pasirodė tuzino būrų pečiai ir galvos, – kaip jau buvau matęs geležinkelio įdauboje Fririo kalne, niūrios, gauruotos ir baisios; o kiekgi dar jų nedaug atsilikusių?

Stojo šiurpi, beveik nepaaiškinama pauzė, o gal ir nebuvo tos pauzės, bet atmintyje daug visko išliko. Pirmiausia būrai – vienas ilga, nutįsusia juoda barzda ir šokolado spalvos švarku, kitas su raudonu šaliu ant kaklo. Du žvalgai, kvailai kerpantys vielų tvorą. Vienas skersai arklį nusitaikė, ir pasigirdo gana ramus McNeillo balsas: „Per vėlu, atgal prie kitos *kopjės*. Šuoliais!"

Tada driokstelėjo šūviai, ir ore ėmė švilpti zvimbti kulkos. Įkišau koją į balnakilpę. Šaudymo išsigandęs arklys šoko kaip pašėlęs. Pabandžiau užšokti ant balno, bet jis nuslydo gyvuliui po pilvu. Arklys ištrūko ir nušuoliavo kaip pasiutęs. Aš likau vienas, pėsčias, lengvai pasiekiamas kulkų ir bent už mylios nuo kokios nors artimiausios priedangos.

Turėjau vieną paguodą – pistoletą. Negalėjau būti medžiojamas atviroje vietoje beginklis, kaip yra buvę anksčiau. Bet švie-

siausia perspektyva buvo sunkus sužeidimas. Apsigręžiau ir antrą kartą šiame kare gelbėdamas savo gyvybę bėgau nuo būrų šaulių, ir tada pagalvojau: „Štai galų gale baigtas kriukis." Staiga bėgdamas pamačiau žvalgą. Jis pasirodė iš kairės kirsdamas man kelią – aukštas vyras ant palšo arklio, su ženkliuku, vaizduojančiu kaukolę ir sukryžiuotus kaulus. Apreiškimo Mirtis, bet man gyvybė.

Jam prajojančiam šūktelėjau: „Duok man balnakilpę." Mano nuostabai, jis iškart sustojo. „Gerai", – tarstelėjo. Pribėgau prie jo, lipdamas ant arklio nesusimoviau ir per akimirką atsidūriau už jo ant balno.

Ir mudu nujojome. Apkabinau jį, kad nusitverčiau karčių. Ranka permirko krauju. Arklys buvo sunkiai sužeistas, bet laikėsi narsuolis šauniai. Besivejančios kulkos dūzgė švilpė virš galvų, nes atstumas vis didėjo.

„Nebijokit, – tarė mano gelbėtojas, – į jus nepataikys." Man neatsakius prapliupo: „Vargšas mano arklys, ojojoi, vargšas arklys – pašautas sprogstamąja kulka. Velniai neraliuoti! Bet ateis jų valanda. Ojojoi, vargšas arklys!"

„Nieko, jūs išgelbėjot man gyvybę", – tariau. „A, – atšovė jis, – bet aš galvoju apie arklį." Tiek ir tepasikalbėjome.

Pagal girdėtų kulkų skaičių po pirmų 500 jardų nebemaniau, kad galiu gauti į kailį, nes šuoliuojantis žirgas – nelengvas taikinys, o būrai buvo uždusę ir įsiaudrinę. Vis dėlto labai palengvėjo, kai atsidūriau už kitos *kopjės* ir supratau, kad man vėl iškrito du šešetai.

Tai ne Gibbonas. Tai nėra suklastota cezariška proza. Veikiau tai panašu į Viktorijos laikų nuotykių romanų autoriaus H. Riderio Haggardo manierą: glaūsta, aštru, pilna pykšt pokšt trumpų

sakinių, genančių skaitytoją per puslapį. Veiksmo reportažus Churchillis mokėjo daryti geriau negu daugelis geriausių šiuolaikinių meistrų, be to, turėjo neįkainojamą pranašumą galėdamas kalbėti pirmuoju asmeniu.

Jam lengvai davėsi paaugliams tinkami dalykai. Norėdamas parašydavo taip, kad, sakytum, čia ištrauka iš *Nuostabiosios drąsių žygių knygos*. Bet Churchillis savo žurnalistinėje šovininėje turėjo kur kas daugiau šovinių. Mokėjo kurti ir apmąstymų pasažus – apie islamo fundamentalizmą, karo siaubą. Kartais prabildavo piktai – ir piktai apie saviškius.

To Umdurmano mūšio, kuriame jis pagarsėjo narsiu puolimu, padariniai aprašyti taip, kad gyvai veikia regą ir uoslę: kulkosvaidžio trimis sluoksniais išguldyti lavonai, dar gyvi, bet jau pūvantys žmonės; kiti miršta iš troškulio, bet apgailėtinai šliaužia Nilo link – štai vienas netekęs kojos per tris dienas įveikė mylią, kitas be kojų per dieną nusigauna 400 jardų.

Nuo pat senovės Romos laikų imperijos temomis rašantys autoriai buvo linkę graudžiai rašyti apie užvaldytų tautų kančias ir šitaip sustiprinti nugalėtojų padermės triumfą. Tačiau Churchillis žengia toliau ir aktyviai vainoja britų valdžią bei jos blankius patikinimus. „Teiginys, jog „sužeisti dervišai sulaukė visokeriopos priežiūros ir dėmesio“, yra taip toli nuo tiesos, kad nuklysta į absurdo lankas“, – rašė jis.

Už tokį kariavimą jis viešai plūsta Kitchenerį. Taršo jį už tai, kad išniekino Mahdžio kapą ir pasisavino jo galvą kaip trofėjų – buvo kalbama, kad laiko ją žibalo skardinėje. Churchillio kritika buvo teisėta, bet skandalinga ir pasipūtėliška.

Kitcheneris jam buvo vyriausiasis vadas, kaip tik jam jis asmeniškai patarnavo mūšio dienos rytą (nors esama abejonių, ar Kitcheneris tikrai žinojo, kad karininkas, su kuriuo jis kal-

basi, yra tas nelemtas Churchillis). Kitcheneris nebuvo gęstanti žvaigždė – jis toliau kilo ir paskui vadovavo Britanijos pajėgoms Pirmajame pasauliniame kare.

Ir štai jį maišo su žemėmis kažkoks jaunas jo paties armijos išsišokėlis karininkas. Churchillis siutindavo generolus, nes atrodė, kad pasisotina kaip vilkas ir išlieka sveikas kaip avis. Pasinaudodamas kariškio statusu patekdavo į kovas, o paskui juos pliekdavo. Tik, žinoma, Kitcheneriui reikėjo turėti proto. Churchillis taip jau buvo daręs, ir visi tai žinojo.

Štai kaip jis atsilygino serui Bindonui Bloodui už tai, kad geranoriškai priėmė jį į Malakando lauko pajėgas. Jis suniekino šią ekspediciją laiške motinai teigdamas, kad „finansiškai ji pražūtinga, moraliai nedora, kariniu požiūriu – atviras klausimas, o politiniu – liapsusas", – o svarbiausia, kad maždaug tą patį pasakė viešai. Paskutinį *Daily Telegraph* straipsnį, išsiųstą iš Naušeros 1897 m. spalio 16 d., jis užbaigė tokiomis niūriomis išvadomis: „Apgailestaudamas turiu pasakyti, kad tariantis su genčių atstovais nematau nė ženklo pastovumo [...]. Gentys ne malšinamos, o baudžiamos, jos ne nukenksminamos, o tik nuteikiamos priešiškai. Jų fanatizmas tebėra nepalaužtas, barbarizmas nesušvelnėjęs."

Kaipgi tai galėjo pakelti ūpą *Telegraph* skaitytojams? Kitais atvejais jis su užsidegimu pritaria šiems žygiams, bet nenuostabu, kad viršininkai niekada nepasiūlė apdovanoti jo Viktorijos kryžiumi, nepaisydami demonstratyvaus, o kartais ir beprotiško narsumo. Nenuostabu, kad Kitcheneris nerodė noro pasiimti jį į Sudaną – regis, nusileido tik tada, kai 1898 m. Jennie draugė laiške jam parašė: „Tikiuosi, jūs paimsite Churchillį, – garantuoju, kad jis nerašys." Cha cha! Čia tai geras, ką?

Kas žino, kokių begėdiškų dalykų Jennie įsipareigojo šiai moteriai arba savo draugams Britanijos kariuomenėje, bet jos sūnus

išlaikė pirmą ir svarbiausią žurnalistikos testą. Pirmenybę teikė skaitytojų interesams.

Jis pasakodavo tai, ką matė. Atverdavo širdį. Aišku, nebuvo koks imperializmo ir Vakarų smerkėjas – garsiųjų besisielojančių Vietnamo karo reporterių pirmtakas. Jis aistringai tikėjo imperija. Bet tai nereiškia, kad galėjo nepaisyti to, ką matė: pranašesnę būrų kovinę dvasią ir taiklų šaudymą, Maximo kulkosvaidžio blogį.

Niekas nėra paneigęs, kad jo pranešimai buvo iš esmės sąžiningi. Vėliau Haroldas Nicolsonas kitame kontekste sakė, kad viena iš jo dorybių yra ta, jog jis „iš tikrųjų nemoka meluoti". Šį nuosprendį reikia patikslinti: karo metais jis kartais perdėdavo kai ką. Bet kaip žurnalistas būdavo nuoširdžiai pasiryžęs prisikasti iki esmės.

Pasakysiu taip: tegu galas tuos snobus niekintojus. Kada gi Evelynas Waugh parašė reportažą, bent per pusę prilygstantį Churchillio pranešimams iš Malakando arba Sudano? Churchillis išliko ir jo posakiai tebeskamba žmonių lūpose kaip tik todėl, kad jis gebėjo pasitelkti įvairiausių stilių – ne tik pseudogiboniškos retorikos, bet ir anglosaksiško veržlumo.

Tai bent viščiukas, tai bent sprandas. Kausimės paplūdimiuose. Kraują, triūsą, ašaras ir prakaitą. Dar niekada žmonijos konfliktų istorijoje tokia daugybė žmonių nebuvo tiek daug skolinga tokiai mažumai.

Jis neretai reikšdavosi pompastiškai ir cezariškai, bet posakiai, dėl kurių jis prisimenamas, yra glaustumo šedevrai. Naujus žodžius mėgo taip pat, kaip naujus mechanizmus. Pvz., buvo pakerėtas pirmą kartą išgirdęs žodį *stunt* („triukas"), importuotą iš Amerikos. *Stunt, stunt* – vis kartojo pasiskanaudamas ir pareiškė pavartosiąs jį pasitaikius pirmai progai.

Buvo vienas didžiausių šių laikų kalbos naujintojų. Pasaulio lyderiai kartais viršūnių susitikime (*SUMMIT*) aptaria VIDURIO RYTŲ krizę arba galbūt kalba apie riziką, kad Rusija nuleis naują GELEŽINĘ UŽDANGĄ. Visus šiuos tris naujadarus sukūrė arba paskleidė Churchillis. Kartais jo retorika, tarkim, skambėdavo kaip Gibbono, kartais jis būdavo tarsi ekstravagantiškesnis Gibbonas, bet visada išradingas ir reaguodavo greitai.

Tai prasidėjo labai anksti. Kad mokykloje Churchillis visada buvo atsilikėlis, tėra vienas iš mitų. Jau 1884 m. parengiamojoje mokykloje Braitone buvo pirmas antikinių kalbų pamokose. O kad ir jo pirmasis rašinys Harou – apie Palestiną Jono Krikštytojo laikais. Štai jis apie fariziejus: „Ydų jie turi daug. O kas turi mažai? Nes tas, kas su visais krikščionybės pranašumais tvirtins, kad jie blogesni už jį, pasiduos tai pačiai nuodėmei, už kurią smerkia juos."

Čia grynas Churchillis. Fariziejai pagarsėjo tuo, kad žiauriai kaltindavo kitus; bet jeigu mes juos griežtai kaltiname, tai patys elgiamės fariziejiškai! Paradoksas! Jau dvylikos ar trylikos metų jis graibydavosi epigramų. Gerokai prieš išvykdamas į Indiją ilgas popietes leisdavo skaitydamas Gibboną ir Macaulay, atmintinai išmoko *Senovės Romos baladžių** visas 1 200 eilučių.

Jo silicio luste buvo įsispaudę visi anglų kalbos ritmai, ir kartu su, manoma, 65 000 žodžių lobyno ištekliais – dauguma žmonių tenkinasi puse ar trečdaliu šio skaičiaus – jis turėjo nepranokstamą įrankį, tinkamą visiems tarpusavy susijusiems tikslams bei užmojams.

Tai buvo būdas pasirodyti ir afišuotis – taip jis galėjo veikti savo paties rampos šviesoje. Skirtingai nuo bet kurio kito jauno

---

* *Lays of Ancient Rome* – barono Macaulay poemos apie senovės Romą.

husaro, galėdavo užtikrinti, kad apie jo narsą pasirodys ilgas ir jaudinantis pasakojimas, nes pats jį pateiks. Be to, kaip ir jo tėvas, galėdavo pasitelkti žodžio lengvumą pagerinti savo finansiniams reikalams, o šie visada buvo trapūs.

~

Churchilliai nebuvo vargšai. Taip juos pavadinti būtų absurdiška. Bet, kaip pasitaiko hercogų šeimoms, jie neturėjo daug grynų pinigų – turtas daugiau ar mažiau įšaldytas Blenheime. Nors Jennie gerbėjų vyrų sąrašas buvo ilgas (sakoma, kad užkariavimų skaičius esąs 200, nors Royus Jenkinsas mano, jog tai „įtartinai apvalus“ skaičius), ji nelabai mokėjo jų dėmesį paversti pinigais, ir kartą Churchilliui teko imtis teisinių veiksmų prieš motiną, kad ji liautųsi švaistyti jo ir brolio Jacko palikimą.

Aišku, jo pajamos iš rašymo pagal to meto normas atrodė didžiulės. Ankstyvoji sėkmė tęsėsi: 1929–1937 m. vidutinės metinės pajamos sudarė 12 883 svarus – maždaug dešimt ar dvylika kartų daugiau negu tai, ko galėjo tikėtis klestintis profesionalas. Tačiau išlaidos buvo milžiniškos.

Vyno tiekėjo sąskaita trigubai viršydavo to meto paprasto darbininko uždarbį. Reikėjo mokėti už Čartvelio išlaikymą, o ten tarp daugelio patogumų buvo neroniško užmojo apskritas lauko baseinas, kurį jis kiaurus metus laikydavo prišildytą iki 24 laipsnių, – tokiam džiaugsmui reikėjo koksu kūrenamo katilo, panašaus kaip naudojamas Bendruomenių Rūmų reikmėms.

Į gyvenimą jis žiūrėjo, tarkim, didingai nešykščiai: kartą pasigyrė, kad nėra buvę meto, kai nebūtų galėjęs užsisakyti butelio šampano sau ir dar vieno draugui. Vis dėlto būdavo, kad tenka imtis visokios rašliavos, idant pajėgtų apmokėti sąskaitas.

Kartą *News of the World* užsakė suglausti ir perdaryti klasikinių romanų ciklą, pavadintą „Perpasakoti didieji pasaulio pasakojimai".

Bet, kaip jis pats pripažino, tai nebuvo „meninė" sėkmė. Ir velniai nematę: jam mokėjo po 333 svarus už vieną kūrinį, – veikiau jam mokėjo po 333, o juos iš tikrųjų parašęs jo kantrusis sekretorius Eddie Marshas gaudavo po 25 svarus. O dar juk reikėjo gintis nuo plėšikaujančios mokesčių inspekcijos, ir štai čia Peteris Clarke'as tyrinėdamas atkapstė buvus įspūdingų manevrų.

Churchillis buvo pasiryžęs, visiškai tam turėdamas teisę, nenustoti rašęs ir būdamas Karūnos ministru. Pavyzdžiui, jis toliau rašė *Pasaulinę krizę*, net ir tapęs finansų ministru 1924 m. Bet vis dėlto nusprendė (arba nusprendė koks nors sumanus buhalteris), kad, apsisiautęs tėvo paliktą ministro mantiją, mokesčių atžvilgiu iškart liovėsi buvęs autoriumi, ir gaunamos didžiulės išmokos – iš viso 20 000 svarų – turi būti laikomos ne pajamomis, o „kapitalo prieaugiu".

Ir išėjo toks absurdas, kad jis nesumokėjo nė penso mokesčių! Visiems šampano „Pol Roger".

Turi būti trenktas, kad rašytum ne už pinigus, sakydavo jis cituodamas dr. Johnsoną, bet, aišku, jo paties atveju tai buvo toli nuo tiesos. Jis rašė ir todėl, kad to reikalavo temperamentas.

Jo kūrybinga depresyvi asmenybė lėmė, kad rašymas (arba tapymas, mūrijimas) buvo būdas atsiginti nuo depresijos juodulio. Jis rašė dėl to iškrovos jausmo, kuris randasi sumūrijus 200 plytų ir parašius 2 000 žodžių per dieną.

Visų pirma žurnalistinius, istorinius ir biografinius tekstus Winstonas Churchillis rašė todėl, kad – pritaikant Clausewitzo pasakymą apie karą – rašymas jam buvo politikos tęsimas kitomis priemonėmis. Šis kūrybinių pastangų srautas buvo galin-

giausias įvairių jo kampanijų ginklas, pvz., kovojant prieš Indijos nepriklausomybę arba nusiraminimą Hitlerio atžvilgiu.

Tokį gabumą sudramatinti įvykius ir asmenybes, suteikus savo požiūriui tinkamo emocingumo ir spalvingumo, turėjo retas politikas. Neville'is Chamberlainas lemtingai prasitarė, kad Čekoslovakija – tolima šalis, apie kurią mes mažai žinome. Churchillis turėjo literatūrinių gabumų ir vaizduotės priartinti šią tragediją – net tokiems žmonėms, kurie Čekoslovakijos ir mintyse nebuvo turėję.

1940 m. gegužę atėjęs į Dauningo gatvę, jis buvo tiek daug prirašęs ir prisiskaitęs apie istoriją, kad gebėjo unikaliai suprasti įvykius, matyti juos su kontekstu ir suprasti, ką Anglijai reikia daryti. J. H. Plumb'as šaipėsi iš, jo nuomone, primityvaus Churchillio supratimo ir pasipūtėliško tikėjimo Britanijos didybe.

„Seni vigų tauškalai aidi iš skyriaus į skyrių", – teigė jis sumanęs pulti pamatinę, Churchillio viso gyvenimo kelrodę idėją, – kad Anglijos iškilimas ir laisvė Anglijoje yra kuo nors ypatingi dalykai, nulemti proceso, per kurį iš Karūnos buvo išsikovotos laisvės, ir nepriklausomo demokratinio parlamento stiprėjimo.

Cha, – atkirto J. H. Plumb'as: „Praeitis yra kartoninė procesija, nieko nereiškianti ir nerodanti kelio į ateitį." Na, žvelgdamas į šiandieninį pasaulį manau, kad Plumb'as čia klysta. Pasižiūrėkime į buvusios Sovietų Sąjungos pakraščius, pasižiūrėkime, kas dedasi Arabų pavasario šalyse, – man atrodo, dauguma žmonių pasakytų, kad dėl tų idealų tebekovojama ir dėl jų vis dar verta kovoti.

Ši šalis ir pasaulis daug laimėjo iš to, kad Churchillis taip užtikrintai sugebėjo išreikšti šią viziją. Jis suprato, ką Anglija, kad ir su visais savo trūkumais, davė pasauliui, ir tai skatino jį tikėti galutine pergale.

Galiausiai yra dar du aspektai, kuriais Churchillio kūrybinės pastangos padarė jį vieninteliu tinkamu žmogumi 1940-iesiems. Kaip pripažįsta net Plumb'as monografijoje apie Marlborough, Churchillis turėjo orkestrinio masto sugebėjimą išdėstyti ir koordinuoti turimą medžiagą – jis peršoka iš Olandijos į Paryžių, iš ten į Londoną ir pasaulio vandenynus. Plėtodamas pagrindinį pasakojimą instinktyviai žinodavo, kuriai temai ir kada reikia dėmesio. Maždaug taip jis ir karui vadovavo.

Na, ir grįžkime prie to žmogaus darbo kambaryje Čartvelyje, žingsniuojančio pirmyn atgal ir diktuojančio poniai Pearman arba Eddie Marshui. Reikia nepaprastų proto pastangų galvoje surinkti tinkamus žodžius ir paskui užtikrinti, kad jie būtų dedami ant liežuvio konvejerio spausdinimui tinkama tvarka.

Akivaizdu, kad ši be galo kartojama sakymo disciplina tobulino jį ne tik kaip rašytoją, bet ir kaip kalbėtoją. Šiuo metu mes gal ir per mažai skaitome jo knygas, tačiau tautą žadino jo kalbos.

Kaip dabar pamatysime, didžiausias naujųjų laikų oratorius ne visada kalbėjo sklandžiai ir gerai.

SEPTINTAS SKYRIUS

JIS MOBILIZAVO ANGLŲ KALBĄ

Grįžtame prie savo herojaus, stovinčio Bendruomenių Rūmuose. Jis ritmiškai dudena kalbą, kurios niekada neužmirš. Šis įvykis įsispaus jam atmintyje – tada jis rado naują būdą, kaip apstulbinti klausytojus ir atimti jiems žadą.

1904 metų balandžio 22 diena, jaunas aktyvistas demonstruoja savo žaidimo viršūnę. Jam dvidešimt devyneri, skruostai raudoni, ant galvos dar laikosi pūkuota rausvai rudų plaukų kupeta. Jis tiesiog trykšta energija. Vien šiais metais pasisakė dešimtis kartų, šokinėjo iš vietos, kad pagautų pirmininko žvilgsnį, dalyvavo įvairiausiuose debatuose – nuo kariuomenės biudžeto iki Briuselio cukraus konvencijos ir vergiško darbo Kinijoje – ir jau pradeda įgyti vardą.

Jo portretas vis publikuojamas laikraščiuose kartu su pagiriamaisiais prierašais. Jį matome duodantį kumščiu į delną, įrėmusį rankas į klubus arba tipiškai „kapojantį“ abiem plaštakom, – ir su įžūliais išpuoliais prieš savo partiją, toriams lyg ir smunkant į rinkiminę duobę, jis yra kylantis politikas. Liberalai jau ruošia jam vietą, jis užmato valdžios posto perspektyvą...

Tad pliekia torius, salėje sėdinčius prieky jo, – taip energingas

iškylautojas lupa sėklas subrandinusių usnių eilę. Toriai – „simuliantai“, – sako jis. Jie užmiršo „Torių demokratijos“ priesakus, aiškina Balfourui, jau kalbėjusiam šiuose debatuose, – galima tik įsivaizduoti, kaip Balfouras klausosi, ir jo primerktų maitvanagiškų akių žvilgsnis nieko neišduoda.

Aplink jį toriai šnypščia, draskosi ir protarpiais bando išmušti iš vėžių. Jam ploja opozicijos suolai – ir tai nekeista, turint omeny, kokius dalykus jis kalba.

Visai ne tokius, kokius šiandieninis toris atpažintų kaip konservatizmą. Margaret Thatcher nuo jų pasiustų. Iš tikrųjų šiais laikais net ir jokia moderni leiboristų vyriausybė nesutiktų su tuo, ką, regis, propaguoja Churchillis. Jis aiškina, kad didelėms streikuojančių darbininkų grupėms turėtų būtų leidžiama apsilankyti pas tuos, kurie nestreikuoja, – ir faktiškai bauginimais priversti prisidėti. Jis nori, kad profsąjungos būtų apsaugotos nuo teisinio persekiojimo, kad joms nebūtų galima skirti baudų, net jeigu jų nariai agituodami pažeidžia įstatymą.

Tai ne tiek socializmas, kiek naujoviškas anarchosindikalizmas – nors šiandieniniai toriai, prieš pasipiktindami, turėtų prisiminti kontekstą: Churchillis kalbėjo, kai skurdo buvo daug daugiau ir kai darbo žmogus dar patirdavo tokią bosų priespaudą, kokia šiandien nebeegzistuoja. Churchillis duoda garo keturiasdešimt penkias minutes, ir gerai duoda.

Artėdamas prie savo pastabų kulminacijos vainoja visus Bendruomenių Rūmus už tai, kad juose pasibaisėtinai trūksta klasinio atstovavimo. Kur darbo žmonės? – klausia Blenheimo atžala. Žiūrėkit, kokią įtaką turi bendrovių direktoriai, teisininkai, kariuomenės atstovai, geležinkelių, žemvaldžių ir alkoholio verslo interesai, sako jis, ir galime įsivaizduoti, kaip jo kilminga ranka mostu apima grėsmingai spoksančius torius.

Reikia pripažinti, sako jis, kad darbo klasių įtaka juokingai maža. „Ir tai priklauso nuo tų, kurie..." – sako jis ir nutyla.

Į jį klausiamai sužiūra kelerios akys. Nuo ko priklauso? Kas priklauso? Kas priklauso nuo ko? Salė laukia.

Praeina visa sekundė. Churchillis bando iš naujo. „Tai priklauso nuo tų, kurie..." Bet dabar jau aišku, kad kažkas darosi.

Atrodo, jis tapo kažkokio psichologinio sabotažo auka, – kokia likimo ironija: jo atmintį pakirto staigi nesankcionuota protesto akcija.

Didžiuliame smegenų triume sustreikavo krovikai. Liežuvio konvejeris pliaukši bergždžiai. Nepasigirsta jokių žodžių. Jis bando dar kartą, bet nieko neišeina. Nors užmušk, negali prisiminti, ką ketino sakyti toliau.

Jis stovi ištisas tris minutes, toriai žvingauja, o opozicija bando padrąsinti. Tris minutes! Net ir geriausiais atvejais Bendruomenių Rūmai yra nepalanki ekosistema: išsimušk iš vėžių bent kelioms sekundėms, ir tuoj pajusi salės panieką. O štai Churchillis jau neišlemena nė žodžio ilgiau, negu jūs skaitote šį skyrių.

Tai katastrofa, esi palaidotas gyvas. Žmonės ima šnibždėtis, nudelbia akis. Šitaip būdavo Randolphui, sako jie; vargšas – toks jaunas, o jau eina tėvo keliais: šitaip siaubingai anksti ėmė senti. Galiausiai jis atsisėda. „Dėkoju parlamentui, kad manęs išklausė", – desperatiškai prataria ir susiima už galvos.

Kitą dieną laikraščiai pilni žinių apie p. Churchillio nelaimę, garsaus nervų ligų specialisto prašoma diagnozuoti priežastį. Tai esąs „smegenų veiklos sutrikimas", sako gydytojas. Na, pasaulyje turbūt nėra žmogaus, kuriam kada nors nebūtų sutrikusi smegenų veikla, – tai lyg ir pravartus pasiteisinimas, – tačiau tą dieną Winstono Churchillio bėda buvo ne ta.

Jeigu kokia nors jo savybe nepalaužiamai instinktyviai tikime, tai ta, kad buvo geriausias pastarojo šimtmečio viešas kalbėtojas ir tikrai geriausias britų viešas kalbėtojas, galbūt pasaulyje pirmos vietos neužleidęs net Martinui Lutheriui Kingui. Jis vienintelis politikas, kurio kalbas ir kalbėseną vis dar gali parodijuoti įvairaus amžiaus žmonės.

O, Churchillis! – sakome mes ir atkišę smakrą tuo pažįstamu dainingu niurzgimu padeklamuojame, tarkim, kad kausimės paplūdimiuose. Retorikoje jis tas pats, kas Šekspyras dramaturgijoje: aukščiausio lygio atlikėjas, Periklio ir Abrahamo Lincolno mišinys su nedidele, bet nepaneigiama Leso Dawsono* priemaiša.

Įsivaizduojame, kad jis buvo antgamtiškai talentingas, tarsi gimęs iš Dzeuso ir Polihimnijos, pačios retorikos mūzos, sąjungos. Deja, manau, kad tik iš dalies esame teisūs.

Tiesa ta, kad jis buvo savaip genialus, bet vis dėlto tai nebuvo iš prigimties. Jis anaiptol nebuvo Lloydas George'as arba Lutheris Kingas – bent ta prasme, kad negalėjo improvizuoti, kaip sugeba kai kurie apsigimę kalbėtojai; ir jo kalba tikrai nesiliedavo iš visos širdies gausiu spontanišku iškalbos meno srautu.

Churchillio kalbos buvo pastangų ir pasiruošimo triumfas, frazes apgalvojus ir aplaižius, kaip lokė aplaižo savo jauniklius. Jam prieš akis it žaltvykslė vis šokdavo pamėkliška tėvo reputacijos šviesa, – galime pajausti, kaip jis bręsdamas stengėsi ir troško jam prilygti.

Štai matome jį Harou mokykloje, garsiai diskutuojantį su vyresniais vaikinais. Sandherste jis aistringai gina kai kurių prostitučių teisę lankytis „Empire“ bare Lesterio aikštėje Londone. „Imperijos damos, – sako devyniolikmetis skaistuolis stovėda-

* XX a. anglų komikas, pasižymėjęs rimto tono stiliumi.

mas ant taburetės tarp kvatojančių bendramokslių, – aš kovoju už laisvę.“

Nėra iškart akivaizdu, kodėl ši tema – prostitučių laisvė verstis savo amatu – paskatino Britanijos didžiausio valstybininko pirmą viešą kalbą.

Nėra žinių, kad už savo įsikišimą jis būtų gavęs kokį nors atlygį, kūnišką ar kitokį. O atsakymas aiškus – tai buvo pokštas. Jis norėjo patraukti į save dėmesį – ir jam pavyko. Apie šią kalbą pranešė laikraščiai.

Dvidešimt trejų jis jau manėsi esąs pakankamai patyręs oratorius ir galįs parašyti šia temą esė – ją pavadino „Retorikos pastoliai“. Tai yra šauniai pretenzingas ir kupinas pasitikėjimo savimi dokumentas, jam esant gyvam nepublikuotas, kuriame jis, sakytum, gvildena tai, ką aiškiai laiko savo sėkme. „Kartais menkas nebjaurus pamikčiojimas ar kalbos defektas truputį padeda patraukti publikos dėmesį“, – teigia jis, ir tai gali būti susiję su jo šveplavimu ir, jo paties žodžiais tariant, obstrukciniu liežuvio raiščiu, nerastu jokio kito žmogaus anatomijoje.

Toliau jis aprašo savo peršamų metodų poveikį žmonių miniai: „Pritarimo šūksniai darosi garsesni ir gausesni, entuziazmas akimirksniu pakyla ir galiausiai juos supurto nevaldomi jausmai, ir sukrečia aistros, kurių linkmės jie nė nebando suvokti.“ Tai, žinoma, yra triukas, kurį kai kuriems oratoriams pavyksta atlikti. Tai buvo sugebėjimas, kurį likimas suteikė jo didžiausiam priešui – Vokietijos diktatoriui, su kuriuo jam teks kariauti retorikos karą 1940 m. ir vėliau.

Bet ar tikrai Churchillis turėjo tokį sugebėjimą? Ar klausytojai virpėdavo kaip drebulės? Ar juos supurtydavo nevaldomi jausmai? Jo pirmoji kalba Bendruomenių Rūmuose paprastai laikoma sėkminga, – vis dėlto bent vienas stebėtojas manė, kad

jis atrodė silpnokai – „akademiškai ir gležnai“. Žmonės neišvengiamai lygindavo su Randolphu ir ne visada palankiai.

„P. Churchillis nepaveldėjo nei tėvo balso, nebent lengvą šveplavimą, nei manieros. Tarsena, elgsena ir išvaizda jam nepadeda“, – sakė vienas apžvalgininkas. Kitas žurnalistas iš esmės draugiškame tekste pažymėjo, kad „p. Churchillis ir iškalba dar nesusidraugavo. Ir man neatrodo, kad kada nors susidraugaus.“

Tokia kritika Churchilliui, matyt, kėlė apmaudą. Jis nepaprastai didžiavosi savo kalbomis – romane *Savrola*, parašytame būnant Indijoje, piešia šlovinamai didingą savo (kitaip tariant, Savrolos) komponavimo metodų vaizdą.

Ką čia galima pasakyti? Viena po kitos mechaniškai surūkytos kelios cigaretės. Per dūmus jis regėjo baigiamąsias retorines puošmenas, giliai įsismelksiančias žmonėms į širdį; lakią mintį, puikų palyginimą, pasakytus ta taisyklinga dikcija, suprantama net visai neraštingiems ir apeliuojančia į paprasčiausius protus; tai, kas gali pakelti jiems dvasią virš materialių gyvenimo rūpesčių ir pažadinti jausmus. Jo idėjos ėmė įgauti žodžių pavidalą, burtis į sakinius; jis pusbalsiu murmėjo, jį įsupo kalbos ritmas, ir jis ėmė nejučia aliteruoti. Idėjos sekė viena kitą kaip sparti upelio tėkmė šviesai keičiantis ant vandens. Jis pagriebė popieriaus lapą ir ėmė paskubomis rašyti. Štai mintis – ar jos nevertėtų pabrėžti tautologija? Brūkštelėjo juodraštinį sakinį, nubraukė, nugludino ir vėl užrašė. Šis skambesys bus malonus jų ausims, prasmė tobulins ir žadins jų protus. Koks lošimas! Jo smegenyse yra kortos, kuriomis jam reikia lošti, o pasaulyje – pastatyta suma, dėl kurios jis lošia.

Jam dirbant slinko valandos. Šeimininkė atnešusi priešpiečius rado jį tyliai užsiėmusį – tokį jau buvo mačiusi ir nesiryžo

trukdyti. Neragaujamas maistas ant stalo aušo, laikrodžio rodyklėms lėtai sukantis matuojant tolygią laiko tėkmę. Paskui jis atsistojo ir, visai užvaldytas savo minčių bei kalbos, ėmė žingsniuoti po kambarį trumpais sparčiais žingsniais, prislopintu balsu kalbėdamas, smarkiai įsijautęs. Staiga sustojo, ir ranka su keista tūžmastimi nusileido ant stalo. Tai buvo kalbos pabaiga...

Ryto darbo vaisius buvo tuzinas rašomojo popieriaus lapų, prirašytų frazių, faktų ir skaičių. Jie gulėjo susegti ant stalo – nekalti nereikšmingi popiergaliai, o vis dėlto Antonijas Molara, Lauranijos Respublikos prezidentas, jų būtų išsigandęs labiau negu bombos. Ir ne dėl to, kad būtų buvęs kvailys arba bailys.

Man patinka šis eskizas, nes neabejoju, kad čia parodyti jo ankstyvieji kalbų rašymo būdai, ir čia matome, jog kalbiniai dalykai jam rūpi labiau už viską. Svarbiausia žodžiai – malonumas juos sudėstyti siekiant išgauti norimą ritmą ir norimą poveikį.

Čia viskas sukasi labiau apie kalbos muziką negu logiką arba turinį. Svarbu čirškėjimas, o ne pati dešra.

Tuo jis ir buvo kaltinamas – baisinga prielaida, kad nelabai tiki tuo, ką pats sako. Labai paprasta paaiškinti, kodėl jis susikirto ir sudegė tą 1904 m. balandžio dieną. Kalbėjo ne iš širdies, nebuvo nuodugniai susipažinęs su medžiaga, neturėjo ilgametės domėjimosi profsąjungų reikalais patirties.

Jis kalbėjo iš atminties. Buvo pasirašęs kalbą *Savrolos* būdu ir paskui papūgiškai pažodžiui išmokęs. O keturiasdešimt penkias minutes kvaršintas torių tiesiog pamiršo, kas toliau, arba pasidavė kokiam nors pasąmoniniam pasibjaurėjimui savo reiškiamais socialistiniais sentimentais.

- 7 -

Military defeat can be redeemed. The fortunes of war are fickle and changing. But an act of shame would ~~rock~~ the vitals of our strength ~~and~~ deprive us of the respect which we now enjoy throughout the world, ~~and would especially rob us of the immense potent hold~~ ~~we~~ we have, gained by our ~~behaviour~~, upon the sentiments of the people of the United States. In that great Republic ~~across the Atlantic Ocean~~, now in ~~great~~ stress of ~~spirit~~, it is customary to use all the many solid arguments ~~affecting~~ the American interests and American safety which ~~are involved in~~ the destruction of Hitler and ~~of Hitlerism~~ his foul gang and even fouler doctrines. But in the long run, believe me, for I know, the action of the United States will be dictated not by methodical calculations of ~~product~~ profit and loss but by moral sentiment and by that gleaming flash of resolve which lifts the hearts of men and nations and springs from the spiritual foundation of human ~~nations~~. ~~Thus it seemed to me and to all my colleagues in our War Government, that~~

1941 m. balandžio 27 d.
Churchillio kalbos per radiją mašinraštis

Šios klaidos jis niekada nebekartojo. Turėdavo susegtų mašinraščio lapų pluoštą ir nė kiek nesigėdydavo spoksoti į juos pro akinius juodais raginiais rėmeliais. Churchillio kalbos savo iš esmės literatūriniu pobūdžiu būdavo ciceroniškos – tai skambėdavo kaip teksto deklamavimas.

Bendruomenių Rūmuose jis pasiekdavo didžiulių laimėjimų – tereikia pasižiūrėti į jo kalbas būnant finansų ministru – jose glaustai ir skaidriai išdėstyti ekonomikos dalykai, kaip jis juos suprato, – ir vis dėlto dauguma klausytojų sakydavo, kad kažko trūksta. Taip, jis buvo žodinės pirotechnikos meistras, bet kur jausmai, kur tiesa, kur autentiškumas? 1936 m. Lloydas George'as sakė, kad Churchillis esąs „retorikas, bet ne oratorius. Jam rūpi tik kaip frazė skamba, o ne kaip ji paveiks minią." 1909 m. liberalų parlamentaras Edwinas Montagu rašė Asquithui: „Winstonas dar ne premjeras, o jeigu juo ir taptų, ginklo neturi. Jis sužavi ir pasmagina, net sukelia publikos, į kurią kreipiasi, entuziazmą, bet jam dingus dingsta ir prisiminimas apie pasakytus žodžius."

Net jo didžiausi rėmėjai matė šią būdo ydą. Lordas Beaverbrookas buvo vienas iš tų, kurie padėjo atvesti jį į valdžią 1940 m., bet 1936 m. jis buvo pasakęs, kad „jam stinga tokio nuoširdumo, į kurį tauta įsiklausytų".

Kaip ir daugeliu atvejų, Churchillis buvo mielai linkęs pripažinti savo trūkumą. Jis žinojo esąs užvaldomas žodžių ir to neneigė. „Man ne tiek rūpi mano ginami principai, kiek mano žodžių sukeliamas įspūdis", – kartą prisipažino.

Galbūt taip jis dabar gali būti prisimenamas – kaip senamadiškas, linkęs perdėti pompastikos komersantas, toks kalbėtojas, kuriam atrodo sąmojinga netiesą pavadinti „terminologiniu netikslumu" arba nemąstant, stulbinamai kategoriškai pareikšti,

kad indai yra „purvina padermė, veisimosi apsaugota nuo jai deramos lemties“.

Jį būtų galima laikyti žmogumi, kurio sodrios kalbos pomėgis pranoko sveiką nuovoką ir kuriam trūko gyvybiškos nuoširdumo savybės – todėl iš esmės trūko ir gebėjimo įtikinti.

Visa tai pasikeitė 1940 m., nes tada patys įvykiai pasiekė hiperbolės mastą. Britanijai kilusi grėsmė išaugo iki egzaltuoto Churchillio kalbų lygio. Staiga dingo įspūdis, kad jis persistengia, kad kalba archajiška maniera, nes reikėjo pažadinti seną instinktą – giluminį saliečių norą atmušti įsibrovėlius, o pavojus buvo toks ryškus ir akivaizdus, kad dėl Churchillio nuoširdumo nekilo abejonių.

Jis sureagavo į istoriją keliomis didingiausiomis visų laikų kalbomis. Tai nereiškia, kad jos būtinai buvo oratorinio teatro šedevrai. Sustatykime Hitlerį ir Churchillį greta, pasižiūrėkime jų kalbų įrašus *YouTube*, ir bus akivaizdu, kad grynai demagogine galia nacių vadovas gerokai pranašesnis.

Tiesa, apšilimui jis pasitelkdavo Goebbelsą, uždegdavo publikos antisemitinį įkarštį ir paryškinti nuotaikai naudojosi sceniniais triukais: prožektoriais, muzika, deglais. Bet paslaptis glūdi ne čia. Įsižiūrėkite į Hitlerį, jeigu pajėgiate, ir pamatysite jo hipnotizuotojo savybes. Iš pradžių, prieš prabylant, ilga skausminga tyla, o tada pamatysite, kaip švelniai jis pradeda – sukryžiavęs rankas – ir kaip jas ištiesia kylant balsui, o paskui baisiai sklandžiai gestikuliuoja kirčiais, tobulai pritaikytais kalbos kulminaciniams momentams sustiprinti.

Jis turi ant stalo pasidėjęs popierių, bet į jį beveik nežiūri. Atrodo, kad kalba visai be užrašų. Žiūrėkite, kaip tai veikia publiką: jaunų moterų veidai švyti iš laimės, vyrai šūkčioja, o jį sveikinančios rankos pakyla kaip kokios milžiniškos jūrų būtybės pelekai.

Klausykitės, kaip jis atveda prie kolektyvinės kulminacijos: trumpomis frazėmis be veiksmažodžių – gramatiškai beprasmėmis, bet kupinomis sugestijos jėgos. Tai pasirodė labai įtakinga technika – be kitų, ją perėmė Tony Blairas.

O dabar pasižiūrėkime į gerąjį senąjį Churchillį. Štai jis – rankoje užrašai, lape sudėstyti kaip haiku eilėraščiai, nors tai vien tikri gramatiški sakiniai, kiekvienas su pagrindiniu veiksmažodžiu. Jo gestai palyginti atrodo mediniai ir ne visai sustyguoti – kartkarčiais ne laiku mosteli ranka.

O dabar atlikimas. Gaila, neturime jo pasirodymų Bendruomenių Rūmuose įrašų, tad reikia tenkintis transliacijoms parengtais. Nemažai niurzgia, bet tikrai nerėkauja, nešūkauja, veikiau kai kuriose frazėse nuleidžia balsą, praranda toną. Galbūt parlamente jis ryškiau įžiebdavo kibirkštėlę, bet galima suprasti, kodėl ne visada sulaukdavo gerų vertinimų.

Iš tikrųjų, kaip neseniai Richardas Toye įrodė puikioje studijoje *The Roar of the Lion* (*Liūto riaumojimas*), teiginys, kad visa šalis susitelkė aplink Churchillį, truputį panašus į mitą. Štai mūsų senas draugas Evelynas Waugh 1965 m. pasinaudodamas mirties proga dar kartą įspyrė. „Sutelkė tautą, kurgi ne! 1940 m. tarnavau kariuomenėje. Kaip mes nepakentėm jo oracijų."

Churchillis buvęs „radijo asmenybė", seniai pergyvenusi savo geriausius laikus, – sakė Waugh. Kai kurie žmonės skundėsi, kad jis girtas, pavargęs arba per senas, arba per daug stengiasi pasiekti efektą. Toye iškapstė Mančesterio klerko A. N. Gerrardo nuomonę: pasak jo, Churchillis „kalbėdamas sudaro įspūdį, kad žino, jog iš jo laukiama „žadėto lygio", ir stengiasi pasakyti tokias kokybiškas kalbas, kad jos liktų ateinančioms kartoms, kaip, tarkim, Lincolno Getisbergo kreipimasis. Manau, jam tai apgailėtinai nesiseka."

Toye randa kareivių, klausančių jo ligoninių palatose ir šaukiančių: „Sušiktas melagis“, arba „Šūdą mala“. Baigiantis vienam jo radijo kreipimuisi, dienoraštininko, tokio M. A. Pratto, teta tarė: „Nekoks iš jo kalbėtojas, ką?“

Buvo žmonių, kuriems nepatiko, kad jis per didelis toris arba per smarkus antikomunistas, arba per daug karingas. Jie noriai reikšdavo savo nuomonę per valdžios finansuojamą socialinių tyrimų akciją „Masių stebėjimas“, – ir, galvojant apie visus tuos kitamanius, nekaltai talžančius didįjį karo meto lyderį šaliai išgyvenant baisiausią grėsmę, norisi apversti Toye argumentaciją aukštyn kojom.

Juk Churchillio reputacijos niekaip nemažina tai, kad jis buvo smarkiai kritikuojamas nemažos dalies britų visuomenės. Dėl ko gi kilo karas – bent jo požiūriu? Už ką mes kariavome?

Visa Churchillio agitacija tautai rėmėsi tuo, kad mes kariaujame dėl kai kurių senųjų anglų laisvių, ir tų laisvių sąraše svarbią vietą užėmė teisė kalbėti, ką manai apie valdžią, nebijant savavališko ir neteisminio persekiojimo. Aišku, kai kuriuos žmones jo kalbos erzino. Bet tai pasakytina praktiškai apie bet kurią kada nors pasakytą pagarsėjusią kalbą.

Kandžiajam A. N. Gerrardui, Churchillį nepalankiai palyginusiam su Lincolnu, kas nors galėjo priminti, ką 1863 m. rašė *The Times*: „Iškilmes Getisberge pavertė juokų darbu keletas nevykusių to bėdžiaus prezidento Lincolno patauzijimų.“

Tikrovė tokia, kad niekintojų ir kliautininkų netrūko, ir visai teisėtai – taip, kaip naciai niekada nebūtų leidę. Bet žiūrėkime, kokia statistika pateikta Toye knygos pabaigoje: Churchillio kalbų per radiją buvo masiškai klausomasi, reitingas iškilęs į neregėtas aukštumas. Jo žodžiai žmonėms kėlė nuotaiką, teikė drąsos ir energijos.

Jiems pašiurpdavo sprando oda ir sudrėkdavo akys, ir Vita Sackville-West*, vieną vakarą išgirdusi jį per radiją, pajuto nugara perbėgant pagaugus – ne iš pasibjaurėjimo ar gėdos, o iš susijaudinimo ir suvokimo, kad jis teisus.

Per karą jis rado tiesiai į žmonių širdis krentančių žodžių – galbūt tokių, kokie anksčiau jam nesusidėstydavo. Ne visada sakydavo visišką tiesą. Pasak Haroldo Nicolsono, kartą į Britanijos karinio laivyno išteklius jis įtraukė ir keletą garlaivių, plaukiojančių Kanados ežerais.

Aviacijos pulkininkas A. G. Talbotas buvo atsakingas už kampaniją prieš Vokietijos povandeninius laivus. Įžūliai suabejojęs Churchillio pateikta nuskandintų vokiečių laivų statistika, jis sulaukė tokio atsakymo: „Šiame kare, Talbotai, vokiečių povandeninius laivus skandina du žmonės. Tu skandini juos Atlante, o aš Bendruomenių Rūmuose. Bėda ta, kad tu paskandini lygiai per pusę mažiau negu aš.“ Bet apskritai žmonės jausdavo, kad jis su jais atviras ir bent jau tikrai sako tiesą apie šaliai kilusius iššūkius.

Jie mėgo jo pokštus, nes juokas atitraukdavo nuo gyvenimo baimių. Parlamento narys Chipsas Channonas buvo vienas iš tų, kurie manė, kad tokiam „lengvabūdiškumui“ dabar ne laikas, bet šiaip visuomenei patikdavo, kai jis vadino nacius „narciais“, Hitlerį – „Herr Schickelgruber“, o Pétainą – „Peetayne“. Svarbiausia, jis kalbėdavo žmonėms lengvai suprantama kalba. 1943 m. Haroldas Nicolsonas apibendrino taip: „Pergalingą formulę lėmė puikių oratorinių polėkių dermė su staigiais nusileidimais į intymią ir šnekamąją kalbą. Iš visų jo priemonių ši niekada neapvilia.“

Jis grįžo prie vieno iš esminių principų, išdėstytų savo 1897 m.

* Victoria Sackville-West – rašytoja, diplomato ir rašytojo Haroldo Nicolsono (minimo šioje knygoje) žmona.

esė apie „retorikos pastolius", – trumpų žodžių. Girdime jaunąjį Churchillį, kalbantį po dešimtmečių senam karo meto lyderiui – šnabždančiam į raukšlėtą ausį savo šešiasdešimt penkerių metų įsikūnijimui.

„Publikai patinka trumpi, paprasti, kasdien vartojami žodžiai, – teigia jis. – Trumpesni bet kurios kalbos žodžiai paprastai būna senesni. Jų reikšmė giliau įaugusi į tautos charakterį ir jie didesne jėga veikia paprasto žmogaus supratimą negu žodžiai, vėliau įvesti iš lotynų ir graikų kalbų."

Ši pamoka persmelkusi geriausias karo meto kalbas. Pažvelgę į „Didingiausios valandos" kalbos rankraštį pamatysime, kad jis tikrai išbraukė žodį *liberated* („išlaisvintos") ir įrašė *freed.*

To Nicolsono paminėto derinio – nusileidimo nuo pakylėtos prie paprastos raiškos – puikų pavyzdį matome tame nemirtingame sakinyje apie Mūšį už Britaniją. 1940-ųjų rugpjūčio 20 diena – padangių karas pasiekęs apogėjų. Jau net prieita prie to, kad Britanija nebeturi rezervų, – praktiškai visi lėktuvai pakilę kaunasi, kad atmuštų vokiečius.

Generolas Hastingsas Ismayus (pravarde „Mopsas"), tuometinis karo ministras, aprašė bendravimą su Churchilliu jiems praleidus visą popietę oro pajėgų bunkeryje Aksbridže stebint karo veiksmus. „Man buvo bloga iš baimės. Atėjus vakarui kautynės nurimo, ir mes automobiliu išvažiavome į Čekersą*. Pirmi Churchillio žodžiai buvo šie: „Nieko nekalbėk. Aš niekada nebuvau taip sujaudintas." Po kokių penkių minučių jis palinko priekin ir tarė: „Dar niekada žmonijos konfliktų istorijoje tokia daugybė žmonių nebuvo tiek daug skolinga tokiai mažumai."

---

* *Chequers* – Britanijos ministro pirmininko rezidencija prie Londono vakarinio pakraščio, netoli nuo Aksbridžo (*Uxbridge*).

Čia Churchillis prašė tylos ne tik tam, kad galėtų atsiduoti emocijų plūsmui, bet ir tam, kad galėtų padaryti tai, ką tokiomis aplinkybėmis daro visi geri žurnalistai: norėjo įžodinti ir išreikšti savo jausmus.

Pradedame nuo pakylėto stiliaus – „žmonijos konfliktų istorijoje“ yra pompastiška ir tipiškai čerčiliška karo perifrazė. Paskui pereiname prie paprastų žodelyčių. Žiūrėkime, kaip našiai šie žodžiai įdarbinti.

„Tiek daug“. Kas gi tas dalykas, kurio skolingi tokį kiekį? Jis turi omenyje dėkingumą – už Anglijos apsaugą, už šiltą alų, priemiesčius, kaimo kriketą, demokratiją, viešąsias bibliotekas, viską, kuo ši šalis ypatinga ir kam *Luftwaffe* sukėlė mirtiną pavojų.

„Tokia daugybė“. Kas ta daugybė? Jis turi galvoje visą šalį ir kitų šalių žmones, kurių išlikimas priklauso nuo Anglijos: pavergtus prancūzus, amerikiečius, visus, kurie viliasi, kad Hitleris nelaimės.

„Tokiai mažumai“. Tai, kad mažumos kova su gausiu priešu ypač herojiška, yra sena mintis. Mes, laimingieji, kurių nedaug, sako Šekspyro Henrikas V, o Churchillio minčių standžiajame diske yra Macaulay *Senovės Romos baladžių* 1 200 eilučių, tarp jų ir etruskų ordas sulaikiusio Horacijaus Koklito kalba. „Antai tiesiame take tūkstantį puikiausiai gali sustabdyti trys“, – sušuko jis.

Šiuo atveju visi klausytojai suprato, kad jis kalba apie oro pajėgų lakūnus – mažytį jų skaičių palyginti su to meto milijonais ginkluotų žmonių, – kylančius į padangę, dažnai negrįžtančius, bet lemiančius karo eigą.

Tai tobula epigrama – ją išgirdus tuoj pat galima įsiminti, ji kietai suglausta ir ritmiškai tobula. Kalbant specifiniais retorikos terminais, tai yra klasikinis mažėjantis trikolonas su anafora, t. y. svarbiausių žodžių pakartojimu. Kiekviena atrama, arba kolonas, yra trumpesnė už ankstesniąją.

(DAR NIEKADA ŽMONIJOS KONFLIKTŲ ISTORIJOJE)
tokia daugybė žmonių nebuvo
tiek daug skolinga
tokiai mažumai.

Jeigu norite klasikinio kylančio trikolono, pažvelkite į jo neprilygstamą 1942 m. teiginį po pergalės al Alameine.

Tai nėra pabaiga.
Tai net ne pabaigos pradžia.
Bet tai turbūt pradžios pabaiga.

Jam paleidus šią tiradą lordo mero bankete, girdime, kaip publika juokiasi su malonumu ir nuostaba. Ir tai todėl, kad šiuo atveju paskutinis kolonas paįvairintas chiazmu – sukeista „pradžia“ su „pabaiga“, idant užvirtų mintys, taip pat ir vėl tam, kad bemat gimtų citata, sudaryta vien iš anglosaksiškos kilmės žodžių.

Aš apsistojau prie šių retorikos gudrybių, nes svarbu suvokti, kad iš dalies nuo jų priklauso visos didžiosios kalbos. Nuo pat sofisto Gorgijo laikų randasi žmonių, aiškinančių, kad visa retorika įtartina, kad ji silpnesnį argumentą paverčia stipresniu, kad mulkina publiką.

YouTube paklausę Hitlerio, išgirsime jį sakantį kalbą, apmaudžiai panašią – tema ir struktūra – į Churchillio kalbą „Kausimės paplūdimiuose“. „Mes niekada neatsipalaiduosime, niekada nepavargsime, niekada neprarasime tikėjimo“ ir t. t., ir t. t. O vis dėlto tereikia palyginti, ir pamatysime, kaip ta kalba subyra.

Ko nori Hitleris? Užkariavimų ir keršto. Kokius jausmus provokuoja jo kalbos? Paranoją ir neapykantą. Ko nori Churchillis?

Na, tai geras klausimas – kadangi, be siekio išlikti, jo teleologija keistai miglota, nors ir kokia pakylėta.

Jis sako norįs „platesnių žemių ir geresnių dienų“ arba „plačių saulės nutviekstų aukštumų“. Jam patinka mintis apie „tikrai stambesnį laikotarpį“. Stambesnį laikotarpį? Kas gi čia? Skamba kaip kažkas susiję su nutukimu. O ką jis turi galvoje sakydamas „platesnių žemių“? Norfolką?

Man atrodo, jis nelabai žino, ko nori (ši problema tapo politiškai aštri pasibaigus karui), – išsako tik bendrą gerumo, laimės bei taikos jausmą ir siekį išsaugoti pasaulį, kuriame užaugo. O jausmus jo kalbos sukeldavo visiškai sveikus.

Taip, buvo daug skeptikų. Tačiau jis pasitelkė retorikos įgūdžius, kad milijonams žmonių – subtilių ir nesubtilių – į širdis įdiegtų drąsos ir įtikintų, jog jie gali atremti tokią mirtiną grėsmę, su kokia dar nebuvo susidūrę.

Hitleris pademonstravo, kad retorikos menu galima sėti blogį. Churchillis pademonstravo, kaip juo galima padėti išgelbėti žmoniją. Sakoma, kad Hitlerio ir Churchillio kalbos skiriasi tuo, jog Hitleris perša mintį, kad jis gali padaryti viską, o Churchillis perša mintį, kad jūs galit padaryti viską.

Pasauliui pasisekė, kad jis galėjo „riaumoti“. Jo kalbos pelnė jam nemirtingą reputaciją ir neblėstantį populiarumą. Aplodismentus jis, žinoma, mėgo, ir kalbų sakymas iš dalies buvo lyg nuolatinė fizinio jaudulio paieška.

Jis norėjo rizikuoti, atsidengti, pajusti adrenaliną ir – būti pripažintas. Tokių žmonių daug, ir daugelis yra atlikėjai, egzistuojantys tik savo žiūrovams. Juos garbina minios, o asmeniniame gyvenime jie neretai pasirodo esą pabaisos.

Churchillio atvejis buvo jokiu būdu ne toks. Jis ne tik patraukė plačiąją visuomenę, bet ir pelnė artimiausių žmonių atsidavimą.

AŠTUNTAS SKYRIUS

GERA ŽMOGIŠKA ŠIRDIS

94 proc. laiko Londone nelyja. Deja, dabar ne šis laikas. Aš esu permirkęs. Mano mėlynas kostiumas pajuodęs, blizga nuo vandens, o batai šliurpčioja, kai nulipęs nuo dviračio žengiu pro įspūdingus akmeninius Portlando vartus.

Romfordo gatve mindamas pedalus pravažiavau tokius kvartalus, kurių kalbos ir kultūra šiek tiek pasikeitė nuo tada, kai čia lankėsi Churchillis, – pro mečetes ir krautuves, prekiaujančias sariais, kebabais ir visokiais mobiliųjų telefonų reikmenimis. Čia esu Londono miesto kapinėse Vonstede (*Wanstead*).

„Ieškau kapo", – pasakiau prie vartų. Mane užtikrino, kas pasirinkimas didelis. „Čia palaidota dama Anna Neagle, – paslaugiai aiškina vyrukas su kepure su snapeliu. – Ir seras Bobby Moore'as, ir pora Džeko Skerdiko aukų." Ir, žinoma, tūkstančiai kitų.

Kiek užmato akys, driekiasi Viktorijos epochos kapai ir paminklai – iš marmuro, porfyro ir granito. Kai kur pavardės išėstos laiko ir sieringo lietaus, tad kurį laiką nerimauju, kad čia bus kaip oro uosto parkingo košmaras ir aš kelias valandas vaikščiosiu gerai prižiūrėtais takais ir vis labiau mirksiu.

Ir tada pamatau – ar bent visai aprašymus atitinkantį kapą. Per žolę nužlegsiu prie jo, ir iš tiesų čia jis: paprastas kryžius ant

kvadratinio cokolio, o priešais jį – šviežiai supurenta žemė ir pora žydinčių česnakų. Man dingteli, kad kažkas šiek tiek prižiūri. Pasilenkiu perkaityti pavardės cokolio apačioje.

Winston Spencer Churchill, – čia parašyta.

Tik, žinoma, po žeme pūva ne Churchillio palaikai. Jis juk kitur – Bleidone (*Bladon*), Oksfordšyro grafystėje. Čia amžino poilsio atgulė kitas žmogus, kurį jis, sakoma, tikrai labai mylėjęs.

Šiek tiek pastoviu. Lyti nustojo, ir iš viršaus nuo kaštonų lapų lėtai krenta lašai. Galvoju apie tą būtybę apačioje, jos aistringus santykius su Churchilliu ir Churchillio jausmus jai.

Čia atvykau su misija – pamėginti atsakyti į klausimą, svarbų visiems įžymiems žmonėms, iš tiesų esminį klausimą apie bet kurį žmogų. Churchillio atveju šis klausimas lemiamas, nes labai daug žmonių (anaiptol ne tik politikų ir žurnalistų) slaptai arba atvirai jo gyvenimą laiko modeliu, įkvėpimu ir sektinu pavyzdžiu sau. Štai todėl reikia įsigilinti į jo tikrąją esmę.

Vieną vakarą keletui draugų aiškinau apie Churchillį – apie jo narsą, kalbos talentą, neišsenkamą energiją. „Taip, – tarė vienas draugas tingiai atsilošęs, – bet, kaip tu manai, koks jis būdavo akis į akį? Žodžiu, ar jis buvo geras žmogus?“

Na, aš galiu papasakoti, koks jis būdavo akis į akį, nes prieš keletą mėnesių su juo virtualiai susitikau.

~

Tik įėjęs į Churchillio archyvą Kembridže, vos susilaikiau nesušukęs iš išgąsčio. Mane pasitinkantis Allenas Packwoodas, archyvo direktorius, ištiesė, regis, dirbtinę ranką. Žinoma, mandagumas mane sutramdė, ir aš paspaudžiau jo protezą, o tada supratau, kad jis bronzinis.

„Jūs ką tik paspaudėte Winstono Churchillio ranką“, – tarė jis. Aš apžiūrėjau liejinį ir nustebau, kad padarytas taip dailiai. Pirštai subtilūs, neilgi ir nestori. Tai buvo ranka, nirtulingai mosikavusi polo riedmuša iki penkiasdešimt dvejų metų, šaudžiusi mauzeriu, skraidinusi hidroplaną, ardžiusi spygliuotą vielą niekieno zonoje.

Tai buvo ranka, pasirašiusi popierių sugriauti miestą, penki valdingi pirštai, pasmerkę režimą mirčiai. „Jo rankos buvo mažos“, – patvirtino Allenas. Sakyčiau, kad Churchillio rankos buvo maždaug tokio pat dydžio kaip jo motinos, o jeigu abejojate, pasižiūrėkite į Jennie rankos liejinį stiklinėje vitrinoje Čartvelyje. Churchillio rankos atrodo net subtilesnės.

„Ir jos buvo rausvos, – paaiškino Allenas, – nes jis labai mėgo vonią.“ Jo rankos buvo ne tik mažos. Visi žinome tą statulą Parlamento aikštėje – Churchillis palinkęs, su lazda. Ji sukelia koloso įspūdį – rankos kaip vėzdai, bizono pečiai. Iš tikrųjų, pasak Martino Gilberto, jis buvo 1,77 metro ūgio, o kiti autoritetai – Williamas Manchesteris, Normanas Rose'as – sako, kad geriausiu atveju ūgis buvo 1,72.

Yra nuotraukų, kuriose jis užfiksuotas einantis pro raitąją gvardiją – pakėlęs koją, apmautą liokajaus kelnėmis, – ir prisiekiu, kad yra pėdų panašumo į Tomo Cruise'o. Kai Andrew Robertsui, iškiliausiam Churchillio žinovui, pasakiau apie Churchillio vertikalų neiškilumą, jis nelabai nustebo. „Aš žinojau, kad mudviejų akys būtų viename lygyje!“ – sušuko.

Kas dar buvo neaukštesnis kaip 1,72 metro? Kai kurie didžiausi pasaulio istorijos tironai ir bjaurybės. Augustas (1,70), Napoleonas (taip pat), Mussolinis (taip pat), Stalinas (vos 1,65). Hitlerio ūgis buvo tik 1,77. Su visais šiais veikėjais siejama hiperkompensacinė agresija, kartais vadinama „žemaūgio vyro“ sindromu; ir esama duomenų, bent iš pirmo žvilgsnio, kad tai buvo ir Churchillio yda.

Kartais jis tikrai su žmonėmis pasielgdavo – kaip čia pasakius – žemai. Robertsas išdrįso pasakyti, kad, lyginant šiuos du, Hitleris su savo pavaldiniais, ko gero, būdavo malonesnis ir rūpestingesnis negu Churchillis. Churchillis ne tik neduodavo jiems miego naktį diktuodamas – kartais rodydavo ūmų būdą jiems suklydus. „Kur tu mokeisi? – būdavo, šauks jis. – Kodėl neskaitai knygų?“

Žinokit, jis ne tik šaukdavo ant savo pastumdėlių. Yra aprašyta, kaip trečiajame dešimtmetyje per ginčą su Neville'iu Chamberlainu jis žingsniuoja po Baldwino kabinetą šūkaudamas ir mojuodamas kumščiu. Tad surinkime visą kaltinamąją medžiagą prieš jo charakterį. Pasekime šių laikų besipuikuojančio apygardos prokuroro pavyzdžiu ir sukurkime insinuacinį kratinį arba koliažą iš visų turimų įkalčių – tiek trivialių, tiek rimtų.

Kaltinimas toks, kad jis buvo ne tik didžiausias šių laikų Britanijos istorijos veikėjas, bet taip pat – savo malonia maniera – šlykštukas bendraudamas su aplinkiniais.

Štai kai kurie dalykai, kuriuos sakydavo jo priešai (o kartais ir draugai), bei jų pateiktos tokių vertinimų priežastys. Jie sakė, kad jis elgiasi kaip išlepintas vaikas; ir turime pripažinti, kad buvo įpratęs gauti ko nori – nuo mažens. Tereikia paskaityti kokčius manipuliacinius laiškus, kuriuos jis rašydavo motinai nuo dvylikos metų, kaulydamas leisti jam eiti pasižiūrėti Buffalo Billo šou.

> [...] Aš noriu pamatyti Buffalo Billą ir spektaklį, kaip tu man pažadėjai. Būsiu labai nusivylęs, nusivylęs – ne tas žodis, būsiu nelaimingas, nes tu gi man pažadėjai, ir niekada nebetikėsiu tavo pažadais. Bet žinau, kad mamytė per daug myli savo Winny, kad [...]

Ir taip toliau panašia gaida. Tai yra pirmas iš trijų laiškų apie Buffalo Billą, ir tai rodo ne tik geležinį ryžtą, bet ir įsitikinimą, kad jam tai priklauso. Keturiolikos metų jis jau įkalbėjo vieną moksladraugį – tokį Milbanke'ą – rašyti tekstą, kurį pats diktuoja gulėdamas vonioje. Vargšas Milbanke'as vėliau žuvo Gelibolu, bet jis buvo pirmas iš daugelio vonios sekretorių.

Kaip teigė Churchillio svainė ledi Gwendoline Bertie, jis turėjo polinkį į „orientalizmą", ir niekas jam neteikdavo daugiau džiaugsmo kaip tai, kad tarnas užmauna kojines. Apkasuose jis kartais būdavo nepaprastai narsus, bet mėgaudavosi stulbinančia prabanga.

Į frontą su Churchilliu keliaudavo asmeninė vonia, dideli rankšluosčiai, karšto vandens pūslė, maisto dėžės iš „Fortnum and Mason", dideli sūdytos jautienos gabalai, stiltono sūriai, grietinėlė, kumpis, sardinės, džiovinti vaisiai ir didžiulis jautienos pašteto pyragas – ką jau kalbėti apie persikų likerį ir kitus gėrimus. „Neužmirškite, – kartą jo žmona sakė gydytojui, – kad jis nieko nežino apie paprastų žmonių gyvenimą."

Pasak jos, jis nė karto gyvenime nevažiavo autobusu ir tik kartą lankėsi Londono metro – tai buvo vienas iš nedaugelio moderniosios technikos stebuklų, prieš kuriuos jis kapituliavo. Ten jis pasiklydo, ir jam reikėjo padėti rasti išėjimą.

Prisiekusieji ponai ir ponios, yra žmonių, kurie jums pasakys, kad jis buvo ne tik ūmaus būdo bei išlepęs, bet ir agresyvus. Prisiminkime tą tamsų reikalą Sandherste, kai visa gauja jaunų karininkų tyčiojosi iš jaunesniojo karininko, pavarde Bruce'as, ir galiausiai jam teko išeiti.

Nėra jokių žinių, kad Churchillis būtų pasielgęs krikščioniškai ir bandęs nuraminti įbaugintą karį. Priešingai – kai kas sakė, kad Churchillis buvo tiesiog patyčių gaujos vadeiva.

Kas yra blogiau už išlepusį ir ūmaus būdo terorizuotoją? O kaip dėl apibendrinto kaltinimo, kad jis iš esmės neturėjo tikrų draugų – tik žmones, kuriais „naudojosi“ savo karjerai. Neseniai parodytoje dokumentinėje dramoje *Besikaupianti audra* (*Gathering Storm*) matome, kaip jaunas Užsienio reikalų ministerijos darbuotojas Ralphas Wigramas buvo įkalbėtas nuvažiuotį į Čartvelį ir informuoti Churchillį apie Vokietijos persiginklavimo faktus – šią informaciją Churchillis vėliau negailestingai ir veiksmingai panaudojo puldinėdamas Stanley Baldwino vyriausybę.

Paimdamas šiuos dokumentus iš Vaitholo Wigramas rizikavo savo karjera. Galiausiai jis buvo įtartas nutekinęs informaciją Churchilliui ir ministerijoje nustumtas į pašalį. Televizijos dramoje matome, kaip dėl to kenčia jo šeima, kaip jam grasina viršininkai, ir paskui jis, regis, nusižudo. Koks vargšas – tarsi byloja drama, – paaukotas dėl Churchillio ambicijų.

O kaip dėl kaltinimo – daugelio žmonių akyse didžiausio nusikaltimo – išdavus savo draugus? Per jo išgarsintą pabėgimą iš būrų kalėjimo Pretorijoje su juo turėjo eiti du žmonės – Haldane'as ir Brockie. Buvo manoma, kad Churchillis nusispjovė į susitarimą ir paspruko vienas.

Agresyvus, išlepęs, terorizuotojas išdavikas – ką dar galime pridurti? Paskutinis kaltinimas yra tas, kad jis tiesiog buvo pernelyg egocentriškas, pernelyg įnikęs į save, tad negalėjo būti deramai žmogiškas.

Įsivaizduokite, kad esate jauna moteris ir atvesta į pobūvį pasodinama šalia šio didžio žmogaus. Priekaištaujama, kad Churchillis iš tikrųjų buvo susižavėjęs tik vienu objektu – Winstonu Churchilliu. Kaip teigė Margot Asquith, „Winstonas, kaip ir visi tikri egocentrikai, galiausiai ima kelti žmonėms nuobodulį“. Štai tokie kaltinimo argumentai, gerbiamasis teisėjau.

Winstonas Leonardas Spenceris-Churchillis kaltinamas esąs išlepęs, terorizuotojas, egocentriškas išdavikas bei nuoboda ir apskritai visaip brutalus. Dabar pakvieskime teisiamojo advokatą – šio vaidmens argumento dėlei mielai imsiuosi aš pats.

Pirmiausia pasvarstykime teiginį, kad jis elgėsi tironiškai su savo pavaldiniais. Taip, žinoma, žmones šiurkščiai pastumdydavo, ir tikra tiesa, kad vargšas Alanas Brooke'as, karo reikalų patarėjas, per karą buvo kone išvarytas iš proto – stengdamasis suvaldyti jausmus tyliai laužydavo pieštukus. Bet pagalvokit, kokį stresą patirdavo Churchillis, koordinuodamas karą, kuriame pergalė nesišvietė.

Negalima sakyti, kad Churchillis nesuvokė savo elgesio. „Keista, kad tiek daug mano kolegų su manimi dar kalbasi", – sakė jis. Kartais nutraukdavo maratoninę diktavimo sesiją pamatęs, kad jo padėjėjams darosi šalta, ir pats pakurstydavo židinį.

Mirus Violet Pearman, vienai ištikimiausių ir labiausiai išnaudojamų jo sekretorių, jis pasirūpino, kad jos duktė gautų pinigų iš jo paties kišenės. Kai jo gydytojo žmona pateko į bėdą, nusiuntė jai pinigų. Kai per Umdurmano kampaniją buvo sužeistas draugas, Churchillis pasiraitojo rankovę ir pats davė jam odos transplantatą – be anestezijos.

Ar taip elgiasi savanaudiškas šlykštukas? „Susipažinęs su Winstonu pamatai visas jo ydas, – teigė Pamela Plowden. – Visą likusį gyvenimą atradinėji jo dorybes."

Dabar imkimės įtarimų, kad apkasų purve jis mėgavosi prabanga, – užuominų, jog kažkaip pūtėsi prieš visą batalioną. Kokia nesąmonė.

Tikra tiesa, kad būta irzulio, kai jis atvyko į frontą 1916 m. sausį. Kas toks šitas politikas? – niurnėjo škotai fuzilieriai. Kodėl jis negalėjo susirasti kito bataliono? Pirmiausia Churchillis

pradėjo žiaurų retorinį puolimą prieš utėlę – *Pulex europaeus*. Vyrai apstulbę klausėsi, kaip jis narplioja šio vabzdžio kilmę, jo prigimtį, jo svarbą senovės ir dabarties karuose.

Paskui jis suorganizavo, kad nenaudojamos alaus daryklos statinės būtų atgabentos į Molenakerį (*Moolenacker*) kolektyviai naikinti utėlėms, – ir tai padėjo. Pagarba Churchilliui sustiprėjo. Jis sumažino bausmes. Savo skanėstus dalino visiems, kas ateidavo į valgyklą. Paskaitykite *Fronte su Winstonu Churchilliu* (*With Winston Churchill at the Front*), išleistą „kapitono X" (iš tikrųjų Andrew Dewaro-Gibbo), kuris visa tai matė savo akimis.

Jeigu žmogus išeidavo iš valgyklos „be didelio cigaro, nušviečiančio suminkštėjusią veido išraišką, tai būdavo todėl, kad jis nerūko, o ne dėl pulk. Churchillio kaltės". Tą patį jis darė su persikų ir abrikosų likeriu. Taip, vonia buvo – Dewaro-Gibbo apibūdinta kaip kokia ilga muilinė; bet ja naudodavosi ir daug kitų žmonių. Churchillio karaliavimas apkasuose buvo kažkoks ir demokratiškas, ir buitiškas, – sako Dewaras-Gibbas ir pateikia besiilsinčio bataliono vaizdelį: Churchillis sėdi palinkęs išklibusiame krėsle skaitydamas kišeninį Šekspyrą ir mušdamas taktą pagal gramofoną, o kiti karininkai dykinėja arba skaito saulės šviesoje.

Prisiminkime, kad šie vyrai patiria baisių aukų, aplink juos bene kasdien sprogsta sviediniai (vokiečių, o kartais ir britų). Kaip tik Churchillis įkalbėjo juos dainuoti miuzikholo dainas – kai kurias truputį „per smarkias" kapitono Dewaro-Gibbo skoniui. Kaip tik Churchillis skatino juos juoktis, kai tik galima. Vienas jaunas karininkas, Jockas MacDavidas, vėliau prisiminė, kad „per labai trumpą laiką jis pakėlė karininkų ir kareivių dvasią iki beveik neįtikėtinų aukštumų. Grynai savo asmenybės jėga".

Aš sakau jums, kad šitaip elgiasi lyderis, žmogus, deramai besirūpinantis savo pavaldinių gerove. Taip elgiasi ne terorizuotojas; panašiai galime atmesti ir seną paskalą apie tyčiojimąsi iš vargšo jaunesniojo karininko Bruce'o Sandherste.

Beveik visus šiuos teiginius paskleidė radikalus žurnalistas ir Parlamento narys (ir pasaulinis šlykštukas), toks Henry Labouchere'as – jis buvo ne tik aršus antisemitas, bet taip pat Parlamentui pateikė baisų įstatymo projektą kriminalizuoti visą homoseksualią veiklą. Tie teiginiai neatrodo turėję kokio nors tvirto pagrindo. Churchillio advokatai lengvai atmetė nepagrįstą tvirtinimą, kad jis mėgavosi „Oscaro Wilde'o rūšies praktika", ir jis laimėjo solidų žalos atlyginimą.

Ar jis tikrai „naudojosi" jaunuoju Ralphu Wigramu ir beatodairiškai sužlugdė jo karjerą? Nėra visai aišku, ar Wigramas nusižudė, ir bet kokiu atveju šis Užsienio reikalų ministerijos darbuotojas nutekino informaciją Churchilliui todėl, kad norėjo atskleisti, kokie siaubingi dalykai dedasi Vokietijoje ir kaip Britanijos valdžia to nepaiso.

Jis tai padarė iš pareigos jausmo, o ne todėl, kad jį apmulkino Churchillis. Po laidotuvių Churchillis Čartvelyje iškėlė pietų pobūvį gedėtojams ir dėmesingai rūpinosi jo žmona Ava, su ja ir vėliau daug metų palaikė ryšius.

O ir dėl elgesio su Haldane'u ir Brockie, esą turėjusiais bėgti kartu su juo iš Pretorijos kalėjimo, Churchillis neturi ko sau priekaištauti. Iš visų dienoraščių ir laiškų visiškai aišku, kad naktį atėjus laikui tiedu tiesiog pabūgo.

Churchillis nuėjo į išvietę ir peršoko per sieną, o paskui pusantros valandos laukė jų sode, rizikuodamas būti sugautas. Bet jie taip ir neatėjo – jo už tai negalima kaltinti! Vėliau jis nusiuntė po auksinį laikrodį visiems, padėjusiems jam pabėgti, nors to-

kios dovanos nelabai išgalėjo sau leisti. Ar jis taip padarė dėl kokio nors kaltės jausmo? Atvirkščiai – taip pasielgė iš jam būdingo impulsyvumo ir dosnumo.

Galiausiai pakalbėkime apie bendresnį kaltinimą savanaudiškumu: esą jis nelabai domėjosi aplinkiniais žmonėmis, pobūviuose nebūdavo smagus pašnekovas, tik vis girdavosi. Žinoma, buvo egocentrikas ir narcizas – tą pats noriai pripažindavo. Bet tai nereiškia, kad jo nedomino ir jam nerūpėjo kiti žmonės.

Paskaitykite jo laiškus Clementine – rūpinasi tokiais dalykais, kaip ar kūdikis nelaižys dažų nuo Nojaus arkos gyvūnų. Pagalvokite, koks jis geras buvo motinai – nors faktiškai ji nukniaukė jam priklausiusį 200 000 svarų palikimą, – kaip jis apkabina ją vestuvių su George'u Cornwallisu-Westu dieną ir pasako, jog svarbiausia, kad ji būtų laiminga.

Atkreipkite dėmesį į dosnumą jaunesniajam broliui Jackui, per karą gyvenusiam su Churchilliu Dauningo gatvėje. Visi liudijimai rodo, kad Churchillis buvo geros širdies, o kartais net kiaurai sentimentalus. Jo meilumas žvėrynui Čartvelyje liete liejasi (tai, aišku, nėra galutinis liudijimas – juk ir Hitleris mėgo savo aviganį Blondi, – bet Churchillio meilė gyvūnų karalystei buvo daug platesnė).

Apsižliumbia menkiausia proga. Verkia sužinojęs, jog londoniečiai per antskrydžius stovi eilėse prie paukščių lesalo, kad išmaitintų savo kanarėles; verkia sakydamas ekstazės apimtam parlamentui, kad buvo priverstas susprogdinti Prancūzijos karinį laivyną; verkia žiūrėdamas Alexanderio Kordos filmą *Lady Hamilton* – žiūrėjo jį septyniolika kartų. Mėgo lėkštą muziką – ne kartą aprašyta, kaip stūgauja savo mėgstamiausias melodijas, ir pobūviuose nebūdavo nuoboda.

Buvo atvirai emocionalus, nors priklausė klasei ir visuome-

nei, kur svarbiausia buvo kietai laikytis. Ir – kas visai neįprasta britų politikams – niekada negriežsaid danties. Žmonės atsidėkodavo jam už gerą širdį, ir nors darbas su juo išsekindavo, vis dėlto kolegos likdavo jam ištikimi ir nuoširdžiai atsidavę.

1932 m. sugrįžęs iš Niujorko, kur vos nežuvo po automobilio ratais, dovanų gavo „Daimlerį“. Šį suorganizavo Brendanas Brackenas, o finansavo 140 draugų ir gerbėjų sumestinė.

Ar galite įsivaizduoti kokį nors šiandieninį britų politiką, kuris turėtų tiek draugų ir gerbėjų, kad šie nupirktų jam naują „Nissan Micra“, ką jau kalbėti apie „Daimlerį“? Teisingumo dėlei reikia pasakyti, kad žmona ne visada pritarė jo draugystėms: F. E. Smithas buvo girtuoklis, Beaverbrookas esą buvęs suktas savo verslo reikaluose, o Brendanas Brackenas, linkęs pakurstyti (absurdišką) prielaidą, kad esąs Churchillio nesantuokinis sūnus, buvo visiškas keistuolis.

Brackenas melavo apie savo amžių ir net sugrįžo į mokyklą jo sufalsifikuoti. Melavo apie savo airišką kilmę ir sakėsi esąs australas. Štai koks personažas galiausiai tapo informacijos ministru. Tačiau Churchillis buvo jiems ištikimas, o jie – jam.

Skaitant tą Dewaro-Gibbo pasakojimą apie Churchillį man įstrigo, kad ten teigiamai paminėtas lordas Fisheris – įžymus karinio jūrų laivyno vadas, taip skandalingai susvyravęs Dardaneluose 1915 m., jo nenuoseklumas smarkiai pastūmėjo į pralaimėjimą, tad ir į visą tą katastrofą.

„Pulkininkas Churchillis mus labai pralinksmindavo dažnai pasakodamas apie lordą Fisherį, – teigia kapitonas Dewaras-Gibbas, – atrodo, jis juo labai žavėjosi.“ Tai rodo didžiausią sielos kilnumą, kai pagalvoji, kad paikas Fisherio elgesys prisidėjo prie to, kad vos nesugriuvo Churchillio politinė karjera.

Porai dienų paleistas iš apkasų atostogų, jis Parlamente pasakė

kalbą ragindamas sugrąžinti Fisherį į Admiralitetą – daugumai atrodė, kad toks pasiūlymas galutinai liudija, jog Churchillis visai nušoko nuo proto. Jis neprivalėjo ginti Fisherio – tiesą sakant, Fisheris jam buvo skandalingai nelojalus: Clementine'ai aiškino (regis, klaidingai), kad dažnų Churchillio išvykų į Paryžių priežastis ta, jog jis ten turįs draugę.

Racionaliai žiūrint, jis galėjo visai pagrįstai atsikratyti to senio. Bet Churchillis taip nemanė: jam patiko Fisheris, jis juo žavėjosi ir norėjo tai išreikšti.

Turėjo tai, ką graikai vadino *megalopsychia* – sielos didybę. Churchillis nebuvo praktikuojantis krikščionis. Niekada netikėjo iššūkį keliančia Naujojo Testamento metafizika, ir kai vienas prelatas maloniai pasveikino jį kaip „bažnyčios koloną", jis tuoj pat sąžiningai paprieštaravo. Veikiau esąs „kontraforsas", – atsakė.

Iš tikrųjų jis vadovavosi ikikrikščioniška, net homeriška etika. Jam nuolat rūpėjo šlovė ir prestižas – ir savo paties, ir „Britanijos imperijos". Bet jis jautriai suvokė, ką jam reikia ir dera daryti, be to, nepamirškime, kad jo, pasakotojo apie save, akys visada atidžiai save sekė ir vertino.

~

Štai kodėl esu čia, šiose sumirkusiose kapinėse Rytų Londone. Toji dama priešais mane ir po manimi yra, žinoma, Churchillio auklė. Užrašas skelbia: „Atminti Elizabeth Ann Everest, mirusiai 1895 m. liepos 3 d., 62 metų amžiaus, pastatė Winstonas Spenceris Churchillis ir Johnas Spenceris Churchillis."

Palyginti su kitais paminklais tai nėra ypač prašmatnus pagerbimas. Neminima meilė, nėra angelų, giedančių jai lopšinę, ir apskritai dviejų pėdų kryžius, ko gero, mažiausias ir papras-

čiausias, kokį čia mato akys. Istorija, kaip jis čia atsidūrė, kai kuo baisi, bet ji taip pat materialiai liudija esminį Churchillio prigimties gerumą.

Kaip matėme, Churchillio motina Jennie buvo atoki, glamūrinė figūra, ji įčiuoždavo aptemptu jojimo kostiumu pabučiuoti jo prieš naktį, bet šiaip mažai jį prižiūrėjo. Trokštamą dosnią meilę Churchilliui suteikė ponia Everest, stamboka pusamžė moteris iš Medvėjaus miestų. Ne veltui daugumoje Churchillio biografijų įdėta puiki jos nuotrauka – ten ji truputį panaši į karalienę Viktoriją, tik drūtesnė: balta nertinė kepurėlė, juoda suknelė, taip išpūsta turniūro ir pavilkinio, kad ji atrodo piramidiška kaip pats Everestas.

„Auklė buvo mano patikima globėja, – teigė Churchillis. – Ponia Everest labiausiai mane prižiūrėjo ir rūpinosi visais mano poreikiais. Kaip tik jai aš išliedavau savo daugybę rūpesčių.“ Jis vadino ją „mota“ (*Woom*) arba „motera“ (*Woomany*), yra išlikę daug jos gražių laiškų jam: ji ragina jį vartoti heroiną nuo danties skausmo, saugotis rytų vėjo, nešokti į važiuojantį traukinį, vengti karšto oro, skolų ir blogos draugijos.

Kartą nė vienas iš jo tėvų nesiteikė atvažiuoti į Harou pasiklausyti jo metinės kalbos, tad atvyko ponia Everest, ir Churchillis išdidžiai vaikščiojo su ja po miestą įsikibęs už parankės, bendramoksliams krizenant. Tai liudijo moralinę drąsą, ir ji tuo neišsisėmė.

Kai Churchilliui buvo septyniolika, o Johnui vienuolika, buvo nuspręsta, kad auklės nebereikia; ir nors daug anglų aukštuomenės šeimų pasilikdavo nusenusias aukles, Churchillio motina niekaip nepasirūpino ponia Everest. Ji turėjo būti tiesiog išguita.

Churchillis įsiuto. Jis protestavo neva dėl brolio, ir jai buvo surastas kompromisinis darbas jo senelės grafienės Londono na-

muose. Bet po dvejų metų baigėsi ir tas darbas. Churchillis vėl supyko, kad su ja taip elgiamasi – atleista laišku! Jis apkaltino motiną esant „žiaurią ir šykščią".

Tai nepadėjo. Ponia Everest išsikėlė gyventi į Krauč Endą (*Crouch End*), ir Churchillis padėjo jai išsilaikyti iš savo palyginti menkų pajamų. Ji ir toliau jam parašydavo, o jam studijuojant Sandherste nusiuntė padrąsinimą. „Daug mankštinkis gryname ore ir nereikės vaistų [...]. Būk geras džentelmenas, doras, sąžiningas, teisingas, mielaširdingas ir apskritai malonus. Mano mielas branguti, kaip aš tave myliu, būk geras žmogus dėl manęs."

1895 m. ponios Everest sveikata ėmė blogėti, ir liepos 2 d. jis kareivinėse gavo telegramą, kad jos būklė „kritiška". Churchilliui nuvykus į Krauč Endą, jos vienintelis rūpestis buvo dėl jo: pakeliui jis sušlapo. „Švarką reikėjo nusivilkti ir gerai išdžiovinti, tik tada ji nusiramino."

Jis suieškojo gydytoją ir seselę, o paskui turėjo išskubėti atgal į Olderšotą į rytinį paradą – kai tik šis pasibaigė, sugrįžo į Londoną. Ji neteko sąmonės ir mirė 2.15 val. naktį Churchilliui būnant šalia.

Pats Churchillis organizavo laidotuves, vainikus ir antkapį, pats už viską ir sumokėjo iš savo negausių išteklių. Jam buvo tik dvidešimt.

Sunku pasakyti, kiek pasaulis skolingas Winstono Churchillio auklei. Bet jeigu kas nors išmokė jį būti gerą, mielaširdingą ir iš esmės teisingą, tai tikrai ji. Manau, kaip tik ji padėjo jam įgyti tą didelį ir kilnų padorumą.

Kartą septynerių metų jis vaikščiojo su aukle Blenheimo teritorijoje. „Mes pamatėme žolėje šliaužiančią gyvatę, – rašė jis tėvui. – Aš norėjau ją užmušti, bet Everest neleido." Nukeliu skrybėlę, ponia Everest.

Galimas daiktas, kad mirus Everest Churchillis neteko vilties ir manė niekada neberasiąs moters, kuri būtų tokia tvirta ir patikima. Jeigu taip, jis klydo. Metas apsvarstyti jo puikų sprendimą vesti Clementine, o kartu ir apskritai amžiną Winstono Churchillio santykių su moterimis mįslę.

DEVINTAS SKYRIUS

MY DARLING CLEMENTINE

Tad stabtelėkime prie Artemidės šventyklos ir prabilkime šlamančiu televizijos gamtininko šnabždesiu. Rugpjūčio viduryje atvykstame į didžiulį kalvotą Blenheimo rūmų parką – pagarsėjusią anglų aristokratijos peryklą. Lyja lengvas vasaros lietutis. Vėlyvas rytas. Toje dailioje šventykloje su jonėniškuoju portiku teoriškai artėja prie kulminacijos nuo seno gerbiamas poravimosi ritualas.

Gilumoje ant suoliuko sėdi Winstonas Churchillis, trisdešimt trejų metų karališkosios Prekybos valdybos prezidentas, ir daili moteriškė didelėmis tamsiomis akimis, tokia Clementine Hozier. Atkreipkite dėmesį, kaip rūpestingai vyriškis parinko vietą: rūmai demonstruoja jo šeimos turtus bei galią ir genus, kuriuos jis gali pasiūlyti; ežero vaizdas sukelia romantiškus jausmus; traškus žvyruotas takas iš abiejų pusių perspės apie ateinantį žmogų.

Bet kurią minutę jis iššaus tą klausimą. Clementine, žinoma, suvokia šventyklos reikšmę: Artemidė yra medžioklės deivė, o čia mergelė jau užspeista.

Per samanas nutipenkime už pastato ir gal mums pavyks išgirsti, ką jie sako. Ša.

Churchillis, regis, kalba... ir kalba. Moteriškė tebesėdi nuleidusi akis. Iš tikrųjų ji žiūri ne į pagyvėjusį vyriškio veidą, o į vabalą ant grindų. Stebi vabalą, lėtai ropojantį nuo vieno grindų plokštės plyšio prie kito, ir, tiesą sakant, galvoja, ar Churchillis kada nors prieis prie reikalo. Pusę valandos sėdi vieni du šventykloje, ir Churchillis vis dar nesiryžta išpyškinti tų žodžių.

Bet koks biologas, studijuojantis Winstono Churchillio intymų gyvenimą, galėtų padaryti išvadą, kad palyginti su juo didžiosios pandos piršimasis atrodo skubotas ir audringas. Jis susipažino su Clementine prieš ketverius metus ir padarė ne visai palankų įspūdį. Susitikus su ja vėliau viskas ėjo kaip sviestu patepta, o dabar jis yra nusiuntęs jai tokių laiškų, iš kurių gana aišku, ką yra numatęs jos atžvilgiu. Jis viską suplanavo, kaip ir daug ką savo gyvenime.

Prieš penkias dienas, 1908 m. rugpjūčio 7-ąją, laišku pakvietė ją į Blenheimą ir mestelėjo užuominą, kurios niekas nebūtų pražiopsojęs. „Labai noriu aprodyti tau tą nuostabią vietą, jos soduose rasime daug vietų pasikalbėti ir rasime, ką aptarti.“ Kitą dieną dar viename laiške paaiškina, kuriuo traukiniu važiuoti, ir mini „tas keistas paslaptingas tavo akis, kurių paslaptį uoliai stengiuosi įminti“.

Toliau su taktiška savikritika jis perspėjo ją, kad su merginomis jam būna sunku, esąs „šiuo atžvilgiu kvailas, netašytas ir, žinoma, įpratęs būti savarankiškas ir kliautis savo jėgomis“. Šiuo keliu, pripažįsta, „nuėjau į vienatvę“... UŽUOMINA! UŽUOMINA! Clementine aiškiai leidžiama suprasti, – pagal visas Eduardo laikotarpio* formas ir normas, kai ikisantuokinis sek-

* Karaliaus Eduardo VII valdymo metai: 1901–1910, kartais šiuo apibūdinimu apimamas metas iki Pirmojo pasaulinio karo.

sas garbingoms merginoms buvo niekaip neleistinas, – kad gausianti pasiūlymą.

Na, ji jau tris dienas Blenheime, ir nieko neįvyko. Churchillis nepuolė strimgalviais, net nekrenkštelėjo jiedviem sėdint ant sofos apkabinęs jos dailius pečius. Vargšelė, – imame galvoti: matyt, jau svarsto, ar bus neišlaikiusi kokio nors nepaskelbto egzamino. Ir štai tas rytas, kai ji turi išvažiuoti, o Churchillis dar net neatsikėlė. Iš tikrųjų (nors ji to nežino) Marlborough hercogui teko nueiti į jo kambarį, pažadinti ir griežtai pasakyti – jeigu nori pasipiršti tai merginai, tai tegul keliasi ir mikliau kruta.

Taigi, 11 valandą Churchillis galų gale ją susirado, ir jiedu perėjo taisyklingą sodą su tvarkingai apkarpytais krūmais bei graikiškomis nuogų figūrų statulomis, pasuko kairėn ir prakulniavo pro valčių pastogę, kur po prieplauka melodingai teliūskuoja vanduo. Praėjo visokius ūksmingus kampelius ir jaukias vieteles, tarytum tyčia sumanytas paskatinti pasipiršti.

Dabar jie sėdi vieni du šioje šventykloje jaunajai moteriai jau turbūt kankinamai ilgai – ir vis dar veiksmo nėra. Vėliau ji aprašė, kaip stebi tą vabalą, judantį lėtai kaip pats Churchillis. „Pamaniau sau: „jeigu tas vabalas priropos iki to plyšio ir Winstonas bus dar nepasipiršęs, tai ir nebepasipirš.“ Daugelis žmonių būtų statę pinigus už vabalą.

Už Dianos (arba Artemidės) šventyklos nuėję šiandien, pamatysite grafičius, paliktus tų, kurie jos ramybe mėgavosi neseniai. Kažkas žaviai įpaišė svastiką, bet yra ir keletas meilės širdelių. Garantuoju, kad „Dave'as“ nesėdėjo pusę valandos prieš pareikšdamas savo jausmus „Sarai“. Pažindamas mus, britus, manau, kad čia nemažai mylėtasi gryname ore, ir tie laimingi sugulovai turbūt būtų šiek tiek suglumę išgirdę apie Churchillio metodiką.

Kai kas netgi ryžosi teigti, kad trisdešimt trejų Churchillis dar nebuvo praradęs nekaltybės, – esą galbūt tai ir gali paaiškinti jo drovumą toje šventykloje. Ilgai buvo laikomasi požiūrio, kad moterys ar bent lytiniai santykiai su moterimis Churchilliui buvo ne taip svarbūs kaip kai kuriems kitiems pasaulio lyderiams arba kad jis turėjo mažiau įpjovų savo lovos kojoje negu būtų galima tikėtis iš tokio vyro, kurio potroškiai – pagyrų, maisto, gėrimų, cigarų, jaudulio ir t. t. – šiaip jau buvo milžiniški. Iki sužadėtuvių vienas laikraštis jau buvo apibūdinęs jį kaip „prisiekusį viengungį" – tai ne visai turėjo tokią potekstę kaip šiais laikais, bet atspindėjo, kaip jis buvo įsivaizduojamas.

„Visada girdžiu, kad niekas negali susieti Winstono su jokia dama, – rašė viena moteris Lloydui George'ui, – ir vyrauja nuomonė, kad „jis nėra kavalierius" [...] ir kad įpratęs gana keistai žiūrėti į moteris. Winstonas būtų milijoną kartų populiaresnis, jeigu būtų galima patikėti, kad kokia nors moteris jam tiek rūpi, jog jis dėl jos surizikuotų patirti bent mažytį nepatogumą. Gal tai dar ateity, bet aš abejoju."

Ar jis buvo seksistas? Viena grupė moterų, kurioms tikrai atrodė, kad jis į jas keistai žiūri, buvo sufražistės. „Žvėrie! – sušuko Theresa Garnett puldama jį su šuns bizūnu. – Kodėl nesielgi padoriai su moterimis?" Sufražistės negalėjo atleisti, kad iš pradžių jis prieštaravo jų siekiams. Jos kumščiavo jį, parvertė ant žemės ir negailestingai šūkavo trukdydamos sakyti kalbą, kartais jam pasiekus apogėjų imdavo skambinti varpeliais.

Churchillis visada reaguodavo mandagiai, ir dabar dauguma žmonių pripažįsta, kad su juo elgtasi per griežtai. Jo ankstesnės abejonės dėl moterų rinkimų teisės, ko gero, kilo ne tiek iš vyriško šovinizmo, kiek iš paprasto apskaičiavimo: apklausos rodė, kad moterys labiau balsuos už torius. Šiaip ar taip, jis galiausiai

Winstonas Churchillis 1892 m., aštuoniolikos

Jo tėvas Randolphas

Jo motina Jennie Jerome

Lordas Randolphas su ledi Japonijoje per jų kelionę po pasaulį 1894 m.
Praėjus mėnesiui po grįžimo į Angliją Randolphas mirė keturiasdešimt penkerių

Winstonas (dešinėje) ir Jackas, keturiolikos ir devynerių, su motina 1889 m.

Su motina Armados dieną – 1912 m. liepos 29 d.

Būrų kalinys – Pretorija, 1899 m. lapkritis

Ši nuotrauka pasirodė Churchillio knygoje *My African Journey (Mano kelionė Afrikoje)*, išleistoje *Hodder and Stoughton* 1908 m.

1911 m. sausis, „Sidnėjaus gatvės apgultis". Prie Churchillio stovi jo sekretorius Eddie Marshas (abu su cilindrais) kartu su policininkais ir Škotų gvardijos daliniu

Su prancūzų kariais Nivporte, Belgijoje, 1916 m., netoli Ipro mūšio vietos

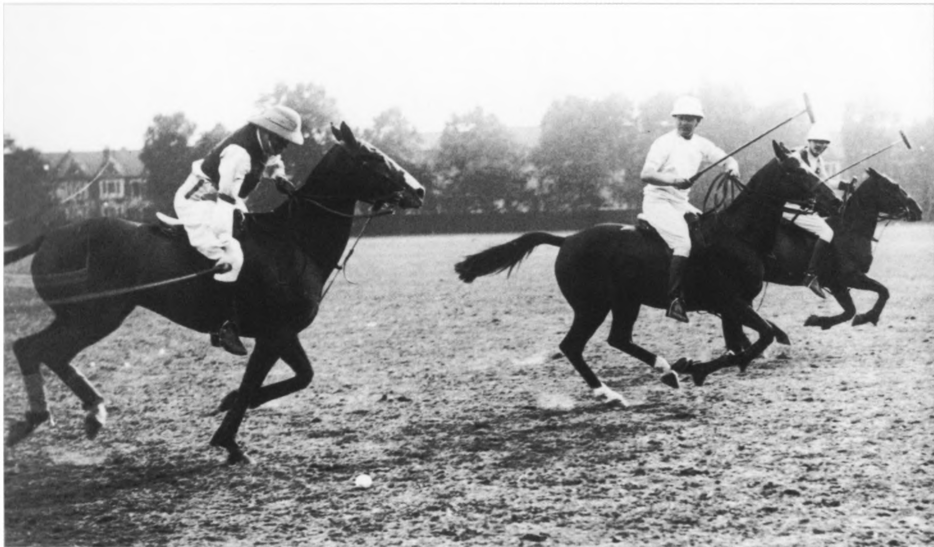
Apžiūri vokiečių bombų padarytą žalą Bendruomenių Rūmuose 1941 m.

Susitikime prieš 1924 m. Vestminsterio abatijos papildomus rinkimus. Balotiravosi kaip nepriklausomas kandidatas ir pralaimėjo vos 43 balsais

Apžiūri Bristolį po vokiečių bombonešių antskrydžio 1941 m. balandį. Su juo yra Clemmie ir JAV ambasadorius Johnas Gilbertas Winantas

Priima cigarą iš Londono fabriko darbininkės per padrąsinamąjį vizitą su Australijos išorinių reikalų ministru dr. Evattu 1942 m.

Pareiga rinkėjams: 1957 m. liepa, Konservatorių asociacijos šventė po atviru dangumi Snersbruke (Londone)

Churchillis (kairėje) metinėse polo rungtynėse tarp Bendruomenių Rūmų ir Lordų Rūmų 1925 m. Churchillio Bendruomenių Rūmų komanda laimėjo 6:2

Maudosi Dovilyje 1922 m.

Atostogauja Marakeše 1959 m. vasarį

pakeitė toną ir 1917 m. parėmė idėją suteikti balsavimo teisę visoms vyresnėms kaip trisdešimties metų moterims.

Be to, dabar dauguma istorikų nebepripažįsta požiūrio į Churchillį kaip į kokį aseksualų Edwardo Heatho tipo personažą – iš tikrųjų toks vaizdavimas yra gryna nesąmonė. Jis visą gyvenimą mėgo moterų draugiją, vertino jų grožį, susirasdavo jų ir stengdavosi prieš jas puikiai pasirodyti. Net įpusėjusį aštuntą dešimtį matome jį besiverčiantį kūlvirsčiais jūroje pietų Prancūzijoje, kad padarytų įspūdį kažkokiai Holivudo žvaigždutei, tuo kiek suerzinantį Clementine.

Kaip vyras, kurio moterys tariamai nelabai domino, jis turi ilgą sąrašą vienokių ar kitokių flirtų bei susisaistymų. Štai „gražuolė Polly Hacket“, pasirodžiusi, kai jam aštuoniolika. Jiedu ne kartą eina pasivaikščioti po parką, jis jai padovanoja pakelį cukrinukų – kas gi sako, kad jis neromantiškas, ką?

Paskui jis siekia tam tikro tipo artistės, tokios Mabel Love, – bet istorija droviai nutyli, kas tarp jų vyko. Iki ausų įsimyli Pamelą Plowden, atstovo Haidarabade dukterį, ir pareiškia, kad ji – „gražiausia mano gyvenime matyta mergina“. Pasodina ją ant dramblio, viską daro kaip reikia, – vargu ar čia jo kaltė, kad ji atstumia jį.

Kažką užmezga su ištekėjusia moterimi Ettie Grenfell. Sukasi apie Ethel Barrymore iš šou verslo dinastijos. Vaikosi tokią Muriel Wilson ir praleidžia su ja savaitę važinėdamas automobiliu po Prancūziją; o paskui prasideda romanas su Violet Asquith – atrodo, ji lyg ir įsimylėjo jį, bent vienu metu jos jausmai buvo tokie stiprūs, kad jam teko važiuoti aplankyti jos į Slainso pilį Škotijoje ir guosti likus tik dviem savaitėms iki santuokos su Clementine (gal todė, kad jis baiminosi politinių padarinių, jeigu su ja blogai elgsis, – juk nuo jos tėvo priklausė jo paaukštinimas).

Dabar yra manančių, kad jo santykiai su Violet buvo kūniški ir reikšmingesni, negu anksčiau manyta. Kas žino, kas iš tikrųjų tarp jų vyko? Arba tarp Churchillio ir kitų moterų, kurių pavardžių mes net nežinome? Ir, tiesą sakant, kam tai rūpi?

Yra visokių priežasčių, kodėl amžininkai Churchillio nelaikė moderniuoju Casanova, bet akivaizdžiausia ta, kad jis būdavo baisiai užsiėmęs. Savo įpročiais išoriškai priminė Bertį Vusterį* – keliasi vėlai, gyvena savo bute, klubuose rūko cigarus su draugužiais, apsupti lieknų protingų merginų, o netoliese, kaip Dživsas, visada yra jo atsidavęs sekretorius Eddie Marshas. Tačiau darbštumu ir nuveiktais darbais yra visiška priešingybė. (Juk prisimenate, Berčio Vusterio žurnalistinė reputacija rėmėsi vieninteliu straipsniu – „Ką dėvi gerai apsirengęs vyras", – kuris pasirodė jo tetos Dahlios redaguojamame periodiniame leidinyje *Miledi buduaras*.)

Churchillis iki dvidešimt penkerių metų jau buvo parašęs penkias knygas, tapęs Parlamento nariu, pranešinėjęs iš įvairių karo zonų, prirašęs daugybę straipsnių ir perskaitęs daug gerai apmokamų paskaitų. Buvo vienas iš pustuzinio visų laikų jauniausių ministrų. Sėdėdamas su Clementine ant to suoliuko jau buvo milijonų publikuotų žodžių autorius, populiarus ir gerai vertinamas kritikų. Stebuklas, kad dar apskritai rasdavo laiko merginoms.

Paskaitę jo susirašinėjimą, rasite įvairiausių viliojančių užuominų apie jo pirmuosius meilės romanus – ką turi galvoje Pamela Plowden 1940 m. laiške sveikindama jį su premjero postu ir meiliai prisimindama „mudviejų dienas dviračiuose ekipažuose"? Ar jis nesaugiai jausdavosi taksi? Bet galiausiai tokie

* P. G. Wodehouse'o komiškų romanų personažas, Dživsas – jo tarnas.

svarstymai ne tik įžūlūs – jie nereikšmingi. Svarbu tik tai, kad Churchillis įveikė tą vabalą – pasipiršo Clementine ir, kaip pats sakė, jiedu „ilgai ir laimingai gyveno".

Clementine buvo dvidešimt treji metai, ji buvo kilusi iš palyginti nuskurdusios ir truputį netvarkingos šeimos – ta prasme, jog jos motina ledi Blanche Hozier turėjo tiek daug nesantuokinių meilių, kad Clementine nebuvo visiškai tikra dėl savo tėvo tapatybės. Clementine iki tol buvo susižiedavusi tris kartus, ir nors daug laikraščių rašė apie jos grožį, jos konkurentė Violet Asquith buvo pasišovusi smagiai koneveikti kitas jos savybes.

Štai kaip įširdusi Violet rašo draugei apie artėjančią santuoką:

> Ši žmona jam nebus kas nors daugiau kaip puošni indauja, kaip aš ne kartą sakiau, ir ji tokia nereikli, kad tuo ir tenkinsis. Ar jam galiausiai užklius, kad ji buka kaip *pelėda*, nežinau (be abejo, toks pavojus yra), bet bent jau kol kas jai nereikės siūtis drabužių, ir manau, kad jis bent *truputį* įsimylėjęs. Mano tėvas [premjeras] mano, kad jiems abiem tai baigsis katastrofa.

Šitaip byloja užgauta jauna moteris. Clementine buvo ne indauja, o protinga kaip pelėdų pilnas medis, ir santuoka buvo ne katastrofa, o triumfas. Ji Churchilliui suteikė ne ką kita kaip itin stulbinančią ištikimybę bei paramą ir nutiesė kelią jo laimėjimams.

Šiais laikais mes, ačiū Dievui, kaip ir atsikratėme politinės žmonos sampratos – tokios moters, kuri atlieka lyg ir savo vyro įgaliotinės vaidmenį, yra jo ambicijų raiškos įrankis. Tačiau Clementine ne tik tikėjo savo vyru ir nuolat kalbėdavosi su juo apie politiką. Ji taip aistringai tikėjo juo, kad grumdavosi dėl jo – kartais net fiziškai.

Secret till Sat. 41579

12 Aug 1908

12, BOLTON STREET,
W.

Pamela. I am going to marry Clementine & I say to you as you said to me when you married Victor – you must always be our best friend.

Ever yours

W.

Churchillio laiškas Pamelai, grafienei Lytton

Kai viena sufražistė bandė nustumti jį po traukiniu, Clementine ėmė tvatinti ją skėčiu. Kai per rinkimų kampaniją 1922 m. lapkritį jis atgulė su apendicitu, ji nuvažiavo iki pat Dandi agituoti jo labui. Drąsiai pranešė skeptiškai nusiteikusiai publikai, kad jos vyras – ne karo kurstytojas; ir nors kampanija buvo nesėkminga (kaip sakė Churchillis, jis liko „be posto, be mandato, be partijos ir be apendicito“), netrukus ji vėl to ėmėsi Vakarų Lesteryje. Ir vėl polemizavo: „Daug žmonių mano, kad jis iš esmės yra kariškis, bet aš jį labai gerai pažįstu ir žinau, kad jis visai ne toks. Iš tikrųjų vienas jo didžiausių talentų yra taikdarystė.“

Tai, žinoma, buvo gerai apgalvotas kreipimasis į kiekvieną publikos vyrą ir moterį, suprantančius taikdarystės gebėjimo svarbą – ne tik užsienyje, bet ir virtuvėje bei miegamajame. Nors Churchillis savo karjerą pradėjo ir baigė būdamas toris (ir iš tiesų buvo toris iš esmės), Clementine savo kilme ir temperamentu buvo nepataisoma liberalė. Ji niekuo neprisidėjo prie jo perėjimo į Liberalų partiją – tai įvyko gerokai prieš jiems susituokiant, – bet ne veltui buvo giriama už tai, kad padėjo sušvelninti ir sutramdyti savo vyro prigimtinį agresyvumą.

1921 m. ji laiške perspėjo jį: „mane visada liūdina ir nuvilia, kai matau, kad tu linkęs kliautis šiurkščiu, hunišku geležinio kumščio metodu“. Ji rūpinosi ir prižiūrėjo jį, ir buvo pakankamai jo gerbiama, kad galėtų parašyti štai tokį nuostabų laišką. 1940 metai, vyksta Mūšis už Britaniją, nerimas turėtų būti siaubingas, ir tai jau atsispindi Churchillio elgesyje.

Dauningo g. 10
Vaitholas

1940 m. birželio 27 d.

Brangusis,

Tikiuosi, atleisi man, jeigu pasakysiu kai ką, ką, manau, turėtum žinoti.

Vienas iš tavo aplinkos vyrų (atsidavęs draugas) kreipėsi į mane ir pasakė, kad kyla pavojus, jog tavęs ims nemėgti kolegos bei pavaldiniai dėl tavo šiurkštaus, sarkastiško ir valdingo elgesio. Atrodo, tavo asmeniniai sekretoriai sutarė elgtis kaip moksleiviai – taria sau „tegu bus, kas bus“, o paskui dingsta tau iš akių gūžčiodami pečiais. O jeigu pasiūloma kokia nors idėja aukštesniuose sluoksniuose (tarkim, konferencijoje), tu esą parodai tokią panieką, kad dabar nebebus jokių idėjų, nei gerų, nei blogų. Mane tai nustebino ir nuliūdino, nes per daug metų esu apsipratusi su visais tais, kurie dirba su tavimi tavo vadovaujami ir myli tave, – taip ir pasakiau, o man atsakė: „Be abejo, tai dėl įtampos.“

Mano brangusis Winstonai, turiu prisipažinti, kad pastebėjau, jog tavo elgsena pablogėjo ir nebesi toks malonus kaip anksčiau.

Įsakinėti skirta tau, ir jeigu kas nors padaro blogai, išskyrus karalių, Kenterberio arkivyskupą ir Parlamento pirmininką, visus gali atleisti. Todėl su šia didžiule galia tu turi derinti mandagumą, gerumą ir, jeigu įmanoma, olimpinę ramybę. Tu juk cituodavai: „On ne règne sur les âmes que par le calme“*.

* Sieloms viešpataujama išlaikant savitvardą (*pranc.*).

Man nepakeliama, kad tie, kas tarnauja tėvynei ir tau, galėtų nesigėrėti tavimi, negerbti ir nemylėti tavęs.

Be to, ūmumu ir šiurkštumu negausi geriausių rezultatų. Tai tikrai skatins arba antipatiją, arba vergišką mentalitetą (apie maištą karo metu negalima nė pagalvoti!).

Būk geras, atleisk savo mylinčiai, atsidavusiai ir budriai

Clemmie

Parašiau tai Čekerse sekmadienį, suplėšiau, bet štai vėl.

Atsisveikindama ji nupiešė katę – aliuzija į gyvūnėlių vardus, kuriais jiedu vadino vienas kitą. Ji buvo „katytė", o jis – „mopsas" arba „paršiukas", ir atitinkamai savo laiškus užbaigdavo paršiuko piešinėliu. Ir net Churchilliui atidarius duris Čartvelyje jiedu pasisveikindavo maloniais gyvūnų balsais: jis – „au au", ji – „miau".

Susidaro įspūdis, kad ši moteris buvo visiškai įsitraukusi į savo vyro gyvenimą ir karjerą – ne tik traktavo jį su meile, bet ir ėjo su karo kirviu prieš jo niekintojus. Ketvirtajame dešimtmetyje jai su grupe draugų važiuojant traukiniu kažkas per radiją paniekinamai pasisakė apie Churchillį. Jų būryje buvusi aukštuomenės moteris laikėsi paplitusių nuolaidžiavimo pažiūrų ir suburbėjo: „Teisingai, teisingai." Clementine tuoj pat išžingsniavo iš vagono ir nesutiko grįžti, kol jos neatsiprašė. 1953 m. ji dalyvavo kviestiniuose pietuose, ir ten lordas Halifaxas pasakė kažką santūriai kritiška apie Torių partiją. „Jeigu šalis būtų priklausiusi nuo jūsų, – tarė ji pasitelkdama kūjį prieš seną nuolaidžiautoją, – mes, ko gero, būtumėm pralaimėję karą."

Clementine Churchill įsipareigojimas Churchillio gyvenimui brangiai kainavo, ir ji tai žinojo. Kartą sakė, kad jos epitafija būtų

tokia: „Ši moteris amžiais būdavo pavargus, / Nes jos gyvenimas buvo amžinas darbas." Dukteriai Mary ji prisipažino stokojusi galimybės mėgautis savo keturių vaikų auginimo džiaugsmais (penktas vaikas, Marigold, mirė kūdikystėje).

Beveik visą savo laiką skyrė Winstonui, jis jai, pasak Mary Churchill, buvo „pirmas, antras ir trečias". Tai buvo auka, ir galima teigti, kad ir Clementine, ir vaikai jautėsi nuskriausti būdami mažais dangaus kūnais, pasmerktais nuolat skrieti orbita aplink Čartvelio *roi soleil**. Jis būdavo taip užsiėmęs, kad kartais ji jautėsi užmiršta.

Jis parašydavo jai su neabejotina aistra (pavyzdžiui, viename laiške sako norįs išgriebti ją nuogą iš vonios), bet yra ir graudus jos laiškas, parašytas 1916 m. kovą, kai jis buvo apkasuose. „Mes dar jauni, bet laikas bėga pasiglemždamas meilę ir palikdamas tik draugystę, labai ramią, bet nelabai jaudrinančią ar šildančią." Oi oi.

Bent kartą ji sviedė jam į galvą lėkštę su špinatais. Turėdamas omeny jo nepaprastą gebėjimą panirti į egocentrizmą, manau, kad atsiras nemažai žmonių, kurie paplos jai už tokį poelgį ir – pasidžiaugs, kad nepataikė. Abiejų šeimose būta daug neištikimybės, abu išaugo vienaip ar kitaip nelaimingoje aplinkoje. Ar per penkiasdešimt šešerius santuokinio gyvenimo metus Churchillis arba Clementine kada nors jautė pagundą nuklysti į šalį?

Nustebčiau – kad ir kokių pasitaikė gandų, – jeigu sužinotumėme, jog Churchillis padarė ką nors tokio. Ne tik dėl to, kad buvo atsidavęs Clementine, – tiesiog jis ne toks buvo žmogus. Buvo pasakojama apie Daisy Fellowes, apibūdinamą kaip „elegantišką, prašmatnią ir kartais beširdę gražuolę" – jiedu su

* Karalių saulę.

Churchilliu atsitiktinai susipažino 1919 m. Versalio taikos konferencijoje. Ji pakvietė jį išgerti arbatos ir „pamatyti mano vaikelį“. Atkakęs arbatos, Churchillis jokio vaikelio neužtiko – tik šezlongą su patiestu tigro kailiu ir ant jo išsitiesusia šeimininke. Ji buvo visai be drabužių. Jis pabėgo.

Na, o dėl Clementine – daug malkų priskaldyta iš Balio karvelio. Gyventi su Churchilliu buvo nuolatinis stresas, tad ji išvykdavo gana ilgų atostogų – į pietų Prancūziją, Alpes arba Vest Indiją. 1934 m. iškeliavo į didžiausią odisėją – 50 000 kilometrų po pietų Ramųjį vandenyną prabangia motorine jachta, priklausančia „Guiness“ bendrovės paveldėtojui lordui Moyne'ui. Aplankė Borneo, Sulavesį, Molukus, Naująją Kaledoniją, Naujuosius Hebridus ir Balio salą, iš šios ji vyrui parašė: „Tai pasakų sala. Kiekvienoje gyvenvietėje – dailios šventyklos, apsuptos žalumos. Dailios šokėjos. Žmonės čia gyvena kaip rojuje. Dirba kokias dvi valandas per dieną – likusį laiką groja muzikiniais instrumentais, šoka, šventyklose aukoja dievams ir mylisi! Nuostabu, argi ne?“

Tuo metu Churchillis nepailsdamas kovėsi su Vyriausybe dėl Indijos įstatymo, namo parsirasdavo išvargęs po vėlyvų balsavimų, ir nesunku suprasti, kad tai, ką jis namie galėjo pasiūlyti Clementine, ne visada buvo panašu į rojų; o ir kasdieninė meilė Čartvelio dienotvarkėje, matyt, nebuvo toks prioritetas kaip laimingose Balio gentyse. Clementine grįžo 1935 m. balandį su įvairiausiais suvenyrais bagaže, numetusi svorio ir gerai atrodanti.

Ji parsivežė gražių kriauklių, jie sumerkė jas į dekoratyvinius tvenkinėlius, ir jos truputį pagelto, pažaliavo. Jos didžiausias laimikis buvo Balio karvelis. Duktė Mary apibūdino jį kaip pasakišką rausvai smėlinį paukštelį raudonais snapu bei kojelėmis.

„Jis gyveno gražiame pintiniame narvelyje, kaip kokiame prašmatniame omarų bučiuje. Jam patinkantiems žmonėms burkuodavo ir rafinuotai rytietiškai mandagiai lankstydavosi.“ Karvelį padovanojo vyrukas, plaukęs su Clementine tuo laivu. Tai buvo toks prekiautojas meno kūriniais Terence'as Philipas.

Apie šio vyriškio Clementine sukeltus jausmus galime numanyti iš to, kad, karveliui paskutinį kartą kimiai suburkavus, ji pati sumanė įrašą, kuris buvo išraižytas ant Čartvelio rožyno saulės laikrodžio, atstojančio kapo stelą.

ČIA PALAIDOTAS BALIO KARVELIS
Neverta per toli nuklysti
Nuo išmintingų vyrų.
Bet štai yra tokia sala,
Ir vėl aš apie ją galvoju.

Šias eiles parašė ne ji pati – pasiūlius kelionių knygų autorei Freyai Stark, paėmė iš XIX a. literatūros kritiko W. P. Kero raštų. Kai kas sako, kad čia net akį rėžia tai, kas turima mintyje.

Churchillis yra išmintingas vyras, nuo kurio ji nuklydo, ir ji pripažįsta, kad padarė negerai. Bet karvelis – Veneros paukštis, meilės simbolis – primena apie kitą gyvenimą, kurio ji vos nesusikūrė atogrąžų saloje kitoje pasaulio pusėje. Karvelis taip iškilmingai palaidotas ne tik todėl, kad buvo smagus paukštelis, bet ir todėl, kad jai primena metą, kai ji pati burkavo ir glaustėsi. Tai yra jos romaniuko – pirmo, paskutinio, vienintelio – simbolis.

Ar taip ir yra? Ar tarp jos ir prekiautojo meno kūriniais kas nors buvo? Na, aš manau, tai įmanoma, nors kiti yra pažymėję, kad iš tikrųjų Terence'as Philipas turėjęs homoseksualių polinkių. Mes žinome, kad dvejus metus po kelionės jis kelis kartus

lankėsi Čartvelyje, tačiau, kad ir kas tarp jųdviejų buvo, tai mirė kaip tas karvelis, o per karą mirė ir pats Philipas, Niujorke dirbdamas prekiautojui meno kūriniais Wildensteinui.

Gal tarp Clemmie ir to lipšnaus vyruko buvo šis tas daugiau negu flirtas, o gal ir ne. Bet istorijoje su Balio karveliu yra du dalykai. Pirma, kad ir ką tas paukštis reiškė, Churchillis apie tai žinojo, suprato ir atleido: kaip kitaip jis būtų leidęs savo sode kurti paminklą tam romantiškam atostogų epizodui?

Antra, kad ir kaip Terence'as Philipas paveikė Clemmie, kad ir kokius jausmus jai sukėlė, tai nė trupučio nepakenkė jos ir jos vyro meilės romanui. Štai ji rašo jam iš tos jachtos grįždama namo. „Ak, mano brangusis Winstonai, oro paštas sparnuotas, ir aš kaip Jonas Krikštytojas ruošdama sau kelią siunčiu tau šį laišką, norėdama pasakyti, kad tave myliu ir ilgiuosi tavo glėbio." Ar tai panašu į moterį, užsidegusią karštu romanu su kitu vyru? Žinoma, gali būti, bet jos atveju, manau, mažai tikėtina.

O štai ką Churchillis jai parašė:

> Daug galvoju apie tave, mano brangioji katyte [...] ir džiaugiuosi, kad mudu gyvename kartu ir vis dar turime ateities lūkesčių šioje malonioje pakalnėje. Kartais mane truputį prislegia politika ir norisi, kad tu paguostum. Bet man atrodo, kad tau tai yra puiki patirtis bei nuotykis ir tavo gyvenimui suteikė naują foną bei daugiau erdvės, tad nepavydžiu šios ilgos ekskursijos, bet dabar jau noriu, kad sugrįžtum.

Iš šio laiško jaučiasi, kad Churchillis suvokia, kaip daug jis reikalavo iš savo žmonos. Taip pat suprantame, kad jos nėra šalia per ilgai ir labai reikia, kad ji vėl būtų su juo. Kodėl Churchillis atleido jai flirtą su Terence'u Philipu, jeigu apskritai buvo už ką

atleisti? Nes mylėjo ją – štai kodėl. Pasaulis jai turi būti labai dėkingas – po Churchillio mirties tai suprato ir Britanijos vyriausybė, todėl suteikė jai teisėtai priklausantį perės titulą.

Be jos jis nebūtų visko ištempęs. Jo gyvenime ji išliejo gilius buities pamatus, ir ne tik sutvarkė Čartvelio ūkio vadybą, parūpino devynis tarnus, du sodininkus, bet ir tenkino didžiulius emocinius bei praktinius keturių vaikų poreikius. Čia jos pastangos taip pat, galima teigti, buvo sėkmingos.

Turėjo būti nelengva užauginti visus keturis – Dianą, Randolphą, Sarah ir Mary, – ir nors ne visi visada buvo laimingi, savarankiškame gyvenime jie visi tapo įspūdingomis bei drąsiomis asmenybėmis – prie to prisidėjo Winstonas (mylintis tėvas, kai leisdavo laikas) ir labiausiai Clemmie.

Ji pažabojo jo ekscesus, privertė jį daugiau galvoti apie kitus žmones, būti mažiau egocentrišką ir padėjo pasireikšti jo malonioms bei pasigėrėtinoms charakterio savybėms. 1940 m. tai buvo svarbu. Šaliai reikėjo lyderio, kurį visuomenė gali suprasti. Patrauklaus ir tvirtai „stovinčio ant žemės“ bei patikimo.

Jeigu Churchilliui teko vadovauti šaliai kare, tai jam reikėjo sugebėti sutarti su žmonėmis, o jiems reikėjo sugebėti sutarti su juo; ir Churchillio atveju padėjo tai, kad jie galėjo daugiau – tapatintis su savo šalimi ir su jo asmenybe.

DEŠIMTAS SKYRIUS

DŽONO BULIO SAVYBĖS

1940 m. liepos pabaiga. Britanijos padėtis visiškai desperatiška. Paskutiniai ekspedicinių pajėgų likučiai seniai paspruko iš Prancūzijos. Vokiečiai siekia sunaikinti Karališkąsias oro pajėgas. Churchillis šiaurėje inspektuoja Hartlepulo gynybą – miesto, kuris buvo įsimintinai apšaudomas vokiečių laivų per Didįjį karą.

Jis sustoja priešais britų kareivį, apsiginklavusį amerikietišku ginklu – 1928 metų automatu „Thompson SMG". Churchillis už vamzdžio ištraukia jį kareiviui iš rankų. Laiko jį vamzdžiu į priekį ir žemyn, tarsi patruliuodamas Britanijos pakrantėje. Atsigręžia į fotoaparatą, ir padaryta nuotrauka tampa vienu didžiausių jo valios priešintis įvaizdžių.

Iš tikrųjų tas vaizdas toks paveikus ir įspūdingas, kad tampa abiejų pusių propagandos įrankiu. Goebbelsas Churchillį su automatu tuoj paleido proklamacijose, kaltinančiose jį esant karo nusikaltėlį ir gangsterį – žmogų, asmeniškai mėgstantį puikuotis tuo pačiu žudymo mechanizmu, kuriuo naudojosi Al Capone.

Britai taip pat panaudojo, tik nukirpę kareivius su šalmais ir su visai kitokia propagandos idėja. Taip, byloja tas vaizdelis (su juo iki šiol galima nusipirkti visokių puodelių, virtuvinių rankšluosčių ir plakatų), mūsų karinei gynybai iš tiesų vadovauja soli-

daus amžiaus civilis, kuris mėgsta rengtis groteskiškai: tebedėvi aukštą „Kembridžo" katiliuką, nusipirktą Locko parduotuvėje Šv. Jokūbo gatvėje* 1919 m. (išliko pardavimo įrašas), seniai išėjusį iš mados.

Taip, jo galvos apdangalų skonis buvo toks pat kaip Stano Laurelio; taip, jis ryši taškuotas peteliškes, dėvi dryžuotus kostiumus, ir atrodo kaip provincijos advokatėlis. Bet pasakysiu štai ką – tas plakatas žiūrovui praneša: šitas Churchillis yra šaudęs daug kartų. Jis žino, kaip pakreipti ginklą ir kaip užtaisyti.

Jis moka elgtis su automatu ir moka šaudyti. Ta fotografija truputį simboliška – nors tai nuvalkiotas žodis, – nes 1940-aisiais pats Churchillis ėmė virsti simboliu, kone tiesiogine prasme.

Jis pagavo persimainyti į tautos dvasią – tiesiog iššūkio ženklą. Pažvelkite į tuos apvalainus žandus, linksmumo užuominą užriestoje lūpoje, atvirą akių žvilgsnį. Jis į save susiurbė tą apkūnų džentelmeną, kuris du šimtmečius ar ilgiau įkūnijo niaurų, bet podraug linksmą britų atsaką į bet kokį didelį europinį susivienijimą. Tapo Džonu Buliu**, ir jam akivaizdžiai būdingos kai kurios šios XVIII a. Anglijos personifikacijos savybės, labiausiai pažįstamos iš Napoleono laikų spaudinių ir propagandos.

Jis storas, linksmas, besimėgaujantis gyvenimu, triukšmingas ir – toks patriotas, kad tai daug kam atrodė perdėta ir nebūtina, bet dabar, iškilus tokiai grėsmei, regisi visiškai tinkama. Neįmanoma įsivaizduoti, kad šitoks triukas būtų pavykęs kam nors iš jo varžovų – Halifaxui, Chamberlainui, Staffordui Crippsui, Edenui, Attlee – nė vienam.

---

* *James Lock & Co.* – viena seniausių Anglijos skrybėlininkų firmų, jos pagrindinė parduotuvė yra Šv. Jokūbo (*St. James*) gatvėje Londono centre.

** *John Bull* – paprastai vaizduojamas kaip apkūnus, pusamžis, paprastas, dalykiškas, linksmas vyras, simbolizuojantis Angliją, ypač plakatuose, karikatūrose ir pan.

Joks iškilus to meto britų politikas nebūtų galėjęs pamosuoti tuo automatu ir nesudegti (ir netgi dabar tebėra tokia visų politinių fotogalimybių auksinė taisyklė: „Nelieskit ginklo!“ – šnypščia įvaizdžio kūrėjai). Niekas iš jų nepasižymėjo tam reikalinga išpūsta laikysena ir niekas neturėjo čerčiliškos asmenybės spalvos, kontūro, charizmos ir skvarbumo.

Norint vadovauti šaliai karo metu, sutelkti žmones didžiulio nerimo akimirką reikia „kontaktuoti“ su jais, kaip sakoma madinga politine kalba, esmingai ir emocionaliai. Neužteko apeliuoti į iššūkio logiką. Jis negalėjo vien raginti juos būti drąsius.

Reikėjo patraukti dėmesį, pradžiuginti, padrąsinti; jeigu reikia, net prajuokinti ir, dar geriau, paskatinti juoktis iš priešų. Norint sujaudinti Britanijos žmones jam reikėjo tam tikru lygiu susitapatinti su jais – su tais jų charakterio aspektais, kuriuos jis ir jie suvokė kaip esminius nacionalinio mentaliteto bruožus.

Kokios gi svarbiausios britų ypatybės – bent mūsų pačių ne tokia jau kuklia nuomone? Na, manome, kad turime puikų humoro jausmą, kitaip nei kitos šalys, kurias galėtumėme paminėti. Nuo tada, kai Šekspyras į Jago ir Kasijaus lūpas įdėjo tą šovinistinę girtą dainą, mes vaizdavomės galį išgerti tiek, kad olandas jau gulės po stalu, danas bus mirtinai nusigėręs ir t. t. Britai linkę šiek tiek įtariai žiūrėti į žmones, kurie yra nepaprastai liesi (o dabar esame antra storiausia tauta pasaulyje), ir apskritai Britaniją laikome natūralia ekscentrikų, keistuolių ir individualistų tėvyne.

Visi šie bruožai tilpo po erdviu katiliuku paties Churchillio asmenybėje. Žvelgiant į jo vaidmenį 1940 metais, įdomus klausimas, kokią dalį šios tapatybės jis prikūrė. Ar ji visa pati radosi nesąmoningai spontaniškai? O gal jis iš tikrųjų buvo visų šauniausias savivaizdžio kūrėjas ir „piarininkas“?

Daug kas yra aiškinę, kad spindulingas Churchillio viešasis įvaizdis buvo sukurtas iš tam tikrų jo paties ir kitų mitų. Šiandien viena iš Churchillio ypatybių laikome tai, kad savo nepagarbumu ir sąmojo, neretai kandaus, žarstymu jis buvo Džono Bulio tipas.

Yra gausybė pasakojimų, neva iliustruojančių jo stačiokišką, linksmą ir sarkastišką būdą. Jie prilipę prie jo kaip dagiai. Daugelis, deja, veikiausiai netikri – bent iš tiesų netikri kalbant apie Churchillį.

Štai, tarkim, kaip jis kartą sėdėjo prie dorai gyvenančio metodistų vyskupo – kažkokiame priėmime neva Kanadoje, – ir priėjusi jauna padavėja su padėklu pasiūlė abiem po taurę chereso. Churchillis paėmė. Bet vyskupas tarė: „Jaunoji ledi, aš jau verčiau būsiu neištikimas žmonai, negu pavartosiu svaigalų."

Tada Churchillis pamojo tai merginai ir tarė: „Mergužėle, sugrįžk, aš nežinojau, kad mes turim pasirinkimą." Gal klystu, bet man tai atrodo ne tiek tikra istorija apie Churchillį, kiek po vakarienės sakomas anekdotas iš humoristinio žurnalo – prikergtas prie Churchillio tikintis, kad bus juokingiau.

Tokie pasakojimai daugiausia įdomūs tuo, kaip nušviečia jo įvaizdį: žmonės manė, jog Churchillis yra tinkamas asmuo šiam anekdotui. Kai kurie pasakojimai įmanomi tik su Churchilliu, bet ir tie abejotini – kaip antai poringė apie specialias įmovas, kurias reikėjo pritaikyti į Arktį siunčiamų britų šautuvams. Jas pagamino prezervatyvų gamintojas, ir jos buvo 27 centimetrų ilgio. Sakoma, kad Churchillis, patikrinęs siuntą, paprašė naujų etikečių. „Noriu, kad ant kiekvienos dėžės, ant kiekvienos pakuotės būtų užrašas: „Britų. Dydis: vidutinis." Tai parodys naciams, jeigu jiems kada pateks į rankas, kas yra viešpataujančioji rasė." Atsiprašau, kad perpasakoju tokius dalykus, bet panašaus pobūdžio jų yra daug.

Kartais naujais tyrimais sugebama atmesti pretenzijas į Churchillio autorystę, net tada, kai ilgai manyta, jog ten aiškus jo antspaudas. Daug metų vertinau pasakojimą apie Nancy Astor, Virdžinijoje gimusią kategoriškų pažiūrų damą, kuri tapo pirmąja moterimi Britanijos parlamente ir ketvirtajame dešimtmetyje nepailsdama kalbėjo, kad Hitleris yra visais atžvilgiais šaunus vyras.

Jinai jam neva sakiusi: „Winstonai, jeigu būčiau tavo žmona, įberčiau nuodų tau į kavą." O Churchillis esą atsakęs: „Nancy, jeigu aš būčiau tavo vyras, tą kavą išgerčiau." Deja, beveik visai aišku, kad Churchillis nedavė tokio smagaus atkirčio, o jeigu ir davė, tai nudžiovęs iš ko nors kito.

Martinas Gilbertas šį pokštą priskyrė ne Churchilliui, o jo geram draugui F. E. Smithui, o tolesni tyrimai visai sugadino reikalą, nes buvo atsekta iki 1900 m. *Chicago Tribune* laikraščio, kur tai publikuota dienos anekdoto rubrikoje. Ar jaunasis Churchillis kaip nors tai užmatė tais metais lankydamasis Amerikoje ir nukniaukęs vėliau mestelėjo Nancy Astor? Abejoju. O gal kas nors tiesiog atrajojo tą anekdotą ir nusprendė, kad jis bus deramai juokingas įdėtas į kokių nors garsių žmonių lūpas? Tai kur kas labiau tikėtina.

Ir dar: visada tikėjau, – tiesą sakant, man atrodo, išgirdau iš tėvų, – kad Churchillis kartą sumovė pompastišką valstybės pareigūną, kuris prieštaravo, kad prielinksnis būtų vartojamas sakinio gale. *This is the kind of English up with which I will not put**, – neva taręs Churchillis.

Tik kad jis taip nesakė. Pasirodo, šis pokštas publikuotas žurnale *Strand* ir niekam konkrečiai nepriskirtas, bet manyta esant

* „Su tokia anglų kalba aš nesitaikstysiu." Tai kalbos vartosenos pokštas, parodantis, kad prielinksnį (*up*) iškelti iš sakinio galo yra absurdiška.

jį tokį gerą, kad reikėtų įdėti į lūpas Churchilliui. Be to, jis nesakė, kad „ateityje fašistai apsiskelbs esą antifašistai“. Be abejo, taikli pastaba – atitinkamų pažiūrų žmonėms, – bet ne Churchillio.

Taip pat, – ir aš vos neapsiverkiau, kai tai sužinojau, – netiesa, kad jis kada nors sakė apie savo santykius su užknisančiu ir beveik nepakenčiamu de Gaulle'iu: „Sunkiausias kryžius, kurį man teko nešti, yra Lotaringijos kryžius*.“ Iš tikrųjų tai pasakė generolas Spearsas, Churchillio pasiuntinys Prancūzijoje. Tačiau kas gi prisimena generolą Spearsą?

Dar pasakojama, kaip gražiai buvo nusodintas G. B. Shaw, nusiuntęs jam du bilietus į savo pjesės premjerą su prierašu atsivesti „draugą, jeigu turite“. Churchillis atmušė kamuoliuką sakydamas, kad į premjerą neateisiąs, bet ateisiąs į antrąjį spektaklį, „jeigu toks bus“.

Tik kad jis to nepadarė, nes visažinis Allenas Packwoodas iš Kembridžo universiteto rado ir Shaw, ir Churchillio laiškus, vieningai tai neigiančius.

Tarsi koks hipergravitacinis atsralinis kūnas, pokštą stebuklingai savinasi kaip tik Churchillis, nors pasirodo, kad jis jo visai neiškrėtė. Dėl to kai kas ėmė abejoti – mano nuomone, be reikalo, – ar jis tikrai tiek jau daug prijuokaudavo.

Norint galima plėtoti tokią mintį ir pastebėti, kad jo įpročiai nebuvo visai *folstafiški***. Jis tikrai išgerdavo viskio iš pat ryto, bet jo duktė kartą pabrėžė, kad tai iš tiesų būdavo labai silpnas viskis – tik šlakelis „Johnnie Walker“ stiklinės dugne, veikiau „burnai paskalauti“, kaip jis sakė, negu išgerti.

---

* Heraldinis kryžius, karo metu tapęs Laisvosios Prancūzijos simboliu.

** Apie apkūnų, linksmą ir kiek patvirkusį vyrą – pagal Šekspyro dramos *Henrikas IV* personažą Džoną Folstafą (*Falstaff*).

O dėl cigarų tai jo kamerdineris ir daugelis kitų patvirtino, kad jis labai retai surūkydavo iki galo – paprastai bent trečdalį palikdavo peleninėje. Jis puikiai suprato, kad cigarai nėra tik tabakas, – tai dalis jo paties savitumo. 1946 m. važiuodamas sakyti kalbos Fultone, Misūrio valstijoje, artėjant prie tikslo paprašė, kad automobilis sustotų. Pasitakšnojęs po kišenes išsitraukė cigarą ir nepridegtą įsidėjo į lūpas.

„Niekada neužmiršk savo firminio ženklo", – suniurzgė savo firminiu niurzgesiu. Jis anaiptol nebuvo Tobio Belčo* tipo palaidūnas – demonstravo įspūdingą asmeninę drausmę, nors ir savotiškai. Mankštindavosi su svarmenimis. Reikalus tvarkydavo fenomenaliai darbščiai – kaip niekas kitas. Visa tai turbūt vėlgi perša mintį, kad akį rėžiančios jo asmenybės savybės iš dalies būdavo apskaičiuotai perdedamos, kartais truputį perimamos iš kitur, kaip pergalės ženklas V iš okupuotos Europos, kur nacių priešai jį keverzodavo ant pastatų turėdami mintyje laisvę – vrijheid.

Ar Churchillis mėgo pozas? Ne, nors tam tikra prasme visi mes pavaidiname prisiskirtą tapatybę. Nepaprasta yra tai, kad Churchillio viešoji persona – jo įvaizdis – stulbinamai atitiko tikrovę.

Ženklą V jis gal ir nudžiovė iš žemyno, bet tik Churchillis galėjo jį taip išdaigiškai apversti, kaip darydavo neretai, kad reikštų ne tik pergalę, bet ir „atsiknisk". Be to, kad ir kaip žiūrėtum, gurkšnodavo jis pasakiškais mastais. Per dieną išgerdavo apie pintą šampano „Pol Roger" kartu su baltuoju vynu per pietus, raudonuoju per vakarienę ir portveinu bei brendžiu vėliau. Kartą, 1936-aisiais, visus metus negėrė neskiestų spiritinių gė-

---

* Šekspyro pjesės *Dvyliktoji naktis* personažas.

rimų, mat susilažino, bet tai netrukdė alkoholį kitais pavidalais vartoti tokiais kiekiais, kokie, tariant jo asmeninio sekretoriaus žodžiais, silpnesniam žmogui būtų atėmę jėgas.

Ir nebuvo taip, kad cigarais jis mosuotų tik dėl efekto, kaip kokiu tuštybę tenkinančiu froidistiniu vyriškos galios aksesuaru. Pasak sekretoriaus, per dieną surūkydavo nuo aštuonių iki dešimties didelių kubietiškų cigarų. Net jeigu kelis colius palikdavo nesusmilkusius – nuorūkos paprastai būdavo surenkamos ir sukemšamos į Čartvelio sodininko pypkę, – tai surūkydavo vis tiek daug: apskaičiuota, kad apie tris tūkstančius per metus, o per gyvenimą – 250 000.

Nepaisant viso to, devintojo gyvenimo dešimtmečio sulaukė kraujo spaudimui esant 140/80. Tartum pats jo kūnas fiziškai simbolizavo nacijos gebėjimą sugerti agresiją. O štai folstafiška elgsena: žmogus, atvykęs į Čartvelį rengti interviu, intriguojamai aprašė, kaip atrodo namie valgantis Churchillis. Jam norėjosi visko iš karto, be jokio eiliškumo. Suvalgys kąsnį jautienos ir inkstų pyrago, užsitrauks cigaro, sučepsės šokolado gabaliuką, gurkštelės brendžio, paskui vėl sukramtys kąsnį mėsos – ir visą laiką kalbėdamas.

O dėl jo humoro jausmo ir sąmojo laidymo, tai nuostabiausia, kad labai daug istorijų pasirodo esančios gryna tiesa. Štai todėl ir daug apokrifinių pasakojimų priskirta Churchilliui – mat ornamento perlas susidarė aplink tiesos žvirgždą – veikiau net ne žvirgždą, o solidų riedulį.

Apie Churchillio elgesį yra tiek daug tikrų istorijų, kad įgudę klastotojai oportunistiškai pridėjo pramanytų, žinodami, jog kartais sunku atskirti vienas nuo kitų. Tikra tiesa, kad 1946 m. jis sutiko Bessie Braddock – plačių matmenų atkaklią leiboristų parlamentarę, kartą sakiusią, kad kai kuriuos torius miesto ta-

rybos narius reikia suvarpyti kulkosvaidžiu, – būdamas truputį, kaip sakoma, „pavargęs ir emocingas“.

„Winstonai, – pasišiaušė ji, – jūs girtas.“ „Ponia, – atsakė jis, jūs negraži, o aš rytoj rytą būsiu blaivas.“ Mūsų skoniui tai atrodo beveik nedovanotinai brutalu, bet ji pati prisiprašė leisdamasi į asmeniškumą. Šiaip ar taip, jis nebuvo visai nusitašęs, kaip sakė jo asmens sargybinis Ronas Goldingas, patvirtinęs šį pasakojimą, – tik truputį „svyravo“. Pokštas geras ir tuo, kad sugalvotas akimirksniu.

F. E. Smithas kartą pasakė: „Geriausius savo gyvenimo metus Churchillis praleido ruošdamas improvizuotas replikas.“ O ši tiesiog iššovė, ir aptikau, kad pelnė pirmą vietą *Daily Express* didžiausių istorijoje įžeidimų sąraše.

Atrodo, kad jis iš tikrųjų iškrėtė tą pokštą apie ministrą be portfelio (*Lord Privy Seal*), atėjusį pas jį, kai jis buvo tualete. „Pasakyk ministrui be portfelio, kad aš uždarytas išvietėje ir vienu metu galiu susitvarkyt tik su vienu šūdu.“ Jeigu visko to ir nepasakė, patį kalambūrą ištarė: *Privy Seal / sealed in privy*.

Na, ir matome, kaip jis mėgo chiazmus, t. y. netikėtus žodžių tvarkos sukeitimus: „pabaigos pradžia / pradžios pabaiga“ arba „Aš pasiruošęs susitikti su savo sutvėrėju, o ar sutvėrėjas pasiruošęs dideliam susitikimo su manimi išbandymui, kitas klausimas“; „Mes suformuojame pastatus, o paskui pastatai formuoja mus“; „Aš paėmiau iš alkoholio daugiau, negu alkoholis iš manęs“; yra ir daug kitų.

Kartais man kildavo pagunda atmesti kokį nors pasakojimą kaip akivaizdžiai apokrifinį, bet paaiškėdavo, kad jis visai tikras. Jis tikrai taip sakė. Štai poringė apie tai, kaip, jam lankantis skaityti paskaitų Amerikoje, priešpiečiams buvo pasiūlyta šaltos keptos vištienos.

„Gal galima krūtinėlės*?" – esą paklausė jis šeimininkės. „Pone Churchilli, – atsakė ji, – pas mus prašoma baltos mėsos arba tamsios mėsos." Kitą dieną toji ponia iš savo garbės svečio gavo puikią orchidėją. Ant pridėtos kortelės buvo parašyta: „Būčiau dėkingas, jeigu prisisegtumėte ją prie savo baltos mėsos."

Šitą pasakojimą buvau drąsiai įtraukęs į klastočių sąrašą, bet paskui jį patvirtino jo anūkė Celia Sandys. „Kur jūs išgirdot?" – paklausiau.

„Iš pirmų lūpų", – atsakė ji. Su tuo negali ginčytis.

Churchillio humoras buvo ir konceptualus, ir žodinis. Jis ne tik naudojosi savo milžinišku anglų kalbos lobynu, bet ir sukūrė puikiausių *Franglais*** pavyzdžių. Jam priskiriamas štai šis nuostabus grasinimas de Gaulle'iui: *Et marquez mes mots, mon ami, si vous me double-crosserez, je vous liquiderai.* („Ir įsidėmėkite šiuos žodžius, mano drauge, – jeigu jūs mane apgausite, aš jus likviduosiu.")

Net jeigu jis viso to nepasakė, tai tikrai pasakė: *je vous liquiderai.* Visoms šioms replikoms bendra ne tik tai, kad jos juokingos, bet ir tai, kad stulbinamai šiurkščios. Leiboristų lyderis Ramsay MacDonaldas buvęs ne tik „avis avies kailyje". Vieną dieną Churchillis žengė toliau tokiu išpuoliu, kuris įsiliejo į didžiąją parlamentinio koneveikimo tradiciją, – tokiu įžeidimu jo tėvas Randolphas būtų didžiavęsis.

Prisimenu, kaip mane vaikystėje nusivedė į garsųjį Barnumo cirką, ten buvo apsigimėlių ir pabaisų paroda, bet man toje eksponatų programoje labiausiai magėjo pamatyti vadinamąjį

---

* Angl. *breast* – krūtinė ir krūtis.

** Komiškai skambantis prancūzų ir anglų kalbų mišinys.

„Bekaulį stebuklą". Tėvai nusprendė, kad mano jaunoms akims toks reginys bus pernelyg demoralizuojantis ir koktus, todėl tik išlaukęs penkiasdešimt metų Bekaulį stebuklą išvydau sėdintį ant Vyriausybės suolo.

Pamatęs Staffordą Crippsą – asketišką leiboristų veikėją, kuris karo metu trumpą laiką buvo neįtikėtinai keliamas kaip jo konkurentas, – jis tarė: „Štai, dėl Dievo meilės, eina Dievas." Kartais ir su kolegomis būdavo šiurkštus. Pasakė, kad naujieji torių parlamentarai, 1945 m. susitelkę apie Rabą Butlerį, buvo „viso labo tik rausvų gvazdikėlių kompanija", o kai jo asmeninis sekretorius pranešė, kad lauke laukia su juo norintys pasimatyti Butleris ir Edenas, jis paliepė Anthony Montague Browne'ui: „Pasakyk jiems, kad eitų kruštis."

Kadangi tai aiškiai girdėjo laukianti pora, nueinančiam Browne'ui jis dar šūktelėjo: „Šį nurodymą jiems nebūtina vykdyti pažodžiui." Tai tik žiupsnelis iš šimtų smagių senų Churchillio pokštų, ir jie iliustruoja esminį jo politinės tapatybės aspektą: jis pasižymėjo nesuvaldomu buldogo, o gal ir paties Džono Bulio, kovingumu. Tai ne visada tiko visų skoniui, bet karo metu norėjosi turėti tokį nepataisomai linksmą ir žodžio kišenėje neieškantį žmogų, kuris tikrai galėtų užtvoti naciams arba veikiau kapralui Schickelgruberiui ir „narciams".

Kad sutelktum demokratiją karui, reikia būti artimam liaudžiai, ir Churchillis tai sugebėjo geriau negu bet kuris jo amžininkas. Jis mėgo kalambūrus ir žodžių žaismą laikraščio *Sun* antraščių stiliumi. Socialistinė utopija esanti „eiliųpija"; pastatydinęs vištidę pavadino „Vištenhamo rūmais"; be to, vištų tema 1941 m. gruodį Otavoje paaiškino, kaip užtvojo Pétainui ir svyruojantiems prancūzams. „Kai perspėjau juos, kad, nors ir ką jie

darytų, Britanija kovos viena, jų generolai pasakė premjerui ir susiskaldžiusiai vyriausybei: „Per tris savaites Anglijai bus nusuktas sprandas kaip viščiukui." Tai bent viščiukas! Tai bent sprandas!"

Jie juokėsi todėl, kad jis ne tik gudriai sukirpo žodžius, idant geriau tiktų Šiaurės Amerikos publikai, bet ir sužaidė žodžiu „sprandas" (*neck*), taip pat reiškiančiu begėdiškumą ar įžūlumą.

Galiausiai Churchillis įkūnijo dar vieną britų charakterio savybę – nuolatinį natūralų ekscentriškumą, žodinį ir kitokį. Mountbattenas esąs „trifibija", t. y. jis galįs dislokuoti pajėgas žemėje, jūroje ir ore. Lendlizo sutartis buvusi *unsordid* [„nenie-kinga"] – šis žodis nebuvo vartojamas nei anksčiau, nei vėliau. Jis nemėgo popieriaus sąsagėlių ir sąvaržėlių, todėl norėdavo, kad dokumentai būtų sujungiami gumine sąkaba arba, kaip pats sakydavo, *klopped* [„sukliopinti"].

„Duokš kliopą, – būdavo sulos jis. – Kai sakau kliopą, panele Shearburn, tai jo man ir reikia – kliopo." Viena nauja sekretorė, Kathleen Hill, pasižymėjo tuo, kad pasistengė įvykdyti prašymą pateikdama vokiečių istoriko Onno Kloppo (1822–1903) veikalo *Der Fall des Hauses Stuart* visus penkiolika tomų. „Viešpatie aukščiausias", – tarė Churchillis.

Jis ne tik dėvėdavo tokias Laurelio ir Hardy skrybėles, kurias visi jau buvo metę, bet ir išgąsdindavo žmones pats kurdamas drabužius ir su jais pasirodydamas – tais aksominiais mėlynais arba kartais vyšniniais kombinezonais, su kuriais atrodė kaip peraugęs kūdikis.

Vienoje nuostabioje nuotraukoje jis stovi prieš Vašingtono žurnalistus su ta kurioziška apranga, išsišiepęs kaip Hugh Hefneris* prieš pat svingerių vakarėlį. Kai dėvėdavo ne skrybėlę, užsi-

* Žurnalo *Playboy* įkūrėjas.

dėdavo įvairiausių nepaprastų galvos apdangalų. Buvo sakoma, kad Churchillis nėra matęs tokios kepurės, kuri jam nepatiktų. Tai ne visai tiesa: apkasuose jis užsidėjo *Glengarry*, tradicinę škotų kepurę, pasižiūrėjo į veidrodį, ištarė „Jėzau" ir nusiėmė.

Tačiau dėvėdavo katiliukus, jachtininkų, gaisrininkų kepures, milžiniškas karakulio kepures, kepes, plačiakraštes atogrąžų skrybėles, statybininkų šalmus, fetrines skrybėles, sombrerus. Jis buvo skrybėlių Imelda Marcos. Iš tikrųjų mums tetrūksta Churchillio su indėnišku galvos apdangalu, ir jis galėtų pozuoti už visą „Village People" sudėtį. Visą gyvenimą buvo sceniškas, komiškas šoumenas ir ekstravertas: vienoje nuotraukoje matome jį apsirengusį kaip klouną Pjero maskaradui Sandherste – kruopščiai nusigrimavusį, rūpestingai baltai nusidažiusį veidą.

Jis mokėjo parodyti savo asmenybę, o per karą reikėjo tokio, kuris sugeba įteigti žmonėms savo įvaizdį, – ryžtingo, kovingo, bet kartu džiugaus ir drąsinančio veikėjo. Tik Churchillis galėjo tai padaryti, nes nemažu mastu ir buvo toks personažas.

Tam tikra prasme ekscentriškumas ir humoras padėjo išreikšti tai, dėl ko Britanija kariauja – dėl ko visa tai svarbu. Su komiškomis skrybėlėmis, kombinezonais, cigarais ir nesaikingai geriamu alkoholiu jis įsigudrino fiziškai išskleisti esminę savo politinių pažiūrų idėją – neatimamą Britanijos žmonių teisę gyventi laisvai, elgtis savaip.

Vien pasižiūrėjus į Churchillį matosi, kaip esmingai jo gyvenimo būdas skiriasi nuo atgrasaus nacių rimtumo, vienodumo ir pompastikos. Niekada nepamirškime: Hitleris buvo blaivininkas – ši deformacija paaiškina daug nelaimių.

Asmeniniu individualizmu ir optimistišku ekscentriškumu Churchillis padėjo apibrėžti, dėl ko kovojama. Ši idėja jį labai sumovė per 1945 m. rinkimus, kai padarė klaidą palygindamas

leiboristų valdžios biurokratus su gestapu. Bet per karą kaip tik to ir reikėjo.

1944 m. kovo pabaigoje vėl matome jį nupaveiksluotą su automatu, kartu su Eisenhoweriu apžiūrintį išlaipinti Normandijoje rengiamą kariuomenę. Šį kartą ginklu jis nusitaikęs – pakėlęs jį prie peties ir nukreipęs Prancūzijos link. Dėvi tą patį dryžuotą kostiumą, tą patį katiliuką. Man sunku patikėti, kad tai atsitiktinis sutapimas. Čia jis tartum beveik nurodo tą prieš kone ketverius metus vykusią fotosesiją ir sako: „Sakiau jums, kad mums pavyks."

Churchillio savybės leido jam ginti tėvynę. Esminis Churchillio veiksnio aspektas yra ir tas, kad jis, labiau nei kas nors kitas, buvo laikomas savarankišku politiku – tokiu, kurio kintanti politinė tapatybė leido išsiveržti iš partinės politikos varžtų.

Viena iš priežasčių, kodėl jis sugebėjo patraukti ir dešiniuosius, ir kairiuosius, buvo ta, kad savo karjerą pradėjo kaip visuomenės reformatorius – politikas, tikrai galintis teigti padaręs darbo žmonėms daug gero.

VIENUOLIKTAS SKYRIUS

„PAŽANGIAUSIAS EPOCHOS POLITIKAS“

Mančesterio „Midland“ viešbučio nuotraukos Hitleriui padarė tokį įspūdį, kad jis nusprendė, jog tai bus tobula vieta nacių štabui Britanijoje, kai ši bus parklupdyta ir valdančiosios klasės arba sušaudytos, arba sukaustytos grandinėmis. Tai iš tikrųjų kuo puikiausia įstaiga: didžiulė rausva Eduardo laikų gotikos plytinė fantazija su 312 prašmatnių kambarių su voniomis, Michelino žvaigždutes pelniusiais restoranais, sveikatinimo salonais ir arbatos automatais. Kelis kartus pats buvau ten apsistojęs ir naudojęsis puikiu aptarnavimu į kambarius vėlai vakare. Sotūs angliški pusryčiai suteikia jėgų visai dienai.

Šis viešbutis taip pat buvo laikinas Winstono Churchillio adresas. Kaip tik čia jis apsistojo 1906 m., kai kovojo dėl Mančesterio Šiaurės Vakarų rinkimų apygardos, ir čia pasikabino skrybėlę. Matote, tais laikais nebuvo moralinio spaudimo Parlamento nariui turėti „namus“ savo apygardoje, ir net tada – o gal ypač tada – viešbutis „Midland“ buvo prabangos *ne plus ultra**. Jam buvo tik treji metai, statyba kainavo 1 milijoną svarų, jame buvo sava salė,

* aukščiausias lygis (*lot.*).

ir jis velniškai kontrastavo su kai kuriais Mančesterio rajonais, kuriems atstovauti siūlėsi trisdešimt vienų metų Churchillis.

Vieną šaltą žiemos vakarą jis išėjo pasivaikščioti lydimas savo ištikimo sekretoriaus Eddie Marsho. Jiedu atsidūrė landynių kvartale netoli „Midlando", ir Churchillis pratrūko štai tokiomis mintimis: „Įsivaizduok, kad gyventum šiose gatvėse, – tarė dairydamasis aplinkui, – niekada nematytum nieko gražaus, niekada nevalgytum nieko skanaus... niekada nepasakytum nieko protingo!"

Daug žmonių kreivai pažiūrėjo į šią pastabą. Esą ji rodo, kad į vargšus jis žiūri iš aukšto. Neva atsiskleidęs kaip žmogus, taip atitrūkęs nuo realaus pasaulio, kad negalįs įsivaizduoti, jog mažas pajamas gaunantys žmonės galėtų pasakyti ką nors verto, ir taip nenusimanąs apie jų gyvenimą, kad negalįs patikėti, jog jie turi ką nors verto valgyti.

Nežinome, ar tai tikslūs jo žodžiai, nors nepanašu, kad Marshas juos būtų prasimanęs; bet nėra abejonės, kad ši citata padėjo sukurti įspūdį, jog Churchillis visada buvo truputį reakcingas senosios gvardijos elitistas.

Juk šis žmogus tikėjo eugenika, buvo socialinio darvinizmo šalininkas, ne kartą pasisakęs už baudžiamąsias kolonijas valkatoms ir neveiksnių piliečių sterilizaciją. Jis tikrai kalbėjo, kad žmonija padalinta į dvi kokybiškai skirtingas „rases", – taip, kaip šiais laikais mums atrodo intelektualiai labai rizikinga, – ir užsieniečius apibūdindavo žodžiais, kurie tuo metu buvo įprasti, bet dabar yra tabu.

Laiške Clementine jis gyrėsi, kad vaikai dirba „kaip juodžiai" ruošdami Čartvelį jos atvykimui; ignoravo ketvirtojo dešimtmečio Kinijos ir Japonijos karą tardamas, kad jam „geltonų tautų ginčai neįdomūs".

Norėjo „išsprogdinti arba iššaudyti" airių „Sinn Fein", kurio atstovai dabar vaišinami banketuose Vindzoro pilyje. Sakė, kad bolševikai yra „beždžionės", o komunizmas – „baisi psichinės ir moralinės ligos forma". Kartą netgi tarė, kad „jeigu jau pripažinsim bolševikus, tai gal ir pederastiją legalizuokim", – šiandien tokia pastaba atrodo lyg apversta aukštyn kojom.

Šių laikų Britanijoje Churchilliui niekas neskirtų jokio posto, jeigu jis gerokai nenuleistų balso. Juk sakė, kad nuolaidžiauti Mahatmai Gandhi – dabar garbinamam kaip moderniosios Indijos tėvas – tai kaip „šerti tigrą kačių ėdalu" (tai ypač netinkama turint galvoje, kad Gandhi buvo prisiekęs vegetaras).

Ar įmanoma būti dar dešinesniam? Na, pabandykim: leiboristai teigė, kad 1910 m. būdamas vidaus reikalų ministru jis pasiuntė kariuomenę prieš Velso mieste Tonepandyje streikuojančius šachtininkus; o 1911 m. tikrai įgaliojo kariuomenę šaudyti į streikuojančius Liverpulio dokininkus. Per 1926-ųjų visuotinį streiką pasitelkė batalioną streiklaužių spaustuvininkų ir žurnalistų kurti valdiškam aktyvios propagandos leidiniui, pavadintam *The British Gazette*, pasiūlė laikinai uždaryti BBC ir pasakė, kad „pralieti truputį kraujo būtų nieko baisaus" ir kad transporto darbininkus norįs „sugriebti už gerklės". Šį „kartečės dūmelio" požiūrį pasmerkė leiboristai, profsąjungos ir jo partiečiai liberalai.

Visa tai sudėkime į krūvą ir paklauskime savęs: ar šis vyras panašus į drovų kairįjį liberalą? Uždrausti BBC? Šaudyti į streikuojančius dokininkus vien už tai, kad kėlė riaušes ir daužė daiktus? Kai kuriais aspektais Churchillis atrodo kaip vyriokas, padauginęs golfo klubo bare. O vis dėlto tai tas pats Churchillis, kuris sukūrė kai kuriuos pažangiausius pastarųjų 200 metų įstatymus. Kartu su Lloydu George'u jis nusipelno gerovės valstybės kūrėjo titulo.

Jo pasiekimai Antrajame pasauliniame kare tokie garsūs, kad beveik užtemdė visuomenės reformatoriaus veiklą, o ją dabar verta išblizginti ir išaukštinti. Churchilliui didelę įtaką padarė Lloydas George'as – iš tikrųjų šis advokatas velsietis buvo vienas iš nedaugelio žmonių, kurie jam buvo autoritetas, bet jis įdiegė paties sumanytas priemones, iškeltas savo pašėlusios energijos.

Pradėjo 1908 m. Amatų valdybos įstatymo projektu, sumanytu padėti mažai apmokamiems darbininkams, daugiausia moterims, dirbančioms „prakaitą varantį darbą". Jos siuvo drabužius Londono Ist Ende, Lidse ir Mančesteryje. Jų atlyginimus smukdė imigrantės, ypač iš Rytų Europos (*plus ça change**), o Amatų valdybos tam tikriems darbams turėjo nustatyti privalomą minimalią algą. Tokia koncepcija buvo svetima teorijoms klasikinių liberalų – Gladstone'o sekėjų, kurių dar ir tada buvo Vyriausybėje. Tačiau Churchillis ir Lloydas George'as buvo „naujieji liberalai" – radikalai.

Churchillis taip aiškino, kodėl ši priemonė reikalinga:

> Jeigu kokia nors Jos Didenybės valdinių klasė už savo didžiules pastangas gauna pragyventi neužtenkamą atlyginimą, tai yra nacionalinė blogybė. Vadinamuosiuose prakaitą sunkiančiuose amatuose nėra jokios organizacijos, jokių lygiaverčių derybų, gerą darbdavį apšauna blogas, o blogą – blogiausias; darbininką, kuriam ši pramonė yra pragyvenimo šaltinis, nuvertina darbininkas, kuriam šis amatas tėra antraeilis. [...] kur vyrauja tokios sąlygos, vyksta ne progresas, o progresuojanti degeneracija.

* Patarlės pradžia: kuo labiau keičiasi, tuo labiau lieka taip pat (*pranc.*).

Kai kurie iš tų argumentų už pragyvenimo algą pateikiami dar ir šiandien. Kovą su nedarbu (kuris tada siekė apie 8 proc., o bedarbiai beveik visai negaudavo pašalpų) sustiprino jo sumanytos pirmosios darbo biržos, ir 1910 m. pradžioje jiedu su Clementine aplankė jų jau septyniolika. Kitą kartą pamatę „Jobcentre Plus"* pagalvokite: jiems davė pradžią Winstonas Churchillis.

Jis pirmasis pasamdė Williamą Beveridge'ą, kuris vėliau ėmė kurti XX a. penktojo dešimtmečio gerovės valstybę; ir Beveridge'as įvertino, su kokia jėga Churchillis darbavosi toje ankstyvojoje reformų epochoje. Rašydamas apie pirmąsias darbo biržas Beveridge'as teigė, jog jos „įspūdingai iliustravo, kad ministro asmenybė per kelis kritinius mėnesius gali iš esmės pakeisti socialinių įstatymų leidybos eigą".

Be to, Churchillis buvo nedarbo draudimo pradininkas – bedarbių pašalpų pirmtakas. Tai buvo įmokų sistema: darbuotojas įmokėdavo 2,5 penso per savaitę, darbdavys – taip pat 2,5, o mokesčių mokėtojai – 3. Tai reiškė, kad jeigu netenki darbo arba susergi ir esi įnešęs savo indėlį, turi teisę gauti išmoką, kuri šiandieniniais pinigais sudarytų apie 20 svarų per savaitę – nedaug, bet šiokia tokia pradžia. „Draudimas vidurkių stebuklą sutelkia masėms gelbėti", – sakė jis.

Žinoma, ilgainiui paaiškėjo, kad šie vidurkiai – nekoks stebuklas. Dabar iš mokesčių mokėtojų bedarbių pašalpoms lupami dideli pinigai. Įmokų principas buvo daugmaž užmirštas, bet šiandieninė „darbo ieškančiojo pašalpa" yra tiesioginė Churchillio programos įpėdinė.

Visa tai kėlė kontroversiją, ir toriams niežėjo delnai, bet tai buvo niekis palyginti su 1909 ir 1910 m. Didžiuoju biudžeto

---

* Jungtinės Karalystės įdarbinimo ir socialinės rūpybos centrai.

karu. Davido Lloydo George'o Liaudies biudžetas buvo vienas lemtingiausių naujųjų laikų Britanijos istorijos įvykių. Tai buvo atviras bandymas perskirstyti turtą. Tai buvo puolimas prieš nelygybę, ir į jį neišvengiamai imta žiūrėti kaip į puolimą prieš didikus ir tą pačią žemvaldžių klasę, iš kurios kilo Churchillis. Lloydas George'as norėjo finansuoti įvairias liberalų socialinės apsaugos programas apkraudamas mokesčiais turtuolius ir visų pirma apmokestindamas žemę. Norėjo įvesti 20 proc. parduotos žemės vertės prieaugio mokestį.

Toriai buvo nusiteikę labai priešiškai, jų lordai grasino blokuoti biudžetą. Churchillis buvo abiem rankom už – jiedu su Lloydu George'u sudarę komandą išraižė šalį skersai išilgai, it koks vodevilio artistų duetas.

Matome, kad 1909 m. Churchillis apgailestauja dėl neteisingo žemės paskirstymo Britanijoje. Aišku, kad reikia žemės mokesčio, – sako jis. Neseniai lankėsi Vokietijoje (stebėti kariuomenės manevrų ir susitikti su kaizeriu). Jam krenta į akis, kad klasinė nelygybė Vokietijoje anaiptol ne tokia ryški kaip Britanijoje: jis pamato daugybę mažų ūkių, o ponų dvarai neaptverti sienomis. Akcentuoja kontrastą su Britanija: „Visas šis vaizdas kelia mintį, kad mūsų vargšai turi taikytis su didele negerove ir našta, nes dvarininkų parkai ir rūmai kone liečiasi vieni su kitais ir dusina kaimus bei pramonę."

Didžiuliai parkai, gniuždantys vargšų kaimus! Milžiniški rūmai! Ar nėra truputį įžūlu taip kalbėti Blenheimo atžalai? Daug žmonių manė, kad yra, ir kai Churchillis perspėjo, kad nelygybė atves prie klasių karo, karalius prispyrė savo asmeninį sekretorių parašyti protesto laišką laikraščiui *The Times*. Churchillis kovėsi toliau. Kai Lordų rūmai pabandė atmesti biudžetą, jis nukreipė ugnį į instituciją, kurioje buvo ne vienas jo giminaitis. 1910 m.

sausį biudžeto krizė buvo dar nepasibaigusi, ir jis apibūdino lordus kaip „feodalinės santvarkos liekaną, visai netekusią pradinės prasmės, seniai išsisėmusią jėgą, kuriai galutinai pribaigti dabar tereikia triuškinančio rinkėjų smūgio".

Jau daugiau kaip šimtas metų praėjo nuo tada, kai Churchillis pasmerkė šitą nešlovę – žmones, sėdinčius Parlamente paveldėjimo teise, – o Lordų rūmuose dar ir dabar tebėra paveldinčiųjų perų. Tai rodo, kad jis buvo arba baisiai radikalus, arba toli aplenkė savo laiką.

Galiausiai biudžetas buvo patvirtintas po intriguojančios konstitucinės priešpriešos. Karalius sutiko prikurti pakankamai perų liberalų, kad jie užgultų Lordų rūmų suolus ir balsais pranoktų torių reakcionierius, ir perai žemvaldžiai nusileido. Lloydas George'as ir Churchillis savo pasiekė. Britanija įžengė į turto perskirstymo šimtmetį.

Jis buvo ne mažesnis kairuolis – bent torių akyse, – kai tapo vidaus reikalų ministru. Sutrumpino kalėjimo bausmes, nors dauguma užimančių šį postą siekia jas pailginti. Sumažino kalinimo vienutėse praktiką. Britanijos kalėjimuose įdiegė politinių kalinių ir paprastų nusikaltėlių perskyrą – šis skirtumas iki šiol stovi skersai gerklę daugeliui dešiniųjų. Nors buvo griežtas ir bolševizmui, ir pederastijai, bet kai reikėdavo pritaikyti įstatymą, tapdavo gailestingumo įsikūnijimu. Churchillis visą gyvenimą rodė geranorišką abejingumą žmonių lytinei orientacijai (juk ir pats Eddie Marshas buvo gėjus, kaip Churchillis, be abejo, žinojo) ir bandydavo sumažinti nuosprendžius už tuo metu kriminalizuotus veiksmus. Kai jam pasakė, kad vienas vyras buvo nuteistas dešimčiai metų katorgos darbų už pederastiją, jis pareigūnams parašė: „Tas kalinys jau buvo gavęs du baisius septynerių metų nuosprendžius – vieną už žaliųjų citrinų sulčių vagystę,

kitą už obuolių vagystę. Neatmestina, kad nenatūraliais įpročiais jis užsikrėtė kalėjime." Šis raštas rodo jo prigimtinį polinkį atleisti ir – barbarišką Eduardo laikotarpio Anglijos teisingumo sistemą.

Kai toriai papriekaištavo, kad jis per švelniai žiūri į jaunus nusikaltėlius, jis net sulošė prieš Bullingdoną* nukreipta korta. Dešinysis toris lordas Wintertonas užsipuolė jį Bendruomenių Rūmuose, kad atsisako įkalinti kai kuriuos jaunus pažeidėjus, o Churchillis atsakė: „Aš norėjau atkreipti tautos dėmesį [...] į tokį blogį, kad 7 000 skurdesniųjų klasių vaikinų kasmet siunčiami į kalėjimą už pažeidimus, kuriuos, jeigu būtų padaręs kilnusis lordas studijuodamas koledže, dėl to nebūtų patyręs nė mažiausio nepatogumo." Galite įsivaizduoti, kaip įsiuto kai kurie parlamentarai, išgirdę, kad jų studijų laikų šampano pakurstytos išdaigos sugretintos su paprasčiausiu nusikalstamumu, ir tai leido sau vaikinas, net nestudijavęs universitete, juolab neturėjęs garbės būti išrinktas Bullingdono nariu. Žinoma, dauguma racionalių žmonių Churchilliui būtų visiškai pritarę.

O dėl jo reakcijos į streikus ir riaušes prieš Pirmąjį pasaulinį karą, tai jį baisiai apjuodino šiuolaikinė Leiboristų partija. 1978 m. premjeras leiboristas Jimas Callaghanas pasakė, kad Churchillio šeima puoselėja „vendetą" prieš Tonepandžio šachtininkus. Ir net 2010 m. viena Pietų Velso savivaldybė bandė neleisti jo vardu pavadinti vietinės karinės stovyklos, ir dar yra parlamentarų leiboristų, kurie tau visada pasakys, kad 1910 m. Churchillis brutaliai pasiuntė kariuomenę prieš beginklius darbo žmones. Visa tai yra paistalai.

---

* Neoficialus Oksfordo universiteto turtingų studentų klubas, ne kartą pasižymėjęs chuliganiškais išpuoliais.

Faktai aiškiai liudija, kad kariuomenė Tonepandyje elgėsi santūriai. Iš tikrųjų Churchillis netgi buvo puolamas torių, kad elgiasi per švelniai ir kariuomenę laiko rezerve. 1911 m. jis iš tikrųjų pasiuntė kariuomenę, kad pabandytų sutramdyti Liverpulyje siautėjančius dokininkus, ir kariai iš tikrųjų šaudė. Tačiau niokojama buvo smarkiai, padėtį reikėjo suvaldyti, o Churchillio asmeninės simpatijos buvo streikininkų pusėje, kaip ir Tonepandžio šachtininkų. „Jie labai skurdūs, varganai apmokami, o dabar beveik badauja“, – sakė jis. Apie Londone streikuojančius dokininkus karaliui paaiškino, kad jie „turėjo pagrįstų nuoskaudų, ir jų užsitikrintas didelis priedas prie algos turėtų skatinti sveikatą ir pasitenkinimą pernelyg išvargintos darbininkų klasės, apkrautos, kaip jau suvokiama, esminėmis mūsų civilizacijos funkcijomis“.

Ne kartą matome, kaip jis netenka kantrybės dėl darbdavių klasės ir palaiko profsąjungas. 1917 m. būdamas kariuomenės aprūpinimo ministru susidūrė su ginkluotės darbininkų streiku Klaido rajone ir pasikvietė juos į ministeriją arbatos su pyragaičiais. Sutvarkė reikalą numetęs jiems dvylika procentų. Kad apmalšintų kai kurias darbininkų nuoskaudas, pateikė kariuomenės aprūpinimo įstatymo projektą ir pareiškė, jog „joks darbininkas nebus baudžiamas už priklausymą profsąjungai arba dalyvavimą darbo ginče“.

O dėl 1926-ųjų visuotinio streiko, tai jis tikrai daug darbavosi, kad ši krizė baigtųsi, bet, tiesą sakant, ginčo detalių klausimu veikiau buvo taikinamajame sparne. Visą vasarą ir rudenį stengėsi įtikinti šachtų savininkus pripažinti, kad nuskurdusi darbo jėga verta minimalios algos, ir pareiškė, kad kapitalistai „užsispyrę“ ir „nesukalbami“. Ir vėl užsitraukė torių panieką, nes jiems atrodė, kad jis kėsinasi į vadybininkų teisę vadovauti.

Yra daug daugiau ką pasakyti. Norėdami pateisinti Churchillio įžengimą į didįjį kairiųjų įstatymų leidėjų panteoną, galėtumėme pridurti pensinio amžiaus sumažinimą nuo septyniasdešimties iki šešiasdešimt penkerių (mums ką tik teko atšaukti šį perdėtą dosnumą) arba pakartotinius raginimus nacionalizuoti geležinkelius, siūlymą įvesti papildomą mokestį karo meto spekuliantams ir tai, kaip Britanijos pramonei buvo įsiūlytas tas XX a. 8-ojo dešimtmečio komunistuojančių profsąjungų atstovų pomėgis – arbatos pertraukėlė.

Tai koks gi? Metas tikrajam Winstonui Churchilliui žengti žingsnį ir parodyti savo tikrąjį veidą. Ar šis politikas rausvas, ar mėlynas? Gilberto ir Sullivano kūryboje yra tokios eilės: „Kiekvienas vaikinas, kaip ir mergina, / Gyvi atėję šian pasaulin, / Yra arba truputį liberalai, / Arba truputį konservatoriai."

Fabininkai Sidney ir Beatrice Webbai jį aukštino kaip pažangiausią savo meto politiką. Beveik tuo pat metu jo bendrapartietis Parlamento narys liberalas Charlesas Mastermanas paskelbė jį esant „pirmykštį ir nesikeičiantį torį". Juk vienas iš šių dviejų požiūrių turi būti klaidingas?

Žinoma, buvo ir yra daug žmonių, kurie šią paslaptį paaiškina paprastai: jis žiūrėjo, kur vėjas pučia, ir skirtingais laikotarpiais prikalbėjo tiek skirtingų dalykų, kad, tariant Beaverbrooko žodžiais, galiausiai visais klausimais laikėsi visų požiūrių. Arba, kaip pasakė Asquithas, „Winstonas neturėjo įsitikinimų".

Nesu tikras, kad galiu svariai vertinti kritiką, reikštą nevykėlio avino Asquitho – žmogaus, kuris nuolat mulkino Churchillį, o per Vyriausybės posėdžius rašydavo apgailėtinus meilės laiškus Venetiai Stanley ir neretai būdavo toks girtas, kad vadovauti užleisdavo Churchilliui. Churchillio politinė veikla apėmė didelį Britanijos istorijos tarpsnį. Jis beveik nuolatos turėjo aukštus

postus nuo 1905 iki 1922 m. – tokia septyniolikos metų atkarpa lengvai nustelbia daugelio šiuolaikinių politikų karjerą; o juk tai tebuvo jo pirmasis laikotarpis – dar jam netapus finansų ministru ir juolab premjeru. Žinoma, kartais jis pasakydavo tokių dalykų, kurie keistai derėjo su jo pasisakymu reaguojant į kitą problemą kitoje epochoje. Tačiau tie, kurie kaltina jį politiniu nenuoseklumu, neįvertina jo politinės minties gilumo ir subtilumo. Aš laikausi požiūrio, kad Churchillis turėjo labai aiškią politinę tapatybę ir nekintančią principų sistemą.

Buvo kartu reakcionierius ir liberalas todėl, kad iš esmės buvo avantiūristinis Viktorijos laikų vigas. Tikėjo Britanijos didybe, imperija ir būtinybe daugmaž išlaikyti įsigalėjusią šalies sanklodą, kurioje pats užaugo. Taip pat tikėjo mokslu bei technikos pažanga ir tuo, jog valdžia turi įsikišti, kad pagerintų žmonių padėtį.

Svarbiausia, jis tikėjo, kad esama šių dviejų tikslų jungties – skatinti ir išlaikyti Britaniją bei imperiją ir skatinti ir išlaikyti liaudies gerovę – ir kad antrasis padės puoselėti pirmąjį. Tokia buvo jo liberalaus konservatizmo esmė.

Pagalvokite, kokį žmonių gyvenimą jis galėjo pamatyti išėjęs pasivaikščioti tą žiemos vakarą Mančesteryje. 1902 m. perskaitė, ką Seebohmas Rowntree rašė apie vargšų gyvenimą Jorke, ir jam „plaukai stojosi piestu". 1906 m. demografinio sprogimo sąlygomis Mančesterio lūšnose skurdas galėjo būti tik dar baisesnis.

Jiedu su Marshu matė namus be vandentiekio, be kanalizacijos, šeimas, gyvenančias po dešimt žmonių kambaryje. Kūdikis čia turėdavo ne daugiau kaip vieną iš keturių šansų išgyventi iki savo pirmojo gimtadienio. Šiose lūšnose Churchillis matė žmones, kurie buvo ne tik palyginti skurdūs – ištveriantys skurdą, kaip mes jį suprantame, – bet ir absoliučiai skurdūs: gniuždomai, slegiamai, beviltiškai skurdūs ta prasme, kad neturėjo kai kurių

rūšių dalykų, be kurių dauguma šiandieninių vargšų savęs neįsivaizduoja.

Seebohmas Rowntree labai griežtai nustatė, ką galima vadinti skurdžiumi. Pasak jo, skurdžiams galì būti priskirtas tik tada, jeigu visai negali sau leisti važiuoti ir, norėdamas aplankyti gimines kaime, turi eiti pėsčias. Esi skurdžius, jeigu neišgali nusipirkti pašto ženklų laiškams, neišgali pirkti jokio tabako arba alkoholio, neturi pinigų nupirkti vaikams lėlių, stiklo rutuliukų arba saldainių ir neturi už ką nusipirkti drabužių, išskyrus pačius būtiniausius. Kad būtum priskirtas skurdžiams, turi negalėti praleisti nė vienos darbo dienos. Tokie buvo miestų skurdžiai, kai Churchillis pradėjo savo politinę karjerą, – gyvenantys tokioje nešvaroje ir nedalioje, kokia šiandien neįsivaizduojama. Jie sudarė visus 25 procentus gyventojų.

Tada pasisakęs apie jų gyvenimą, jis faktiškai išreiškė, kaip yra sukrėstas matydamas tokią milžinišką prarają tarp jų gyvenimo ir savo, ir bandė, kiek tai įmanoma, įsivaizduoti save jų apgailėtiname kailyje.

Jis turėjo visokių priežasčių jais rūpintis ir norėti padėti. Vienos priežastys buvo savanaudiškos, kitos ne tokios aiškios. Nagrinėjant bet kokio politiko motyvus gražu ir mįslinga būna spręsti, kur yra idealizmas, o kur egoizmas; ir dažnai belieka padaryt išvadą, kad vyrauja abiejų dalykų mišinys.

Jis norėjo ką nors padaryti, kad pagerėtų vargšų padėtis, nes, kaip sakiau, tikėjo Britanija ir imperija. Matė, kad Vokietijoje *paritätisch* sistema – darbdavių ir darbininkų bendradarbiavimas – duoda rezultatų, ir, kaip visi Britanijos valdančiosios klasės atstovai, matė augančią Vokietijos pramonės jėgą. Matė, jog Britanijos ekonomikai reikės darbo jėgos, kuri būtų sveika ir motyvuota, kad šalis, kaip visuma, galėtų konkuruoti.

Jis kariavo Būrų kare ir žinojo, kad 1899 m. naujokus priimantys karininkai apstulbo pamatę, jog 50 proc. darbininkų klasės savanorių tiesiog netinkami kariuomenei – dėl vaikystėje persirgtų ligų arba nepakankamos mitybos. Churchillis norėjo, kad kariuomenė būtų fiziškai pajėgi išsaugoti imperiją.

Negana to, jis norėjo pagerinti vargšų padėtį iš politinio apdairumo, nes suprato – jeigu skurstantys žmonės ir toliau bus taip žeminami, jie nebesitaikstys. XX a. pradžia buvo nerimą keliančio politinio nestabilumo laikotarpis. Buvo daug streikų, nemažai jų smurtingi, su nesiliaujančia darbo žmonių ir policijos priešpriešа.

Leninas teigė, kad 1910–1914 m. Anglijoje tvyrojo revoliucijos dvasia. Leninas buvo teisus, o Churchillis buvo visiška revoliucionieriaus priešingybė. Jis žinojo, kokia netvirta mažumos, kuriai pats priklauso, padėtis. „Tai buvo mažumos pasaulis, – tegė jis apie visuomenę, kurioje užaugo, – ir ta mažuma buvo labai maža.“ Arba, kaip būtų galėjęs pasakyti, socialinio konflikto sferoje niekada tiek daug nepriklausė tokiai menkai mažumai.

Jis buvo radikalus kaip tik dėl to, kad buvo konservatyvus. Žinojo tai, ką žinojo ir visi nuovokūs toriai: vienintelis būdas išlaikyti esamą padėtį yra užtikrinti, kad ji keisis, arba, kaip sakė, Burke'as, valstybė, neturinti tam tikros kaitos priemonių, neturi padėties išsaugojimo priemonių. Jis tai suvokė. Suprato, kad vienintelis kelias į sėkmę ir efektyvų reakcingumą yra tapti nemažu liberalu. Charlesas Mastermanas rašė: „Jis norėjo, kad Britanijoje įsigalėtų padėtis, kurioje geranoriška aukštesnioji klasė teikia malones teisingai mąstančiai ir dėkingai darbininkų klasei.“ Beje, ir šiandien tokia tebėra nedeklaruota ne vieno geraširdžio metropolio liberalo pozicija.

Yra ir dar viena, paskutinė, priežastis, kodėl Churchillis pasisakė už socialines reformas. Jis tai darė ne tik todėl, kad tai atitiko

ekonomikos, kariuomenės bei imperijos interesus ir, žinoma, pačių vargšų interesus. Jis tai darė todėl, kad tai atitiko Winstono Leonardo Spencerio-Churchillio interesus. Matome, kad jis nuo pat politinės karjeros pradžios atlieka „trianguliaciją" – formuoja centristinę poziciją, leidžiančią pretenduoti į kuo platesnę paramą. 1902 m. jis rašė, kad atsakymas į šalies politines problemas yra didelė centro partija, „išsivadavusi ir nuo torizmo atgrasaus savnaudiškumo bei beširdiškumo vienoje pusėje, ir nuo radikalių masių aklų troškimų kitoje pusėje". Kita proga sakė, kad svarbiausia būti „principingu konservatoriumi, bet ir užjaučiančiu liberalu".

Iš dalies tokia buvo jo pasaulėžiūra, o iš dalies savęs pozicionavimas. Jis matė, kaip pats galėtų įkūnyti tokią koaliciją, kaip galėtų būti plačiai prasižergęs milžinas, kojomis įsirėmęs abiejose uosto vartų pusėse. Apie tokį vaidmenį svajojo nuo pat pradžių. Antrasis pasaulinis karas jam davė ženklą.

Neteisinga sakyti, kad Churchillis žiūrėdavo, kur vėjas papučia. Tiesą sakant, jis buvo nuoseklesnis negu pati Torių partija. 1904 m. savo garsiame neišsiųstame laiške Hugh Ceciliui jis daugiausia kaip tik todėl rašė nekenčiąs Torių partijos, jos žmonių ir metodų, kad ji nusprendė atsisakyti laisvos prekybos principo, kuris tada buvo laikomas būtinu aprūpinti pigiu maistu miestų vargšus. Toriai metė jo tėvo Randolpho „Torių demokratijos" koncepciją, kuri, jeigu ką nors reiškė, tai užmojį suburti piniginguųjų klasių ir darbo žmonių koaliciją.

Jis buvo laisvos prekybos šalininkas daugmaž be nukrypimų (išskyrus susvyravimą 1931 m. ir kelis nereikšmingus protekcionistinius gestus, kaip antai muitą importiniams amerikiečių filmams) ir sugrįžo į Torių partiją tik tada, kai patys toriai sugrįžo prie laisvos prekybos. Jis buvo ne tik laisvos prekybos šalininkas, bet ir kapitalistas. Štai 1924 m. deklaravo: „Esama kapitalistinė

sistema yra civilizacijos pagrindas ir vienintelė priemonė, kuria šiais laikais gyventojus galima aprūpinti būtiniausiais reikmenimis." Ne kartą pasisakė prieš beprasmišką turtingųjų persekiojimą. Tačiau tikėjo kapitalizmu žmogišku veidu ir gailiaširdžiu konservatizmu.

Jau karjeros pradžioje jis reiškiasi kaip žmogus, pasiryžęs sušvelninti kančias, kurias gali atnešti laisvoji rinka ir kapitalizmas. Taip, buvo griežtas riaušininkų ir streikininkų priešininkas, bet taip pat žymus taikytojas, savo žavesiu ir įsigilinimu į detales siekiantis susitarimo.

XX a. 6-ame dešimtmetyje toks lankstumas turbūt darėsi mažiau pageidautinas. Šalis buvo turtingesnė negu tada, kai Churchillis pradėjo politinę veiklą; atotrūkis tarp turtingųjų ir vargšų smarkiai sumažėjęs. Kartais aiškinama, kad Churchillis per antrą premjero kadenciją aplaidžiai žiūrėjo į profsąjungų įsigalėjimą ir taip prisidėjo prie septintojo ir aštuntojo dešimtmečių sąstingio.

Bet, mintimis atsigręžę į šalies būklę prieš Pirmąjį pasaulinį karą, matome, kad tuo metu nuojauta jo neapgavo. Žiūrėkite, kokia sumaištis Europoje kilo trečiajame ir ketvirtajame dešimtmečiuose: kraugeriška komunistinė revoliucija Rusijoje ir kiti komunistų sukilimai Rytų Europoje, o paskui visame žemyne it grybai dygsta diktatoriai fašistai.

Beveik nebuvo šalies, nepatyrusios kokios nors didelės pervartos ar konstitucijos išniekinimo. Italija turėjo Mussolinį, Portugalija – Salazarą, Lenkija – Piłsudskį, Austrija – Dollfussą, Kroatija – kokį nors bjaurybę ustašį, Vokietija – Hitlerį, o Britanija – seną gerą tėvišką Stanley Baldwiną, provincijos bankelio direktoriaus išvaizdos.

Patirti žemyno valstybių dalios Britanijai neleido įvairūs veiksniai. Šalis beveik tūkstantį metų buvo nepatyrusi invazijos.

Jos institucijos turėjo gilesnes šaknis. Parlamentinė demokratija gyvavo ilgiau. Anglai išrado kriketą ir t. t. Bet į visą šį mišinį tikrai reikia pridėti jaunojo Winstono Churchillio ir jo draugo Lloydo George'o išmintį bei įžvalgumą, nes jie suprato, kad jau pats metas nuraminti nepasitenkinimą, sušvelninti bedalių pyktį, pasistengti užkirsti kelią maištui suteikiant pirmą valstybės finansuojamą atsaką į akivaizdžiai matomą socialinę neteisybę.

Šia prasme galima argumentuoti, kad jis padėjo išgelbėti Britaniją nuo fašizmo ne vieną kartą, o dukart. Tas pasivaikščiojimas po Mančesterio lūšnyną 1906-aisiais buvo svarbus. Nueikite ten šiandien ir pamatysite elegantiškus bariukus ir madingai apsirengusius jaunus žmones – iš išvaizdos panašu, kad susijusius su sparčiai augančiu miesto technologijų sektoriumi. Paklauskite jų, kokia politika tiki, ir manau, kad tai bus koks nors kapitalizmo žmogišku veidu variantas.

Churchillis ėmėsi šios strategijos ne tik todėl, kad ji buvo tinkama imperijai, ekonomikai arba jam pačiam kaip politikui, bet ir todėl, kad tikrai buvo gailiaširdis. Niekada nebuvo žiaurus, kad ir ką bylotų leiboristų mitas.

Bet yra dar vienas šio žmogaus psichikos aspektas, kurį dabar reikia išsiaiškinti, ir šis klausimas smelkiasi į iki šiol teberusenančių diskusijų apie Churchillį pačią šerdį. Turime būti visiškai tikri, kad ruošdamasis vadovauti šaliai 1940-aisiais jis rėmėsi tyrais motyvais.

Noriu pasakyti, kad mums reikia žinoti, kaip jis jautė ir ką galvojo apie tą pirmapradį veiksmą, kuriame galbūt gimė mūsų padermė, nors tai atrodo labai svetima daugumai išlepintos mano kartos žmonių. Kai kas (galbūt jų nemažai) sako, kad esminė Churchillio veiksnio dalis yra tiesiog jo noras kariauti.

DVYLIKTAS SKYRIUS

ŽUDYNĖS ŠLOVĖS NEATNEŠ

Karas yra visa ko tėvas, – sakė Herakleitas. Karas tikrai pagimdė Churchillį didvyrį. Bet ar pats Churchillis buvo karų tėvas? Ir ar jis buvo taip pašėlusiai ir džiugiai vaisingas, kaip kai kas teigia?

Sugrįžkime prie karo, turėjusio užbaigti visus karus, pabaigos. Buvo 1918 m. rugpjūčio 9 diena, ir nors tuo metu tai dar niekam nebuvo visai aišku, gėdingiausias istorijoje aprašytas karas artėjo prie paskutinių žudymo konvulsijų. Pasitelkusios 600 tankų, Britanijos ekspedicinės pajėgos pasiekė įspūdingų laimėjimų prie Amjeno – nušlavė spygliuotą vielą ir, maldamos purvą bei išdarkytus lavonus, per vieną dieną įveikė – tik paklausykit – ištisus trylika kilometrų. Tūkstančiai vokiečių buvo nukauti, tūkstančiai paimti į nelaisvę.

Kaip dažnai būdavo tuo metu, Churchillį randame Prancūzijoje, apsistojusį Veršoko pilyje [*Château Verchocq*]. Tariamai dėl to, kad galėtų iš arti stebėti, kaip paskirstoma amunicija – tai buvo jo, kaip kariuomenės aprūpinimo ministro, darbas. Bet galima įtarti, kad iš tikrųjų jis nesitvėrė būdamas toli nuo veiksmų centro. Važiuodamas į Ketvirtosios armijos štabą prasilenkė su kokiais penkiais tūkstančiais vokiečių belaisvių – nuo sukrėtimo

sustingę žvilgsniai, nuleistos galvos, nuo sprogimų pajuodusi oda. Pravažiuodamas Churchillis susivokė – „negalėjau nepajausti gailesčio jiems, šitaip nelaimingai suvargusiems, kelias mylias žygiavusiems per mūšio lauką be maisto ir poilsio, o prieš tai ištvėrusiems kautynių siaubus“.

Tai atrodo lyg ir keistoka. Britų laimėjimai buvo dideli, bet 1918 m. rugpjūtį jis neturėjo pagrindo manyti, kad jie galėtų būti lemiami. Karo perspektyvą jis vertino niūriai, anksčiau prognozavo, kad geriausiu atveju jis baigsis 1919 m. Vokiečiai vis dar buvo pajėgūs sukelti sumaištį britų gretose. Iš tikrųjų jie tai darė iki paskutinio švilpuko.

Todėl nugalėtų ir suimtų priešo karių vaizdas turėjo kelti jam džiugesį, niršų malonumą, kad galiausiai fricams tenka bėgti. Vietoj to – atjauta dėl jų vargų. Darėsi vis aiškiau, kad tai nėra apgaulinga viltis. Vokietija iš tikrųjų buvo pralaiminti, beveik nebeturėjo šansų, ir Churchillis pasirodė esąs kitoks nei daugelis menkesnių politikų.

Jis buvo šviesiai nekerštingas. Kai kiti buvo priekabūs, jis buvo kilniaširdis, kai kiti siūlė atpildą, jis buvo taikingas. 1918 m. lapkritį, vienuolikto mėnesio vienuoliktą dieną vokiečiai pasirašė paliaubas. Šalį buvo apėmęs chaosas. Kaizeris pabėgo, siautėjo gripas, miestus paralyžiuodavo komunistų sukilimai, ir – iš dalies dėl to, kad britai blokavo Vokietijos uostus – virš daugybės žmonių pakibo bado grėsmė.

Vieną lapkričio vakarą Churchillis vakarieniavo Londone su bičiuliais – vyriausiuoju teisėju F. E. Smithu ir ministru pirmininku Lloydu George'u. Jiems buvo pranešta apie badą Vokietijoje. Lloydas George'as norėjo leisti buvusiems priešams kentėti, o Churchillis pasakė, kad reikia tuoj pat nusiųsti dvylika laivų, pilnų maisto.

Lloydas George'as sakė, kad kaizerį reikia sušaudyti. Churchillis sakė – ne. Po keturių mėnesių, 1919-ais, Vokietijos padėtis buvo pablogėjusi, ir matome, kad Churchillis Parlamente skundžiasi, jog bjauru naudoti badą kaip ginklą prieš moteris, vaikus ir senus žmones. Jis norėjo, kad blokada būtų kuo greičiau atšaukta ir su Vokietija susitarta dėl taikos.

Galų gale dėl sąlygų buvo susitarta Versalyje – reikalaujant iš Vokietijos neįmanomai didelių reparacijų. Churchillis nepritarė Lloydui George'ui ir JAV prezidentui Woodrow Wilsonui, nes matė, kad čia glūdi esminė kvailystė. Sąlygos per griežtos. „Versalio sutarties ekonominiai punktai buvo tokie piktybiški ir paiki, kad tapo akivaizdžiai bergždi", – rašė jis vėliau. Tai buvo ne tik įžvalgu – tai šį tą byloja apie charakterį ir nuojautą.

Savo Antrojo pasaulinio karo istorijos pratarmėje Churchillis pateikia garsiąją maksimą, kad valstybė turi demonstruoti „kariaudama – ryžtą, pralaimėdama – nepaklusnumą, laimėdama – didžiadvasiškumą, taikiai gyvendama – gerą valią". Tai ne kokia veidmainystė. Toks jis buvo iš tiesų. Vienas didžiausių prieš Churchillį nukreiptų šmeižtų buvo tas, kad jis buvo pernelyg karingas, agresyvus, *va t'en guerre**, esą jis, vos tik užuodęs, kad gali rastis galimybė pasipešti, tiesiog kone urgzdavo ir šnarpšdavo, ir trypdavo kojomis, ir vartydavo akis – kaip karštakošis žirgas.

Visai lengva suprasti, kodėl metamas toks kaltinimas. Prisimerkite ir įsižiūrėkite į tikrai didelius XX a. pirmos pusės, – galima sakyti, Churchillio epochos, – įvykius. Joje dominuoja Pirmasis ir Antrasis pasauliniai karai – du gėdingiausi ir destruktyviausi konfliktai žmonijos istorijoje. Per Pirmąjį karą visame pasaulyje žuvo 37 milijonai žmonių, iš jų apie milijoną

* vaidingas (*pranc.*).

britų. Visa karta talentingų jaunų vyrų buvo likviduota Flandrijos laukuose – daugelis jų sutrinti į dulkes arba palikti milžiniškuose bevardžiuose kaulų kapuose, kaip antai Verdene.

Antrasis pasaulinis karas nusinešė dar daugiau – 60 milijonų žuvusių, pusę milijono britų. Britanija buvo daužoma fiziškai ir emociškai. Valstybė prarado ketvirtį savo turto. Matydamas šių katastrofų mastą, turi paklausti savęs: kas tuo metu buvo prie vairo. Kad ir primiršome tuos laikus, Churchillis buvo svarbi figūra reguliuojant ne tą vieną konfliktą, bet abu. Iš tikrųjų toldami nuo mūsų laike jie vis labiau atrodo kaip vienas įvykis – kariauta tose pačiose žemėse, taip pat pasiskirsčius, dėl to paties pobūdžio priežasčių ir bent vienu milžinišku atveju su ta pačia asmenybe viršūnėse. Per tuos vienuolika žudynių metų jis buvo valstybės politiką ir karybą formuojantis intelektas – valstybės, kuri šimtmetį pradėjo būdama planetos didžiausia karinė galybė, o Antrąjį pasaulinį karą baigė žiauriai sumenkusi kone viskuo, išskyrus ministro pirmininko reputaciją. Kaip tik jis paruošė laivyną Pirmajam pasauliniam karui, jis sumanė ir iškėlė Britanijos vienintelį originalų strateginį indėlį (šis baigėsi dar viena katastrofa). Antrajame pasauliniame kare jis asmeniškai vadovavo veiksmams tokiu būdu, kuris dabar mums atrodo pamišėliškas.

Jis buvo karo vadas, ir iš to kyla prielaida, kad taip pat buvo karo kurstytojas, – taip mėgavęsis karu, kad išprovokavęs konfliktą, kuris jį išgarsino. Šitaip įtarė toji torio žmona, kuri rašė, kad jis esąs dar vienas Göringas, pritvinkęs kraujo troškimo. To bijantis vienas parlamentaras konservatorius 1934 m. rašė, kad tai nepaprasta asmenybė – „žmogus, turintis tokią galią, kad kelia aiškią grėsmę galimybei taikiai išspręsti daugelį problemų, su kuriomis susiduria mūsų šalis“.

Šiandien jį vaizduojamės kaip moralinės tvirtybės įsikūnijimą – žmogų, turėjusį drąsos mesti iššūkį tironijai ir vis dėlto išlikusį geraširdišką, humanišką, demokratišką, sveikai įraudusį, iš pašaknų teigiamą ir tipiškai angliškai nuosaikų. Bendrais bruožais tai tiesa, bet artėjant karui daugeliui žmonių jis skleidė tamsią charizmą, šėtonišką optimizmą dėl smurto galimybių, ir netgi dabar kai kas tiki, kad po šiuo giedru įvaizdžiu slypi ne viena Darto Veiderio savybė, o gal net imperatorius Palpatinas.

Ne taip seniai *New York Times* bestselerių sąraše figūravo keistas Pato Buchanano paskvilis, kuriame jis apkaltino Churchillį „geidus karo“ 1914 m. ir argumentavo – jeigu čia toks žodis tinka, – kad 1939 m. Britanijai derėjo paprasčiausiai likti nuošaly ir žiūrėti, kaip naciai pavergia likusią Europą. Buchananas teigė, kad Churchillis buvo didesnis militaristas negu kaizeris arba bet kuris išmuštruotas prūsų junkeris, ir pridūrė (turbūt teisingai), kad iki 1914 m. „Churchillis buvo matęs daugiau karo negu bet kuris Vokietijos kareivis“.

Arba štai dar vieno paleokonservatoriaus, sero Peregrine'o Worsthorne'o, buvusio *Sunday Telegraph* redaktoriaus, požiūris – jis neseniai rašė: „Retai koks valstybininkas taip sėkmingai šlovino karą ir taip nepadoriai troško sukelti karą kaip Winstonas Churchillis. Visi jo raštai demonstruoja meilę karui, aukština jo didingumą ir menkina siaubus.“ Seras Peregrine'as nusipelno pagarbos, jis ir pats kariavo Antrajame pasauliniame kare. Deja, manau, kad jo požiūris tiesiog neatitinka tikrovės arba neaprėpia Churchillio charakterio sudėtingumo.

Pripažinkime: karas jį įaudrindavo. Jis iš prigimties emocingai ir romantiškai reaguodavo į tokio įvykio dramatiškumą ir mastą. Kai seras Edwardas Greyus 1914 m. rugpjūčio 3 d., Pirmojo pasaulinio karo išvakarėse, visoje Europoje gęstant

šviesoms*, Bendruomenių Rūmuose sakė kalbą, Churchillis apsiverkė. Premjeras Asquithas pastebėjo jo nuotaiką ir nelabai pritarė. „Winstonas jau nusidažė karo spalvomis ir trokšta jūrų mūšio [...]. Visa tai man kelia liūdesį.“ Asquitho žmona Margot į tai pažiūrėjo kiek atlaidžiau: „Winstonas trokšta būti apkasuose – svajoja apie karą, pakylėtas, žvalus, net laimingas. Jis apsigimęs karys.“ Churchillis net prasitarė Margot, kad karas jam „saldus“, ir tuoj pat paprašė niekam to nesakyti; taip pat, sakoma, teigęs, kad už taiką tai jau tikrai nėra ko melstis. Daugelis kitų pastebėjo jo energiją, gyvumą ir ryžtingai blizgančias akis.

Neabejotina, kad Churchillis mėgo karą šia akivaizdžia prasme, žinojo, jog be karo nebus šlovės – jokių tikrų galimybių sekti Napoleonu, Nelsonu arba jo paties protėviu Marlborough. Žinojo, kaip karas ir jo pavojai pakylėja vyrus ir kasdieniniams žygiams suteikia aureolę. Kaip tik todėl jaunystėje stačia galva puldavo į mūšį – akies krašteliu stebėdamas, ką apie tai parašys laikraščiai. Karas jam iš liaukų švirkšdavo adrenaliną, ir, suprantama, kaudamasis, užvirus kraujui, norėdavo smogti priešui kuo skaudžiau. Harou mokykloje fechtavimo teisėjai pastebėjo jo energingus dūrius. Churchillis manė, ir teisingai, kad jeigu įsitraukei į kovą, turi parodyti priešui, jog jis pralaimi, ir tai įkalti visomis turimomis priemonėmis. Dėl smurto naudojimo buvo negailestingas.

Neseniai girdėjome principingas tarptautines diskusijas apie cheminio ginklo panaudojimą šiandieninėje Sirijoje – tokiais dalykais visi teisingai bjaurisi. Vykstant šiai diskusijai vargu ar kas bandė paminėti mūsų nacionalinio didvyrio vaidmenį – jis

* Greyaus, tuometinio užsienio reikalų ministro, kita proga karo pradžioje pasakyta frazė: „Visoje Europoje gęsta šviesos, savo gyvenime mes jų nebepamatysime.“

skatino naudoti dujas Pirmajame pasauliniame kare. Jis norėjo nuodyti turkus Gelibolu, ir vienas didžiausių jo, kaip kariuomenės aprūpinimo ministro, darbų buvo tai, jog 1918 m. per vieną mėnesį pasirūpino, kad trečdalyje britų pabūklų iššautų sviedinių būtų iprito. Iš tikrųjų jis taip užsimetė to iprito, kad generolams tiesiog teko tramdyti, kad nepanaudotų jo ir Antrajame pasauliniame kare.

Churchillis ne tik nusiuntė tūkstančius į mirtį Gelibolu („Tavo tėvas nužudė mano tėvą Dardaneluose“, – vienas Itono moksleivis tarė jo sūnui Randolphui, atvykusiam į tą mokyklą). 1940 m. jis įsakė sunaikinti Prancūzijos laivyną, beatodairiškai bombardavo Vokietiją – priimdavo tokius sprendimus, kokie šių laikų politikui būtų neįsivaizduojami, ir tai darė su azartu bei pasitikėjimu savimi. O juk vis dėlto akivaizdu, kad yra didžiulis skirtumas tarp tų, kurie aršiai kaunasi užpulti, ir kurie tokie karingi, kad patys tampa konflikto priežastimi. Yra skirtumas tarp agresijos ir pasipriešinimo ar bent tarp puolimo ir kontrpuolimo.

Žinoma, jis norėjo nusiskinti laurų vėlyvosios Viktorijos epochos imperiniuose karuose. Tai nereiškia, kad pritarė darbams, prie kurių prisidėjo. Prisiminkime, kaip pasibjaurėjo Kitchenerio elgesiu su Mahdžio kapu arba kaip sudirbo „nusikalstamą ir bailų“ karą Šiaurės vakarų pasienio provincijoje. Jis niekino neišprovokuotą imperialistinę agresiją ir karingą šovinizmą. Netikėjo kariavimu vien dėl kolonijinės ekspansijos. Šias liberalias pažiūras atsinešė iš Viktorijos laikų mūšio lauko į Eduardo laikotarpio Vyriausybę.

1906 m. vasarį, dirbdamas departamento vadovu Kolonijų ministerijoje, vieną rytą buvo sutrukdytas. Pas jį atėjo lankytoja. Eddie Marshas bandė ja atsikratyti, bet ji nieko nenorėjo girdėti. Tai buvo aukšta, gana išvaizdi moteris, tokia Flora Lu-

gard, – tartum Britanijos imperijos Boudika*. Anksčiau dirbo *The Times* Kolonijų skyriaus redaktore ir sugalvojo pavadinimą „Nigerija“, taip tapdama didžiulės šalies krikštytoja, ir, sakoma, buvo kieta kaip titnagas. Neseniai buvo ištekėjusi už pasižymėjusio čiabuvių skerdiko, tokio Fredericko Lugardo, ir jos misija buvo paaiškinti tam „vaikinui“ (taip ji pavadino Churchillį), kaipgi po velniais reikia tvarkytis su Vakarų Afrika. Ji sumanė, kad reikia atiduoti ją kaip satrapiją jai su vyru, idant jie galėtų ten tvarkytis kaip patinka: kartais iš Londono, kartais vietoje, bet visada gausiai naudodami geriausią ir geriausiai paruoštą modernią ginkluotę.

Ji patyrė, kad „vaikinas“ puikiai žino, kas ji tokia, ir žino viską apie jos vyrą. Jis jau buvo įsidėmėjęs, kaip ūsuotasis seras Frederickas elgėsi – degino šiaudines trobeles, tūkstančius bejėgių afrikiečių nužudė sviediniais ir kulkomis. Churchillis jau buvo rašęs, kad „nuolatinis kraujo liejimas yra absurdiškas ir kelia nerimą“. „Tikėtina, kad žmonės, nesusipažinę su imperine terminija, visą tą reikalą kreivai pavaizduos kaip čiabuvių žudymą ir jų žemių grobimą“, – teigė jis. Pasakė Florai Lugard – gana mandagiai, – kad nepritaria jos metodams. Taip įsižiebė idėjinė nesantaika. Jis sužlugdė Lugardų planą tapti „tvankios Rusijos“ Vakarų Afrikoje caru ir cariene. Lugardas buvo išgrūstas į Honkongą. Flora Lugard visiems, kas tik klausėsi, pasipiktinusi aiškino, kad Churchillis klysta, kad galia kyla iš ginklo vamzdžio ir tai esąs vienintelis būdas valdyti tokioms vietoms kaip Afrika.

Churchillis sakė, kad nėra prasmės laikytis didelių Nigerijos plotų ir jis visai pritartų pasitraukimui. Jis, žinoma, tikėjo im-

---

* *Boudica, Boadicea* – I a. britų genties karalienė, vadovavusi sukilimui prieš kraštą užėmusius romėnus.

perija ir aneksavo gabaliuką Kenijos ten būdamas 1907 m. Tačiau tai padarė pieštuku, o ne Maximo kulkosvaidžiu. Nepritarė agresyviems užkariavimams, ir tokių tikslų Britanijai negalima prikišti nei 1914, nei 1939 metais.

Jis tikrai skatino karinio laivyno plėtrą prieš Didįjį karą, ir labai gerai. Bet į politiką ėjo ne kaip militaristas. 1901 m. jo pirmoji kalba Parlamente sukėlė nemažai torių burbėjimo, nes atrodė keistai palaikanti būrus. „Jeigu būčiau būras, kariaujantis mūšio lauke, – sakė jis, – ir jeigu būčiau būras, tikiuosi, turėčiau kariauti [...].“ Žiūrėk tu man, – kalbėjo torių parlamentarai vartydami akis. Jis norėtų kariauti prieš mus, ką?

Nuo pat pradžių jis kreivai žiūrėjo į perdėtas karines išlaidas, kaip ir anksčiau jo tėvas, o 1908 m. jau agitavo prieš lėšų drednoutams didinimą, kad būtų galima daugiau skirti socialinėms programoms. Patekęs į Admiralitetą, apie gynybos išlaidas, aišku, užgiedojo kitaip: kaip ir visi vadovai, buvo užvaldytas poreikio stiprinti savo sritį, be to, tada jau akivaizdi darėsi Vokietijos ekspansionizmo problema. Tačiau kaip tik Churchillis bandė sulėtinti ritimąsi į karą. Jis pasiūlė laivyno „atostogas“ – abipusį karinių laivų statybos moratoriumą.

Net ant karo slenksčio būtent jis bandė nuvykti pas Vokietijos karinio laivyno vadą von Tirpitzą ir įtikinti atvėsinti įkarštį. Užsienio reikalų ministerija jo neišleido. Pačiose katastrofos išvakarėse matome jį raginantį sušaukti Europos vadovų susitikimą (kaip jis vėliau pavadins, *summit*) ir viską išsiaiškinti.

Churchillis nei troško karo, nei šlovino žudynes. 1916 m. sugrįžęs iš apkasų, kur matė neįsivaizduojamus siaubus, Parlamente išblyškęs kalbėjo su tokiu pasibjaurėjimu, kaip Wilfredas

Owenas ar Siegfriedas Sassoonas*. Jis regėjo visą tą purvą ir apkasuose išsibarsčiusius kapus. Jo užduotis buvo parašyti žuvusiųjų našlėms. Jis regėjo metronomišką žudymo ritmą. „Kas vyksta, kai mes einame vakarieniauti, namo arba miegoti? – klausė jis kolegų parlamentarų. – Beveik 1 000 vyrų – anglų, britų, mūsų tautiečių – sutalžomi į kruvinų skudurų gniutulus."

Churchillis niekada nenorėjo dar vieno karo – buvo prisižiūrėjęs. 1919 m., būdamas karo ministru, bandė apkarpyti karinius biudžetus įvesdamas dešimties metų taisyklę: Britanijos valdžia vadovausis prielaida, kad dešimt metų Europoje nebus naujo karo. Trečiajame dešimtmetyje, būdamas finansų ministru, vėl agitavo prieš išlaidas gynybai – ir šį kartą turėjo tiesioginių galių apkarpyti. Iš tikrųjų ketvirtojo dešimtmečio antroje pusėje Chamberlaino šalininkai vis dar mėgino (neteisingai) kaltinti jį dėl šalies nepakankamo pasirengimo.

Tada jis, žinoma, jau ragino kolegas gynybai skirti daugiau, kad būtų kuo atsakyti į *Luftwaffės* plėtrą. Tačiau niekaip negalėjai pavadinti jo požiūrio karingu, pasigardžiuojamu arba kurstytojišku. Jis kalbėdavo kaip Kasandra – kaip tas, kuris akies krašteliu pamatė ateities kapinynus. 1938 m. per Čekoslovakijos krizę, atsistatydinus Edenui, visą naktį negalėjo užmigti. „Mačiau, kaip pro langus lėtai smelkiasi dienos šviesa, ir dvasiniu žvilgsniu prieš akis išvydau mirties viziją."

Istorikai ir toliau diskutuos apie Pirmojo pasaulinio karo priežastis, ir tiesa ta, kad iš šio katastrofiško epizodo nė viena Europos didvalstybė negali išbristi švari. Tik galime drąsiai teigti, kad Winstonas Churchillis nebuvo vienas iš kaltininkų ir didžiausia – nors, žinoma, anaiptol ne visa – kaltė tenka Vokie-

* Fronte kariavę poetai, eilėraščiuose pavaizdavę karo siaubą.

tijai ir jos militarizmui bei ekspansionizmui. Kad ir kas 1914 m. įvyko Sarajeve, tai nedavė pagrindo kaizeriui užpulti Belgiją ir Prancūziją. Britanija visiškai neturėjo kito pasirinkimo kaip tik vadovautis 500 metų senumo užsienio politikos taisykle ir pasistengti neleisti vienai galybei dominuoti šiame žemyne.

Antrąjį pasaulinį karą beveik išskirtinai sukėlė maniakas Vokietijos vadovas ir paranojiškas keršto troškimas. Tie polemizuotojai, kurie postuluoja kokį nors moralinį Churchillio ir kaizerio arba Churchillio ir Hitlerio lygiavertiškumą, tiesiog nesiskaito su faktais. Churchillis stengėsi užkirsti kelią karui, kovojo prieš karą.

Viena įdomiausių ir patraukliausių jo galvosenos savybių yra ta, kad jis išeikvojo daug energijos ne tik siekdamas išvengti karo, bet ir siūlydamas naujoves – technines bei mokslines, – kurios sumažintų žmonių žalojimą kare.

Karas yra daugelio dalykų tėvas, bet Churchillio atveju gailiaširdiškumas buvo išradimų motina.

TRYLIKTAS SKYRIUS

VAIKŠČIOJANTYS LAIVAI

Šią popietę keista vaikščioti po mišką – iš dalies todėl, kad labai lengva. Manęs niekas negali sustabdyti. Tiesiog pakeliu primityvių vartelių vielos kilpelę ir žingsniuoju sau per šiurpią girią.

Paukščiai paleidę balsus, medžiai skleidžia gležnus lapelius. Kiek akys mato – nė gyvos dvasios. Esu Plugstirto (*Ploegsteert*) miške pietų Belgijoje, netoli nuo Prancūzijos sienos; ir, klaidžiodamas samanotu miško paklotu, galvoju, kaip visa tai galėjo atrodyti prieš šimtą metų.

Šis miškas Britanijoje kadaise buvo garsus. Beveik kiekvienam laikraščių skaitytojui būtų buvęs žinomas šis pavadinimas – arba veikiau karių duota pravardė. Tai buvo *Plugstreet** Vakarų fronte. Prieš šimtmetį medžiai buvo nušaudyti iki kelmų, šakos sudraskytos, paukščiai nutilę, žemė užteršta sprogmenimis ir kitais toksinais. Štai čia papulkininkis Churchillis išlįsdavo naktį pasėlinti ir išgąsdindavo savo patrulį keldamas triukšmą kaip „drambliukas“. Matau apkasų, kuriais jie galbūt slinkdavo į frontą, liekanas, dabar pilnas juodo dumblingo vandens. Jie, būdavo, nustypsens į sumaitoto miško pakraštį, paskui vieną kitą

* „Kamščio gatvė“ (*angl.*).

naktį jų vadas nueis ir toliau – kartais vienas – prie pat vokiečių linijos.

Čia yra niekieno žemė. Pagal žemėlapį galiu susigaudyti, kur ji yra, – absurdiškai siauras ruožas, einantis per laukus iš šiaurės į pietus. Vienoje pusėje ganosi garsiosios belgų mėlynosios karvės, su *dikbil* – dvigubu sėdmeniu, iš kurio išeina puikiausi kepsniai. Tolesnysis laukas išartas – tamsiai rudas velvetas užsėtas kuo nors, kas Briuselio sprendimu šiemet geriausiai apsimoka. Tarp jų eina siauras žvyrkelis, vedantis, pagal mano žemėlapį, į vokiečių fronto liniją. Nusprendžiu sėsti atgal į seną „Toyotą".

Metas atlikti karinį manevrą – karinį žygį, kuris Churchilliui ir Britanijos kariuomenei užtruko penkerius metus. Aš tai padarysiu per vos daugiau nei minutę. Užvedu vienatūrį. Įjungiu pavarą. Gurkšteliu „Stellos", kad nervai būtų ramesni, ir pamažu imame riedėti.

Pradžioje pasikratau per provėžas, o dabar mes jau ant asfalto. Važiuoju kokius 25 kilometrus per valandą, dabar jau 30, 40. Dardu per apkasus ir sprogimų duobes, netrukdomas skrodžiu spygliuotą vielą. Nei sviediniai, nei kulkos – niekas negali sustabdyti besiveržiančios „Toyotos" su 2,49 litro jėgaine.

Abiejose fronto pusėse išvargę palaužti vyrai stebeilija iš purvinų apkasų, spokso vienas į kitą netekę žado, paskui pratrūksta džiaugsmo šūksniais. Ir štai mes tai įveikėme, jums net nespėjus susivokti. Aš pasiekiau vokiečių liniją, ir jiems stengiantis sureaguoti važiuoju kiaurai – slystu kaip per sviestą pro rezervo liniją ir lazareto palapines, ir persigandę vokiečiai griebia šautuvus, urmu virsta iš išviečių.

Pergalingai pasignalizuoju ir nepaliestas apsisuku. Palikęs kaizerio kariuomenę važiuoju atgal iš rytų į vakarus – tuos pačius menkus 500 jardų į Plugstirto mišką. Pakeliui sustoju maž-

daug per vidurį. Pastatau automobilį kelkraštyje ir nueinu į suartą lauką. Čia yra ta atkarpa, į kurią negalėjo nueiti ir likti gyvas joks žmogus.

Štai kodėl. Viena čia, o dar čia, ir dar ten. Ariant kas kartą iš praeities į paviršių iškyla tūkstančiai seno surūdijusio metalo nuolaužų.

Šita lyg panaši į sprogdiklį – didelis bumbulas, geležis suėsta rūdžių vėžio, bet tebėra stebėtinai sunkus. Čia gal sviedinio užtaiso dalis, va čia dar. Nežinau, kas tie daiktai, bet jie iškalbingai paaiškina, kodėl nė viena pusė negalėjo laimėti. Už miško nėra jokios priedangos, tik platūs laukai po atviru Flandrijos dangumi.

Kad ir kiek įžūlumo, užsidegimo ar „narsos" tie jauni vyrai rodė, kiekvieną kartą buvo sudraskomi į gabalus. Jiems čia pasitaikė būti ginkluotės evoliucijai pasiekus asimetrijos momentą, kai žmonija buvo neseniai išradusi metalinius šaudmenis, galinčius iš toli dideliu greičiu ir sprogstamąja galia prakirsti žmogaus kūną. O kaip apsiginti, dar nebuvo atrasta. Ši padėtis nesikeitė trejus baisius metus.

Galite įsivaizduoti, kaip Churchilliui buvo apmaudu matyti žūstančius savo vyrus, neužėmusius nė colio teritorijos. Kai tik čia atvyko, stengėsi išsaiškinti, kas atsitiko jo planui.

1915 m. lapkritį jis parašė ilgą memorandumą vyriausiajam vadui serui Johnui Frenchui ir ten prižėrė visokių taktinių pasiūlymų. Kai kurios idėjos, atvirai pasakius, atrodo truputį kvankt. Jis norėjo, kad kariams būtų išdalinti specialūs skydai, pagaminti iš plieno arba kompozito, dengiantys kūną nuo šalmo iki šlaunų. Siūlė, kad jie išsirikiuotų ant apkaso krašto, sujungtų skydus ir žygiuotų pirmyn penkiolikos žmonių greta. Regis, nesuvokė, kad dvidešimto amžiaus kareiviams siūlo žygiuoti prieš kulko-

svaidžius gynybiniu dariniu, kuris buvo gerai pažįstamas graikų hoplitams.

Pasiūlė karius aprūpinti oksiacetileno degikliais – panašiais į tuos, kuriais jis matė dokuose pjaunant metalo plokštes, – kad praskintų kelią per spygliuotą vielą. Neaišku, ką jis manė atsitiksiant, jeigu į dujų balioną pataikys kulka. Bet labiausiai jį domino tai, ką pats pavadino naujos rūšies transporto priemone. Jis aiškino, kad tai yra „judantys kulkosvaidžių kupolai, kartu ir vielų užtvarų griovikliai", galintys „pervažiuoti per visas įprastines kliūtis, griovius, brustverus arba apkasus". Maždaug septyniasdešimt tokių eksperimentinių važiuoklių esą jau gaminamos, – pranešė jis generolui Frenchui.

Seras Johnas esą turėtų nuvažiuoti pasižiūrėti jų. „Reginys, kaip tokia mašina prapjauna vielų užtvaras, įtikina tik pamatytas. Tai panašų į javų nuėmimą pėdarišė", – čia jis kalbėjo apie primityvų dabartinio mūsų kombaino variantą.

Deja, seras Johnas neturėjo galimybės apžiūrėti šios mutavusios žemės ūkio mašinos. Jį atleido Asquithas, ėmęs panikuoti – ir nekeista, – kad jam vadovaujant nėra jokios pažangos. Taigi, 1916 m. sausį Churchillis dar kartą pabandė.

Jis parodė savo popierius su naujo tipo šarvuoto kombaino pasiūlymu Frencho įpėdiniui Douglasui Haigui – žmogui, kuris paprastai nemažai kaltinamas dėl britų strategijos paralyžiaus. Haigas atrodė susidomėjęs. Kiek vėliau Churchillis buvo paprašytas paaiškinti savo idėjas Britanijos operatyvinėje divizijoje Sent Omere. Tenykštis generolas sakė girdėjęs iš Haigo, kad Admiralitete kuriamas kažkoks naujas agregatas apkasų karui.

Ar Churchillis ką nors žinąs apie tai? Tikrai taip. Iš tiesų jam galima atleisti, jog buvo suglumęs ir pasibaisėjęs dėl to, kad aukš-

tieji karininkai taip lėtai reaguoja į jo idėją. Daugiau kaip prieš metus, 1914 m. gruodį, dirbdamas Admiralitete, jis pirmą kartą suvokė, koks košmaras yra ta aklavietė, kai apkasai ir spygliuota viela su protarpiais tęsiasi nuo Šveicarijos iki Lamanšo.

Iš dalies Churchillį įkvėpė H. G. Wellso mokslinė fantastika – jo aprašyti šarvuoti „žemės laivai". 1915 m. sausio 5 d. laiške Asquithui jis aiškino, kad atėjo kokio nors technologinio proveržio metas. Mums reikia mašinos, kuri įveiktų apkasus, – sakė jis, – ir jeigu mes tokios nesukursime, tai tikrai padarys vokiečiai. Asquithas reagavo nebūdingai greitai ir paprašė Karo ministerijos pasidomėti tuo.

Kariuomenė sudarė komisiją šiam reikalui tirti ir nusprendė, kad bet kokia mašina tiesiog suzmeks į žemę nuo savo šarvų svorio. Nepraktiška – atmesta.

Galbūt tuo reikalas būtų ir pasibaigęs – pasekmės neįsivaizduojamos. Bet Churchillis jo nepaliko. Prisiminkime, dirbo Admiralitete. Jo kompetencija buvo laivai, o ne kariuomenės taktika. Teoriškai tai buvo ne jo reikalas. Tačiau 1915 m. sausio 18 d. laiške Admiraliteto kolegoms jis pateikė, regis, keistą prašymą. Norėjo, kad būtų atliktas eksperimentas.

Kas nors – jis nenurodė kas – turi paimti du garinius volus ir sujungti ilgais plieniniais strypais, „kad praktiškai jie taptų vienu volu, ne mažesnio kaip 3,5–4 metrų pločio". Taip pat pageidavo, kad jo pavaldiniai surastų „parankią" vietą netoli Londono ir iškastų maždaug šimtą metrų apkasų – tokių kaip Prancūzijoje. Jis paaiškino, kad galutinis tikslas yra leisti tai mašinai pabaisai važiuoti išilgai apkasų – faktiškai virš jų, su milžiniškais ratais ant abiejų kraštų. Tikslas būtų „plokščiai užlyginti juos ir palaidoti juose esančius žmones".

Čia Churchillis svaiginančiose aukštumose. Idėja su trūku-

mais. Kas, jeigu abu volai riedės skirtingu greičiu arba skirtinga pavara? Juk tada strypai sulūš arba perskils? Jis neapskaičiavo, kad mašinai reikėtų vieno variklio. Tačiau galima įsivaizduoti, kaip galvoje traška krumpliaračiai jam kabinant šią problemą – taip, ir sukibimo problemą.

Purvas, – toliau galvoja jis. Pragariška purvo jūra. Ta mašina sprūs ir slys, jeigu ne... aha...

„Šių mašinų volai bus aptaisyti pleištinėmis briaunomis arba dygliais, kurie prireikus bus iškelti virš rato įprastinio paviršiaus, kad abiejose apkaso pusėse kapotų žemę ir sustiprintų riedėjimo eigą." Tarsi žiūrėtum pro teleskopą į kokį tolimą ūką ir matytum, kaip tarpžvaigždinių dujų debesys skaidosi ir sulimpa į kietą planetą.

Taip gimė idėja. Gal net pats to nežinodamas jis aprašė vikšrus. Ir padarė išvadą, kad trūksta tik „pakankamai didelių garinių volų ir neįkopiamo, kulkomis neperšaunamo namelio įgulai". Užbaigė nepaprastu kategorišku įsakymu, kad visa tai turi būti padaryta per dvi savaites, ir pasirašė: „WSC."

Galite įsivaizduoti laivyno inžinierių reakciją. Jis nori, kad mes sutvirtintumėm varžtais arba sulituotumėm du garinius volus? Ir kad subjaurotumėm kokį nors parką eksperimentiniais apkasais? Bet jie tai padarė.

Šitaip užsimezgė darinys, vėliau pavadintas Žemės laivų komitetu, ir galima suprasti, kodėl Churchilliui buvo patogu pasinaudoti H. G. Wellso terminu. Juk nebuvo kaip pagrįsti, kodėl šiam projektui vadovauja Admiralitetas, nebent apsimetus, kad kalbama apie tam tikrą laivo formą. 1915 m. vasario 22 d. ši grupelė susirinko pirmą kartą, vadovaujama vieno iš kelių šios istorijos herojų – p. Eustace'o Tennysono d'Eyncourt'o, karo laivų statybos direktoriaus. Jis atsiskaitydavo Churchilliui.

Pirmas aptarimas daugiausia sukosi kaip tik apie tą klausimą, kurį buvo iškėlęs Admiraliteto pirmasis lordas: kaip užtikrinti, kad tas didelis žvėris purve nečiuožtų. Jie aptarė galimybę naudoti apkaltus ratus, taip pat *pedrails* – savotišką prietaisą, kur prie rato krašto pritaisyta daug pėdučių, ir ratui sukantis kiekviena paeiliui kabinasi už pagrindo. Po dviejų dienų Tennysonas d'Eyncourt'as pranešė Churchilliui naujieną. Žaibiškai pažengta į priekį.

Jie pasiūlė gaminti 25 tonų modelį – tai būtų „geros karinės vertės traktorius, vežantis 50 vyrų su kulkosvaidžiais ir galintis įveikti priešo apkasus". Tikslas artėjo. Churchillis trumpai atrašė tą pačią dieną: „Kaip pasiūlėte, ir kuo skubiau. WSC."

Kovo 3 d. jie jau turėjo du projektus – vieną su dideliu ratu užpakalyje, o kitą su vikšrais. Atėjo metas išleisti pinigų. Be Karo ministerijos įgaliojimo ir, žinoma, nesitaręs su kolegomis Vyriausybėje, Churchillis užsakė prototipus. Nenutuokdamas, kuris bus veiksmingesnis, užsakė abu: tuziną vikšrų ir pustuzinį didelių ratų. Tikėdamasis paskatinti konkurencijos dvasią, Admiralitetas pasitelkė du rangovus. Jie vadinosi Fosteris ir Fodenas, ir jiems buvo duota 10 proc. pelno marža. Bendra kaina buvo 70 000 svarų – šiandieninėm kainom 5 milijonai: man tai atrodo gana pigu pagal dabartinius gynybos aprūpinimo standartus, o ypač pagalvojus, kaip tai reikšminga karų istorijoje.

Kai Flandrijoje toliau buvo masiškai žudomi kariai, Tennysonas d'Eyncourt'as su savo komanda narpliojo problemą. Kas geriau – apkalti ratai ar dirvakibiai? Ir kaipgi įveikti tą esminę problemą – apsaugoti važiuojančiuosius, bet neapsunkinti šarvais taip smarkiai, kad purve grimztų? Churchillis vis ragino ir drąsino juos iš savo posto Admiralitete, ir štai 1915 m. gegužę – katastrofa.

Jo paties karjera buvo išmušta iš vėžių. Jis atsidūrė griovyje ratais aukštyn ir be šansų išsikapstyti. Postą prarado dėl Geli-

TELEPHONE:- KENSINGTON 588.

Private

1. Oct. 1916

41, CROMWELL ROAD,
S.W.

My dear Mr. Wells,

I passed a vy pleasant Sunday reading "Mr Britling" & I congratulate you on producing such a suggestive & searching record of these strange times.

You will have been interested to see the success with wh yr land battleship idea was at last – after many wrong efforts – put into practice.

Yours ever,

Winston S. Churchill

Laiškas H. G. Wellsui apie „žemės karo laivus"

bolu, faktiškai buvo išguitas torių, nes jie atsisakė dirbti su juo Vyriausybėje. Gana tragiškai bandė kažkaip išsilaikyti Žemės laivų projekte. Admiralitete jį pakeitusio Balfouro paklausė, ar galėtų vadovauti mažam jungtiniam Admiraliteto ir Karo ministerijos komitetui. Nieko iš to neišėjo.

Savo mentoriui Lloydui George'ui, tapusiam kariuomenės aprūpinimo ministru, parodė tą purviną laboratoriją po atviru dangumi Vermvud Skrabse (*Wormwood Scrubs*) – čia ant pylimų ir griovių buvo metami kosėjantys, riaumojantys geležiniai skarabėjai, o rezultatai buvo netolygūs. Deja, projektas nebebuvo jo kūdikis: jis nebeturėjo jokio vaidmens – nei formalaus, nei neformalaus. Be jo kūrybinio veržlumo Frankentraktorius nusilpo. Vakarų fronte kariai ir toliau lipo iš apkasų, o padariniai buvo baisūs. Aukštieji karininkai naujos mašinos planus praktiškai palaidojo.

Tų metų rudenį jau pats Churchillis buvo Vakarų fronte ir ten atliko atgailos tarnybą, o kitais metais, kaip papulkininkis, tapo 6-ojo škotų fuzilierių bataliono vadu. Siaubą ir gailestį matė savo akimis. Parašė ilgą memorandumą, ir tik jam susitikus su seru Douglasu Haigu – nors Haigo miglotas požiūris sukėlė nerimo – projektas lyg ir atgijo.

1916 m. vasario 14 d. Tennysonas d'Eyncourt'as parašė jam džiugų laišką. Visas reikalas buvo įklimpęs – fiziškai ir metaforiškai. „Netekęs didžiulio jūsų įtakos pranašumo, patyriau didelių sunkumų tempdamas šį projektą per pasipriešinimo uolas ir klastingesnes apatijos seklumas."

Bet rezultatai jį džiuginą, – sakė Churchilliui. Naujausias karo meitėlis esąs tikrai atletiškas. Jis lengvai įveiktų 1,4 metro stačią parapetą ir paskui pervažiuotų 2,7 metro plyšiu. Turįs 6 svarų sviediniais šaudančius pabūklus „sponsonuose" – šoniniuose gaubtuose, kaip karo laivo, ir gali šaudyti ne tik į priekį, bet ir

į šoną. Ėjęs per vielos užtvaras, – gyrėsi jis, – „kaip raganosis per javų lauką [...]. Atrodo kaip didžiulė prieštvaninė pabaisa, ypač kai išlenda iš pelkėtos žemės. Tikiuosi, fricus išgąsdins."

Baigdamas negrakščiai, bet nuoširdžiai išreiškė pagarbą pažemintam Churchilliui. „Leiskite pasveikinti jus su jūsų pirminio projekto sėkme ir palinkėti sėkmės jūsų darbe fronte."

Prasidėjo žemės laivo statyba. Siekiant slaptumo fabriko darbininkams liepta vadinti juos „vandens bakais" [*water tanks*] – su miglota užuomina, kad tai galėtų būti milžiniškos cisternos, skirtos trokštantiems Mesopotamijos mūšių laukams. Sutrumpinus jie tapo tankais, tankai ir tebėra, net rusiškai.

Britų atradimų istorijoje tankai – neįprastas dalykas. Ne tik todėl, kad kai kurios svarbiausios idėjos sumanytos britų – tai nestebina. Britai juos ištobulino ir naudojo: 1917 m. gamino šimtais – daugiau negu bet kuri kita kariaujanti šalis.

Dabar Churchillis vėl buvo atsakingas už jų gamybą, nes tų metų liepą Lloydas George'as sugrąžino jį į Vyriausybę – paskyrė kariuomenės aprūpinimo ministru. Spauda pakvaišo. *Sunday Times* rašė, kad toks paskyrimas kelia „didelį pavojų administracijai ir visai imperijai". *Morning Post* perspėjo: „Tas pavojingas ir nepatikimas dydis p. Winstonas Churchillis – politiniame kūne plūduriuojantis inkstas – vėl Vaithole."

Labiau suklysti nė negalėjo. Churchillis buvo būtinas sėkmės veiksnys. Jis kaip paklaikęs triūsė, kad aprūpintų pajėgas priemonėmis – lėktuvais, dujiniais sviediniais ir tankais, – kurios, jo manymu, buvo svarbiausios siekiant ištrūkti iš aklavietės, bet skerdynės tik didėjo. Tą rudenį Haigo tiesmuko puolimo strategija smuko į naujas beprotybės gelmes. Nepaisydamas tiek Churchillio, tiek Lloydo George'o nuogąstavimų, generolas surengė Ipro puolimą, ir jame žuvo beveik 850 000 karių, tarp jų

350 000 britų. Tokio masto skerdynių žmonija dar nebuvo regėjusi – tai buvo industrializuotas Kanų mūšio variantas.

Paskui galų gale buvo paruošti tankai – ir daug jų. 1917 m. lapkričio 20 d. Kambrė mūšyje jų dalyvavo 400 ir pasiekė gerų rezultatų. Tada Churchillis įsisiautėjo. Įkūrė Tankų valdybą su tikslu iki 1919 m. balandžio pateikti 4 459. Kai tankų gamyklos darbininkai ėmė šakotis, jis pagrasino išsiųsti juos į frontą. Tai juos apmaldė. Paskui atėjo didelis psichologinis lūžis: 1918 m. rugpjūčio 8 d. Amjeno mūšyje šarvuoti leviatanai tikrai supurtė vokiečius.

Pro vokiečių fronto liniją prasiveržė šeši šimtai britų tankų: malė apkasus, vikšrais kabinosi į purvą, o priešų kulkos susiplodavo į jų kietą metalinį kailį – kaip Churchillis ir įsivaizdavo. Tiesa, vokiečiai greitai išmoko nebepersigąsti – kaip ir romėnai įveikė Hanibalo dramblių išgąstį. Paskesnėmis savaitėmis jie išmoko sunaikinti tankus. Tačiau žala vokiečių kovinei dvasiai jau buvo padaryta. Generolas Erichas Ludendorffas Amjeno mūšio pirmą dieną pavadino Vokietijos kariuomenės „juoda diena" – ją galima laikyti pabaigos pradžia.

Tą dieną lemtingą žodį tarė tankai. Prisiminkime tuos prislėgtus belaisvius, kuriuos Churchillis matė 9-tą dieną. Jie buvo sutriuškinti padedant mašinoms, kurias jis su kitais išrado. Jis pranešė visur matęs tų žvėrių vėžes.

Aiškiai pasakykime, kokio pobūdžio vaidmenį jis čia atliko. Tiesa ta, kad turėjo didelių prigimtinių gabumų išradinėti ir improvizuoti – mėgo galvoti apie daiktų praktinę, mechaninę pusę: nuo „paspręstės" – jo sumanyto rudo popierinio vamzdelio, neleidžiančio cigarui iširti, iki klausimo, kaip sustabdyti „Šilkmedžio" prieplaukų siūbavimą per išlaipinimą Normandijoje. Vaikystėje mėgo statyti fortus, ir su broliu Jacku jiedu padarė katapultą, kuria sėkmingai apšaudė karvę obuoliais.

Jis mėgo tapyti, mūryti, kasti tvenkinius ir pylimus. Buvo ne tik vienas pirmųjų savo kartos žmonių, skridusių lėktuvu, bet ir vienas pirmųjų, vairavusių automobilį (taip bauginamai, kad jo bičiuliai hjuliganai nesutiko būti keleiviais) ir net įsivaizdavusių atominės bombos galimybę, ir galvojusių, kas bus į lėktuvą įtaisius torpedą. Šis entuziazmas technikos naujovėms – ir jų galimybei kurti žmonijos pažangą – atitiko jo vigišką asmenybę. Jis turėjo nuostabų gebėjimą įsivaizduoti, išreikšti ir uždegti kitų žmonių vaizduotę bei pasitikėjimą.

Tikrai nebuvo mokslininkas, bet be galo vaisingas ir žaismingas jo protas skatindavo mokslinčių norą eksperimentuoti ir įtikti jam. Kai kurios iš to kilusios karo meto idėjos buvo žavios, bet pakvaišusios, kaip antai planas sukurti milžiniškus ore kabančius lėktuvnešius sumaišius ledą su pjuvenomis. Ši medžiaga buvo pavadinta paikretu [*pykrete*] – pagal jos išradėją, karinio jūrų laivyno žmogų Geoffrey Pyke'ą, – yra papasakota, kaip Mountbattenas pademonstravo jos stulbinantį tvirtumą Churchilliui ir Rooseveltui.

1943 m. Mountbattenas didelį sušalusio paikreto luitą nugabeno į Kvebeko konferenciją ir šovė į jį savo tarnybiniu pistoletu. Į patalpą įbėgo sargybiniai, pamanę, kad įvyko pasikėsinimas; o kulka, atsitrenkusi nuo paikreto, vos nenukovė Britanijos karinių oro pajėgų maršalo Charleso Portalo.

Tokie tie moksliniai eksperimentai. Iš paikreto galėjo išeiti triumfo istorija, bet neišėjo. Iš tanko galėjo išeiti šnipštas, bet neišėjo. Ir galėjo būti šnipštas, jeigu ne Churchillio vaizduotės veržlumas, sugebėjimas laikytis įsikibus idėjos ir paskui įnikus dirbti prie jos – procesas kaip mintyse gimusią viziją teptuku perkeliant į drobę, – kol idėja virs tikrove.

Žinoma, jo domėjimasis mechanizmais iš dalies buvo agresyvus: jam reikėjo lėktuvų, tankų, dujų, bombų, nes jis norėjo lai-

mėti, ir kaip galima greičiau. Tačiau vėl pamatinis motyvas buvo užuojauta – noras sumažinti savo akimis matytą sąmyšį ir kančias. „Mechanizmai gelbsti gyvybes, – sakė jis 1917 m. pradžioje, kai tankų vertė dar nebuvo įrodyta. – Mechanizmų jėga – puikus žmonių jėgos pakaitalas. Smegenys leis sutaupyti kraujo. Manevravimas – puikus skerdynių skiediklis.“

Štai todėl jis ėmėsi tos didelės flanginės operacijos Gelibolu, todėl pradėjo rajono bombardavimą dar Pirmajame pasauliniame kare ir todėl asmeniškai prižiūrėjo didelių kiekių iprito gamybą. Todėl jam reikėjo ir tanko – kad mažiau žūtų karių, nes jiems būdavo liepiama eiti arba bėgti į metalinių šaudmenų krušą.

Laukuose ir keliukuose aplink Plugstirtą išsibarsčiusios kapinaitės su daugybe eilių baltų akmeninių kryžių, liudijančių tokios taktikos nusikalstamą nesiskaitymą su žmonių gyvybėmis ir kvailybę. Už savo vaidmenį tanko kūrime Churchillis nusipelno pagarbos ne tik dėl išgelbėtų gyvybių, bet ir dėl to, kad tai sutrumpino – gal ir padėjo laimėti – Pirmąjį pasaulinį karą.

Žinoma, ne tik tankais. Prie to, kad Vokietija galų gale kapituliavo, daug prisidėjo lėtas, it smauglio, dusinimas – Karališkojo karinio jūrų laivyno blokada, trukusi penkerius metus ir 1918 m. Vokietijoje sukėlusi bado grėsmę. Churchillio, prieš karą buvusio Admiraliteto pirmuoju lordu, dėka skystuoju kuru varomi laivai 1914 m. buvo pasiruošę šiai užduočiai. Taigi, turime jam būti dėkingi už laivus žemėje ir jūroje.

~

Nupėdinu atgal į mišką, kuriame jo daug vaikščiota, ir stoviu su beveik tuščia alaus skardine ir cigaru, kiek apdujęs bendraudamas su mirusiųjų šešėliais. Mano meditacija nutraukiama. Bel-

gas ūkininkas pamatė miške pastatytą automobilį ir artėja prie manęs mina žmogaus, norinčio, kad traukčiausi iš jo žemės.

Liežuvį niežti pasakyti, kad daugybė britų karių žuvo siaubinga mirtimi gindami belgų ūkininkų šio miško nuosavybės teisę, bet apsigalvoju. Ar jis yra girdėjęs Winstoną Churchillį? – paklausiu. Jis susimąsto. Ar Churchillis dalyvavo kare? – klausia jis. Patvirtinu, kad taip.

„Visada reikia gerbti tuos, kurie dalyvavo kare", – sako ūkininkas. Na, aš už tai išgersiu. Ištuštinu „Stellą" ir palieku vaiduoklišką mišką. Niekas Pirmajame pasauliniame kare neatliko tokio vaidmens kaip Churchillis – rizikavęs savo gyvybe fronte ir kartu didžiojoje konflikto strategijoje davęs pradžią visai naujoms kryptims bei jas skatinęs. Kaip jis tai darė?

Yra priežastis, kodėl Churchillis skatino taip daug naujos technikos, kodėl tai neliko kokio nors jūrų laivyno projektuotojo sąsiuvinyje. Esu perskaitęs daug jo memorandumų ir užrašų ir stebiuosi ne tik jo biurokratine ištverme, bet ir fenomenaliu dėmesiu detalėms.

Iš visų savo kartos politikų Churchillis buvo ne tik geriausias oratorius, geriausias tekstų autorius, geriausias pokštininkas, drąsiausias, ryžtingiausias ir originaliausias. Churchillio veiksnio svarbi dalis yra ta, kad jis taip pat buvo didžiausias kada nors matytas strategavimo asas.

Tai buvo viena svarbiausių jo savybių vadovaujant karo veiksmams 1940 metais. Žinoma, jis mokėjo įsigyventi į bendrą vaizdą ir didžiąją istorijos tėkmę. Tačiau viena Churchillio būdo ypatybė nepaliaujamai stebino jo biografą Royų Jenkinsą – nepaprastas darbingumas.

KETURIOLIKTAS SKYRIUS

100 ARKLIO GALIŲ PROTO VARIKLIS

„Pirmyn, mergaite, – sako vyriausiasis liokajus Inchesas. – Jis pakvietė jus ir nenori, kad reiktų kviesti antrąkart." Jis parodo ranka laiptus, ir jauti, kaip dunksi tavo širdis.

Tarkime, tau kiek per dvidešimt. Tu daili Londono apylinkių mergina bateliais žemais užkulniais, praktišku sijonu ir nepadauginusi papuošalų ar kosmetikos. Universitete nestudijavai, bet gerai stenografuoji ir žaibiškai tauškini rašomąja mašinėle.

Esi tokia kaip dešimtys kitų abiejų lyčių sekretorių arba literatų asistentų, kurie per kelis dešimtmečius stovėjo drebėdami šių laiptų apačioje. Bet tarkime, kad vietą šio įžymaus žmogaus aplinkoje gavai trečiajame arba ketvirtajame dešimtmetyje – nelabai svarbu kada.

Kai tame dideliame raudonų plytų name būna Churchillis, čia visada virte verda gyvenimas, o aplinka truputį panaši į zoologijos sodą, gal ir nebaigtą kurti. Čia yra kiaulių, ožkų, šunų, kačių, mandarininių ančių, juodųjų ir baltųjų gulbių, žąsų, žuvivaisos tvenkinių su milžiniškomis dekoratyvinėmis auksinėmis žuvimis, vyrų su kasimo mašinomis, dirbančių lyg ir prie hidroelektrinės projekto – ant kalvos šlaito statoma keletas užtvankų.

Įėjus vidun atrodo, kad patekai į *Figaro vedybų* įžanginę sceną. Visur laksto žmonės – tarnaitės, vairuotojai, liokajai, virėjos, manieringi jauni vyrai, nešantys pluoštus popierių, ir dailus auksaplaukis vaikas – regis, jauniausias šeimos narys.

Dabar turi lipti laiptais aukštyn ir daryti, ko reikia tam protui, kuris kažkaip užveda visą šį sujudimą, nes be jo jis nuslūgsta lyg išjungus jungiklį.

„Paskubėkit", – sako Inchesas, ir jūs užkopiate mėlynais linoleumu aptrauktais laiptais su guminiais apkaustais ir pasibeldžiate į, kaip jums buvo paaiškinta, kabineto duris. Iš vidaus pasigirsta slopus šūktelėjimas, tarsi spintoje uždaryto žmogaus.

Įeinate į kambarį su aukštomis sijomis: viename gale juodas tuščias židinys po gana niūriu Blenheimo rūmų paveikslu. Prie vienos sienos stovi piupitras, prie kitos – rašomasis stalas, ant grindų patiestas senas rausvas kilimas. Tvyro silpnas cigaro kvapas, bet Winstono Churchillio – nė ženklo.

„Pone?" – pratari virpančiu balsu.

„Čia!" – pasigirsta šūksnis, ir tada tolimame kampe pamatai dureles, už kurių tarsi galėtų būti vėdinimo spinta arba nemažas gėrimų baras. Įeini. Tau sunku patikėti, kad čia yra vieno galingiausių Britanijos žmonių miego vieta.

Kažkas pašnibždėjo, kad ponia Churchill naktį mėgsta praleisti kitur, nes poros bioritmai visiškai skirtingi. Čia iš tikrųjų damai netinkamas miegamasis – jis labiau primena vienuolio celę.

Ant sienos kabo sepija nutapytas lordo Randolpho portretas, šone yra mažytis vonios kambarėlis, o žemoje lovoje bauginantis vaizdas. Aplink Churchillį mėtosi knygos, popieriai ir pašto paketai, o prie jo stovi didelė chromuota spjaudyklė, kurios dugne kažkas bjauraus, nes juk tai išgirtasis dubuo spjaudalams.

Ant staliuko prie lovos stovi stiklas su, matyt, silpnu viskiu ir sodos vandeniu, ant lovatiesės įsitaisiusi rusva katė, o jis pusiaugula sėdi lovoje, išdrikusiomis žilstančių plaukų sruogomis, su šilkiniu kimono ir niršia mina. Čepsi cigarą, ir suvoki, kad kažką tau sako.

Pratari: „Atsiprašau, pone."

„Rašyk", – atšauna jis, ir tu sumoji, kad jau pradėjo diktuoti.

Greitai susiimi, išsitrauki sąsiuvinį arba laiškinio popieriaus ir imi kloti jo žodžius. Jis nutyla. Veidas tūžmingai susiraukia, kaip buliaus, svarstančio, ar pulti iškylautoją fluorescentine striuke.

Po antklode trūkčioja kojų pirštai, ir jis šnypščioja lyg puodas ar keptuvė su koše.

Laikai rašiklį iškėlusi virš lapo, nuleidusi galvą. Tada jis vėl prabyla, ir tonas stebėtinai gundantis, net goslus.

„Brangute..." – sako jis.

Išsigandusi pakeli galvą ir pamatai, kad viskas gerai: jis kalbasi su kate. Paskui tęsia, kalbėdamas nebe katei, o tau, ir tu susigriebi, kad kyla problemėlė.

Dėl cigaro ir dėl to, kad jis taria „š" vietoj „s", tau tenka prašinėti pakartoti.

„Po galais, mergiote!" – sušunka jis, ir tu pasijunti sugniuždyta. To jau per daug. Nieko negali padaryti.

Paplūsta ašaros, ir jis bemat persimaino. Visas dėmesys sutelktas į tave, jis šypsosi ir įsmeigia į tave linksmas mėlynas akis. „Nekreipk dėmesio, kai aš užrinku", – sako jis ir paaiškina, kad ant tavęs nė kiek nepyksta – tiesiog galvoja, ką toliau sakyti, ir nemėgsta, kai tėkmė nutraukiama.

Tada vėl įsivažiuoja. Kojų pirštai trūkčioja kuriant kiekvieną sakinį, siekiant, kad kalba lietųsi natūraliai, ritmiškai, muzika-

liai, ir štai pabaiga. Jis pliaukšteli ranka, kaip dirigentas, rodantis, kad Beethoveno simfonija pasibaigė.

„Duokš!" – sako jis, ir tu paduodi jam memorandumą arba laišką.

Jis perskaito, išsiima parkerį ir, laikydamas gana aukštai, pasirašo inicialais, ir tai viskas. Tu išeini, esi paleista, bet po pusvalandžio vėl paslaptingai pakviečiama. Atrodo, jis dar kažką sugalvojo.

Šį kartą tušti ir kabinetas, ir miegamasis, o vonios kambarėlyje girdisi pliuškenimas. Vajėzau, pagalvoji. Trindamasis kempine, leisdamas vandenį liepia prisitraukti prie durų kėdutę ir pradeda diktuoti kitą laišką, ir tu vos nesuspiegi, kai jis išeina per juosmenį užsijuosęs rankšluostėlį, ir šis, tau pasibaisėjus užsimerkus, rodos, nukrenta...

Atsimerkus jis atrodo jau beveik padoriai ir vėl diktuoja. „KBO", – užbaigia laišką – vėliau sužinai, kad tai reiškia *Keep Buggering On* („Varyk toliau") – šitaip jis dažnai paragina kolegas.

Ir taip visą dieną – Churchillis diktuoja srautus medžiagos abiejų lyčių padėjėjams. Atrodo, rašo iš karto kelias knygas, o dar straipsnius laikraščiams, kalbas ir kitus memorandumus.

Sočiai papietauja pasistiprindamas svaigiaisiais gėrimais, tada nusnaudžia, o paskui tapo arba šiek tiek pamūrija su mūrijimo mokytoju p. Kurnu ar net lošia beziką [*bezique*] – kortų žaidimą, jam tapusį beveik manija. Paskui pranešama, kad jis turi važiuoti į Londoną, ir tu sėdi prispausta rudo „Daimlerio" užpakalinėje sėdynėje, ant kelių pasidėjusi begarsę rašomąją mašinėlę, tarp pašto paketų ir didelio rusvo pudelio vardu Rufus, laižančio tau ausį, o iš priekio į tave vis plūsteli cigaro dūmai.

Kitas dvi valandas jis toliau dudena, ir tu stebiesi jo žodingumu, begaliniais sinonimais, tautologija, pleonazmais. Nueina

į Parlamentą, nueina į Finansų ministeriją; per popietę ir vakarą apdoroja didžiulius kiekius teksto ir paleidžia dar tūkstančius įvairiausių rūšių žodžių, ir kiekvieną jų rūpestingai išsaugo padėjėjai, lyg būtų bitės darbininkės, renkančios iš motinėlės karališkąjį džemą.

Jau imi jausti nuovargį. Jis – ne. Po vakarienės varo toliau, nors tu jau nuėjai miegoti, pakeista kitos sekretorės. Dūzgia iki išnaktų, tarsi jo baterija būtų pagaminta iš kokio geresnio chemikalų mišinio, kitiems nežinomo. Kai savo bute Londone galiausiai priglaudžia galvą prie pagalvės, jau trys valandos. Tą patį pakartos ir kitą dieną, ir tada tu suvoki, kad apie jį žmonės sako tiesą: kuo labiau suartėji su Winstonu Churchilliu, tuo labiau įsitikini jo genialumu.

~

Bene labiausiai suklystum laikydamas Churchillį kokiu nors pompastišku artistu, tik idėjų impresarijumi – Ronaldu Reaganu su cigaru. Reaganas pagarsėjo tokiu pokštu apie savo požiūrį į gyvenimą: „Sako, nuo sunkaus darbo nemirsi, bet aš galvoju: o kam rizikuoti?“

Tai niekaip negalėjo būti Churchillio maksima. Rašė ne tik knygas – jų išleido trisdešimt vieną, ir iš jų keturiolika buvo „tikros“, t. y. originalios publikacijos, o ne jau publikuotos medžiagos kompiliacijos. Pabandykime suskaičiuoti gausybę jo įrašų „Hansarde“*: kas mėnesį dešimtys kalbų, pasisakymų ir klausimų, pateiktų per parlamentinę karjerą, trukusią beveik

* XIX a. pirmoje pusėje Thomo Cursono Hansardo pradėtos leisti Parlamento diskusijų iššifruotos stenogramos.

be pertrūkių šešiasdešimt ketverius metus. Vien publikuotos jo kalbos sudaro aštuoniolika tomų ir 8 700 puslapių; iš memorandumų ir laiškų susikaupė milijonai dokumentų 2 500-uose dėžių.

Būdamas finansų ministru jis pristatė penkis biudžetus ir kalbėdavo tris keturias valandas (šiais laikais šie ministrai kalba ne daugiau kaip valandą). *Ir neturėjo kalbų rašytojo.* Viską darydavo pats – o kai nediktavo, nerašė, nebuvo svarbiausias pokalbio dalyvis, netapė arba neklojo plytų, tada kraudavosi intelektinį kapitalą.

Perskaitė bent penkis tūkstančius knygų ir į savo mižnišką atminties saugyklą sudėjo tiek daug poezijos, kad žmonės laikydavo jį lyg ir kokiu automatiniu patefonu. Paspaudi mygtuką, ir pasigirsta. Kai jis buvo apsistojęs pas Frankliną ir Eleanor Rooseveltus „Shangri-La" rezidencijoje, JAV prezidentui padarė įspūdį deklamuodamas Edwardo Learo nonsenso eilėraštukus.

Tada Rooseveltas pacitavo garsųjį Johno Greenleafo Whittierio amerikietiško patriotinio eilėraščio fragmentą: „Nušauk, jei reikia, šią seną žilą galvą, / Bet vėliavos savos šalies pasigailėk, – pasakė ji".

Churchillis apstulbino prezidentą su žmona išklodamas visą tą gabalą – nustebti yra ko, nes tai pabrėžtinai amerikietiškas eilėraštis, ir vargu ar tokį jis būtų galėjęs išmokti Harou, ir ištraukdamas jį iš po skverno Churchillis sužaidė meistriškai diplomatiškai. „Mudu su vyru tik susižvalgėme, – pasakojo Eleanor Roosevelt, – nes abu būtumėm galėję pacituoti kelias eilutes, bet jis visas mums galvose netilpo."

Taip pat ir Agai Chanui apsvaigo galva, kai Churchillis ėmė gausiai cituoti Omarą Chajamą. Ar gudruolis išmoko, kad padarytų įspūdį? Ne, jis tiesiog nešiojosi tai galvoje. Šiuos literatūrinius gardėsius kaupė ir saugojo daug metų, puikiai užmarinuo-

tus alkoholio praskalautuose smegenų grioveliuose. Galėdavo išsitraukti juos bet kurią akimirką: *Senovės Romos balades* Vyriausybės nariams, Šekspyrą savo vaikams. Net eidamas devintą dešimtį serui Johnui Colville'iui sugebėjo staiga prisišaukti mažai žinomas Aristofano eiles.

Jeigu turite laisvas penkiolika minučių, atsidarykite *YouTube* ir pasižiūrėkite puikius fragmentus iš vienintelės per televiziją parodytos Churchillio partinės politinės transliacijos 1951 m. Jis sėdi dėbsodamas į kamerą žiauriu žvilgsniu, kai jam vis liepia kartoti tekstą. Galiausiai nebesileidžia kamuojamas prodiuserių ir duoda jiems pylos iš atminties pacituodamas ilgą Gibbono fragmentą apie krikščionybės plitimą.

Ši atminties dovana yra svarbi, nes dėl to jis galvoje turėdavo faktų, kurie įgalindavo jį laimėti ginčus ir pranokti kolegas. 1913 m. Asquithas nusiskundė savo meilės objektui Venetiai, kad ką tik baigėsi trijų valandų ministrų kabineto posėdis, ir ten dvi valandas su ketvirčiu užėmė Churchillio pastabos. Jis natūraliai tapdavo patikėtiniu sudėtingose derybose – iš dalies dėl savo žavesio ir draugiškumo, bet labiausiai dėl to, kad taip gerai perkrimsdavo temą, jog išradingai siekdavo tikslų ir kompromisų. Dalyvaudavo visokiausiose derybose – nuo Airijos padalinimo ir Izraelio sukūrimo iki 1926-ųjų visuotinio streiko; ir šiuose esminiuose XX a. įvykiuose jo vaidmuo buvo toks svarbus ne todėl, kad jis prasibrovė į veiksmo centrą, o todėl, kad jo kolegos tiesiog pripažindavo, jog jis yra žmogus, turintis tam reikiamos galios.

Jis nepasižymėjo ypatingu matematiniu ar finansiniu protu. Kilus kontroversijai, ar reikia sugrįžti prie aukso standarto, prisipažino turintis „ribotą šių grynai techninių dalykų supratimą“ (kaip ir jo tėvas, taip pat finansų ministras, bėdojęs dėl tų „pra-

keiktų skaičiukų“), o po sesijos su būriu bankininkų skundėsi, kad jie visi „kalba persiškai“. Už tai jam tikrai galima atleisti. Per pastaruosius 100 metų buvo pilna atvejų, kai patys bankininkai akivaizdžiai nė trupučio nenutuokė, ką norį pasakyti.

Jis turėjo daug ištvermės, jėgos, grynai protinio urzgesio, kaip būtų pasakęs Jeremy Clarksonas. „Štai ateina Winstonas Churchillis su šimto arklio galių protu“, – kažkas pasakė prieš Pirmąjį pasaulinį karą, kai 100 arklio galių buvo daug.

Kai kurie žmonės turi guvų analitinį protą, bet stokoja energijos arba darbštumo. Kai kurie yra veržlūs, bet stokoja talento, ir aišku, kad dauguma mūsų šių dalykų turi saikingai. Churchillis turėjo viską: fenomenalią energiją, nepaprastą atmintį, skvarbų analitinį protą ir nuožmų žurnalisto gebėjimą taip surūšiuoti turimą medžiagą, kad svarbiausias punktas būtų pirmoje vietoje. Be to, smegenyse turėjo zigzaginio žaibo potencijos, skatinančios kūrybingumą.

Jo psichologinis būdas (poreikis teigiamai pasirodyti tėvui, dalinė megalomanija ir t. t.) lėmė, kad jis privalėjo dirbti – dykinėti nemokėjo. Daug malkų priskaldyta dėl vadinamosios jo depresijos arba, kaip pats vadino, „juodo šuns“ [*black dog*] – šis posakis tada jau egzistavo. Kiti mano, kad tai perdėta, ir aš esu linkęs pritarti.

Žinoma, jautėsi truputį prislėgtas ketvirtajame dešimtmetyje, kai neturėjo posto, bet apskritai buvo gerai įpratęs susitvarkyti su daugeliui būdingu kūrybiniu ciklu: depresija – pastangos – kūrybingumas – alkoholio sustiprintas polėkis – depresija ir t. t. Tiesiog jis šį ciklą pereidavo greičiau negu bet kas kitas, tarsi būtų turėjęs spartesnį variklį, ir todėl dirbo nepaprastai našiai. Panėšėjo į dr. Johnsoną ta prasme, kad buvo baisiai reiklus sau, botagu genamas savo superego. Pats paaiškino taip: „Žinot, man

nepakenčiama naktį eiti miegoti jaučiant, kad per dieną nenuveikiau nieko naudingo. Tai tas pats jausmas, lyg nueitum miegoti neišsivalęs dantų.“

Vienu atžvilgiu jo pažiūros buvo archajiškos – formuojamos šlovės troškimo ir viešo apsigėdinimo baimės. Bet šiame mišinyje buvo ir nemažai pokrikščioniško kaltės jausmo. Kad ir kokia tiksli kuro sudėtis, Churchillio variklis buvo tobulai pritaikytas sudėtingai valdžios sistemai. Jis buvo Vaitholo karžygys ir detalių knislys, kartais net siutinantis.

Finansų ministerijoje užsiimdavo tokiomis smulkmenomis kaip Užsienio ministerijos tekegramų kaina. 1939 m. sugrįžęs į Admiralitetą, domėjosi, kiek kokiems laivams skirta duflė paltų. Susimanė įsakyti, kad kariniame laivyne būtų žaidžiama ne kortomis, o nardais.

Jeigu norite pavyzdžio, kaip buvo pamėgęs „memorandumus“ – padiktuotas žinutes apie Vyriausybės reikalus (per dieną jų sukurdavo dešimtis), – pažvelkite į šį stebinantį dokumentą, įrėmintą ant sienos Čartvelyje. Tai yra ūmus atsakas, sakytum, į gana nuosaikų Užsienio reikalų ministerijos pasiūlymą, kad būtų gerbiami savo miestams žmonių duodami pavadinimai.

Ministro Pirmininko asmeninis memorandumas:
Serijos nr.: M 387/5 A
UŽSIENIO REIKALŲ MINISTERIJAI

1. „A“ išdėstytas principas man visai nepriimtinas. Nemanau, kad pavadinimai, Anglijoje pažįstami ištisoms kartoms, turėtų būti keičiami atsižvelgiant į tose vietose gyvenančių svetimšalių užgaidas.

Kur pavadinimas neturi ypatingos reikšmės, reikėtų vadovautis vietine tradicija. Tačiau Konstantinopolio

niekada nereikėtų atsisakyti, nors bukiems žmonėms po jo skliausteliuose galima parašyti Stambulas. O dėl Angoros, mums seniai žinomos per Angoros kates, tai aš visomis išgalėmis priešinsiuosi, kad ji būtų pažeminta iki Ankaros.

2. Beje, turėtumėte pastebėti, kad tautas, kurios keičia savo miestų pavadinimus, visada lydi nesėkmė. Laimė teisingai nusisuka nuo tų, kas laužo praeities tradicijas ir papročius. Kol aš šiuo klausimu turiu balsą, Ankara draudžiama, nebent būtų papildoma skliausteliuose. Jeigu nepasipriešinsime, po kelių savaičių būsime prašomi *Leghorn* vadinti Livornu, o BBC Paryžių tars Pary. Svetimvardžiai sukurti anglams, o ne anglai svetimvardžiams. Šį memorandumą datuoju Šv. Jurgio diena*.

WSC

45.4.23

Ir atkreipkite dėmesį į datą: vokiečiai dar kaunasi, britų kariai žūsta – o jis randa laiko diktuoti humoristinį memorandumą apie vietovardžius.

Vis dėlto kartais jo kolegos būdavo dėkingi už tą erelio žvilgsnį. Kai jam parodė nuotraukas su netikrais britų karo laivais Skapos įlankoje, jis pastebėjo keistą dalyką. Aplink kaminus nebuvo žuvėdrų. Vokiečiai gali permanyti apgaulę. Tad paukščiams privilioti apie kaminus buvo pabarstyta pakankamai lesalo, ir vokiečiai, matyt, buvo apmulkinti.

Šis nenuilstamumas buvo tiesiog būtinas nuo 1940 metų. Jis pasirinko savo valstybės likimą. Vien charizma ir asmenybės jėga nulėmė, kad Britanija turi kautis toliau. Bet jam dar reikėjo

* Šv. Jurgis laikomas Anglijos globėju.

tempti mašiną norima kryptimi – jis buvo galiūnas, velkantis „Boeingą 747“ pakilimo taku, vilkikas, keičiantis supertankerio kursą. Vienas padėjėjas teigė: „Idėjų fermentacija, atkaklus pasiūlymų stūmimas, vadų akstinimas pulti – šitaip reiškėsi ta liepsnojanti sprogstamoji energija, be kurios didžiulė karo mašina, ne tik karinė, bet ir civilinė, nebūtų galėjusi judėti į priekį taip tolygiai ir išlaviruoti per tiek daug nesėkmių bei sunkumų.“

~

Žinoma, jis nebūtų galėjęs to padaryti be tavęs – turiu omenyje tave, jaunąją sekretorę, dabar vėl sugrįžusią prie darbo ir vėl rašančią, kas diktuojama. Vienas iš Churchillio sėkmės aspektų yra tas, kad jį supančius žmones jis gebėdavo suburti į asmeninę komandą, paversti savo „fabriku“, kaip pats sakė; ir apskritai šiame fabrike dirbti buvo nuostabu. Nors kartkarčiais jis būdavo atžarus ir nekantrus, savo padėjėjams rodydavo gerumą ir meilingumą, mokėdavo už jų gydymąsi ir nebuvimą darbe dėl ligos.

Jam reikėjo šio fabriko, kad padėtų apdoroti disponuojamų duomenų kiekius ir leistų įsigilinti į detales. Ir, žinoma, kaip tik detalių suvokimas leido jam matyti ir bendrą vaizdą. Lėtai, nelemtai atšliaužiant karui, jis buvo padėties šeimininkas kaip tik todėl, kad turėjo faktus, žinojo, kas dedasi Vokietijoje, ir intuityviai suprato pasauliui nacių keliamą grėsmę.

Nuolat sakoma, kad tuo metu jo požiūris buvo nepriimtas todėl, kad anksčiau jis dažnai klydo, – man keista, kad su šiuo teiginiu reikia ginčytis. Žinoma, jis padarė baisių klaidų, tačiau galima argumentuoti, kad net prieš Antrąjį pasaulinį karą daug dažniau būdavo teisus, negu klysdavo.

PENKIOLIKTAS SKYRIUS

RULETĖS ŽAIDIMAS SU ISTORIJA

Apie tai baisu ir galvoti, iš tikrųjų. Winstonas Churchillis ne kartą vos išnešė sveiką kailį, bet kai sutiko lūkuriuoti Miuncheno viešbučio arbatinėje, nė nenutuokė, kaip rizikavo. Buvo beveik prigautas pragaro fotosesijoje: tereikėjo paspausti ranką, ir jo reputacija, ko gero, būtų buvusi sugadinta ilgam laikui.

Buvo 1932 m. liepa, jis atvyko į Vokietiją pasidomėti Blenheimo mūšio lauku, norėdamas suteikti daugiau kolorito savo rašomai Marlborough biografijai. Apsistojo viename šauniausių miesto viešbučių, „Regina Palast", – beje, ten pat vėliau prisiglaudė ir Neville'is Chamberlaine'as su savo nelemta delegacija, atvykęs į viršūnių susitikimą 1938 m.

Miuncheno gatvėse – ir palei pat viešbutį – jau žygiuodavo fašistų jaunimas. Įsivaizduokite rudus odinius šortus, įsitempiančias šlaunis, tram pam pam parado orkestrą ir vėjelyje besiplaikstančias raudonas ir juodas vėliavas su svastikomis. Pagalvokite apie švytinčias merginas rauktais sijonais, nešančias putojančius bokalus viešbučio *Biergartene*, jų šviesius plaukus, apie ausis supintus keistais pyragaičiais.

Tada pridėkite Churchillį – gyvomis akimis, šelmiškai smalsų, stebintį visa tai pro atvirą langą, viską susiurbiantį, viską apsvarstantį. Kartu su juo atkeliavo sūnus Randolphas, žurnalistas, pasišovęs gauti žinių apie nacius, ir jis supažindino tėvą su keistu tipu, tokiu Ernstu „Putzi" Hanfstaengliu. Tas Putzis buvo Amerikos vokietis verslininkas, penktą dešimtį įpusėjęs aukštas žalga. Buvo baigęs Harvardo universitetą, tad puikiai kalbėjo angliškai. Kaip ir Franklinas D. Rooseveltas buvo klubo „Hasty Pudding" narys, ten tobulino pianisto talentą. Iš tiesų netgi buvo keleto populiarių Harvardo dainų autorius.

Jis buvo šnekus, linksmas, sarkastiškas, vilkėjo tvido kostiumą su trumpu, pagal to meto madą, kaklaraiščiu. Na, ir buvo vienas iš nacių lyderių, įgavęs Hitlerio pasitikėjimą ir tarnaujantis jam kaip koks tarptautinės reklamos agentas.

Vieną vakarą Winstonas, Randolphas ir Putzis Hanfstaenglis susibūrė prie pianino, ir nors neaišku, ar Churchillis, pagal savo papratimą, iš širdies traukė dainas ne į toną, bet tikrai buvo patenkintas, kad Putzis mokėjo daug jo mėgstamų melodijų. Pasibaigus šiam smagiam rečitaliui, Putzis ėmė suokti apie Hitlerį ir jo pasiekimus atgaivinant Vokietiją.

Churchillis tuoj pat paklausė apie Hitlerio antisemitizmą. Putzis bandė nuraminti jo nuogąstavimus. Vėliau Hanfstaenglis rašė: „Pasistengiau tai perteikti kuo nuosaikiau, sakiau, kad problema yra Rytų Europos žydų antplūdis ir tai, kad jų tikėjimo broliai pernelyg gausiai atstovaujami profesijose."

Hm, tarė Churchillis: „Perduok nuo manęs savo bosui, kad antisemitizmas gal ir gerai startuoja, bet blogai finišuoja." Tai yra žirgų lenktynių leksika. Ir mandagus, angliškas aukštesniosios klasės būdas pasakyti, kad vanodamas žydus Hitleris stato už netinkamą žirgą.

– Žinot ką, – tarė Putzis Churchilliui. – Jūs turėtumėt susipažinti su Hitleriu.

Tai būtų vieni juokai, gal ir tiesiogine prasme. Hitleris į šį viešbutį ateinąs bene kiekvieną pavakarę, penktą valandą. Ir jiedu galėtų išsikalbėti prie poros gabaliukų Švarcvaldo torto. Putzis buvo įsitikinęs, kad fiureris „su mielu noru" susipažintų su tokiu anglu.

Buvo sužadintas Churchillio natūralus žurnalistinis smalsumas, o Randolphas tai jau tikrai buvo užmetęs meškerę kaip tik tokiems susitikimams. Vėliau Churchillis memuaruose rašė: „Tuo metu prieš Hitlerį neturėjau jokio politinio nusistatymo. Menkai ką žinojau apie jo doktriną ar veiklą ir nieko apie jo charakterį."

Dvi dienas Churchillis su Randolphu laukė – kartais amerikietiškame bare, o kartais lauke, saulėtame *Biergartene*. Šiurpu įsivaizduoti mūsų herojų, kaip kokį reporterį įsikibusį Miuncheno viešbučio ir laukiantį, kada jam suteiks audienciją už jį keturiolika metų jaunesnis žmogus, būsimasis aršiausias priešas.

Įsivaizduokime, kad jie susitiko. Churchillis būtų patekęs į gėdingą nuotraukų ekspoziciją su britų parlamentarais ir aristokratais, nusifotografavusiais su lyderiu, kurio pavardė vėliau pasaulyje tapo blogio sinonimu. Halifaxas, Chamberlaine'as, Lloydas George'as, Eduardas VIII – visi jie padarė šį liapsusą.

(Vienintelis, kuris iš šios padėties išėjo pakelta galva, buvo Churchillio padėjėjas, parlamentaras Bobas Boothby, pagarsėjęs tuo, kad į Hitlerio megalomanišką pasveikinimą *Heil Hitler!* reagavo vieninteliu logišku atsaku: *Heil Boothby!* – tarė Boothby.)

Jeigu Hitleris būtų atėjęs į tą viešbučio arbatinę arba barą, Churchilliui būtų tekę elgtis bent jau mandagiai, jeigu ne širdingai, – ir 1940 metais tai būtų atrodę nekaip.

Įdomus klausimas, kodėl Hitleris neatėjo. Miunchene jis susitikdavo su daugybe žmonių. Pavyzdžiui, sužavėjo Unity Mitford

ir net pavaišino ją arbata. Kodėl jam nesusitikus su žmogumi, garsiu visoje Anglijoje, užėmusiu daugelį didžiųjų valstybės postų ir turinčiu didžiulę užsienio reikalų žinovo reputaciją?

Prieš eidamas susitarti dėl šio reikšmingo susitikimo, Putzis paprašė, kad Churchillis jam duotų už ko užsikabinti. Ar yra kokių nors klausimų, kuriuos šis anglas norėtų užduoti, kad būtų pagrindas diskutuoti? Taip, – atsakė Churchillis. Jis sugrįžo prie jam rūpimos problemos.

„Kodėl jūsų vadas taip tūžmingai nusiteikęs prieš žydus? – paklausė Churchillis Putzio Hanfstaenglio. – Aš galiu visai suprasti, kai pykstama ant žydų, kurie pakenkė tavo tėvynei arba yra prieš ją nusistatę, ir galiu suprasti, kai priešinamasi, jeigu jie stengiasi monopolizuoti kokią nors gyvenimo sritį; tačiau kokia prasmė būti nusistačius prieš žmogų vien dėl jo kilmės? Kuo žmogus dėtas, kad toks gimė?“

Su ausyse skambančiomis šiomis nepriekaištingai liberaliomis, humaniškomis ir čerčiliškomis nuostatomis Putzis sugrįžo pas fiurerį ir – nieko nepešė.

„Koks to Churchillio vaidmuo? – pasišaipė nacių vadovas. – Jis yra opozicijoje, ir niekas nekreipia į jį dėmesio.“

Į tai Hanfstaenglis atsakė: „Žmonės tą patį sako apie jus.“

Manau, Hitleris nusprendė išvengti Churchillio ne tik todėl, kad manė, jog jis žlugęs, kaput, finito. Išsisuko todėl, kad jam nepatiko, kaip kalba šis padūkęs, užsispyręs anglas, taip aistringai palaikantis demokratiją ir taip paslaptingai jautrus dėl antisemitizmo.

Jis šalinosi viešbučio „Regina Palast“, kol Churchillio kompanija neišvyko; ir antrą kartą istorijoje, – jie, matyt, buvo tik už kelių šimtų jardų vienas nuo kito 1916 m. apkasuose, – abu vyrai priartėjo, bet taip ir nesusitiko. Vėliau, žinoma, Hitleris, ne kartą

kvietė Churchillį susitikti viešai, toks susitikimas būtų akivaizdžiai išėjęs naciams į naudą, ir Churchillis visada atsisakydavo.

Pačioje Vokietijos košmaro pradžioje, Hitleriui dar net netapus kancleriu, Churchillis įžvelgė blogį nacių ideologijos šerdyje. Tas jo klausimas Putziui gal ir naivokai skamba: „Kokia prasmė būti nusistačius prieš žmogų vien dėl jo kilmės?“ Paskesniais mėnesiais ir metais Churchillio suglumimas virto pasibaisėjimu.

Nors kai kuriuose Britanijos visuomenės sluoksniuose nacizmas atkakliai nesitraukė iš mados, Churchillis vis aistringiau pliekė Hitlerio elgesį su mažumomis. Jam padėjo tai, kad buvo lankęsis Vokietijoje. Buvo įsiurbęs tos atmosferos, buvo savo akimis matęs gretas jaunų vyrų ir moterų, sveikų, įdegusių, kupinų revanšistinio jaudulio.

1932 m. lapkričio 23 d. jis Parlamente pasakė aiškiaregišką kalbą. Pabrėžė, kad „visi tie tvirtų teutonų jaunuolių būriai, žygiuojantys Vokietijos gatvėmis ir keliais su akyse žibančiu troškimu kentėti dėl Tėvynės, ieško ne pripažinimo. Jie ieško ginklų.“ Kai gaus ginklų, pranašavo jis, jais grasindami reikalaus sugrąžinti prarastas žemes. Prancūzijai, Belgijai, Lenkijai, Rumunijai, Čekoslovakijai, Jugoslavijai – visoms joms kyla grėsmė, sakė Churchillis. Europoje bręsta „karo mentalitetas“. Metas pasakyti Britanijos žmonėms tiesą apie pavojų, sakė jis. Britai – tvirti žmonės, ištvermingi, jie gali tai girdėti, teigė jis. Žinoma, kiti sakė, kad jis kelia paniką – esąs karo kurstytojas.

Po šešerių metų jo analizė pasirodė esanti triuškinamai, pribloškiamai teisinga. Tai buvo geras jo prestižo pagrindas 1940-aisiais – juk jis beveik pačioje pradžioje teisingai perspėjo dėl Hitlerio. Viską pastatė ant žirgo, vardu antinacizmas, ir padarė tai anksti, tuo metu, kai šis kuinas niekam neatrodė labai patrauklus, ir šis jo lošimas kuo efektingiausiai pasitvirtino.

Iš dalies visi politikai lošia iš įvykių. Bando numatyti, kas įvyks, atsidurti „teisingoje istorijos pusėje", kuo palankesnėje šviesoje parodyti savo nuovokumą. 1902 m. Churchillis pareiškė, kad politikui reikia „sugebėti numatyti, kas įvyks rytoj, kitą savaitę, kitą mėnesį, kitais metais. O vėliau sugebėti paaiškinti, kodėl tai įvyko."

Jis mėgo statyti ant kortos savo reputaciją, kaip kad mėgo visur rizikuoti – skristi lėktuvu, vienas joti fronto linija Malakande, šliaužioti po niekieno žemę. Tai jam teikdavo galimybę patikrinti savo egocentrišką teiginį, kad jis yra ypatingas, kad kulkos kaip nors prašvilps pro šalį, kad virš jo plevena angelas (arba demonas) sargas, kad ponia Fortūna yra jo pusėje ir netgi įsimylėjusi jį. Jis lošdavo iš pinigų prie Dovilio ir Le Tuke stalų, o vienas iš jo sekretorių aprašė, kaip jis Monte Karle iššoko iš taksi ir nuskuodė į kazino, ir neilgai trukus sugrįžo su pinigais, kurių užteko abiem kelionei traukiniu namo.

Joks kitas politikas nesilaikė tiek daug regimai rizikingų nuostatų, joks kitas politikas nebuvo tiek daug kartų sunkiai įklimpęs – ir ne tik išgyvenęs bei viską papasakojęs, bet, nepaisant to, dar ir suklestėjęs. Stebina tai, kad tuo metu, 1932 m., kai trynėsi tame Miuncheno viešbutyje, dar turėjo reputacijos, iš kurios buvo galima lošti.

~

Dabar gera proga truputį iš arčiau pažvelgti į keletą klaikių katastrofų, kuriomis paprastai ženklinama jo biografija iki 1940 m. Mums reikia apsvarstyti Churchillio ir šių įvykių sąveiką: kiek jis buvo atsakingas ir netgi kiek tai apskritai buvo katastrofos. Tad pradedame:

„Antverpeno liapsusas"

Kartais palikuonys būna gailestingesni už amžininkus. 1914 m. spalį Vokietijos kariuomenė grobė Beniliuksą. Churchillis apsiėmė asmeniškai organizuoti Antverpeno gynybą – šis uostas strategiškai toks svarbus, kad Napoeleonas kartą pavadino jį „pistoletu, nukreiptu į Anglijos širdį". Vėliau žiniasklaida svilinte svilino. *Morning Post* teigė, kad tai buvo „brangiai kainavęs liapsusas, už kurį atsakyti turi p. W. Churchillis". *Daily Mail* rašė, kad tai buvo „šiurkštus blogo administravimo pavyzdys, kainavęs vertingų gyvybių". Jo kolegoms Vyriausybėje atrodė, kad Admiraliteto pirmasis lordas kvanktelėjo: nudūmė į Antverpeną, staipėsi ten su apsiaustu ir jachtininko kepure po vokiečių šūvių kruša.

Kartą jis paprašė teisės atsistatydinti iš Vyriausybės ir imtis karinio vadovavimo. Asquithui pasakė norįs būti generolas Churchillis – iš tokio pasisiūlymo, pasak Asquitho, jo kolegos juokėsi susiriesdami.

Galiausiai Antverpenas pasidavė, ir tūkstančiai britų karių buvo paimti į nelaisvę; Churchillis išmovė į Londoną ir ten buvo gana šaltai sutiktas Clementine, nes praleido Sarah, jų trečio vaiko, gimimą. Bet ar tas sumanymas buvo toks jau beprotiškas?

Prisiminkime, kas vyko 1914 m. rudenį. Vokiečiai skubėjo prie Lamanšo uostų. Prarasti Ostendę ir Diunkerką būtų buvę pražūtinga, nes tada būtų pasidarę daug sunkiau sustiprinti karinius dalinius Flandrijoje. Antverpeno misijos tikslas buvo įtikinti belgus išsilaikyti kokias dešimt dienų ir taip gauti atokvėpį bei išsaugoti kitus uostus.

Iš tikrųjų Churchillis sugebėjo išsilaikyti šešias dienas. Tačiau

to užteko. Kiti uostai buvo išgelbėti. Tad įvertinkime Antverpeno klaidą 10 balų sistema. Aš sakyčiau, kad **FIASKO VEIKSNIUI** reikėtų skirti 2 balus, nes iš esmės tai buvo sėkmė; o **CHURCHILLIO VEIKSNIUI** 9 iš 10, nes beveik neįmanoma įsivaizduoti, kad belgai būtų ištvėrę, jeigu ne jis.

Visada buvo sunkiau pateisinti kitą atvejį:

„Gelibolu katastrofa"

Iš visko sprendžiant, tai viena didžiausių katastrofų kare, kuriame tokių dalykų netrūko. 1914 m. pabaigoje apkasai nusitęsė nuo Šveicarijos iki Lamanšo. Churchillis laužė galvą, kaip panaudoti laivyną, šiaip jau palyginti mažai ką veikiantį, ir kartu aplenkti Vakarų fronto skerdyklą. Kur link plaukti? Iš pradžių galvota apie Baltiją, bet ten šeimininkavo vokiečiai. Tada jis griebėsi koncepcijos, kuri visada jam siūlėsi: „minkšta papilvė". Sumanė pulti Vokietijos sąjungininkę Turkiją.

Jis laivynu pramušiąs Dardanelus – siaurą sąsiaurį tarp Viduržemio ir Juodosios jūrų, užimsiąs Konstantinopolį, pašalinsiąs Osmanus iš karo, atpalaiduosiąs spaudimą Rusijai, į sąjungininkų pusę patrauksiąs Graikiją, Bulgariją ir Rumuniją, – ir bingo! (galime įsivaizduoti Churchillį pergalingai bedantį į žemėlapį) – kelias atviras pulti vokiečius iš abiejų pusių. Deja, nepavyko.

Visa ta operacija galiausiai užsibaigė 1916 m. – per ją sąjungininkai neteko 180 000 karių, dauguma jų mirė nuo ligų Gelibolu pusiasalio paplūdimiuose ir kyšuliuose, nė nepriartėję prie Konstantinopolio.

Buvo paaukota tiek daug australų ir Naujosios Zelandijos

gyventojų, kad Gelibolu lėmė gilų, į folklorą įsiliejusį apmaudą ir atitolimą nuo imperinės metropolijos. Airių pulkai buvo taip sumaitoti, kad šis epizodas esą paskatinęs kovą už nepriklausomybę. Churchillį Asquithas faktiškai atleido 1915 m. gegužę, ir jis visai palūžo.

„Maniau, mirs iš sielvarto", – sakė Clementine. „Man galas", – aimanavo jis. Ar galima tarti kokį gerą žodį apie Dardanelus?

Na, tai bent jau buvo bandymas pralaužti Vakarų fronto aklavietę. Kas nors turėjo pasiūlyti alternatyvą „spygliuotos vielos kramtymui Flandrijoje", – sakė Churchillis ir buvo teisus.

Jam nesisekė su admirolais – vienam iš jų neišlaikė nervai; nesisekė su kolegomis, ypač su lordu Fisheriu, senyvu varliaveidžiu jūrų pirmuoju lordu, kuris be galo blaškėsi, o paskui sukėlė baisų skandalą ir lemiamu momentu išdūmė lauk. Nesisekė, kad negalėjo kontroliuoti operacijos derinimo arba pradėti jos su reikiamu veržlumu.

Bet net ir darant nuolaidas dėl nesisekimo reikia pripažinti, kad tikriausiai ydingas buvo pats sumanymas. Atrodo, remtasi keliomis herojiškomis prielaidomis, kas būtų, jeigu galiausiai pavyktų užimti Konstantinopolį, ir tikrai neprognozuojama Balkanų kampanijos baigtimi. Dėl perdėto optimizmo Churchillis turi prisiimti kaltę.

O iš tikrųjų buvo skandinami laivai, admirolai svyravo, kareiviai paplūdimiuose buvo guldomi kulkosvaidžių ugnies arba mirė nuo dizenterijos, ir Mustafa Kemalis iškilo kaip turkų nacionalinis didvyris, parklupdęs Britanijos imperiją. Neturime kitos išeities kaip Dardanelų **FIASKO VEIKSNIUI** skirti 10 balų ir **CHURCHILLIO VEIKSNIUI** taip pat 10, nes be jo to tikrai nebūtų įvykę. Galėjo pasisekti – jeigu būtų laimingai susidėsčiusios visos kortos, – tačiau ši akinanti nelaimė daugelį

žmonių įtikino, kad Churchillis ne tik neturi nuovokos, bet ir pasiduoda puikybei – trokšdamas kaip nors asmeniškai dalyvauti konflikte.

Paaiškėjo, kad jo ego nepaskandinamas, nes 1919 m. antroje pusėje jis vėl ėmėsi to paties, tad radosi dar vienas epizodas:

„Kliurka Rusijoje"

Churchillis buvo iki pasiutimo priešiškas komunizmui. Laikė jį Dievo rykšte, maru, dvasiniu iškrypimu. Minėjo bolševizmo „šlykštų beždžioniškumą", o 1918 m. lapkričio 26 d. savo rinkėjams Dandi pasakė, kad „milžiniškuose plotuose civilizacija šluojama nuo žemės, o tarp miestų griuvėsių ir aukų lavonų bolševikai kraiposi staiposi kaip nuožmių babuinų kariauna". Tik neaišku, ko jis prieš babuinus taip nusiteikęs.

Daug kas užmiršo, kad pirmus pora metų po 1917 m. revoliucijos Lenino ir Trockio valdžia buvo gana netvirta. Šalis buvo užtvindyta kontrrevoliucionierių – baltagvardiečių, amerikiečių, prancūzų, japonų, čekų, serbų, graikų ir italų, taip pat nemažo skaičiaus britų karių – Churchillis kaip pašėlęs drąsino juos iš Karo ministerijos.

Iš pradžių nusiteikęs atsargiai, vėliau jis nusprendė, kad šį karą galima laimėti, ir labai skeptiškai žiūrinčiam Lloydui George'ui pasakė, kad komunistai bėga. Skatinami britų karininkų, finansuojami ir remiami Churchillio, baltieji rusai pasiekė nemažų laimėjimų. „Dabar niekas nebeišsaugos bolševizmo ir bolševikų režimo", – gyrėsi jis Lloydui George'ui. Vienu metu norėjo užbaigti visą reikalą aprūpindamas britų dalinius naujos rūšies – taip, atspėjote – nuodingomis dujomis; o 1919 m. spalį jau buvo

taip įaudrintas generolų antibolševikų pažangos, kad vos pats neišbildėjo į Rusiją.

Buvo nupirkti bilietai, Churchillis turėjo apsireikšti kaip atvirkštinis Leninas ir paskelbti apie demokratijos didybę. Paskui, deja, viskas ėmė eiti blogyn. Trockis surengė veržlų kontrpuolimą. „Aš nesileisiu sumušamas babuinų!" – sušuko Churchillis – bet buvo sumuštas.

Antibolševikai spruko. Britų daliniai buvo negarbingai evakuoti. Komunistų tironija prasidėjo iš rimtųjų. Babuinai įsisiautėjo.

Didysis karikatūristas Davidas Low Churchillį pavaizdavo kaip nevykusį stambių žvėrių medžiotoją. „Jis medžioja liūtus, bet namo parneša sušvinkusias kates", – sakė užrašas. Keturios katės buvo su vardais: Sidnėjaus Gatvė, Antverpeno Liapsusas, Gelibolu Klaida ir Kliurka Rusijoje.

Bet ar tai tikrai buvo tokia jau kliurka? Iki sėkmės jam labai nedaug trūko. Antibolševikų generolas Judeničius vos nepasiekė Petrogrado, Denikinui buvo likę vos 80 kilometrų iki Maskvos. Jeigu jis ekspedicijai būtų galėjęs suteikti galingą paramą, kokios siekė, jeigu Lloydas George'as ir Vyriausybė nebūtų žiūrėję taip nepatikliai, gal jam iš tiesų būtų pavykę pasmaugti komunizmą užuomazgoje. Tada Rusijos ir Rytų Europos tautos nebūtų patekosios į septyniasdešimties metų tironiją, nebūtų buvę gulagų, raudonojo teroro, buožių žudynių, masinio žmonių naikinimo. Gal jam ir nebūtų pasisekę, bet neabejotina, kad pabandyti buvo verta.

Taigi, ekspedicija į Rusiją gauna: **FIASKO VEIKSNYS** – 5; **CHURCHILLIO VEIKSNYS** – 10. Sumanymas apskritai buvo teisingas, – o to negalima pasakyti apie dar vieną atvejį:

„Čanakalės klampynė“,

per kurią jis nuvertė Vyriausybę, užbaigė Lloydo George'o politinę karjerą, sudegino Liberalų partiją, į kurią buvo įstojęs 1904 m., ir per šį procesą neteko vietos Parlamente.

1922 m. rugsėjį kilo krizė, nes Mustafos Kemalio (Atatürko) kariuomenė ėmė kelti grėsmę britų ir prancūzų įguloms Gelibolu pusiasalyje. Jie buvo dislokuoti Čanakalėje [angl. *Chanak*] – mieste, esančiame netoli nuo antikinės Trojos. Ministras pirmininkas Lloydas George'as buvo labai nusiteikęs prieš turkus ir už graikus, tad jam knietėjo pradėti tokį neva krikščionių karą prieš mahometonus. Jis manė, kad Čanakalė bus puikus pretekstas gerai įkrėsti turkui.

Dėl ne visai aiškių priežasčių Churchillis nusprendė pakeisti savo požiūrį į priešingą pusę ir pareikšti, kad Lloydas George'as teisus. Tai buvo keista, nes apskritai Churchillis buvo gana palankus turkams, kaip ir jo tėvas. Ir reikėtų sąžiningai pasakyti, kad užsienio politikoje, kaip ir gyvenime, jis nesivadovaudavo jokiais religiniais motyvais. Deja, atrodo, kad vienintelė tikra priežastis, sukėlusi norą kariauti su turkais Čanakalėje, buvo siekis atkeršyti už Dardanelus, užgydyti asmeninę psichologinę žaizdą – visai nekoks motyvas.

Laimė, ir Lloydas George'as, ir Churchillis kaip tyčia visai praleido tinkamą momentą. 1922 m. rugsėjo 15 d. Churchillis paleido pompastišką pranešimą spaudai, kuriame paskelbė, kad karo veiksmus palaiko Kanada, Australija ir Naujoji Zelandija, – nepranešdamas šios žinios tų šalių vyriausybėms. O jos tuo nebuvo patenkintos – anaiptol nedegė aistra siųsti karių į dar vienas Churchillio inspiruotas žudynes Dardaneluose.

Spauda ir visuomenė sunerimo. Nuotaiką daugmaž apibend-

rino *Daily Mail* antraštė: „Sustabdykim šį naują karą!“ Konservatoriai nusprendė, kad jų kantrybė dėl Lloydo George'o ir Churchillio išsisėmė. Jie susitiko Karltono klube pasišovę išmušti pagrindą koalicijai iš po kojų (ir davė pradžią 1922-ųjų komitetui). Andrew Bonaras Law pasakė, kad Britanija negali būti pasaulio policininkė, prisidėjo ir Baldwinas.

Čanakalės krizė buvo išspręsta diplomatiniu keliu, bet Britanijos vyriausybė krito, ir Churchillis liko už borto. Čanakalės **FIASKO VEIKSNIUI** reikia skirti kuklius keturis, o **CHURCHILLIO VEIKSNIUI** – penkis, nes autoryste jis dalinosi su Lloydu George'u. Tačiau politinės pasekmės buvo gana žiaurios.

Todėl jo atsigavimas buvo dvigubai įspūdingas. Pažvelgęs į šį laikotarpį – nuo 1922 iki 1924 m. – tikrai pamatai, kad jis yra reikšminga Britanijos politikos jėga – pernelyg didelė, kad galėtų būti paskandinta griūvant Liberalų partijai arba būti ignoruojama. Netrukus jis jau ėmė šnekėtis su Baldwinu apie galimybę sugrįžti pas torius, praėjus dvidešimčiai metų nuo to, kai juos paliko. 1924 m. lapkritį – nors ką tik laimėjęs didelę daugumą – Baldwinas ištiesė pagalbos ranką keturiasdešimt devynerių renegatui ir padarė jį finansų ministru. Jis suglumęs sutiko. „Sunkiausia buvo įtikinti žmoną, kad jos neerzinu“, – sakė jis.

Plačiai manoma, kad šiai Churchillio ministrystei daug pakenkė vienas klaidingas sprendimas:

„Grįžimas prie aukso“

...ir blogas kursas. Dabar visi pripažįsta, kad tai buvo katastrofiška klaida. Svaro vertė buvo vėl susieta su doleriu prieškariniu kursu – 1 su 4,87, – o tai reiškė, kad jis pervertintas, ir dėl to

Britanijos pramonė patyrė lemtingų nuostolių. Eksportas tapo brangus ir negalėjo konkuruoti pasaulio rinkose. Verslas bandė sumažinti išlaidas atleisdamas darbuotojus arba mažindamas atlyginimus. Kilo streikai, nedarbas, chaosas, o paskui atėjo 1929-ųjų krachas, ir vis dar buvo neišsisukta nuo sekinančio aukso standarto režimo.

Galiausiai 1931 m. svaras buvo atplėštas nuo aukso keliomis spekuliacinėmis atakomis užsienio valiutų rinkose – taip pat, kaip 1992 m. jis buvo ištrauktas iš Valiutų kursų mechanizmo. Churchillis gavo pylos už visą šią katastrofą, o Johnas Maynardas Keynesas parašė pasmerkimą, pavadintą *Pono Churchillio ekonominiai padariniai*. Tai iš tikrųjų buvo jo sprendimas, ir, kaip finansų ministras, jis negali išvengti kaltinimo.

Mes tegalime pateikti kai kurias esmines švelninančias aplinkybes. Pirma, jis pats instinktyviai priešinosi tam. Jis matė, kokių bėdų Britanijos verslui ir pramonei sukels stiprus svaras. 1925 m. vasarį paprieštaravo šiam planui: „Aš verčiau Finansus matyčiau ne tokius išdidžius, o Pramonę labiau patenkintą.“ Prieš priimdamas sprendimą, pavaldiems tarnautojams rašė ilgus memorandumus prašydamas paaiškinti jų paramą aukso standartui ir buvo visai nepatenkintas miglotais atsakymais.

Jie kalbėjo kažką apie „stabilumą“. Bet kaip tai galėjo padėti Britanijos gamintojams, jeigu jų prekės buvo nukonkuruotos dėl kainų? Jis ėmėsi pritariamai cituoti Williamo Jenningso Bryano 1896 metų aistringą aukso standarto kritiką: „Nespauski darbo žmonėms ant kaktos šio erškėčių vainiko, nekryžiuoki žmonijos ant aukso kryžiaus.“

Jis buvo visiškai teisus. Bėda ta, kad buvo apsuptas daugybės protingų žmonių, įsitikinusių savo ekonomikos išmanymu, ir jie manė, kad aukso standartas yra baisiai gera idėja. Nesupran-

tamiausiai tuo tikras buvo Anglijos banko valdytojas dabita Montagu Normanas. „Aš jus padarysiu auksiniu ministru", – sakė jis Churchilliui. Bet ne vien Normanas buvo apimtas šių iliuzijų.

Už tai pasisakė Sitis, už tai ir Leiboristų partija, pats Baldwinas manė, kad lengviau bus tiesiog imti ir tai padaryti. Galiausiai 1925 m. kovo 17 d. Churchillis surengė garsiąją kviestinę vakarienę Dauningo gatvėje nr. 11 ir pakvietė Keynesą pristatyti priešingo požiūrio. Deja, Keynesas buvo peršalęs ir nekokios formos. Aukso skeptikas Churchillis atsidūrė tarp mažumos ir nenoriai nusileido.

Dalykas tas, kad jis grįžo prie aukso nepaisydamas savo sveiko proto, o jo protas veikė geriau negu visõs tariamų finansų ekspertų draugijos. Tie, kas prisimena naujausią Britanijos pinigų istoriją, supras, kad jis buvo atsidūręs lygiai tokioje pat padėtyje kaip p. Thatcher, kai 1989 m. buvo apmulkinta (Nigelio Lawsono ir Geoffrey Howe) prisijungti prie katastrofiško Europos valiutų kursų mechanizmo.

Ir Churchillis, ir Thatcher turėjo gerą nuojautą dėl fiksuotų valiutų kursų varžtų, bet ilgai priešinęsi abu nusileido „ekspertų" nuomonei. Grįžimo prie aukso **FIASKO VEIKSNIUI** skirkime 10 balų, matant, kokią ekonominę sumaištį sukėlė, bet **CHURCHILLIO VEIKSNĮ** tikrai turėtumėme vertinti ne daugiau kaip 2 balais, nes bet kuris kitas ministras tai būtų padaręs nė nesusimąstęs – o jis tai tikrai susimąstė.

Iš dalies dėl to ekonominio sąmyšio, kurį pats padėjo sukurti, 1929 m. Churchillis ir toriai vėl buvo išmesti iš valdžios – leiboristai pirmą kartą pranoko torius Parlamento vietų skaičiumi, ir tada jis dešimt metų praleido „dykumoje". Politinėje medžioklėje jam reikėjo naujo grobio, naujos idėjos, už kurią kovotų. Ne-

trukus rado būdą įsiutinti mažne visus, taip pat ir Konservatorių partijos vadovybę su Stanley Baldwinu priešaky. Iš visų jo suklydimų dar ir šiandien blogiausias atrodo šis:

„Suklydimas dėl Indijos"

Jis nusprendė turįs misiją priešintis visiems Indijos žingsniams savivaldos link ir tai darė tokiu stiliumi, kuris mums atrodo tiesiog neįtikėtinai globėjiškas ir reakcingas.

1931 m. įsimintinai paniekino Gandhį pavadindamas pusnuogiu fakyru. Sakė, jog „šleikštu" matyti, kaip šis nesmurtinio pasipriešinimo pirmeivis organizuoja pilietinį nepaklusnumą ir tuo pat metu dalyvauja derybose su „karaliaus-imperatoriaus atstovu", t. y. lordu Irwinu (vėliau tapusiu Hitleriui nuolaidžiaujančiu Halifaxu), – tarsi Gandhis būtų buvęs koks teroristas. Absurdiška buvo taip kalbėti žmogui, kuris pats be jokių skrupulų derėjosi su apsiginklavusiais airių nacionalistais.

Jis pranašavo kraujo praliejimą. Apokaliptiniais žodžiais kalbėjo apie indų negebėjimą savarankiškai valdyti, apie neliečiamųjų kančias ir smurto tarp bendruomenių neišvengiamumą. Stojo priešaky neperkalbamų imperialistų romantikų, kietakaktiškai ginančių radžą ir Dievo suteiktą teisę kiekvienam rausvažandžiui anglui sėdėti verandoje, gurkšnoti viskį ir didžiuotis, kad jam priklauso Indija.

Mandagiai buvo kalbama, kad jis truputį atsiliko. Visos partijos pritarė, kad Indijai reikia suteikti daugiau savarankiškumo, – net dauguma torių. Kas jam čia šovė į galvą? Bijau, kad jo motyvai nebuvo labai švarūs. Jį tikrai piktino galimybė prarasti Indiją ir smūgis Britanijos imperijos „prestižui", ką jau kalbėti apie

Lankašyro medvilnės eksporto rinkų praradimą. Šia prasme jo siekiai atrodė savanaudiški ir šovinistiniai.

Iš tikrųjų jis nebuvo aistringas Indijos mylėtojas – ten nebuvo lankęsis nuo 1899 m., kai būdamas jaunesnysis karininkas daugiausia laiko skyrė rožių auginimui, peteliškių kolekcionavimui, polo žaidimui ir Gibbono skaitymui. Netgi nebuvo didelis Indijos ekspertas. Kalbėdamas viename Bendruomenių Rūmų komitete apsiribojo – jam labai nebūdingai – retorinėmis bendrybėmis. Bjauri tiesa yra ta, kad ieškojosi politinių dividendų.

Norėjo tapti Stanley Baldwino įpėdiniu torių vadovo poste, ir jam reikėjo įsiteikti dešiniajam partijos sparnui – tiems, kurie buvo nekokios nuomonės apie šį persimetėlį buvusį liberalą. Indijos klausimas puikiai tiko jo reakcingoms pažiūroms pademonstruoti. Mitinguose jis rėždavo ilgas įmantrias kalbas ir, kaip šiandieniniai UKIP* aktyvistai, mėgavosi tuo, kad jis ir jo rėmėjai laikomi lunatikais bei pakvaišėliais. „Mes esame kaip ir žemesnė rasė, protiškai atsilikę, daugiausia pulkininkai ir kiti atstumtieji, kurie kovėsi už Britaniją", – gyrėsi jis.

Ši strategija nenusisekė. Indijos įstatymas buvo priimtas. Leiboristų vyriausybė su torių pritarimu pasiekė savo tikslą suteikti daugiau savarankiškumo šaliai, kuri šiuo metu yra didžiausia pasaulio demokratinė valstybė ir ekonominė jėga. Jis buvo nustumtas į paraštę – įvykiai parodė jį klydus. Geriausia, ką galima pasakyti, yra tai, kad pralaimėjęs parodė būdingą maloningumą: 1935 m. nusiuntė Gandhi žinią su gerais linkėjimais. „Telydi jus sėkmė, ir jeigu jums pavyks, aš pasisakysiu už tai, kad gautumėte daug daugiau." Verta turėti omeny ir tai, kad jo pranašystės nebuvo visai klaidingos: kai 1948 m. Britanijos valdymas galiausiai pasibaigė,

* *United Kingdom Independence Party* – Jungtinės Karalystės nepriklausomybės partija, pasisakanti prieš šalies narystę ES.

kilo siaubingas smurtas tarp bendruomenių, tada žuvo apie milijoną žmonių; o kastų sanklodos problemos išliko iki šių dienų.

Tačiau to nepakanka pateisinti politikai, kuri šiandien atrodo donkichotiškai retrogradinė. Suklydimo dėl Indijos **FIASKO VEIKSNIUI** skirkime 5, o **CHURCHILLIO VEIKSNIUI** – 10 balų.

1935 m. Baldwinas sugrįžo į premjero postą, bet šį kartą Churchillis maištaudamas buvo per toli nuėjęs, ypač nemenkai – dėl Indijos, ir Vyriausybėje jam vietos neatsirado. Bet juk jam buvo erdvės ir vėl iškrėsti šunybę. Gal jis galėtų susimanyti dar vieną vajų, dar vieną užmojį, dėl kurio atsidurtų dėmesio centre? Gal jam pavyktų dar kartą įklimpti? Žinoma, pavyktų!

„Sosto atsisakymo krizė"

1936 m. rudens antroje pusėje tapo plačiai žinoma, kad karalius Eduardas VIII užmezgė romaną su išsiskyrusia amerikiete Wallis Simpson. Nors šiandien tai gal atrodo keista, tada manyta, kad toks elgesys visai nepateisinamas. Bažnyčiai ištikimas, pypkę papsintis Stanley Baldwinas buvo tyliai pasibaisėjęs. Jis nusprendė, kad karalius gali tuoktis su išsiskyrėle, bet turės atsisakyti sosto.

Jaunojo karaliaus padėtis buvo desperatiška. Jis jautė, kad po kojomis ima aižėti ledas. Suprato, kad jo laikotarpis soste galbūt eina prie pabaigos. Jam reikėjo, kad kas nors patartų, kas nors turintis patirties ir svorio viešojoje erdvėje. Jis kreipėsi – kurgi dar? – į Churchillį. Jiedu jau buvo susipažinę: karalius lankėsi Blenheime, ir Churchillis su juo gerai sutarė, net buvo parašęs jam pora kalbų.

Pavakarieniavęs su karaliumi Vindzoro pilyje, parašė komišką

Laimingoji pora: Churchillis su Clementine pirmais santuokos metais

Su Clemmie ir dukterimi Mary 1944 m. birželį stebi sparnuotąją raketą

Čigvelyje (prie Londono) per rinkimų kampanijos turnė 1945 m. gegužę

Su Velso princu (vėliau karalius Eduardas VIII) per iškilmingus pietus Bendruomenių Rūmuose 1919 m. birželį

Su lordu Halifaxu Vaithole 1938 m. kovo 29 d., netrukus po to, kai Hitleris aneksavo Austriją

Premjeras Stanley Baldwinas ir Churchillis, Dauningo g. 10, 1929 m. balandžio 15 d. – tą dieną Churchillis, kaip finansų ministras, pristatė savo penktąjį, paskutinį, biudžetą

Su Lloydu George'u
1934 m.

1945 m. liepos 15 d.:
su JAV prezidentu
Harry S. Trumanu
Potsdame per paskutinę
konferenciją su Stalinu

1908 m. balandį agituoja savo rinkimų apygardoje Šiaurės vakarų Mančesteryje

1943 m. birželio 1 d. kreipiasi į Sąjungininkų karius romėnų amfiteatre Kartaginoje

Su visa iškalba 1948 m. Konservatorių partijos konferencijoje

1948 m. gegužės 7 d. po savo kalbos Europos Kongresui Hagoje, sujaudintas reakcijos. Iš kairės į dešinę stovi Europos sąjūdžio lyderiai: Kerstensas, Ramadier, Retingeris ir de Rougemont'as

Išbando Thompsono „Tommy" automatą pietų Anglijoje, likus trims mėnesiams iki Normandijos operacijos

Apžiūri tankų korpusą 1919 m.

Harvelio [*Harwell*] Atominės energetikos tyrimo įstaigoje 1954 m.

Churchillis – ankstyvasis skrydžių pionierius

Su Albertu Einsteinu Čartvelyje 1939 m.

Savo užmiesčio vilos kabinete, Čartvelio dvare Kente, 1939 m. spalį

Winstonas Churchillis mūrininkas –
stato sieną Čartvelyje 1928 m.

Su seru Anthony Edenu Čartvelyje
XX a. 5-ojo dešimtmečio pabaigoje

(turbūt girtą) laišką, aiškinantį, kaip išlikti, įterpdamas racionalų patarimą, kad dabar ne laikas išvykti iš šalies. Churchillis tapo neoficialiu „Karaliaus partijos“ lyderiu ir gruodžio 8 d., smagiai papietavęs kažkokiose anglų ir prancūzų išgertuvėse, nusprendė paprotinti Bendruomenių Rūmus.

Dalyko esmė, jo požiūriu, buvo ta, kad tai yra širdies reikalas ir karalius yra karalius, – o jeigu ministrams nepatinka ponia Simpson, tai atsistatydinti turėtų jie, o ne monarchas. Deja, jis visai nesuprato Bendruomenių Rūmų nuotaikų. Parlamentarai jį nušvilpė – dauguma jų pastarosiomis dienomis buvo klausęsi irzlaus puritoniško savo rinkėjų bambėjimo.

Staugti imta taip garsiai, kad galiausiai jam teko atsisėsti nebaigus kalbėti. Haroldas Nicolsonas rašė: „Vakar Parlamente Winstonas visai susimovė [...] Per penkias minutes sugadino kantrų dvejų metų atkuriamąjį darbą.“ Daugelis žmonių – net ir jo draugų – nusprendė, kad šį kartą jis jau tikrai pribaigtas. Sosto atsisakymo krizės **FIASKO VEIKSNIUI** skirkime 6 balus, o **CHURCHILLIO VEIKSNIUI** – 10, nors pagal šiandieninį skonį laimėjęs, aišku, būtų Churchillis.

Šiais laikais rinkėjams būtų nė motais, jeigu jų monarchas(-ė) nuspręstų tuoktis su išsiskyrusiu žmogumi (juk žiūrėkime – sosto įpėdinis ir jo žmona buvo susituokę ir anksčiau). Tačiau anuomet į tai buvo žiūrima visiškai kitaip. Ir vėl Churchillis nurašytas: pažangus ir gailiaširdis požiūris kažkodėl palaikytas monarchistiniu ir pataikūnišku.

Jam buvo jau šešiasdešimt vieni, ir jis atrodė kaip atgyvena – didžiulis Eduardo laikotarpio jūrų gyvūnas, bejėgiškai besiblaškantis ant skiedryno ir per savo kiaurymę blerbiantis tuščius niekučius. Tuo metu vargu ar kas būtų patikėjęs, kad po trejų su puse metų jis taps ministru pirmininku.

Peržvelkime jo nesėkmių sąrašą – didžiausią ir labiausiai stulbinantį „medalių“ rinkinį tarp visų politikų. Ką jis byloja mums apie Winstono Churchillio charakterį? Labiausiai krenta į akis, kad jis kaip tik tai ir turėjo – kas būdavo vadinama charakteriu. Bet kuris iš šių fiasko pats savaime būtų galutinai sužlugdęs normalų politiką. Tai, kad Churchillis apskritai išsilaikė, liudija jo atsigavimo sugebėjimus, tam tikrą kevlaro medžiagą, kuria jis izoliavo savo ego ir dvasią.

Padėjo tai, kad buvo labai ekstravertiškas, natūraliai linkęs į saviraišką. Savo pralaimėjimų neinternalizuodavo ir, išskyrus Gelibolu, priekaištais neaitrindavo sau širdies. Neleido šioms gausioms ir spalvingoms traumoms iš esmės pakeisti jo savivertės; o žmonės, kaip matome, iš prigimtinio tingumo linkę vertinti tave daugiausia pagal tai, kaip tu pats save vertini.

Jis tiek daug kartų atsigavo todėl, kad savyje turėjo daug tikėjimo. Daug kas šiek tiek siutina, kai lengva ranka numoja į Churchillį sakydami, kad jeigu 1940 m. jis būtų praleidęs savo progą, tai būtų išlikęs istorijoje kaip „nevykėlis“, žmogus, kuris nedaug tepasiekė. Tai yra absurdiška.

Joks naujausiųjų laikų politikas negali pasigirti tokiais darbais: padėjo pamatus gerovės valstybei, reformavo kalėjimus, suformavo karo laivyną, prisidėjo prie pergalės Pirmajame pasauliniame kare, tapo finansų ministru ir t. t., ir t. t. – ir čia kalbame apie laikotarpį, kuriuo jis buvęs „nevykėlis“, *prieš* Antrąjį pasaulinį karą. Jis turėjo tiek daug sumanymų ir iniciatyvų, kad nenuostabu, jog patirdavo nesėkmių, o po šių fiasko atsigaudavo todėl, kad žmonės šį tą instinktyviai atpažindavo jo laikysenoje.

Svarbu ne tik tai, kad dažnai galima argumentuoti, jog jis buvo teisus: Gelibolu buvo teisingos strategijos grūdas, sovietinis komunizmas iš tiesų buvo barbariškas, aukso standartas jam buvo įbruktas ir t. t. Ką pastebime klasikinėje Churchillio nesėkmėje, kokį esminį dalyką, kuriuo ji skiriasi nuo fiasko, užbaigiančių menkesnių veikėjų karjerą?

Pastebėjote? Niekas niekada nėra padaręs išvados – Churchilliui rėpliojant iš savo sprogusio statuso padūmavusių griuvėsių, – kad jis būtų kaip nors asmeniškai piktnaudžiavęs.

Niekada nėra nė truputį pakvipę skandalu. Nė viena katastrofa nė iš tolo nepalietė jo sąžiningumo. Ne tik todėl, kad jis nenusimaudavo kelnių kur nereikia (nors dėl to neseniai radosi šiokių tokių abejonių). Esmė ne čia.

Jis, regis, niekada nemelavo, neapgaudinėjo, nesiėmė machinacijų ir juolab nesiekė finansiškai pasipelnyti. Jis imdavosi ko nors todėl, kad (a) manė, jog tai teisinga, ir (b) įsivaizdavo, kad tai padės jo karjerai; ir juk nebuvo nieko gėdinga abu apskaičiavimus sujungti į vieną: jis manė, kad tai bus politiškai naudinga, nes yra teisinga.

Ką nors nuspręsdavo ne šiaip sau, o po ilgų tyrimų ir apmąstymų, – ir kaip tik šis didžiulis pro jį praplaukiančios informacijos srautas padėdavo jam instinktyviai kai ką užuosti. 1911 m., likus trejiems metams iki karo pradžios, ilgame memorandume Imperijos gynybos komitetui jis tiksliai prognozavo pirmų keturiasdešimties dienų konflikto eigą – kur ir kaip prancūzai atsitrauks, kur vokiečiai bus sustabdyti.

Generolas Henry Wilsonas pasakė, kad tas popierius „absurdiškas ir fantastiškas – paikas memorandumas". Išsipildė jo kiekvienas žodis, ir dienos tikslumu. Vokietija pralaimėjo Marnos mūšį keturiasdešimt pirmą dieną, ir prasidėjo aklavietė. Jis rašė ne

mokslinę fantastiką ir tai darė ne šiaip žiopsodamas pro langą ir graušdamas pieštuką.

Jis sakė, kad karas truks ketverius metus, kai kiti sakė, kad baigsis iki Kalėdų. Jis matė Versalio sutarties trūkumus. Jis suprasdavo teisingai todėl, kad buvo geriau informuotas už beveik visus kitus politikus. Ketvirtojo dešimtmečio viduryje gaudavo slaptos informacijos iš Vaitholo ir kariškių, kurie buvo pasibaisėję nuolaidžiavimo politika, – Ralpho Wigramo ir kitų, – ir žūtbūtinai siekė, kad kas nors skelbtų pavojų dėl Vokietijos.

Būdavo, kad jis žino daugiau negu pats Baldwinas, ir kartą viešai pažemino premjerą savo geresnėmis žiniomis apie *Luftwaffę* (naciai turėjo daug daugiau lėktuvų, negu teigė Baldwinas). Įdėmiai stebėjo, kas vyksta Vokietijoje, nuolat atkreipdavo Parlamento dėmesį į žydų persekiojimą – nuo pat 1932 m. – ir perspėdavo dėl nacių ideologijos. Kai 1933 m. lapkritį Hitleris gavo 95 proc. balsų, jis sakė, jog naciai paskelbė, kad „karas yra didingas" ir jie „savo vaikams diegia tokį kraujo troškimą, koks auklėjime neturi paralelių nuo barbarų ir pagonių laikų".

Jis vis garsiau skambino pavojaus varpais, nes kraupiai aiškiai matė, kas atsitiks. Tiesą apie Hitlerį matė net aiškiau negu vargšas Putzis Hanfstaenglis, su kuriuo smaginosi Miunchene.

Šis klavišų barškintojas reklamininkas galiausiai užsitraukė Goebbelso nemalonę, ir Unity Mitford apskundė jį Hitleriui – regis, dėl nepatriotiškų pasisakymų. 1937 m. Putziui buvo liepta imtis baisios užduoties: jis turėjo sėsti į lėktuvą ir iššokti su parašiutu karo draskomoje Ispanijoje – nusigauti į respublikonų užnugarį ir slaptai dirbti generolo Franco fašistinių pajėgų naudai.

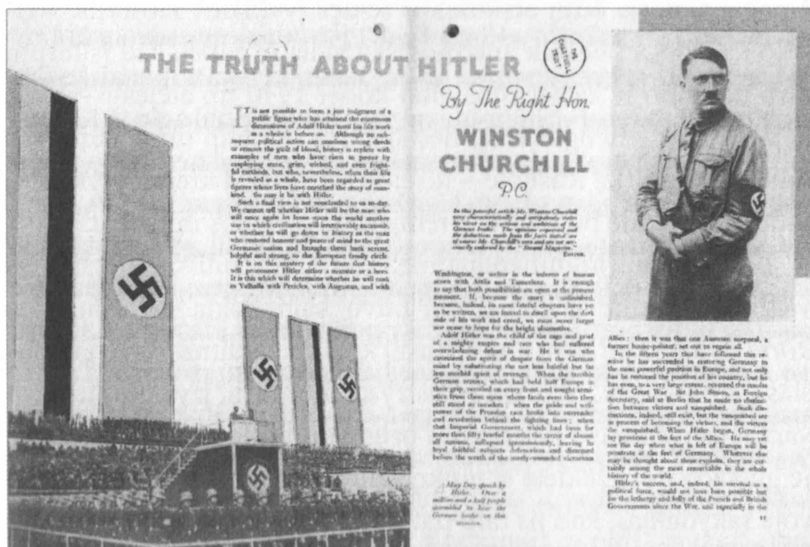
Neatrodė, kad iš tokios misijos jis galėtų sugrįžti. Padarė kaip lieptas – daugiausia dėl to, jog manė, kad nepaklusęs būtų sušaudytas. Lėktuvas pakilo ir nuskrido Ispanijos link, kelias valandas

parpė danguje, Hanfstaengliui sėdint gale su parašiutu ir drebant iš baimės.

Baugino ne tik būsimasis šuolis. Buvo tikras – jeigu išgyvens, jį pagaus respublikonai ir tikriausiai sudraskys į gabalus. Galų gale lėktuvas nusileido sugedus varikliui, ir jis pamatė tebesąs Vokietijoje. Lėktuvas skrido ratais.

Visa tai buvo klaikus Hitlerio ir Goebbelso pokštas. Putzis, suprantama, nusprendė visam laikui atsisveikinti su nacizmu ir paspruko į Angliją, o paskui į Ameriką. Churchillis matė tai, ką paties Hitlerio reklamininkas bandė nuo jo nuslėpti – fundamentalų režimo barbariškumą.

Churchillis nuo kitų skyrėsi tuo, kad pagal savo įžvalgas imdavosi veiksmų. Ne tik apmąstydavo tai, kas vyksta, bet ir stengdavosi pakeisti tai. Dauguma politikų plaukia pasroviui. Mato

THE TRUTH ABOUT HITLER

By The Right Hon.

WINSTON CHURCHILL

P.C.

1935 metų Churchillio straipsnis žurnale *The Strand*

tai, kas neišvengiama, ir paskui stengiasi prisitaikyti prie lemties, o vėliau (dažniausiai) bando pateikti reikalus kuo geresnėje šviesoje ir kaip nors nevykusiai prisiimti nuopelnus už tai, kas nutiko.

Churchillis turėjo fiksuotų idėjų apie tai, kas *turėtų* įvykti: reikia išsaugoti Britanijos imperiją, skatinti demokratiją, kelti Britanijos „prestižą" – ir herakliškomis pastangomis siekė pakreipti įvykių eigą, kad ji atitiktų šiuos idealus. Prisiminkime, kaip dragavo ir tvenkė upę ieškodamas tėvo laikrodžio.

Štai kodėl jis siejamas su daugeliu didingų žlugimų – todėl, kad išdrįsdavo mėginti keisti visą istorijos vaizdą. Buvo toks žmogus, kuris pralaužia kabinos duris ir bando perimti pažeisto lėktuvo valdymą. Buvo didelė išsikišusi vinis, ant kurios lemtis kabina savo paltą.

1940-aisiais Britanijai ir pasauliui mažiausiai reikėjo tokio žmogaus, kuris būtų atsilošęs ir leidęs įvykiams klostytis. Reikėjo ko nors su beveik antžmogiška valia ir narsa, kad įsiterptų tarp pasaulio ir katastrofos. Štai kodėl 1940 m. atėjęs į valdžią kalbėjo apie palengvėjimą, nes šį kartą – kitaip negu per Gelibolu arba kliurką Rusijoje – turėjo visą valdžią kreipti įvykiams; todėl nusprendė būti kartu premjeru ir gynybos ministru.

Iki šiol mes argumentavome, kad Churchillis, palyginti su varžovais namie ir užsienyje, buvo kaip kokia nenumušama korta Žvaigždžių karų aukščiausių kozirių žaidime. Buvo geriausias darbingumu, retorine meistryste, humoru, įžvalgumu. Savo varžovus įveikdavo priemonių originalumu ir gryna akla drąsa. Jeigu kada nors žaidėte šį puikų žaidimą, suprasite, ką turiu galvoje sakydamas, kad jis taip pat buvo veikėjas su didžiausiu „jėgos veiksniu". Metas pasižiūrėti, kaip jis šia korta lošė Antrajame pasauliniame kare.

ŠEŠIOLIKTAS SKYRIUS

ŠALTAS NUOŽMUMAS

Prancūzų jūreiviai neturėjo laiko supykti ir gavo vos akimirką paruošti savo sielas pabaigai. Kai 1940 m. liepos 3 d. 17.54 prasidėjo artilerinis apšaudymas, jie, be abejo, niekaip negalėjo patikėti. Juk tai britų laivai – tie patys, kuriuos jie sveikino atplaukusius rytą. Tai britų kariai, Sąjungininkai – tie patys žmonės, su kuriais jie Gibraltare buvo išlipę į krantą ir gerai paūžę.

Juk jie neva draugai, dėl Dievo meilės, – ir štai tie draugai dešimt minučių siunčia mirties krušą: tas artilerinis apšaudymas iki šiol pripažįstamas kaip vienas intensyviausių karinio laivyno užtveriamosios ugnies atvejų istorijoje. Pirmąją salvę paleido laivo „Hood“ – tuo metu didžiausio visų laikų karinio laivo – 38 centimetrų vamzdžiai, ir šie trijų ketvirčių tonos sviediniai, lekiantys 5 000 km/h greičiu, žydrame danguje piešė elegantiškas arkas.

Šviesa buvo ideali. Taikiniai nejudantys. Apskritai sąlygos buvo tobulos. Tada įsitraukė kiti britų laivai, ir sprogimai buvo tokie garsūs, kad prancūzai, kurie išgyveno, sakė, jog jiems kraujavo ausys. Iš savo pabūklų šaudė „Valiant“, taip pat „Resolution“.

Artileristai triūsė karštyje, iki pusės nuogais kūnais liejosi prakaitas, jie pyškino ir pyškino, kol milžiniški plieno vamzdžiai paraudonavo nuo karščio. Netrukus jie gerai prisitaikė ir pran-

cūzų laivus pagaudavo puikiai. Kadangi uosto žiotys buvo ką tik užminuotos britų lėktuvų, prancūzai nieko negalėjo padaryti. Kaip po daugelio metų sakė vienas britų jūreivis, tai buvo kaip „šaudymas į žuvis statinėje“.

Prancūzų pusės liudininkai kalbėjo apie liepsnų skraistes ir į jūrą krentančius ugnies kamuolius, apie žmones be galvos arba taip baisiai apdegusius ir suluošintus, kad savo kolegų šaukdami kraupiai prašė: *Achève-moi!* – „pribaik mane!“ Paskui britų sviedinys pataikė į moderniausio prancūzų karinio laivo „Bretagne“ šaudmenų sandėlį – garsas buvo kaip Krakatau mirtis.

Virš uosto pakilo debesies grybas, ir per kelias minutes „Bretagne“ apvirto. Kai kurie įgulos nariai šoko į baisią juodą jūrą, kunkuliuojančią kaip traškučių riebalai, ir ten užėmę kvapą plaukė po vandeniu gelbėdamiesi nuo degančio mazuto. Dauguma įgulos paskendo.

Tą giedrą 1940 m. dieną į fortifikuotą Mers al Kebyro uostą, netoli nuo Alžyro miesto Orano, britai iš viso paleido 150 sviedinių. Jų pabūklams nutilus penki prancūzų laivai buvo sugadinti ir vienas sunaikintas, žuvo 1 297 prancūzų jūreiviai. Buvo surengtos skerdynės, ir nemažai kas buvo linkę pavadinti tai karo nusikaltimu.

Visoje Prancūzijoje kilo pasipiktinimo banga – neapykanta, kurios nacių propagandos mašinai beveik net neprireikė kurstyti. Pirmą kartą po 1815 metų Vaterlo mūšio britai šaudė į prancūzus siekdami nužudyti. Visur buvo platinami plakatai su pragariškoje ugnyje skęstančiu prancūzų jūreiviu arba su britų karo lyderiu kaip kraugeriu Molochu. Londono ir naujojo Viši režimo santykiai buvo nutraukti, ir Mers al Kebyro atminimas iki šiol tebėra toks aitrus, kad Britanijos ir Prancūzijos tarpusavio diskusijose tai tebėra tabu.

Jeigu būtų buvusi jo valia, sakė admirolas Jamesas Somerville'is, tokio įsakymo niekada nebūtų davęs. Britų jūreiviams spaudė širdį pamačius, ką jie padarė, – buvo sunku patikėti, kad iš tikrųjų duoti tokie nurodymai. Kelioms prancūzų moksleivių kartoms buvo aiškinama, kad vykdyti šias žudynes įsakė vienas žmogus ir jo nenustygstantys pirštai pasirašė tą žudikišką ultimatumą. Šie mokytojai teisūs.

Kitą dieną Bendruomenių Rūmuose stojęs aiškinti savo veiksmų Churchillis manė būsiąs puolamas iš visų pusių. Mirtiniausių modernių ginklų ugnį jis paleido į praktiškai bejėgius taikinius ir į jūreivius, su kuriais Britanija nekariauja.

Vėliau prisipažino, kad atsistojęs kalbėti pilnoje salėje jautė „gėdą". Spausdinti lapai drebėjo rankose. Jis išsamiai išdėstė, kokie įvykiai atvedė prie šios katastrofos. Baigdamas pasakė, kad vertinti savo veiksmus palieką̨s Parlamentui. „Taip pat palieku tai tautai ir Jungtinėms Valstijoms. Palieku pasauliui ir istorijai."

Tada jis atsisėdo, ir atsitiko ypatingas dalykas. Jo nuostabai, nebuvo smerkiančios tylos. Priešingai – jam plojo. Visi atsistojo ir mosuodami darbotvarkėmis sukėlė tokį džiūgavimą, kokio šiuose rūmuose jau seniai nebuvo.

Aplink jį spietėsi Vyriausybės kolegos ir tapšnojo per petį – mums tai atrodo keista ir netaktiška reakcija į beveik 1 300 prancūzų žūtį.

Šioje džiugioje aplinkoje sėdėjo Churchillis – pakumpęs žmogus juodu švarku, pilkomis dryžuotomis kelnėmis, smakru parimęs ant rankų, ir jo skruostais riedėjo ašaros.

Norint suprasti šią tragediją reikia prisiminti, kaip Churchillis mylėjo Prancūziją. Kaip kartą pasakė jo gydytojas Charlesas Moranas, „Prancūzija – tai civilizacija".

Jis užaugo per Prancūzijos *belle époque*, Paryžiuje susituokė jo tėvai – tai buvo šviesų ir nesibaigiančių pramogų miestas, čia jis važiuodavo išleisti lošimų laimėjimų – knygoms ir „kitomis kryptimis“. Net tokiam anglui patriotui kaip Churchillis buvo negėda pripažinti prancūzų gyvenimo kokybės pranašumą: vyną, maistą, sūrį, pilių eleganciją, kazino smagumą ir stilių, malonumą maudytis Žydrajame Krante ir mėginimus tapyboje užfiksuoti šalies išskirtinį gamtos grožį. Prancūzų buvo vienintelė užsienio kalba, kuria jis bandydavo dėstyti savo mintis. Bet ir tai dar ne viskas.

Churchillis tikėjo Prancūzijos didybe ir buvo baisiai sukrėstas, pirmosiomis premjeravimo savaitėmis matydamas, kaip žeminama kariuomenė, kuriai kadaise vadovavo Napoleonas – šio žmogaus biustas stovėjo ant jo stalo. Jis padarė viską ką galėjo siekdamas palaikyti Prancūzijos pasipriešinimą, suteikti jėgų prancūzų politikams ir generolams. Žinioms vis blogėjant pats skrido į Prancūziją – keturis kartus – ir ten bandė pažvalinti prislėgtą šalies vadovybę ryžtinga suanglinta prancūzų kalba. Norint vien ten nusigauti tekdavo rizikuoti gyvybe.

Kartą, skrendant „Flamingo“ atgal, lakūnui teko staigiai pikiruoti siekiant išvengti dviejų vokiečių lėktuvų, prie Havro apšaudančių žvejų laivelius. Tai buvo birželio 12 d., o po pusantros paros prancūzai vėl paskambino reikalaudami skubiai susitikti Tūre. Nuvažiavęs į Hendoną jis sužinojo, kad skristi netinkamas oras.

„Na ir velniop, – tarė šešiasdešimt penkerių aviatorius. – Aš vis tiek skrendu. Padėtis per daug rimta, kad reiktų rūpintis oru.“ Jie pareigingai nuvyko į Tūrą per audrą – šiurpoka patirtis net ir šiais laikais, o kartu su šia misija skridusiems Beaverbrookui bei Halifaxui tikriausiai įvarė baimės.

Leidimosi takas buvo neseniai bombarduotas vokiečių, dykinėjantys aerodromo darbuotojai neturėjo nuovokos, kas jie to-

kie. Churchilliui teko paaiškinti, kad jis esąs Jungtinės Karalystės ministras pirmininkas ir jam reikia *voiture**.

Nuvažiavę į prefektūrą vis dar nerado pasitinkančiųjų, jų niekas nepažino. Jie klaidžiojo koridoriais, kol galiausiai britų delegacija buvo nuvesta į šalia esantį restoraną ir pavaišinta šalta vištiena bei sūriu. Vargšas Halifaxas – nemanau, kad toks diplomatijos stilius jam buvo suprantamas.

Galų gale pasirodė Prancūzijos ministras pirmininkas Paulis Reynaud ir liūdnai paklausė, ar Britanija atleis Prancūziją nuo įsipareigojimų ir leis jai kapituliuoti. Churchillis paskutinį kartą pabandė pritaikyti savo firminę elektrokonvulsinę suanglintos prancūzų kalbos terapiją paguldytiems prancūzams. Reakcijos nebuvo.

Pacientas mirė, ir birželio 14 d. vokiečiai žygiavo Eliziejaus laukais. Vadovauti ėmėsi maršalas Pétainas – įdubakis, kreivadantis, tikrų tikriausias defetistas. Kapituliacija buvo visiška, prancūzai praleido progą kariauti iš Šiaurės Afrikos, o britai sunerimę laukė, ką jie darys toliau ir ypač kas bus Prancūzijos laivynui.

Šis buvo antras didžiausias Europoje po Britanijos, didesnis už Vokietijos *Kriegsmarine*. Kai kurie prancūzų laivai buvo itin modernūs, net geriau įrengti negu britų. Jeigu būtų patekę vokiečiams į rankas, būtų tapę mirtinai pavojingi britų interesams. O kas gi, tiesą sakant, galėjo neleisti jiems patekti vokiečiams į rankas? Visi matė, kokiu greičiu vokiečiai įveikė Mažino liniją. Niekur nebuvo saugu nuo jų tankų.

Kad Britanija galėtų kariauti toliau, Churchillis turėjo panaikinti šių laivų įkūnijamą riziką. Buvo ir dar vienas sumetimas.

---

* automobilio.

Kad Britanija galėtų patikimai kariauti toliau, jis turėjo parodyti pasauliui, jog jo vadovaujama šalis yra tikrai kovinga ir Britanija padarys viską, ko reikia pergalei. Tai buvo svarbu, nes ir namie, ir užsienyje būta skeptikų.

Prisiminkime, kokia trapi tebebuvo jo padėtis, kaip juo nepasitikėjo Konservatorių partija. Leiboristų opozicijos lyderis George'as Lansbury buvo pasitraukęs, nes prieštaravo dėl karo, netrūko ir kitų panašiai galvojančių abiejose Parlamento pusėse. Lordų rūmuose buvo pilna stiltono sūrį mėgstančių kapituliantų – užkietėjusių nuolaidžiautojų, kaip antai lordas Brocketas, Londonderio erlas, lordas Ponsonby, Danbio erlas, taip pat Bendoras, Vestminsterio hercogas, spalvinga ir žavi asmenybė, aiškinusi, kad „karas yra dalis žydų ir masonų sąmokslo". Tais laikais torių premjeras turėjo labiau atsižvelgti į hercogų ir erlų nuomonę.

Šie galimi kvislingai nebuvo vieniši. Tuometinis Užsienio reikalų ministerijos departamento vadovas Rabas Butleris buvo pričiuptas sakęs Švedijos diplomatui manąs, kad Britanijai reikėtų susitarti – jeigu Hitleris pasiūlys geras sąlygas. Net Churchillio bičiulis ir neva sąjungininkas Beaverbrookas pasisakė už susiderėtą taiką. Sityje, kaip visada, buvo pilna žmonių, kuriems labiau rūpėjo pelnytis pinigų, negu kariauti.

Skeptikų buvo ir tarp jam artimiausių valdžios atstovų – turbūt nenuostabu, nes jie visi dar neseniai tarnavo Neville'iui Chamberlainui. Jo asmeninis sekretorius Ericas Sealas burbėjo dėl savo boso „prakeiktos retorikos" ir iš tikrųjų buvo vienas iš nedaugelio, kurie išliko atsparūs naujojo premjero žavesiui („Atveskit Sealą ištraukę iš ledo", – sakydavo Churchillis).

Dar blogiau, kad abejotojų buvo svarbiausioje publikoje – Baltuosiuose rūmuose ir Kapitolijaus kalvoje. Amerikos elektorato

milžiniška dauguma nepritarė įsitraukimui į karą – pagal vieną apklausą santykiu 13 : 1. Prezidentas Rooseveltas buvo pažadėjęs „neįpainioti" Amerikos į jokį europinį konfliktą ir žinojo, kad sulaužęs šį pažadą bus nubaustas per prezidento rinkimus tų metų lapkritį.

Šiuo metu yra daug konservatyvių amerikiečių politikų, kurie kiekviena proga smerkia Neville'į Chamberlainą ir jo glebų spagetišką negebėjimą stoti prieš Hitlerį. Visa nuolaidžiavimo samprata Amerikos politikoje tapo kaip ir keiksmažodžiu – ir teisingai. Bet verta prisiminti, kad 1940 m. gegužę ir birželį, kai Britanija vieniša priešinosi tironijai, tuo metu jau gerai žinomai kaip rasistinei ir antisemitinei, kai kurie Jungtinių Valstijų senatoriai anaiptol nesinėrė iš kailio, kad padėtų, bent jau iš pat pradžių.

JAV karo ministras, aistringas izoliacionistas Harry Woodringas, nuo gegužės 23 iki birželio 3 d. tyčia delsė išsiųsti į Britaniją jau pripažintų kaip perteklinių karo reikmenų siuntą. Jis tvirtino, jog, prieš parduodant Britanijai, šias prekes reikia gerai išreklamuoti, kad bet kas galėtų nusipirkti. Tai buvo tuo metu, kai britų kariai krito Diunkerko paplūdimiuose – didžiausioje karinėje katastrofoje per pastaruosius 100 metų.

Senato Užsienio reikalų komitetas blokavo laivų ir lėktuvų pardavimą, Karo ministerija atsisakė perduoti bombas, už kurias jau buvo sumokėję vargšai prancūzai, o senatorius Davidas Walshas sugebėjo sužlugdyti sutartį, pagal kurią Britanija turėjo nusipirkti dvidešimt minininkų – sakytum, naudingų kilus nacių įsiveržimo iš jūros grėsmei.

Žinoma, kai kurie amerikiečiai buvo daug palankesni. Tokie buvo didelė dalis žiniasklaidos ir pats prezidentas. Bet Roosevelto galimybės buvo suvaržytos Neutraliteto įstatymo ir ben-

drosios to meto atmosferos. Be to, jis dvejojo iš paprasčiausio atsargumo. Gegužės 15 d., dar nė savaitės neišbuvęs valdžioje, Churchillis laišku paprašė jo karinės paramos – pasenusių Amerikos eskadrinių minininkų.

Prašymas galbūt nebuvo suformuluotas reikiamai išmintingai. Jis kaulijo, maldavo tų minininkų ir baigė užslėptu grasinimu: jeigu Britanija žlugs, niekas nesukliudys Hitleriui eksproprijuoti viso britų karinio laivyno ir panaudoti tų laivų prieš pačias Jungtines Valstijas. Šioje to lemiamo bendradarbiavimo užuomazgoje Churchillis neįsivaizdavo, kaip jo adresatas gali reaguoti.

Rooseveltas, peržvelgęs šį raštą, iš meilikaujamos ir gąsdinamos desperacijos tono nusprendė, kad, ko gero, Britaniją iš tikrųjų ištiks toks pat likimas, kaip ir visas kitas Europos šalis, – tokiu atveju kokia gi prasmė siųsti kokius nors minininkus, jeigu jų ginklai gali būti tiesiog atgręžti prieš JAV?

Churchillis netyčia įspyrė kamuolį į savo vartus – Vašingtone sužadino nuogąstavimus dėl Britanijos žlugimo ir nenuramino jų. Buvo žinoma, kad dar vienas tarptautinis stebėtojas turi abejonių dėl Britanijos ir jos sugebėjimo kariauti toliau – tai buvo Prancūzijos laivyno admirolas Darlanas.

Tas Darlanas buvo įžeidus personažas – jį taip įsiutino jo įžiūrėti Britanijos paramos Prancūzijai trūkumai, kad tapo tiesiog anglofobu. Kartą jį teko nuraminti ir priminti, kad jis kariauja prieš fricus, o ne prieš *rosbifs**. Per tuos šiurpius gedulingus susitikimus birželio pirmoje pusėje jis matėsi su Churchilliu ir užtikrino jį, kad Prancūzijos laivynas nepateks vokiečiams į rankas. Tačiau kaip buvo galima pasitikėti Darlano duotu žodžiu?

---

* „Rostbifai“ – taip prancūzai paniekinamai vadina britus.

Tegul jis buvo garbingas žmogus, tegul manė esant neįsivaizduojama, kad jo laivynu naudotųsi vokiečiai, bet jau buvo įvykę daug neįsivaizduojamų dalykų. Kol tas laivynas buvo vokiečiams pasiekiamas, neaišku, kas galėjo sutrukdyti, kad ant tų laivų galiausiai suplevėsuotų nacių vėliava. Churchillis manė, kad tokios rizikos negalima sau leisti.

Kai kurie istorikai smarkiai kritikavo Churchillio elgesį. Richardas Lamb'as įspūdingoje studijoje aiškino, kad jis veikė pernelyg brutaliai ir skubotai, kad britų admirolams reikėjo duoti daugiau laiko susitarti su prancūzais, kad po karo Churchillis iškupiūravo oficialią istoriją, pasinaudodamas tuo, jog 1951 m. vėl tapo premjeru, ir praktiškai užčiaupė šių „skerdynių" kritiką.

Tikra tiesa, kad Churchillis vadovavo visam procesui ir stūmė įvykius kaip buldozeris. Kai tik Prancūzija žlugo, jam nedavė ramybės tų aptakių, greitų, modernių prancūzų laivų keliama rizika. Karo kabineto posėdyje birželio 22 d. jis pabrėžė „Richelieu", „Jean Bart" ir kitų charakteristikas. Aiškino, kad juos reikia subombarduoti arba užblokuoti uostuose britų minomis. Jų kapitonai turėtų pasiduoti arba būti laikomi išdavikais.

Halifaxas su kai kuriais kitais kabineto nariais bandė atvėsinti jo įkarštį. „Reikia dėti visas pastangas, kad derybos būtų sėkmingos", – sakė jis, bet po dviejų dienų Churchillis vėl griebėsi to paties. Įsigaliojo paliaubos. Prancūzija pasitraukė iš karo. Ką mes darysim su tais prakeiktais laivais?

Dabar smurtui prieš prancūzus kartu su kabinetu pasipriešino ir karinio laivyno vadai. Net jūrų pirmasis lordas, seras Dudley Poundas, šiaip Churchilliui vis uoliai pritardavęs, pasakė negalįs rekomenduoti operacijos prieš juos.

Churchillis toliau beldėsi, trankėsi kaip jautis į klojimo duris.

Gibraltare britų admirolai surengė pasitarimą ir visi laivų vadai buvo paprašyti pasakyti savo nuomonę, taip pat visi sąveikos karininkai Prancūzijos uostuose Šiaurės Afrikoje. Ar geras sumanymas imtis kokių nors veiksmų prieš prancūzų laivyną?

Ne, atsakė ekspertai ir vietose dirbantys žmonės: vien jėgos panaudojimo grėsmė būsianti „katastrofiška" ir tikriausiai nuteiksianti prancūzus prieš britus. Jie protestavo bergždžiai. Churchillis sutrypė jų dvejones su autokratišku abejingumu. Lamb'as aiškina, kad šioje karo stadijoje jis elgėsi kaip karinis diktatorius.

Iki liepos 1 d. štabų viršininkai ir kabineto nariai buvo palenkti į Churchillio pusę. Buvo pradėta operacija „Catapult" siekiant neutralizuoti, o jeigu reikės – paskandinti prancūzų laivyną. Churchillis nepaisė, kad prancūzai kaip galėdami stengėsi vykdyti tai, ką jie laikė savo įsipareigojimais. Jie paskandino laivus, taip pat ir povandeninius, Prancūzijos uostuose, o likusius iš tikrųjų išplukdė iš vokiečių okupuotos Prancūzijos. „Richelieu" ir dvidešimt keturi kiti iš Bresto nuplaukė į Maroką, „Jean Bart" išplaukė iš Sen Nazero, kiti iš Lorjano.

Iš tikrųjų vokiečių okupuotoje zonoje prancūzai nepaliko nė vieno laivo, ir vis tiek Churchilliui atrodė, kad „bet kokia kaina, bet kokia rizika vienaip ar kitaip turime užtikrinti, kad Prancūzijos laivynas nepatektų į blogas rankas ir paskui nenustumtų mūsų ir kitų į pražūtį".

Prieš paliaubas britai patikino prancūzus, kad užteks, jeigu jų laivynas bus perkeltas iš vokiečių zonos į Šiaurės Afriką arba Tuloną. Dabar klastingas Albionas vėl sulaužė savo žodį.

Liepos 3 d. britų vykdymo pajėgos, vadovaujamos Jameso Somerville'io, atplaukė prie Mers al Kebyro, ir prancūzų jūreivius pagavo entuziazmas – manė netrukus kartu išplauksią į jūrą ir

kariausią prieš vokiečius. Paskui danguje pasirodė britų lėktuvai ir ėmė mėtyti minas uosto žiotyse. Prancūzams kilo įtarimų.

Britai pasiuntė atstovą derėtis su prancūzų admirolu Marceliu Gensouliu. Iš pradžių Gensoulis nenorėjo su juo susitikti manydamas, kad derėdamasis su menku kapitonu pažemintų savo orumą, bet kapitonui „Hookie“ Hollandui pavyko perduoti Churchillio ultimatumą.

Prancūzams buvo liepta paskandinti savo laivus arba nuplukdyti juos į Britanijos uostus ar į Vest Indiją, kitaip gresia sunkios pasekmės. Diena slinko. Įtampa augo. Hookie Hollando lichteris sūpavosi apgultas prancūzų laivų. Galiausiai 14.42 Gensoulis davė žinią, kad yra pasiruošęs priimti britų delegatą „garbingos diskusijos“. 16.15 Hollandas buvo prancūzų flagmane „Dunkerque“ ir imta tartis.

Gensoulis parodė jam Darlano įsakymą, kuriame nurodoma, kad jeigu Vokietija bandytų užimti laivus, jis turi plaukti į Ameriką arba paskandinti juos. „Jeigu būtumėm žinoję anksčiau, būtų buvę visai kas kita“, – tarė Hollandas. Gensoulis pasiūlė dar daugiau: jis sutinkąs nuginkluoti visus laivus, nors tai ir reikštų įgaliojimų viršijimą. Bet jau buvo per vėlu.

Darlanas išsiuntė laivyno pastiprinimą – buvo neaišku, kada tie laivai atplauks. Grėsė didelio masto mūšis tarp Britanijos ir Prancūzijos laivynų. Churchillis nusiuntė trumpą telegramą: „Sutvarkykit reikalus greit.“ Jūreivių likimas buvo nuspręstas. Prasidėjo apšaudymas.

Vėliau jis sakė: „Tai buvo šiurpus sprendimas – kaip atimti savo vaikui gyvybę, kad išgelbėtum valstybę.“ Ir logiškas Churchillio sprendimas buvo 100 procentų teisingas.

Kad ir kaip žiūrėsi, prancūzai turėjo pripažinti, kad jų laivai jau praktiškai konfiskuoti vokiečių arba geriausiu atveju yra de-

rybų su naciais figūrėlės. Lamb'as aiškina, kad vokiečiai norėjo tik „kontroliuoti" Prancūzijos laivyną, tai yra „tikrinti" arba „prižiūrėti" – panašiai kaip atliekama pasų „kontrolė".

Bet juk tai neįmanoma. Vokiečiai buvo užėmę Paryžių – jie buvo batu prispaudę prancūzams kaklą. Galiausiai galėjo priversti prancūzus daryti su tais laivais ką tik jiems lieps. Prancūzų garantijos buvo bevertės, ir jiems reikėjo tai pripažinti. Darlanui ir jo admirolams derėjo užgniaužti savo išdidumą, mesti pretenzijas į savarankiškumą ir daryti, ką pasiūlė Churchillis: plaukti į Britanijos uostus arba į Karibų jūrą – ir jeigu Darlanas taip būtų padaręs, būtų tapęs didvyriu.

Churchillio, kaip premjero, pareiga buvo pašalinti visas grėsmes šalies nepriklausomybei, ir jo nuožmumas Mers al Kebyro atžvilgiu buvo teisingas, nes kitą savaitę prasidėjo Mūšis už Britaniją.

Visą tą gražią vasarą britai ištiesę kaklus stebėjo vieną lemtingiausių pasaulio istorijos mūšių. Stebėjo, kaip garų juostose, paliekamose padangėje virš pietų Anglijos besikaunančių lėktuvų, rašomas pasaulio likimas. Matydavo pajuodavusius vokiečius, svirduliuojančius jų sodo taku, ir priemiesčių gatvėse rasdavo lėktuvų nuolaužų.

Jie stebėjo juos saugančius Karališkųjų oro pajėgų lėktuvus, atliekančius stulbinantį aukštąjį pilotažą, kartais numušančius priešą, o kartais dūžtančius ir virstančius kraupiomis liepsnomis arba sumaitoto metalo krūvomis. Savaitė po savaitės jie aiškiai matė, kas pastatyta ant kortos, – kad šis puolimas prieš karinę aviaciją yra plataus įsiveržimo į Britaniją preliudija. Jie turėjo

rimtą pagrindą manyti, kad Hitlerio užkariavimų maršrute atėjo jų eilė.

Kartais sakoma, kad Churchillis perdėjo įsiveržimo grėsmę siekdamas skatinti nacijos susitelkimą ir užsitikrinti paramą sau. Aš nesu įsitikinęs, kad tai tiesa. 1940 m. birželį jis manė, kad grėsmė labai didelė, net nuvažiavo į šaudyklą Čekerse ir ėmė praktikuotis su savo revolveriu bei Mannlicherio šautuvu. Kasdien studijavo jūros potvynius bandydamas numatyti, kada vokiečiai ateis.

Liepos 14 d. *Deutsche Allgemeine Zeitung* pranašavo, kad Londono laukia Varšuvos likimas – pavirsti pelenais. Liepos 19 d. Hitleris kalbėjo Reichstage ir pasiūlė Britanijai pasirinkti taiką arba „nesibaigiančias kančias ir vargą". Jis parengė planus – vadinamoji operacija „Jūrų liūtas" turėjo būti daugiašakis įsiveržimas į pietinę pakrantę.

Jeigu Hitleris būtų užvaldęs padanges ir jūrą, nėra abejonės, kad būtų ėmęsis šių veiksmų. Prie Olandijos krantų jis sutelkė 1 918 baržų, ir jeigu būtų sugebėjęs perkelti savo pajėgas per Lamanšą, sunku įsivaizduoti, kaip Britanija būtų galėjusi ilgesnį laiką atsilaikyti. Kariuomenė buvo sutriuškinta prie Diunkerko, ir ji neturėjo įtvirtinimų arba atsarginių pozicijų.

Šalis nebuvo patyrusi sėkmingo įsiveržimo 900 metų – taigi, Londonas buvo ne tik didžiausias ir labiausiai išsiplėtęs Europos miestas (didelė stora karvė, kaip Churchillis pavadino sostinę). Jis buvo ir silpniausiai apsaugotas: vienintelės išlikusios gynybinės sienos buvo pastatytos romėnų, ir jų būklė nebuvo puiki.

Hitleriui strategiškai buvo nepaprastai svarbu užpulti Britaniją: jam reikėjo ją nokautuoti prieš veržiantis į rytus ir susiremiant su Rusija. Jau 1940 m. liepą Winstonui Churchilliui buvo

aiškūs visi karo kontūrai ir dinamika – kaip kad jis buvo numatęs ir Pirmojo pasaulinio karo kontūrus.

„Hitleris turi įsiveržti arba patirti nesėkmę. Jeigu patirs nesėkmę, tikriausiai puls rytuose, o nesėkmę patirs", – sakė jis Čekerse liepos 14 d. Neklystamai ir skaidriai suprasdamas bendrą vaizdą, jis matė, kad jeigu Britanija išgyvens, jeigu sugebės atkakliai laikytis, tai Hitleris pralaimės, nes net ir nacių karo mašina negalės kariauti iš karto dviem frontais.

Kaip tik Churchillio dėka – o lemiamais momentais vien jo dėka – Britanija atkakliai laikėsi. Aišku, kad jo vadovavimas tą vasarą turėjo kažkokių magiškų bruožų. Jo poetinė ir kartais šekspyriška retorika skatino žmonių kilnumo ir pakylėtumo jausmą – suvokimą, kad tai, ką jie daro, yra geriau ir svarbiau negu viskas, ką darė anksčiau.

Jis mintyse puoselėjo angliškumo bei laisvės idėjas, padėjo ir tai, kad oras buvo puikus, nes turbūt niekur nėra taip gražu kaip Anglijoje birželį, ir turbūt tas švelnus grožis apskritai stiprino jo skatinamus jausmus: šią grėsmę reikia atremti, dėl šios salos verta kautis ir mirti. Jis suteikė žmonėms savivaizdį: mažas didvyrių būrys – panašus į Karališkųjų oro pajėgų lakūnų būrelį, – kuris atsilaiko prieš tironiją, prieš daug didesnę jėgą, ir tai yra amžina, įkvepianti mažumos kovos su gausiu priešu istorija – nuo Termopilų iki Rorkės Drifto*.

Su šia adrenalino pakurstyta polėkio nuotaika britai iš tiesų nuveikė nepaprastų dalykų. Aš radau tik vieną laikotarpį per pastaruosius 120 metų, kai pramonės gamybos apimtimi Britanija pralenkė Vokietiją – tai buvo 1940 m. vasarą. Britanija paga-

* *Rorke's Drift* – šiame mūšyje Pietų Afrikoje 1879 m. 150 britų karių atsilaikė prieš 3–4 tūkst. puolančių zulusų.

mino daugiau lėktuvų negu Vokietija, ir rudenį *Luftwaffe* buvo įveikta. Göringas padarė lemtingą klaidą nukreipdamas naikintuvus ir bombonešius į Britanijos miestus, o ne į Dowdingo* aerodromus.

Vokiečiai galėjo visai lengvai laimėti. Kai kuriais vakarais visi Britanijos lėktuvai buvo padangėse, žūtbūtinai nuo jų gindamiesi. Ir jeigu Göringas būtų užvaldęs padangę, įsiveržimo laivynas būtų galėjęs ramiai perplaukti Lamanšą, ir toji armada būtų buvusi dar baisingesnė bei grėsmingesnė, o Hitlerio pasitikėjimas savimi dar didesnis, pasitelkus tuos prancūzų laivus.

Vokietijos laivynas buvo smarkiai apdaužytas per Norvegijos kampaniją, bet kartu su prancūzų papildymu galėjo tapti nenugalimas. Mers al Kebyre Churchillis iš tikrųjų surengė skerdynes, bet jos buvo būtinos. Tai buvo šiurpus ir apskaičiuotas kaukoles renkančio Vidurinės Azijos stepių karo vadeivos veiksmas.

Bet juk jis ir buvo karo vadeiva. Jis taip vadovavo karo veiksmams ir taip viską reguliavo, kaip negalėtų joks dabartinis demokratinės šalies vadovas. Padarė viską ką galėjo dėl Prancūzijos – iki pat kapituliacijos ir vėliau: generolams liepė siųsti į mūšį žmones ir išteklius gerokai po to, kai tapo aišku, kad žaidimas praloštas, – netgi buvo kaltinamas, kad be reikalo prarado 51-ąją aukštumų diviziją – daug jos karių žuvo arba pateko į nelaisvę – ir eikvojo laiką bei energiją mėgindamas Bretanėje sukurti Asteriksą primenančią atsparą nuo nacių.

Ir štai Prancūzijai žlugus jis padarė vienintelę logišką išvadą, o tikras tragizmas juk yra tas, kad nei Gensoulis, nei Darlanas nesuvokė, kaip iš esmės pasikeitė jų pasaulis. Manau, kad galiu

* Maršalas Hugh Dowdingas vadovavo naikintuvų daliniams kovoje dėl pranašumo Britanijos oro erdvėje 1940 m.

suprasti, kodėl Bendruomenių Rūmus taip pakylėjo šios slegiančios ir daugeliu atžvilgių pasibjaurėtinos žudynės.

Iš dalies lėmė tai, kad Britanija galų gale pasielgė karingai: po metus trukusių delsimo, maišaties ir evakuacijų – nuo Norvegijos iki Diunkerko – britų karinės pajėgos šį tą „laimėjo“, kad ir kokios vienpusiškos buvo grumtynės ir bergždžia pergalė.

Svarbiau tai, kad Parlamento nariai iš šio įvykio galėjo nuspręsti, jog žmogus, kurį jie nenoriai įgaliojo jiems vadovauti, turi karingo nuožmumo kaip niekas kitas. Jie žinojo, jog joks kitas politikas neturi tiek drąsos ir įžūlumo padaryti tai, ką jis ką tik padarė. Staiga jie pamatė, kaip Britanija galėtų laimėti.

Štai kodėl jie mosavo darbotvarkėmis. Ir šitaip per Mers al Kebyrą Churchillis nusiuntė žinią Vašingtonui, kur vis dar buvo nenorima perleisti senų mininninkų: Britanija nepasiduos ir padarys viską, ko reikės.

Tą kalbą apie Oraną Churchillis baigė sakydamas, kad vertinti savo veiksmus palieką „tautai ir Jungtinėms Valstijoms“, ir šis antrasis dėmuo buvo esmingai svarbus. Jennie Jerome sūnus žinojo, kad galutinės pergalės negalima tikėtis, jeigu ir kol jis neįtrauks savo motinos tėvynės.

SEPTYNIOLIKTAS SKYRIUS

AMERIKOS VILIOJIMAS

Nuo pat premjeravimo pradžios jis žinojo, ką reikia daryti. Randolphas Churchillis užrašė, kad 1940 m. gegužės 18 d. jis įėjo į tėvo miegamąjį Admiraliteto rūmuose. Premjerą rado stovintį prie kriauklės ir besiskutantį senamadišku „Valet“ skustuvu.

> „Sėskis, sūneli, ir paskaityk laikraščius, kol aš baigsiu skustis.“ Padariau kaip lieptas. Jis dvi ar tris minutės gramdėsi, paskui tarė: „Man atrodo, kad aš matau kelią į priekį.“ Apstulbęs paklausiau: „Nori pasakyti, kad mes galim išvengti pralaimėjimo?“ (tai atrodė tikėtina) „Ar sumušti tuos niekšus? (tai atrodė neįtikėtina).
>
> Jis numetė „Valet“ skustuvą į kriauklę, atsigręžė ir tarė: „Aišku, kad galim sumušti juos.“
>
> Aš: „Na, aš labai už, bet nematau, kaip tai galima padaryti.“
>
> Nusišluostęs veidą jis pasisuko į mane ir pabrėžtinai išpyškino: „Aš įvilksiu Jungtines Valstijas.“

Nepaisykim jo kalbų, kad ir kokios jos pakilios. Nustumkim į šoną strateginius sprendimus, juolab ne visi jie dabar atrodo nepriekaištingi. Jeigu norime suprasti, kaip jis laimėjo karą, pažiūrėkime, kaip gudrumu ir meilikavimu palenkė Vašingtoną ir

kaip subtiliai, bet neabejotinai manipuliavo Jungtinių Valstijų prioritetais.

Jis naudojosi diplomatijos įrankiu, kuris yra toks pat senamadiškas bei permainingas kaip ir pats Churchillis. Naudojosi žavesiu. Tai buvo jo sėkmės paslaptis. Nebuvo lengva, kartais atrodydavo, kad tai neturės jokio poveikio.

~

Peršokime metus į priekį – į jo pirmąjį karo meto susitikimą su Rooseveltu nuošaliame mažai apgyventame uoste Plasenčijos įlankoje Niufaundlande. 1941 m. rugpjūčio 10 diena. Dvi stambios kanonierės iš skirtingų pusių artėja link šios uolų, miglų ir pušų vietovės, nepasikeitusios nuo tada, kai į Šiaurės Ameriką atplaukė pirmieji europiečiai. Kaip kokioje modernioje Auksinio Audeklo lauko* versijoje, valdovai susitiko derėtis.

Viename laive – admirolai ir generolai, vadovaujami invalido vežimėlyje sėdinčio Jungtinių Valstijų prezidento. Jie gabena dovanų – kumpio, citrinų ir kitų karo meto Londone negaunamų skanėstų.

Kitame laive – nervinga britų komanda, vadovaujama Winstono Churchillio. Jie sandėliuose gabena devyniasdešimt tetervinų ir gėrybių iš prekybos centro „Fortnum and Mason“. Churchillis kelionėje perskaitė net tris romanus apie Hornblouerį** – ir ką gi jam beliko daryti, kai kariavimo variantai atrodė išsemti.

Britai atvyko per anksti. Jie užmiršo atsukti laikrodžius pagal

---

* Auksinio Audeklo laukas (*Camp du Drap d'Or*) – anuomet Anglijai priklausiusi vietovė šiaurės Prancūzijoje, kur 1520 m. porą savaičių tarėsi Anglijos ir Prancūzijos karaliai.

** Horatio Hornblower – Napoleono karų laikotarpio jūrų laivyno karininkas, populiarių C. S. Foresterio romanų personažas.

Amerikos laiką – tad atitolsta nuo kranto ir truputį pasiplaukioja, paskui sugrįžta į pasimatymą. Iš britų laivo, „Prince of Wales“, nuleidžiama motorinė valtis.

To meto filmuotoje medžiagoje matome amerikiečius laukiančius „Augustos“ denyje. Rooseveltas įsitaisęs stačias ir atrodo nepaprastai aukštas.

Apačioje subruzdimas. Atvyko britai. Jie ateina trapu, o štai ir jis. Kai tik kur pasirodo Churchillis, sunku atitraukti nuo jo akis.

Jis vilki trumpą dvieilį paltą, jachtininko kepurę užsmaukęs ant vienos akies, todėl atrodo kaip kauštelėjęs autobuso konduktorius. Jis vienintelis čepsi cigarą, yra pastebimai žemesnis už kitus – gretoje tiesius, įsitempusius, – bet lyg ir stambesnių pečių.

Jis bemat ima vadovauti įvykių choreografijai, kaip koks mikliakojis boksininkas ar banketų salės šokėjas. Jis supažindina žmones, saliutuoja, spaudžia rankas, saliutuoja, švyti – ir štai akimirka, kurios jis laukė tą vimdančią devynių dienų kelionę per Atlantą. Atėjo jo eilė paspausti ranką Jungtinių Valstijų prezidentui Franklinui D. Rooseveltui – tai pirmas jųdviejų susitikimas nuo 1918 m.

Jis iškerta dar vieną saliutą ir tada, – atsistojęs kiek atokiau, kad Rooseveltui reikėtų sveikinantis pasilenkti, – ištiesia tą stebėtinai ilgą ranką. Churchillis supranta, kiek daug pastatyta ant kortos.

Karas, švelniai sakant, einasi nekaip. Britų sausumos kariuomenei vienas pažeminimas vijo kitą. Ji buvo prikulta Norvegijoje, išspirta iš Prancūzijos, išvaryta iš Graikijos ir – tai buvo ypač išblaivinantis epizodas – sugebėjo atiduoti Kretą daug mažesnėms vokiečių desantininkų pajėgoms. Antskrydžiai jau nusinešė daugiau kaip trisdešimties tūkstančių civilių gyvybes. Vokiečių povandeniniai laivai niokoja britų laivyną ir netgi šmižinėja šiuose vandenyse – netoli nuo Kanados pakrantės.

O Hitleris vėl sulaužė duotą žodį ir užpuolė Rusiją, ir jeigu Rusija pražus, kas atrodo tikėtina, tai visai realu, kad Vokietijos diktatorius netrukdomas šeimininkaus visame žemyne – nuo Atlanto iki Uralo. Churchillis žino, kad taip atsitikus jis bus nustumtas nuo valdžios ir Britanija kaip nors prisitaikys prie fašizmo.

Tiesdamas tą elegantišką baltą ranką jis supranta, kad šitaip griebiasi išsigelbėjimo vilties, tačiau jo povyzoje niekas neišduoda padėties niūrumo. Priešingai – veidas, staiga nutviekstas šypsenos, atrodo vaikiškas, kerintis.

Rooseveltas taip pat šypsosi, jiedu be galo spaudžia vienas kitam ranką, nė vienas nenori paleisti pirmas, ir kitas dvi dienas Churchillis išlaiko savo tupikavimo maratoną. Mes tiksliai nežinome, ką jie kalba vienas kitam pirmame tokiame Atlanto pasitarime – tiesioginiame NATO pirmtake, bet žinome, kad Churchillis gražbyliauja kaip reikiant. Jo misija – sukurti bendro likimo įspūdį, glostyti palei plauką Roosevelto natūralius polinkius ir paversti JAV iš tolimų prijaučiančiųjų į visavertes kruvinų kovų Sąjungininkes.

Išvykdamas į Kanadą Churchillis jau pabandė sukurti reikiamą nuotaiką. „Mes ką tik išvykom, – džiugiai rašė jis telegramoje Rooseveltui. – Šiandien prieš 27 metus fricai pradėjo savo ankstesnįjį karą. Šį kartą mums reikia gerai paplušėti. Dviejų kartų turėtų užtekti."

Mums, ką?

Dviejų kartų, ką?

Baltuosiuose rūmuose tai, matyt, pasirodė truputį įžūlu. Vašingtone niekas nebuvo prisiėmęs įsipareigojimų įsitraukti į dar vieną pasaulinį karą ir juolab siųsti amerikiečių karius.

Churchillis uoliai piršo šią idėją – dviejų valstybių, kurias jungia kalba, idealai, kultūra. Tad argi neaišku, kad jos turėtų

jungtis ir prieš bendrus priešus? Sekmadienio rytą vyksta pamaldos. Abiejų laivų įgulos, prasmingai suburtos draugėn, gieda giesmes – parinktas Churchillio, – išreiškiančias bendrą paveldą: dviejų daugiausia protestantiškų tautų, kartu stojančių prieš niekšišką ir, svarbiausia, pagonišką režimą.

Jie gieda „Pirmyn, krikščionių kariai" ir „O, Dieve, mums padėjęs daugel amžių". Galiausiai gieda tradicinį prašymą dieviškosios malonės išplaukiantiems laivais į jūrą: „Jūroje patekusiems pavojun". Ši britų jūreivių komanda puikiai žino apie pavojus jūroje.

Vos prieš keletą mėnesių jų laivas dalyvavo vokiečių linijinių laivų „Bismarck" ir „Prinz Eugen" gaudynėse. Dabar giedantys vyrai matė, kaip jų broliškame laive „Hood" (tame, kuris šaudė prie Orano) sprogimas virto didžiuliu ugnies kamuoliu. Iš tikrųjų jie buvo taip arti, kad turėjo perplaukti per šios katastrofos nuolaužas, po kuriomis buvo palaidoti 1 419 karininkų ir įgulos narių. „Prince of Wales" taip pat buvo pamuštas, jame taip pat buvo aukų. Deniuose neseniai liejosi kraujas, bet štai laivas čia, su stalais, nukrautais sumedžiotais paukščiais.

Tokia tad Britanijos žinia Amerikai: mes kariaujame ir žūstame, bet galime tai ištverti, o kaip jūs?

Iš pagarbos nevaikščiojančiam Rooseveltui abu vadovai gieda ir meldžiasi sėdėdami šalia, Churchillis užsidėjęs akinius juodais raginiais rėmeliais skaito žodžius. Šimtai karių stovi po šio pasmerkto laivo didžiuliais 36 centimetrų kalibro pabūklais. Gerkles gniaužia kartėlis, akyse ašaros. Reporteriai vieni kitiems sako tapę istorinio įvykio liudininkais.

Galų gale viršūnių susitikimas baigėsi. Paskelbtas komunikatas, didingai pavadintas „Atlanto chartija". Churchillis per audringą vandenyną iškeliauja atgal į Britaniją su žinia – kokia gi?

O ta baisi tiesa – ją jis meistriškai stengėsi nuslėpti nuo Parla-

mento ir visuomenės – yra tokia, kad, nepaisant visos profesionalios dramaturgijos, jis nelabai ką turėjo parodyti.

Britanijos vyriausybė vikriai pritarė „Atlanto chartijai". JAV Kongresas net nežvilgterėjo į tą dokumentą ir juolab neratifikavo. Churchillio karo atašė Ianas Jacobas apibendrino tylų nusiminimą, apėmusį britų delegaciją, per pilką Atlantą siūbuojančią namo: „Nė vienas amerikiečių karininkas neparodė nė mažiausio polinkio kariauti mūsų pusėje. Jie žavūs kaip individai, bet atrodo, kad gyvena kitokiame pasaulyje negu mes."

Andrew Schivialas, britų valstybės pareigūnas iš Stoktono, teigė jautęsis „paliktas nesvarumo būsenos, kai visa tai baigėsi, – su miglotu nepasitenkinimo jausmu". Už savo rizikingą kelionę britai tegavo 150 000 senų šautuvų, – jokių amerikiečių karių, net jokios užuominos į pažadą dėl amerikiečių karių.

Žvelgiant iš dabarties atrodo neįtikėtina, kad prireikė tiek daug laiko – dvejų metų ir keturių mėnesių, – kol kare su Hitleriu JAV prisidėjo prie Britanijos. Užkariautame žemyne jau buvo semiami ir žudomi žydai, čigonai, homoseksualai ir kitos grupės, nors dar nesistemingai.

Nacių politika žudyti rasiniu pagrindu dar nebuvo taip plačiai viešinama kaip vėliau, bet nebuvo ir paslaptis. Kaip amerikiečiai galėjo laikytis nuošaly su visa savo garbe ir sąžine?

Norint atsakyti į šį klausimą reikia pažiūrėti iš kitos pusės. Šis karas dar nekėlė grėsmės gyvybiniams Amerikos interesams, jis vyko tolimame žemyne, kur atmintyje dar buvo gyvos skerdynės, padariusios žmonijai gėdą. Kaip koks nors politikas būtų galėjęs įtikinamai paaiškinti Kanzaso motinoms, kad jos privalo siųsti savo sūnus mirti Europoje? Ir jau antrą kartą?

Nuo pat George'o Washingtono priesakų Amerikos politikoje vadovautasi principu, kad respublika turėtų vengti veltis į už-

sienio problemas. Daugelis amerikiečių vis dar negalėjo atleisti Woodrow Wilsonui, kad įtraukė juos į Pirmąjį pasaulinį karą; daugelis amerikiečių skeptiškai arba net priešiškai žiūrėjo į Britaniją.

Nors šiandien tai atrodo keista, daug kas britus laikė arogantiškų imperialistų šutve, kuri 1814 m. padegė Baltuosius rūmus ir pasižymi talentu suveikti taip, kad už ją kariautų kiti žmonės.

Kas galėjo pateikti priešingų argumentų? Tik ne tulžingasis Josephas Kennedy – 1940 m. jis buvo atšauktas, pridaręs daug žalos Britanijos autoritetui; ir ne Britanijos ambasadorius Vašingtone. Šis buvo ne kas kitas kaip mūsų senas draugas Halifaxo erlas – išstypėlis nuolaidžiautojas, medžiodavęs su Göringu.

Halifaxas buvo Britanijos pasiuntinys, gavęs užduotį Jungtinėse Valstijose apeliuoti į subtilesnius jausmus, ir jam baisiai nesisekė. Sakoma, kad pradžioje jis atsisėdo ir apsiverkė – iš nevilties dėl kultūrų konflikto. Negalėjo suprasti amerikietiško neformalumo, įpročio kalbėtis telefonu arba užbėgti pas jį neplanuotai susitikti.

1941 m. gegužę aristokratas Itono auklėtinis patyrė naujų kančių, kai buvo nusivestas į Čikagos „White Sox“ beisbolo mačą ir pavaišintas dešrainiu. Valgyti atsisakė. Paskui buvo apmėtytas kiaušiniais ir pomidorais grupės, pasivadinusios „Amerikos motinos“. Net nuolaidžiautojui tai buvo velniška bausmė. Halifaxas neturėjo jokių šansų paveikti amerikiečius atsisakyti izoliacionizmo.

Tai turėjo padaryti Churchillis. Pirma, jis buvo pusiau amerikietis, ir kai kurie jo amžininkai anglai manė, kad tai jo asmenybei teikia efekto, gal net šiek tiek apsukrumo. Beatrice Webb sakė, kad jis labiau amerikietis spekuliantas negu anglas aristokratas. Antra, prieš karą jis ten lankėsi keturis kartus ir iš viso

praleido penkis mėnesius. Jis pažinojo tą šalį ir į amerikiečius ėmė žiūrėti su didžia pagarba bei susižavėjimu.

Pirmą kartą nuvyko 1895 m. ir apsistojo pas motinos draugą Bourke'ą Cockraną – vėliau sakė perėmęs jo retorikos stilių. Vėl ten apsilankė 1900 m. su paskaitų apie Būrų karą turnė ir turėjo bėdos su amerikiečiais, kurie jį laikė kolonizatorių mąstysenos įsikūnijimu. Publikos susirinkdavo nevienodai, pasiklausę pasakojimų apie jo didvyriškumą kai kurie buvo linkę palaikyti būrų pusę. Matyt, ši patirtis paveikė jo požiūrį trečiajame dešimtmetyje, kai jį smarkiai suerzino Amerikos pastangos nustelbti Britanijos karinio laivyno galią, ypač Karibų jūroje. Kai Eddie Marshas papriekaištavo jam dėl imperialistinių pažiūrų sakydamas, kad jis turėtų „bučiuoti Dėdę Semą į abu žandus“, Churchillis atsakė: „Taip, bet ne į visus keturis.“

Jis taip persiėmė antiamerikanizmu – vienu metu net prabilo apie karo galimybę, – kad Clementine sakė, jog užkirto sau kelią į užsienio reikalų ministro kėdę. Ten vėl nuvyko 1929 m. – pamatė Volstrito krachą (tada jo akyse žmogus iššoko iš dangoraižio) ir, suprantama, pasibaisėjo prohibicija.

Vienas amerikietis kovotojas už blaivybę jam pasakė: „Stiprus gėrimas šėlsta ir gelia kaip gyvatė.“

Churchillis į tai atšovė: „Tokio gėrimo aš ieškau visą gyvenimą.“

Tačiau lemiama kelionė įvyko 1931 m., jam palikus postą ir prasidėjus bene dešiniausiam jo politinio gyvenimo laikotarpiui. Jis išvydo amerikiečių verslumo dvasią ir tai, kad gabiausi žmonės eina į verslą, o ne į politiką. Pamatė, kad Amerika atlieka *il sorpasso** – aplenkia Britaniją bei kitas Europos didvalstybes ir tampa ekonomiškai stipriausia pasaulio šalimi. Suprato, kad

* lenkimą (*it.*).

pasaulio ekonomikos atsigavimas priklauso nuo Amerikos ūkio plėtros ir augimo.

Išgaravo Churchillio antiamerkanizmas, išgaravo mintis, kad kaip nors reikia atremti šį iššūkį. Dabar jis ėmė formuluoti naują doktriną – dviejų nacijų su bendra praeitimi ir bendra tradicija, bendrai tausojančių patentuotas anglosaksų idėjas – demokratijos, laisvės ir įstatyminio lygiateisiškumo.

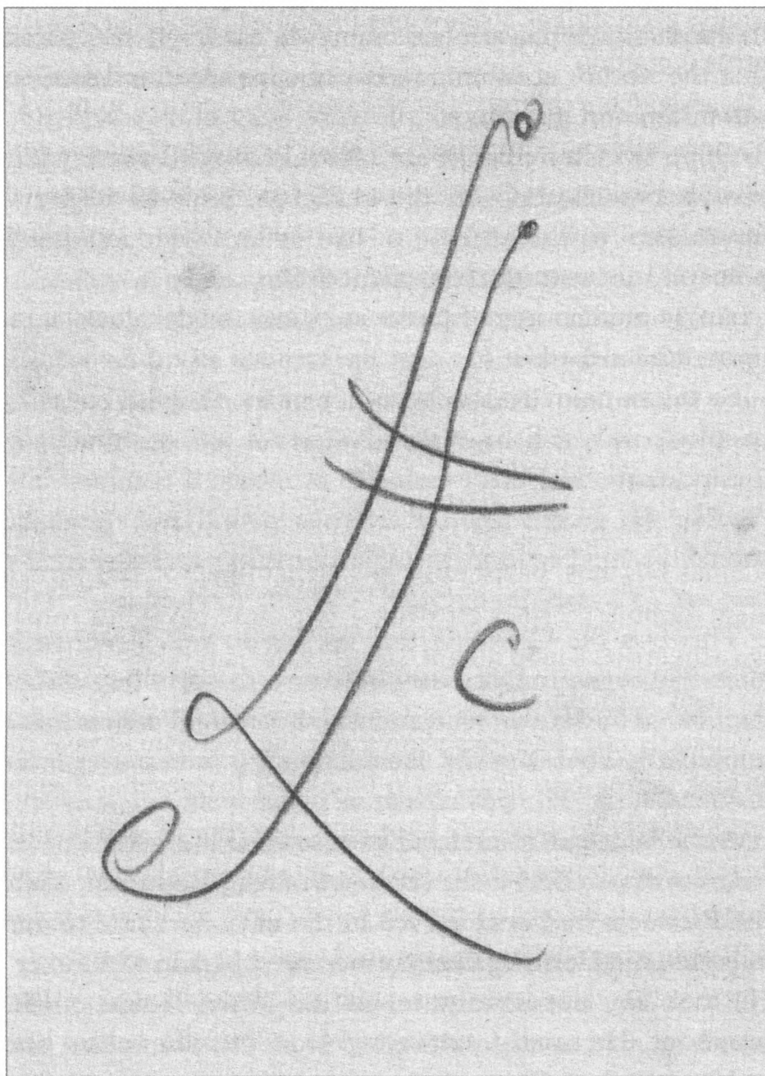
Taip jis pradėjo nenuilstamai aukštinti „anglakalbes tautas", o jo angliška-amerikietiška savastis (savaime aišku) tapo šios sąjungos įsikūnijimu. Jis pasiūlė įvesti bendrą pilietybę. Netgi kalbėjo, kad svarą ir dolerį reikėtų sujungti į vieną valiutą, ir sukūrė keistą simbolį – £$.

Štai šis Churchillis 1940 m. ėmėsi vilioti Ameriką. Jis pradėjo būdamas būsenos, pažįstamos kiekvienam beprotiškai įsimylėjusiam žmonių giminės atstovui, – ją galima pavadinti romantiška asimetrija. Kitaip sakant, šie santykiai jam reiškė daug daugiau negu Vašingtonui.

Vėliau jis rašė, kad joks įsimylėjėlis taip netyrinėjo savo mylimosios įnorių kaip jis tyrinėjo Frankliną Rooseveltą. Kadangi prezidentas buvo tarnavęs kariniame laivyne, jis įsiteikdamas jam rašė „kaip buvęs karinio laivyno žmogus savo kolegai". Kiekviena proga su Baltaisiais rūmais palaikydavo telefono ryšį. Ėmė suktis apie amerikiečių žurnalistus, kviestis juos į Čekersą.

Savo kalbas taikydavo tiesiai amerikiečių publikai, vis gausiau klausančiai jo per radiją. Garsiąją 1940 m. birželio 4-osios kalbą baigė tiesioginiu kreipimusi:

> Nors didžiuliai Europos plotai ir daug senų žymių valstybių pateko ar dar gali patekti į gestapo ir viso to šlykštaus nacių režimo nagus, mes nepasiduosime ir nepralaimėsime. Mes ei-

Churchillio sukurtas „prekinis doleris"

> sime iki galo, mes kausimės Prancūzijoje, mes kausimės jūrose ir vandenynuose, mes kausimės ore vis labiau pasitikėdami ir įgaudami vis daugiau galios, ginsime savo salą bet kokia kaina, mes kausimės paplūdimiuose, mes kausimės nutūpimo aikštelėse, kausimės laukuose ir gatvėse, kausimės kalvose; mes niekada nepasiduosime, o jei nutiktų taip – nors nė akimirką tuo netikiu, – kad ši sala arba didelė jos dalis būtų pavergta ir badmiriautų, už jūrų plytinti mūsų imperija, ginkluota ir saugoma britų laivyno, tęs kovą toliau, kol Naujasis pasaulis Dievui tinkamu metu su visa savo jėga ir galybe atskubės pagalbon ir išvaduos Senąjį.

Pažymėtina, kad kreipiamasi į Visagalį – tada, kaip ir dabar, kur kas svarbesnį žaidėją Amerikos politikoje negu Britanijoje. Tą pačią formuluotę jis pasitelkia ir liepą Orano kalbos pabaigoje: savo veiksmų vertinimą palieką „Jungtinėms Valstijoms“.

Jis po truputį darė pažangą – bet kelias buvo sunkus ir brangus. Pirmiausia buvo minininkų už bazes sandėris. Britanija perdavė bazes Trinidade, Bermudoje bei Niufaundlande ir už tai gavo penkiasdešimt užkonservuotų minininkų. Tos senos geldos vos plaukė – iki 1940 m. pabaigos tik devyni iš jų buvo tinkami naudoti.

Paskui amerikiečiai sutiko parduoti ginklų, bet Neutraliteto įstatymo sąlygos lėmė, kad Britanija turėjo tvarkingai mokėti grynaisiais. 1941 m. kovą amerikiečių kreiseris buvo nusiųstas į Keiptauną paimti šalies paskutinių 50 tonų aukso lydinių – lyg kokie antstoliai būtų čiupę plokščiaekranius televizorius. Britų verslai Amerikoje buvo parduodami pusvelčiui. Kai britai ėmė skųstis esą suvaryti į nagą, Amerikos valdžia ėmė teirautis apie Britanijos tikrąsias galimybės mokėti – kaip socialinės rū-

pybos skyrius, kaltinantis kokią senyvą pašalpų gavėją slepiant savo turtą.

O dėl lendlizo, pagal kurį ištekliai buvo tiekiami mokėjimą atidedant ateičiai, tai nors Churchillis viešai pavadino jį „neniekingiausiu įstatymu istorijoje", privačiai sakė, kad Britanijai nuplėšiami paskutiniai marškiniai. Pagal sutarties sąlygas amerikiečiai išsireikalavo teisę kištis į Britanijos užjūrių prekybą ir neleido JK importuoti iš Argentinos labai reikalingos sūdytos jautienos.

Lendlizo įstatymas net po karo maitojo Britanijos teisę vykdyti savo komercinės aviacijos strategiją. Baisu net pagalvoti, kad šis tariamai nesavanaudiškas ir neniekingas JAV valdžios priimtas įstatymas nustatė mokėjimus, kurie baigėsi tik – įsivaizduokite – 2006 m. gruodžio 31 d., tada p. Edas Ballsas, tuometinis Finansų ministerijos ekonomikos sekretorius, JAV vyriausybei išrašė paskutinį čekį – 83,3 mln. dolerių vertės – ir nusiuntė padėkos laišką. Ar kokia nors kita šalis taip vergiškai pedantiškai mokėjo karo meto skolas?

Būta aiškinimų, jog pirmosiomis Antrojo pasaulinio karo stadijomis Amerika iš Britanijos išmelžė tiek daug pinigų, kad šis likvidumas galiausiai iškėlė JAV iš krizės. Pirmuosius JAV karo mašinos stūmoklius varė JK auksas – ir vis dėlto, nepaisant išsirūpintų puikių sąlygų, 1941 m. pirmoje pusėje buvo gana daug amerikiečių politikų, kurie, regis, manė, kad sutartis per dosni britams. Kongrese įstatymas buvo priimtas 260 balsų prieš 165. Ką gi sau manė tie 165 senatoriai, kurie nepanoro mesti Britanijai šios itin brangios gelbėjimosi liemenės? Bene jie norėjo matyti, kaip senoji šalis pražūsta? Na, tiesa ta, kad kai kurie gal ir norėjo, bent šiek tiek.

Štai tokią publiką Churchilliui reikėjo patraukti į savo pusę. Ir vis dėlto tų pačių metų pabaigoje tie patys kongresmenai šoko

pagal jo dūdelę. 1941 m. Kalėdų antrąją dieną, susispietę į salę, senatoriai ir Atstovų rūmų nariai audringai plojo Winstonui Churchilliui, dar nė neatsistojusiam kalbėti. Kas pakeitė jų požiūrį?

Na, atsitiko toks Perl Harboro reikaliukas ir neišprovokuota Japonijos agresija; be to, po kelių dienų Hitleris iš pakvaišimo paskelbė Amerikai karą. Tai turbūt galų gale šiek tiek paskatino kongresmenus labiau tapatintis su Britanija. Įdomus klausimas, kodėl fiureris padarė tokią, sakytumėm, didžiulę strateginę klaidą. Kodėl paskelbė karą Amerikai, kai dar atrodė visiškai įmanoma, kad Amerika nesikiš į karą Europoje?

Galima atsakyti, kad jis jau buvo padaręs išvadą, jog Amerika praktiškai palaiko Britaniją. 1941 m. rudenį JAV jau padėjo lydėti konvojus, turėjo karinių dalinių Islandijoje, padėjo apmokyti karius ir siuntė įvairiausių išteklių. Taip, Churchilliui pavyko ta strateginė misija, kurią jis taip aiškiai atskleidė Randolphui prieš pusantrų metų. 1941 m. pabaigoje jis buvo vienas populiariausių kalbėtojų per Amerikos radiją, antras po paties prezidento. Klasta, žavesiu ir gryniausiu meilikavimu Amerika buvo įvilkta.

Praėjus trims dienoms po Perl Harboro jis gavo baisią žinią. „Prince of Wales“ paskandintas japonų torpedų netoli Malajos krantų, netekta 327 gyvybių. Iš britų jūreivių, buvusių Plasenčijos įlankoje, žuvo beveik visi. „Repulse“ taip pat paskandintas.

Churchillis pats vienas buvo nusprendęs nepaisyti karinio laivyno vadų skepticizmo ir siųsti tuos laivus į Tolimuosius Rytus. Niekas nežinojo, koks buvo šios misijos tikslas ir ką Churchillis tikėjosi laimėti su šiomis „plieno pilimis“, – galbūt iš tikrųjų nė nebuvo jokios realios strateginės logikos.

Siųsdamas šią britų flotilę Churchillis laiške Rooseveltui pasigyrė jos ugnies galia. „Nėra nieko geresnio kaip turėti tokius

laivus, kurie gali sugauti ir nukauti bet ką", – rašė jis. Jie negalėjo sugauti torpedinių lėktuvų ir pražuvo dėl didingo Churchillio gesto. Tikslas, aišku, buvo politinis: dar kartą parodyti amerikiečiams britų ryžto jėgą ir jų galios mastą. Tas gestas tada buvo dvigubai beprasmis: amerikiečiai jau ir taip buvo įsitraukę.

Vis dėlto Churchilliui reikėjo būti visiškai užtikrintam. Vos išgirdęs apie Perl Harborą jis paskambino Rooseveltui ir paskui ėmė ruoštis į Vašingtoną. Po Plasenčijos įlankos Rooseveltas suvokė, kad Churchillio asmenybė kaip pripučiama pilis – jis visus spaudžia prie sienos. Pasiūlė susitikti ne Baltuosiuose rūmuose, o Bermudoje. Churchillis apie tai nenorėjo nė girdėti.

Tris savaites jis buvo nesuvaldomas prezidento ir ponios Roosevelt namų svečias, per tą laiką net sugebėjo pasirodyti nuogas prieš FDR („Britanijos premjeras neturi ko slėpti nuo Jungtinių Valstijų prezidento"), patirti nedidelį širdies priepuolį ir pademonstruoti virtuozišką sentimentalų anglišką-amerikietišką spektaklį, kurio kulminacija buvo toji kalba abejiem Kongreso rūmams.

Tai pritrenkiantis dalykas. Jis pasitelkia motinos atminimą, cituoja Psalmes, apeliuoja į Dievą, parodijuoja Mussolinį, pučiasi didingomis archajiškomis formuluotėmis. „Įsitikinęs esu", – sako jis, o ne „esu įsitikinęs", tarsi įkūnydamas Jodą*. Rankas išskečia, rankas iškelia. Kumščiuoja orą, griebia sau už atlapų, rūsčiai dėbteli, susiraukia, sukanda dantis kaip tik tokia maniera, kokios iš jo čia buvo tikimasi.

Vokiečiai, japonai, italai – klausia jis publikos: „Kaip jie mano – kokia mes tauta?" Atkreipkite dėmesį: amerikiečiai ir britai – viena tauta. „Štai mes kartu, – sako jis. – Du kartus mūsų gyvenime ilga likimo ranka išsitiesė per Atlantą pritraukti Jungtinių Valstijų

* Yoda – *Žvaigždžių karų* personažas.

į kautynių priešakį [...]" Tik kad šį kartą ta ilga ranka buvo ne tiek likimo, kiek Churchillio. Tas transatlantinis pritraukimas buvo jo darbas.

Haroldas Macmillanas vėliau rašė: „Apskritai niekas kitas, tik jis (ir tai tik nepaprastais įgūdžiais bei kantrybe) galėjo privilioti amerikiečius į karą Europoje."

Man neatrodo, kad jis labai perdėjo. Galbūt pasaulis turi būti labiausiai dėkingas F. D. Rooseveltui, nes jam galiausiai teko priimti sprendimą aukoti amerikiečių kraują ir iždą. Bet aš tikrai nematau, kaip tai būtų galėję įvykti be Churchillio. Joks kitas britų lyderis nebūtų išsikėlęs to strateginio tikslo – įtempti Ameriką – ir siekęs jo taip atkakliai uoliai.

Visiems, kurie vis dar linkę kritiškai žiūrėti į Jungtines Valstijas, kad taip ilgai atidėliojo įsitraukti į karą, derėtų apsilankyti amerikiečių kapinėse Omahos paplūdimyje. Pavaikščioti tarp tūkstančių baltų akmeninių kryžių (ir vienos kitos Dovydo žvaigždės), tobulai simetriškai išdėstytų žaliose vilnijančiose lankose, pamatyti pavardes ir valstijas: Pensilvanija, Ohajas, Kanzasas, Teksasas – visos sąjungos valstijos. Labai abejoju, ar sulaikysite ašaras.

Man rašant šiuos žodžius yra praėję septyniasdešimt metų nuo tada, kai šitiek karių pasiaukojo su tokia narsa, kuri mano kartai nesuvokiama. Tie amerikiečių kongresmenai, kurie perspėjo dėl dalyvavimo dar viename Europos kare žmogiškųjų padarinių, nebuvo neteisūs. Jų abejonės buvo suprantamos, ir jas įveikė būtent Churchillis.

Vėliau jis aprašė, kaip Perl Harboro naktį „persmelktas ir prisisotinęs jausmų bei įspūdžių, atsiguliau ir miegojau išgelbėto, dėkingo žmogaus miegu".

Jam pavyko pasiekti esminį strateginį tikslą, bet jis dar nebuvo nugalėtojas.

AŠTUONIOLIKTAS SKYRIUS

MILŽINAS SUMAŽĖJUSIOJE SALOJE

Karalių buvo apėmęs susijaudinimas, artėjantis prie panikos slenksčio. Buvo penktadienio vakaro 11-ta valanda, o jis dar negavęs žinios iš savo svarbiausio ir kai kuriais atžvilgiais nepaklusniausio valdinio. Paskambino asmeniniam sekretoriui. Ar yra žinių iš Churchillio? Nėra žinių.

Buvo 1944 m. birželio 3 d., ir teoriškai tebuvo likusios dvi dienos iki išsilaipinimo Normandijoje. Visa karo eiga priklausė nuo šios operacijos – istorijoje didžiausio ir sudėtingiausio karinio plano; atrodė, kad ir pasaulio likimas kabo ant plauko, – o Churchillis visai nepakenčiamas.

Šešiasdešimt devynerių metų karų keturiuose žemynuose veteranas užsigeidė dar vieno nutrūktgalviško išsišokimo. Kaip gynybos ministras, jis sumanė pasinaudoti teise plaukti laivu „Belfast“ iki Normandijos krantų ir asmeniškai prižiūrėti pirmuosius vokiečių pozicijų bombardavimus. Nenorėjo ten nusigauti antrąją dieną arba trečiąją – planavo būti su pirmąja laivų ir karių banga, matyti mechanizmų ir kraujo drumsčiamą vandenį, girdėti sviedinių drioskėjimą.

Sumanymas buvo trenktas. Taip tikrai manė karaliaus asme-

ninis sekretorius seras Alanas (arba „Tommy“) Lascellesas. Jis apie tai išgirdo gegužės 30 d., kai karalius pasirodė po *tête-à-tête* pietų su Churchilliu Bakingamo rūmuose. Churchillis prasitarė ketinąs plaukti ir stebėti įvykius nuo britų linijinio kreiserio. Karalius tuoj pat pasakė vyksiąs kartu, ir Churchillis nesiėmė jo atkalbėti.

„Taip nieko nebus“, – mintyse tarė Lascellesas. Bet pirmiausia jis pabandė šnektelėti nerūpestingu tonu. Ar tai būsią teisinga karalienės atžvilgiu? – paklausė karaliaus. Reikėtų būtinai patarti jaunajai princesei Elžbietai, ką skirti premjeru – visai galimu atveju, jeigu Britanijos valstybės ir Vyriausybės galvos atsidurs Lamanšo dugne. Ir tai būtų neteisinga, pridūrė Lascellesas, vargšo „Belfast“ kapitono atžvilgiu – juk beveik neabejotinai jam tektų rūpintis savo šventais globotiniais ugnies pragare.

Hm, suabejojo karalius, nenorėdamas būti kaltinamas tokiu savanaudiškumu. Per kelias minutes dvariškis perkalbėjo suvereną. Tačiau kaip dėl Churchillio?

Lascellesas karaliaus vardu greitai brūkštelėjo laišką, paskui Jurgis VI paklusniai perrašė jį savo ranka ir skubiai išsiuntė į Dauningo gatvę.

> Brangusis Winstonai [kreipėsi karalius (arba Lascellesas)], aš daug galvojau apie mūsų vakarykštį pokalbį ir priėjau išvadą, kad operacijos dieną nei jums, nei man nederėtų būti ten, kur mes planuojame. Manau, nereikia nė aiškinti, ką reikštų man asmeniškai ir visai Sąjungininkų kovai, jeigu šiuo momentu atsitiktinė bomba, torpeda ar net mina pašalintų jus iš veiksmo vietos; o ir suvereno keitimas šiuo metu būtų rimtas išbandymas šaliai bei imperijai. Aš suprantu, kaip mums abiem maga būti ten, bet kuo rimčiausiai prašau persvarstyti savo planą.

Manau, kad mudviejų buvimas sutrikdytų tuos, kurie kaunasi tame laive arba laivuose, kad ir ką mudu jiems pasakytume.

Taigi, kaip sakiau, labai nenoriai priėjau išvadą, kad teisinga yra daryti tai, kas paprastai tokiais atvejais tenka valdžios žmonėms, būtent – likti namie ir laukti. Labai tikiuosi, kad ir jūs pamatysite padėtį tokioje pat šviesoje. Šios ateinančios dienos man sukeltų daug daugiau nerimo, jeigu manyčiau, kad, be visa kita, esama rizikos, kad ir menkos, jog neteksiu jūsų pagalbos ir patarimų. Patikėkite manimi –

labai nuoširdžiai Jūsų Jurgis R I*

Šis elegantiškas karališkasis veto nieko nepasiekė. Churchillis nenusileido. Kitą dieną buvo posėdis Žemėlapių kambaryje Dauningo gatvės priestate prie Storio vartų. Iš savo posto buvo iškviestas admirolas seras Bertramas Ramsay ir paprašytas paaiškinti karaliui bei Churchilliui, kaip Churchillis galėtų dalyvauti išsilaipinimo dieną. Jis pasistengė kaip galėdamas suniekinti tą sumanymą. Laivas niekada nepriartės daugiau kaip 13 000 metrų nuo Prancūzijos kranto, sakė jis. Churchillis ničnieko nematysiąs ir, tiesą sakant, kas dedasi, žinosiąs mažiau už tuos, kurie pasiliko Londone.

Tada Ramsay buvo paprašytas išeiti iš kambario. Sugrįžusiam jam buvo pasakyta, kad planas pakeistas. Operacija „WC“ bus vykdoma – bet kartu su karaliumi. Ramsay pasiuto – kaip Lascellesas rašė dienoraštyje, „į tai šis bėdžius, suprantama, reagavo tūžmingai“.

Šioje stadijoje Churchillis pamatė, kad prisivilioti karalių bus sunku, tad čia atsitraukė. „Išmintingiausia savo maniera“

---

* *Rex Imperator* (*lot.*) – Karalius Imperatorius.

pareiškė, kad karaliui leisti plaukti su juo „Belfastu" reikėtų Vyriausybės pritarimo ir jis negalėsiąs tokio rekomenduoti. Jam pūškuojant toliau, Lascellesui tapo aišku, kad Churchillis pats vis dar ketina vykti, ir dvariškis leido savo minoje atsispausti pasibaisėjimui bei nepritarimui.

Kaip teigė karalius, „Tommy veidas vis labiau tįso". Churchillis to nematė, tad Lascellesas – gana nelengvai – vėl pertraukė pokalbį ir kreipėsi į karalių:

„Man atrodo, pone, kad jums netaps lengviau, jeigu „Overlord" operacijos įkarštyje reikės surasti naują premjerą."

„Oi, – tarė Churchillis, – dėl to pasirūpinta. Šiaip ar taip, aš nemanau, kad rizika yra 100:1."

Tada Lascellesas bandė piršti mintį, kad Churchillis elgiasi nekonstituciškai: joks Karūnos ministras negali išvykti iš šalies be suvereno sutikimo. Churchillis jėzuitiškai atkirto, kad „Belfastas" nelaikytinas užsieniu, nes tai yra Britanijos karo laivas. Lascellesas pasakė, kad jis bus toli už Britanijos teritorinių vandenų, – bet tai negelbėjo. Tas pats, kas dramblį laikyti už uodegos.

Lascellesui po susitikimo atrodė, kad „šiuo atveju jo kaprizas yra grynai savanaudiškas". Prieš tai nusistatę buvo visi: Dauningo gatvės tarnautojai, Mopsas Ismayus, Clementine, – bet Churchillis buvo kietai užsispyręs pauostyti kordito, išvysti sūraus vandens fontanus, jūroje aplinkui sprogînėjant sviediniams ir bomboms. Ką gi daryti Lascellesui?

Vienintelė galimybė – dar vienas monarcho raštas, – nusprendė jis. Atsisėdęs surašė antrą, ryžtingesnį karaliaus priekaištą Churchilliui.

> Brangusis Winstonai, noriu dar kartą kreiptis į jus prašydamas neplaukti į jūrą išsilaipinimo dieną. Prašau jūsų atsižvelgti

į mano padėtį. Aš esu jaunesnis už jus, esu jūreivis ir, kaip karalius, esu visų tarnybų vadovas. Man labiau už viską norisi išplaukti į jūrą, bet sutikau pasilikti namie, tad argi būtų teisinga, jeigu jūs padarytumėte kaip tik tai, ką aš pats būčiau norėjęs padaryti? Vakar popietę jūs sakėte, kad būtų puiku karaliui vesti karius į mūšį, kaip senais laikais, – jeigu karalius negali to daryti, neatrodo teisinga, kad jo vietą užimtų ministras pirmininkas. O dar yra jūsų paties padėtis. Matysite labai mažai, gerokai rizikuosite, būsite nepasiekiamas kritiniais atvejais, kai reikės priimti esminius sprendimus, be to, nors ir būtumėte visai neįkyrus, pats jūsų buvimas laive neišvengiamai taps labai sunkia papildoma admirolo ir kapitono atsakomybe. Kaip rašiau savo ankstesniajame laiške, jūsų buvimas ten neišmatuojamai padidintų mano nerimą, o jūsų išvykimas nepasitarus su kolegomis Vyriausybėje pastatys juos į sunkią padėtį, ir dėl to jie teisėtai piktinsis.

Kuo rimčiausiai prašau jūsų dar kartą persvarstyti visą šį klausimą ir neleisti savo asmeniniams norams, kuriuos aš labai gerai suprantu, atitraukti jus nuo jūsų labai aukštų pareigos Valstybei normų. Patikėkite manimi –

jūsų labai nuoširdus draugas Jurgis R I.

Šis ginčas jau virto konstitucine krize. Praktiškai tik vienas žmogus galėjo sustabdyti Churchillį, ir tai buvo karalius, ir siekiant šio tikslo Jurgiui VI teko rašyti du laiškus ir galiausiai perspėti Churchillį, kad jis ketina pažeisti bene visą savo turimą lojalumo kodeksą: lojalumą Karūnai, Vyriausybei, ginkluotosioms pajėgoms ir pačiai Britanijai. Tai buvo griežta.

Galiausiai šeštadienį, birželio 3 d., Churchillis nusileido – smarkiai bambėdamas. Turįs teisę vykti žiūrėti kokio tik reikia

mūšio, – piktinosi jis. Juk esąs gynybos ministras. Bet niūriai pripažino esminį karaliaus pateiktą punktą: neteisinga sukliudyti monarchui vykti į Normandiją ir paskui vykti pačiam ir apšauti karalių. „Tai, žinoma, stiprus argumentas", – pasakė jis.

Šis epizodas įdomiai nušviečia Vyriausybės nervingumą Normandijos operacijos išvakarėse ir kintančius ministrų santykius su Karūna – tai, regis, buvo vienas iš nedaugelio XX a. atvejų, kai karalius konkrečiai atšaukia premjero sprendimą. Tommy Lascellesas yra pavyzdys „jų" vaidmens – neaiškių veikėjų ir dvariškių, priimančių daug sprendimų, kurių politikai nesugeba priimti (jie taip daro ir šiais laikais).

Tačiau tikrai įdomus klausimas, kodėl Churchilliui taip rūpėjo, kodėl jis buvo visiškai pasiryžęs vėl patekti į mūšio priešakinę liniją. Yra keletas akivaizdžių atsakymų, o pirmasis, aišku, tas, kad jis nervinosi dėl Normandijos operacijos.

Mes turime pranašumą žinodami, kad tai bus sėkminga operacija. Tuo metu tai anaiptol nebuvo aišku. Alanas Brooke'as manė, kad tai gali tapti „klaikiausia viso karo katastrofa". Orai nesunkiai galėjo subjurti. Rommelis galėjo staiga sustiprinti taikinių zoną. Eisenhoweris buvo visai pasiruošęs imtis atsakomybės už evakuaciją, jeigu Sąjungininkams bus riesta.

Tai buvo amfibinė operacija, kuriai Sąjungininkai ruošėsi ne vienus metus, – tai buvo jų bandymas susigrąžinti žemyną. O Churchillis jau buvo nusvilęs per ankstesnę rizikingą amfibinę operaciją. Norėjo ten būti, nes jo psichikoje buvo įsispaudęs Gelibolu prisiminimas, ir iš visų Dardanelų klaidų jis labiausiai apgailestavo, teisingai ar ne, dėl to, kad pats tenai nebuvo. Dabar jam atsivėrė galimybė atsikratyti tos nešlovės, sekant savo iškilaus senolio pavyzdžiu vesti karius į mūšį ir parodyti pasauliui, kad jis yra tikras Marlborough, o ne kokia Marlborough kopija. Jam reikėjo

(4)

BUCKINGHAM PALACE

June 2nd 1944

My dear Winston,

I want to make one more appeal to you not to go to sea on D day. Please consider my own position. I am a younger man than you, I am a sailor, & as King I am the head of all three Services. There is nothing I would like better than to go to sea but I have agreed to stay at home; is it fair that you should then do exactly what I should have liked to do myself? You said yesterday afternoon that it would be a fine thing for the King to lead his troops into battle, as in old days; if the King cannot do this, it does not seem

...inister should
...n . ill
...considerable
... a critical
... have to
... you may
...is bound
...possibility
...er being
...to my
...resulting
...ould put
... which

I ask you most earnestly to consider the whole question again, & not let your personal wishes, which I very well understand lead you to depart from your own high standard of duty to the State.

Believe me

Your very sincere friend

George R.I.

Karaliaus Jurgio VI laiškas Churchilliui

ten būti ir užtikrinti, kad kariuomenė neužstrigs kaip Gelibolu ir, tiesą sakant, kaip Vakarų fronte per Pirmąjį pasaulinį karą.

Buvo ir dar vienas akstinas lipti į tą laivą – šis motyvas dabar mūsų nebenustebins, ir Lascellesas jį tikrai pastebėjo. Apibendrindamas visą reikalą karaliaus asmeninis sekretorius rašė: „Iš tikrųjų karalius tik mėgino išgelbėti Winstoną nuo jo paties, nes tikrieji motyvai, skatinę jį plaukti į jūrą „Belfastu", yra nenuslopinamas, nors tokiame amžiuje visai netinkamas, nuotykių pomėgis ir, ko gero, tuščiagarbiškas, nors turbūt pasąmoninis, polinkis veržtis į „pirmuosius puslapius".

Manau, čia Lascellesas mūsų herojų įvertino teisingai. Churchillis mintyse jau matė antraštes, matė nuotraukas: stovi nenugalimas ant tiltelio su prie lūpų prilipusiu sudrėkusiu cigaru ir komanduoja „Belfasto" 30 centimetrų kalibro pabūklams – garsiausios ir sprogstamiausios uvertiūros balistikos istorijoje dirigentas. Jis matė, kaip tai atrodys – žmogus, kuriam patikėta riaumoti Britanijos liūtu, ir šį kartą artilerijos, o ne tik retorikos riaumojimu.

Štai todėl jis iš pradžių pritarė, kad kartu vyktų karalius, nes būtų buvęs dar geresnis vaizdas: Britanijos monarchas ir premjeras, bebaimiai, nepalenkti penkerių metų karo, vadovauja žemyno atkovojimui. Jam reikėjo puikuotis „pirmuosiuose puslapiuose", ir tam tikra prasme ne tik dėl savęs ir savo ego, bet ir dėl asmeninių laimėjimų. Taip pat ir dėl Britanijos bei jos autoriteto pasaulyje.

~

Savo naivioje jaunystėje maniau, kad Britanija „laimėjo karą" ne vien rusų aukomis ir amerikiečių pinigais, bet ir britų kovoto-

jų heroizmu. Skaičiau „Commando“ komiksus, kuriuose vyrai megztomis kepurėmis ir milžiniškais dilbiais bei žandikauliais šoka ant susigūžusių vokiečių šaukdami „Še tau, frice!“, o iš jų ginklų vamzdžių it žvakės liepsna pliaupia kulkos.

Ryškiai prisimenu, kaip mane mokė filologas klasikas, kuris pats per karą buvo patekęs į japonų nelaisvę, ir susidariau aiškų įspūdį, kad karo lūžis buvo al Alameino mūšis. Monty gerai įkrėtė Rommeliui, ir nuo tada vokietukai ėmė gauti pylos, ar ne? Tad buvau šiek tiek sukrėstas, kai ilgainiui ėmiau skaityti, kaip buvo iš tikrųjų.

Paaiškėjo, kad al Alameino mūšis 1942 m. spalio pabaigoje nebuvo toks lemiamas istorijos įvykis, kaip man įteigta. Iš tikrųjų kai kurie britų istorikai buvo tokie nemalonūs, kad pavadino jį „nereikalingu mūšiu“. Vos po kelių savaičių turėjo prasidėti operacija „Fakelas“ – Sąjungininkų išsilaipinimas siekiant išvaryti vokiečius iš Šiaurės Afrikos. Atrodė, kad al Alameinas buvo ne tiek lemiama karinė pergalė, kiek esminis politinis figos lapelis.

Iki 1942 m. rudens Britanijos karinė patirtis buvo beveik nenutrūkstama virtinė kliurkų, evakuacijų, katastrofų ir visapusiškų pralaimėjimų, dažnai prieš skaičiumi daug mažesnes pajėgas. Tartum naująją premjerystę šalis būtų pradėjusi su „Manchester United“ reputacija, o baigusi žaisdama kaip „Tunstall Town FC“. „Niekaip nesulaukiu pergalių, – skundėsi Churchillis. – Pergalių sulaukti sunkiausia.“

Buvo ne tik Norvegija, Diunkerkas, Graikija, Kreta, kur britų pajėgos ištobulino manevrą, kurį galima pavadinti „kiškiu“ arba dėjimu į kojas. 1942-ieji buvo dar blogesni – su virtine apverktinų sutriuškinimų, prasidėjusių Tolimuosiuose Rytuose, kai buvo paskandinti „Prince of Wales“ ir „Repulse“. Paskui krito

Singapūras, kai Churchillis generolams konkrečiai nurodė kautis iki paskutinio kario ir verčiau mirti negu patirti negarbę.

O jie iš esmės nusprendė nepaisyti jo patarimo ir didžiulę pirmenybę teikti negarbei. Buvo atiduotas Rangūnas. Sen Nazero ir Djepo antskrydžiai buvo garsiai ištrimituoti propagandos tikslais, bet naudos iš jų buvo mažai už daugelio gyvybių kainą. Paskui žlugo Tobrukas – ši žinia Churchilliui, sėdinčiam su Rooseveltu Baltuosiuose rūmuose, buvo perduota rausvame lapelyje. Jis jautėsi visiškai pažemintas, ypač todėl, kad ir vėl buvo asmeniškai skaidriai nurodęs kariams kautis iki paskutinio kraujo lašo.

Ir vėl britų kariai buvo sumušti daug mažesnių vokiečių pajėgų. Buvo visaip aiškinama, kodėl Britanija, anksčiau laikyta viena narčiausių ir geriausių visų laikų pasaulio karinių galybių, palyginti taip prastai kariavo. Įvairiuose įžvalgiuose apmąstymuose šia tema Maxas Hastingsas negailėjo kritikos.

Hastingsas aiškina, kad visi generolai buvo ne kažin kas. Net Monty nenusipelno vietos „didžių istorijos vadų“ gretose. Kai nepasielgdavo tiesiog bukai, pernelyg dažnai būdavo tingūs ir patenkinti savimi. Be to, labai vengdavo rizikos ir labai nemėgo kraujo praliejimo – tai gal ir suprantama prisimenant Pirmąjį pasaulinį karą, bet kovinėms pajėgoms tai trūkumas. Platesniajame karininkų sluoksnyje priviso pilna mulkių, įstojusių į kariuomenę dėl to, kad tai buvo šilta vietelė ir lengvesnis gyvenimo būdas negu mėginant imtis verslo.

Technika buvo nepakankamo lygio ar bent ne tokia gera kaip vokiečių; o ir ruseno šiurpus įtarimas, kad britų kariai, vienas po kito, tiesiog neturėjo tokios vidinės ugnies kaip jų priešai. Pasak Maxo Hastingso, „daugelis britų karininkų savo piliečius kareivius įsivaizdavo kaip stokojančius valios ir ryžto, kuriuos nuo-

lat demonstravo vokiečiai bei japonai". Arba, kaip Randolphas Churchillis gana nemaloniai išrėkė 1942 m. per diskusiją Dauningo gatvėje: „Tėti, bėda ta, kad tavo kareiviai nesikauna!"

Ar tai buvo tiesa, ar ne, – o juk aišku, kad šis nuosprendis kirtosi su gausybe britų karių asmeninės drąsos žygdarbių visame pasaulyje, – svarbu tai, kad žmonės tikėjo, jog tai tiesa. Prastas britų kariavimas tapo tema, keliančia gėdą tėvynėje ir pašaipas užsienyje. 1942 m. liepą visuomenės nuomonės tyrime amerikiečiai buvo klausiami, kuri valstybė labiausiai stengiasi laimėti šį karą: 37 proc. sakė, kad JAV, 30 proc. – Rusija, 14 proc. – Kinija ir tik 6 proc. teigiamai įvertino britus bei jų pastangas.

Visa tai, žinoma, Churchilliui ėjo per širdį – juk visa jo politinės veiklos prasmė buvo kelti Britanijos ir jos imperijos prestižą. Kritus Singapūrui, Churchillis politiškai smuko į žemiausią šio karo laikotarpio tašką ir gal net svarstė galimybę atsistatydinti. Po Singapūro jis su aiškiu apmaudu pareiškė: „Mes turėjom tiek daug vyrų, tiek daug vyrų. Privalėjom pasirodyti geriau." Sužinojęs apie Tobruko žlugimą pasakė: „Pralaimėti yra vienas dalykas, apsigėdinti – kitas."

Jis visa savastimi įsitraukė į karą ir susitapatino su Britanijos karine sėkme – dėl to varžovams buvo lengva jį kamuoti. „Jis laimi diskusiją po diskusijos, bet pralaimi mūšį po mūšio", – Bendruomenių Rūmuose žiauriai tarė parlamentaras leiboristas Aneurinas Bevanas; ir iš tikrųjų visuomenė taip smarkiai nerimavo, kad Churchillio padėtis vidaus politikoje gerokai susvyravo.

Kai 1942 m. rugpjūtį jis nuvyko į Maskvą pasimatyti su Stalinu ir paaiškinti, kad šiais metais antrasis frontas nebus atidarytas, sovietų lyderis jį negailestingai pašiepė: „Jūs, britai, bijote kariauti. Jums nereikėtų manyti, kad vokiečiai yra antžmogiai. Nekariaudami karo nelaimėsite."

Buvo koktu girdėti tai iš Stalino. Kaip tik rusų vadovas sudarė sąlygas visai tai nacių agresijai 1940 m. – sankcionuodamas Molotovo–Ribbentropo paktą ir su Hitleriu pasidalindamas Lenkiją. Stalinas buvo taip sukrėstas ir išgąsdintas Hitlerio išdavystės, kai fiureris atsigręžė prieš Rusiją ir pradėjo „Barbarosos“ planą, kad penkias dienas lindėjo pasislėpęs tamsioje troboje. Nėra ko nė aiškinti, kad Churchillis buvo nepalyginamai geresnis, narsesnis ir didesnis žmogus. Tačiau tokie išgirsti žodžiai aitrino širdį – įžeidimai buvo tuo skaudesni, kad juose būta tiesos grūdo.

Galų gale atėjusi pergalė al Alameine Britanijai sugrąžino nemažą dalį prestižo – politinė grėsmė Churchilliui sumažėjo. Jam nebereikėjo nerimauti – nors dabar tai atrodo neįtikėtina, – kad karo premjero poste jį pakeis Staffordas Crippsas. Žeidžiantis Aneurino Bevano sarkazmas numalšintas. Britų visuomenė gavo trokštamą pergalę. Tačiau išryškėjo neabejotina tiesa: karui tęsiantis Britanija darėsi vis mažiau svarbi.

1940 metais ši nacija grūmėsi viena – užspeistas riteris, iškėlęs laisvės vėliavą. 1944 m. Britanijos indėlis tesudarė dalelę Sąjungininkų pastangų. Amerikiečiai tiekė pinigus, o rusai toliau dirbo šiurpų darbą – žudė vokiečius: vien Stalingrado mūšyje nukovė jų 750 000. Taigi, Churchillio funkcija tapo fiziškai ir asmeniškai įtvirtinti Britanijos teisę būti gerbiamai, būti švinu pamušta bokso pirštine, leidžiančia šaliai boksuotis aukštesnėje svorio kategorijoje.

Tai paaiškina, kodėl jis taip mėgo viršūnių susitikimus ir keliavo stebėtinais maršrutais. Seras Martinas Gilbertas apskaičiavo, kad nuo 1939 m. rugsėjo iki 1943 m. lapkričio jis nukeliavo 179 000 kilometrų, 792 valandas praleisdamas jūroje, 339 valandas ore, ir tai gerokai pranoko bet kurio kito lyderio darbo

krūvį. Matome jo milžinišką energiją šiose kelionėse: beveik septyniasdešimtmetis sėdi priešaušryje ant lagamino šaltame aerodrome Šiaurės Afrikoje, o jo personalas bando išsiaiškinti, kur jiems reikia būti. Matome, kaip jis kratosi nehermetizuotuose bombonešių krovinių skyriuose, su deguonies kauke, pritaikyta cigarui. Kai kurie lėktuvai, kuriais jis skrido, vėliau buvo numušti skrendantys tais pačiais maršrutais.

1943 m. sausio 26 d. rytą jis atvyko į Britanijos ambasadą Kaire pusryčių metu. Ambasadoriaus žmonos nuostabai, paprašė šalto baltojo vyno. Alanas Brooke'as aprašė, kaip

> atneštą stiklinę jis ištuštino vienu mauku, tada apsilaižė, atsigręžė į Jacqueline ir tarė: „O, čia tai gerai, bet, žinot, šįryt aš jau išgėriau porą viskio su soda ir surūkiau du cigarus"!! Tada buvo vos po 7.30. Mes nepatogiai keliavome visą naktį, per 11 valandų nuskridome 3 700 kilometrų, dalį kelio daugiau kaip 3,5 kilometro aukštyje, ir štai jis gražus kaip paveiksliukas, geria vyną po dviejų ankstesnių viskių ir dviejų cigarų!!

Kai Hitleris ir Stalinas lindėjo savo bunkeriuose, Churchillis darė viską, kad paragautų karo veiksmų. Štai kodėl jam taip knietėjo įsigauti su karaliumi į tą laivą – reikėjo parodyti pasauliui, ypač amerikiečiams, kad Britanija ir jos imperija tebėra svarbi: jis su karaliumi, įkūnijantys šią imperiją, asmeniškai atkariauja žemyną. Su tuo pačiu motyvu jis reikalavo, kad britų ir kanadiečių kariai turėtų garbės sudaryti pusę tų didžiulių įsiveržiančių pajėgų, – nors operacijai vadovavo amerikietis ir galiausiai daugiausia ten kariavo amerikiečiai.

Galų gale sulaukęs progos išvykti į Normandiją – praėjus šešioms dienoms po išsilaipinimo ir pritarus karaliui, – jis pareika-

lavo, kad laivas, kuriuo plaukia, „užtvotų" vokiečiams. Kapitonas mielai sutiko, ir buvo deramai paleista salvė kažkur nacių pusėn. Tai buvo visai abstraktus veiksmas, bet Churchillis įsiaistrino. Mat dar 1911 m. buvo tapęs Admiraliteto pirmuoju lordu, tačiau niekada nebuvo šovęs iš laivo.

Atrodė, lyg savo dalyvavimu būtų galėjęs išaukštinti Britanijos karines pastangas – išpūsti britų indėlį savo buvimu ir prestižu. 1944 m. rugpjūtį jis nuvyko stebėti išsilaipinimo Sen Tropeze ir tą patį mėnesį atsirado Italijoje – asmeniškai šovė haubica Pizos link. Užkandžiavo Italijos pilyje, vokiečiams ją apšaudant iš 500 metrų atstumo.

1944 m. gruodį ėmėsi grynai asmeninės iniciatyvos išgelbėti Graikiją nuo komunizmo – jam tai pavyko – ir kalbėjo spaudos konferencijoje Atėnuose, lauke sprogstant artilerijos sviediniams. Kitų metų pavasarį žiūrėti Sąjungininkų puolimo nuvyko į Vokietiją. Kovo pradžioje apsilankė prie Siegfriedo linijos – milžiniškų betoninių slibino dantų, turėjusių tapti neperžengiama riba, grėsliais simboliniais *faterlando* sargais. Churchillis juos įdėmiai apžiūrėjo, tačiau to kažkodėl neužteko. Jam reikėjo išreikšti visą savo triumfo ekstazę.

Jis išrikiavo generolus – Brooke'ą, Montgomery, Simpsoną (apie dvidešimt) – ir dar reporterį iš *Stars and Stripes**. „Padarykim ant Siegfriedo linijos, – tarė Churchillis, o fotografams pridūrė: – Tai viena iš šio didžio karo operacijų, kurių nereikia atkurti vaizdu."

Tada jis atsisegė prarėžą ir apšlapino Hitlerio įtvirtinimus, juo pasekė ir kolegos. Alanas Brooke'as vėliau rašė: „Niekada nepamiršiu, kaip jam žiūrint į šį lemtingą momentą veide nušvito

---

* JAV kariuomenės laikraštis.

vaikiškas ypatingo pasitenkinimo šypsnys." Visi, kurie bent kiek nepritariate, pagalvokite, ką jis buvo išgyvenęs. Jeigu koks nors šuo turėjo teisę pažymėti savo naują teritoriją, tai buvo Churchillis.

Po kelių savačių jis užsispyrė eiti vokiečių valdomu Reino krantu vietovėje, pavadintoje Buderich, ir tada pateko į apšaudymą – sviediniai sprogo vandenyje už kokio šimto metrų. Prie jo priėjo amerikiečių generolas Simpsonas ir tarė: „Premjere, priešais jus yra snaiperių, artilerija apšaudo abi tilto puses, o dabar ėmė šaudyti į kelią už jūsų. Aš negaliu prisiimti atsakomybės už jūsų buvimą čia ir turiu paprašyti pasitraukti."

Alanas Brooke'as žiūrėjo, kaip Churchillis apsikabina iškrypusią tilto santvarą. „Winstono mina buvo kaip vaiko, kurį auklė nuvaro nuo jo smėlio pilių paplūdimyje." Churchillis darė tai, ką matėme jį darant visą gyvenimą, nuo tos pirmos dienos, kai pateko į apšaudymą Kuboje. Jis bandė įsiterpti į karo istoriją, o jo tikslas šį kartą buvo politinis.

Karių skaičiumi ir kovine galia Britanija sumenko Rusijos ir Amerikos akivaizdoje. Kaip jis teigė, šalia milžiniškos rusų meškos ir didžiulio amerikiečių dramblio ėjo mažas liūtukas. Bet jis tebedalyvavo, buvo vienas iš „Didžiojo trejeto". Tebekariavo taip, kaip joks politikos lyderis nė nesvajojo. Joks kitas karo meto vadas – Rooseveltas, Hitleris, Stalinas, Mussolinis – neturėjo tokio primygtinio troškimo įsitraukti į mūšį ir tapti pasakojimo dalimi.

Tiesiog asmenybės jėga jis įtvirtino savo lygias teises konferencijų salėse, kur grūmėsi su Stalinu dėl Rytų Europos likimo. Kol Churchillis gerbiamas ir vertinamas, tą patį galima pasakyti ir apie Britaniją bei imperiją – bent taip jam atrodė. Galiausiai, žinoma, jo prioritetai ne visai tiko britų žmonėms ar net Britanijos kariuomenei.

Pastarajai „šlovės“ arba „prestižo“ idėjos rūpėjo kur kas mažiau negu jam – ir tai gal nėra visai blogai. Apie britų karių kovinę dvasią prikalbėta visokių negerų dalykų, bet esminis aspektas, žinoma, štai koks: jie buvo brandžios demokratijos su ilga žodžio laisvės istorija piliečiai kariai. Nebuvo linkę aklai vykdyti įsakymų – tai nušlavė Pirmasis pasaulinis karas.

Į mūšį juos stūmė ne siaubinga rasinio pranašumo ideologija. Jiems už nugarų nebuvo sovietinių komisarų su revolveriais, pasiruošusių ištaškyti smegenis, jeigu sudvejos. Matyt, čia yra toks paradoksas, kad ta laisvė, kuria jie naudojosi ir už kurią kovojo, atėmė iš jų nuožmumą, pravartų kovinėms pajėgoms. Ir kažin ar tie anglų kareivėlių niekintojai kartais nejautė iškreipto malonumo menkindami jų laimėjimus – tai primena įsišaknijusį (ir psichologiškai gynybinį) pesimizmą Anglijos futbolo rinktinės atžvilgiu.

Britai kariavo ne taip jau ir prastai. Vokiečius retai kas įveikdavo, nebent jų būdavo dvigubai ar trigubai mažiau. Al Alameinas buvo reikšmingas laimėjimas, nes labai palengvino išsilaipinimą Šiaurės Afrikoje ir padėjo nukreipti svarbią vokiečių aviacijos paramą nuo Stalingrado; be to, buvo daug kitų didelių laimėjimų, ir iš jų esminis tas, kad buvo kovojama iki galo ir pergalingai baigta laimėtojų pusėje.

Kaip kažkas yra pasakęs, anglai pralaimi visus mūšius, išskyrus paskutinį. Galbūt jiems kartais – nors anaiptol ne visada – trūkdavo fanatiškos dvasios su pusiau savižudišku *banzai* kraujo troškimu, – man neatrodo, kad tokia yda visai nepatraukli.

Churchillis kalbėjo žmonėms tiesiai į širdis, kai Britanija buvo vieniša, kai ji kovojo dėl išlikimo, – jis juos pasiekdavo ir paguosdavo taip, kaip negalėjo joks kitas kalbėtojas. Jo kalba – jaudinanti ir senamadiška – tiko tam atvejui. Tačiau šaliai brendant iš

sekinančio šešerių metų karo žmonėms reikėjo naujos retorikos ir naujos pokarinės Britanijos vizijos – išvargęs Churchillis tokių nerado.

~

Artėjant 1945 m. visuotiniams rinkimams savo gydytojui lordui Moranui jis pasakė: „Mane apėmęs stiprus jausmas, kad mano darbas padarytas. Aš neturiu ką pasakyti. Anksčiau turėjau. O dabar tegaliu tarti: „Kovokim su prakeiktais socialistais. Aš netikiu šituo puikiu nauju pasauliu." Liepos 21 d. rytą, likus keturioms dienoms iki rinkimų rezultatų paskelbimo, jis dalyvavo pergalės parade Berlyne.

Hitlerio nebebuvo. Fiurerio bunkeris, kaip ir visi kiti pasibjaurėtini nacių valdžios įrenginiai, buvo virtęs griuvėsiais. Europa galėjo tikėtis naujos taikios demokratijos epochos, ir visi širdyje žinojo, kad tai jo pasiekimas ir be jo geležinio ryžto kritiniais momentais tai nebūtų buvę įmanoma. Jis buvo tai pažadėjęs ir dėl to kovojęs.

Churchillis ir Attlee važiavo atskirais džipais išilgai džiūgaujančių britų karių rikiuotės. Churchillio asmeninis sekretorius Johnas Peckas greitai pastebėjo ypatingą dalyką:

„Mane ir turbūt kitus nustebino – nors niekas nieko nesakė, – kad Winstonas Churchillis, didysis karo meto lyderis, be kurio mes apskritai nebūtumėm atsiradę Berlyne, buvo ne taip triukšmingai sveikinamas kaip p. Attlee, kuris, nors ir kaip daug prisidėjo prie koalicijos, iki šiol nebuvo kaip nors ryškiau asmeniškai paveikęs kovojančių pajėgų."

Liepos 25 d. popietę Churchillis po Potsdamo konferencijos išvyko iš Berlyno, tiek Stalinui, tiek Trumanui pareiškus įsiti-

kinimą (viešai ir privačiai), kad jis bus pergalingai perrinktas į premjero postą. Kitą rytą, kai buvo baigiama skaičiuoti balsus, jis pabudo prieš aušrą „aštriai, kone fiziškai sugeltas“.

Iki tol „pasąmonėje glūdėjęs įsitikinimas, kad mes pralaimėjome, prasiveržė ir užvaldė mano mintis“. Jis neklydo. Leiboristai laimėjo milžiniška 146 vietų persvara prieš visas kitas partijas. Churchillis ir konservatoriai buvo sutriuškinti. Pasaulis buvo nustebęs, ir iki šiol žmonėms sunku suprasti, kaip Churchillis galėjo patirti tokį akibrokštą.

Bet juk tai visai nekeista. Rinkimai laimimi ne pagal politikų pasiekimus, o pagal ateities pažadus. Kaip tik Churchillis vienu iš savo įvairiaspalvių įsikūnijimų padėjo pakloti pamatus gerovės valstybei ir karo meto kalbose nusakė esmines pokarinės leiboristų vyriausybės reformas. Tačiau šią programą sugebėjo pasisavinti Attlee.

Pačią triumfo valandą Churchillis brangiai sumokėjo už savo unikalų statusą – virš partijų iškilusios nacionalinės figūros. Jis vis dėlto taip pasitikėjo savimi, kad saviškius vis apmaudavo ir apmaudavo. Nebuvo tapatinamas su Konservatorių partija, todėl jo laimėjimai partijai nepersimetė. „Sveikinkite Churchillį, balsuokite už leiboristus“, – skelbė leiboristų šūkis. Ir buvo sėkmingas.

Tuo metu jam turbūt taip neatrodė, bet tam tikra prasme pats šis pralaimėjimas buvo jo triumfas. Jis kariavo už Britanijos demokratiją, ir štai jinai: iškilus karo didvyris ir lyderis išmestas ne smurtu, o milijonais mažų, kuklių rašiklio brūkštelėjimų.

Clementine tada pasakė: „Gal nebus to blogo, kas neišeis į gera.“

„Kol kas, – atšovė Churchillis, – tas geras gerai pasislėpęs.“

Kažkam tarstelėjus apie rinkėjų „nedėkingumą“, Churchillis pasakė: „Aš taip nevadinčiau. Jiems buvo labai sunku.“ Štai ką aš turiu galvoje minėdamas jo sielos kilnumą.

Churchillis pažemintas savo šlovės valandą, bet pasibaigus karui transformacija buvo įvykusi. Britanija buvo išsekusi ir jos pasaulinis statusas sumenkęs. Churchillis buvo išsekęs, bet turėjo pasaulinį statusą, nepasiektą jokio kito britų politiko: moralinis milžinas. Visai neblogai žmogui, kurį 1911 m. žurnalas *Spectator* pasmerkė kaip „silpną, pompastišką, neturintį jokių principų ir net nuoseklaus požiūrio į viešuosius reikalus".

Silpnesnis žmogus būtų numojęs ranka ir pasilikęs Čartvelyje tapyti. Bet ne Churchillis. Jis niekada nenuleisdavo rankų, niekada nepasiduodavo. Ir štai dabar jis ėmėsi veiklos, kuri pakeitė pasaulį iki šių dienų.

DEVYNIOLIKTAS SKYRIUS

ŠALTASIS KARAS IR KAIP JIS JĮ LAIMĖJO

Mes matėme kambarį, kuriame jis gimė. Dabar norėčiau parodyti jums kambarį, kuriame jis praleido kelias paskutines dienas kaip karo meto premjeras. Tai nykoka patalpa – kaip tvankus trečiojo dešimtmečio golfo klubo arba viešbučio vestibiulis. Lauke šviečia saulė, lysvėse nuostabiai žydi flioksai ir rožės, ir vis dėlto šio griozdiško plieninio karkaso glūdumoje truputį atsiduoda Stiksu, o pastatas yra nevykusi maklerių skonio variacija Tiudorų stiliaus tema.

Apdaila neišvaizdi. Vyrauja ąžuolas – sunkūs ąžuoliniai krėslai, ąžuolinis židinys ir didelė ąžuolinė baliustrada, besiriečianti aukštyn į menestrelių galeriją. Stovėdamas žiūriu į stalą, prie kurio jie sėdėjo, – viduryje pastatytos trys vėliavėlės suglebusios ir dulkinos. Man nejauku dėl šį atvejį supančios veidmainystės.

Štai čia, į Cecilienhofą, vieną iš nedaugelio Potsdamo pastatų, nepažeistų Sąjungininkų bombardavimo, jis atvyko 1945 m. liepos 17 d. Sumanytas kaip šalutinė Hohenzollernų dinastijos buveinė, dabar, kaip ir tada, jis atrodė lyg neryžtingas vokiečių bandymas pastatyti anglišką dvarą. Tai buvo paskutinė ir mažiausiai sėkminga jo karo meto konferencija. Jam neišdegė sukviesti šio

susitikimo Britanijoje – iš tikrųjų per visą karą nė karto nepavyko įkalbėti Roosevelto aplankyti Britanijos. Ir štai viršūnės susirinko okupuotos Vokietijos rusų zonoje – Potsdame, vokiečių karalių ir kaizerių buveinėje.

Tai yra Vokietijos Versalis – rūmų ir paviljonų, vejų ir ežerų Berlyno priemiesčio vietovė, šiuo metu turinti JT pasaulio paveldo statusą. 1945 m. dauguma šių pastatų buvo sugriauti.

Tų metų balandžio 14-osios naktį Karališkosios oro pajėgos nusiuntė 500 bombonešių „Lancaster“, ir šie numetė 1 780 tonų ardomųjų sprogmenų. Šios strategijos autorius buvo Churchillis – kaip tik jis reikalavo rajono bombardavimo, visai neslėpdamas siekio terorizuoti civilius. Jis ir ėmėsi bombarduoti – nors karinė nauda buvo abejotina – daugiausia todėl, kad tik šitaip galėjo pulti Vokietiją.

Neatidarius antrojo fronto, jam tai buvo vienintelis būdas išreikšti susikaupusią agresiją, parodyti rusams bei amerikiečiams, kad ir Britanija gali talžyti priešą. Tiesa, jis ir pats buvo apimtas abejonių. „Gal mes žvėrys? Gal mes čia jau per toli nuėjom?“ – staiga tarė jis vieną vakarą, pasižiūrėjęs į nufilmuotus degančius Vokietijos miestus.

Jį išgąsdino kontroversija dėl Dresdeno ugnies katilo, kuriame per britų vykdytą rajono bombardavimą žuvo 25 000, daugelis jų virto anglimi (neišplatintame memorandume jis pasmerkė tai kaip „paprasčiausią teroro veiksmą ir beprasmišką niokojimą“), ir jis įniršo sužinojęs, kad oro pajėgos be jokio kultūrinio jautrumo atakavo Potsdamo rūmus. Atvykęs pamatė, kokius padarinius sukėlė strategija, nuo kurios jis negalėjo lengvai atsiriboti.

Vien Potsdame daugiau kaip 1 500 žuvo ir 24 000 neteko pastogės. Braidantį tarp Berlyno griuvėsių jį apėmė būdingas gailiaširdiškumas. „Mano neapykanta mirė jiems pasidavus, – rašė jis

memuaruose. – Mane labai sujaudino jų išsekimas ir nudėvėti drabužiai.“

Churchillis niekada nekariavo prieš vokiečių tautą. Jis norėjo sutriuškinti „nacius“; ir dabar, pasiekęs sėkmės apogėjų, susidūrė su kitu priešu – tuo, kurio jis bijojo dar gerokai prieš gimstant nacizmui: tokiu pat žiauriu, taip pat užvaldytu ideologijos ir kai kuriais atžvilgiais sunkesniu įveikti.

Potsdamo stalas didelis, apskritas, kokių trijų metrų skersmens – sako, šiai progai padarytas rusų dailidžių. Šis masyvus ąžuolas užtiestas, kaip ir tada, storu raudonu fetru – gal pagerbti rusams: jų raudona vėliava buvo iškelta virš Berlyno ir jie organizavo šią konferenciją. Atrodo kaip puikus stalas pokeriui, ir, regis, vienas iš didžiojo trejeto turėjo visas geras kortas.

Neįtikėtina, kad po ketverių žiauraus karo metų, kai naciai ir sovietai buvo sugriebę vienas kitą už gerklės kaip pora pasiutusių šunų, Stalinas dar disponavo 6,4 milijono vyrų vien Europos karo veiksmų lauke. Rusija neteko 20 milijonų ir vis tiek baigė karą būdama neabejotinai stipriausia karinė jėga Europoje.

Stalinas buvo besimarkstantis Sovietų Sąjungos tironas, visiškai ciniškas ir negailestingas. Jau matėme, kaip jis erzino Churchillį 1942 m., šaipydamasis iš tariamo Britanijos kariuomenės bailumo. Toks buvo jo stilius: šaipytis, liaupsinti, pataikauti, terorizuoti, žudyti.

Stalinas iškilo į valdžią likviduodamas savo priešus ir ją išlaikė sistemingai žudydamas ištisas žmonių grupes – caro laikų karininkus, buožes, kontrrevoliucionierius, lenkus – bet ką, kas jam stodavo skersai kelio. Dar net neprasidėjus Antrajam pasauliniam karui jo rankos buvo suteptos šimtų tūkstančių žmonių krauju. Jo žudymo manijos skonį, taip pat šiurpų amerikiečių polinkį jam pataikauti Churchillis pajuto 1943 m. lapkritį Teherane.

Didžiojo trejeto diskusijos nukrypo į pokarinę Europą. Stalinas jau ėmė reikalauti, kad Lenkija būtų padalinta ir didelė dalis tos šalies liktų Rusijai. Paskui, per vakarienę, jis išdėstė savo planus dėl pokario Vokietijos.

Stalinas: „Reikia nužudyti penkiasdešimt tūkstančių vokiečių. Jų generalinio štabo turi nelikti."

WSC: „Aš neprisidėsiu prie jokių šaltakraujiškų skerdynių. Kas daroma įkaitus kraujui, kitas dalykas."

Stalinas: „REIKIA sušaudyti penkiasdešimt tūkstančių."

WSC (įraudęs): „Aš verčiau būčiau išvestas ir sušaudytas dabar negu užtraukčiau gėdą savo šaliai."

Franklinas Delano Rooseveltas: „Aš noriu pasiūlyti kompromisą. Sušaudyti reikia ne 50 000, o tik 49 000."

Po šios šmaikščios replikos prezidento sūnus Elliottas atsistojo ir pasakė nuoširdžiai pritariąs Stalino pasiūlymui ir esąs tikras, kad Kongresas tai vieningai paremtų. Tada Churchillis įtūžęs išrūko iš kambario, ir tik nelengvai pavyko jį įkalbėti sugrįžti.

Amerikiečiai nesuprato – arba nenorėjo suprasti, – kad Stalinas tai sakė tik pusiau juokais, o gal ir visai ne juokais. Šaltakraujiškai sušaudyti 50 000 žmonių Stalinui nieko nereiškė – ne tragedija, o statistika, kaip jis buvo sakęs.

Ne geriau buvo ir Jaltoje 1945 m. vasarį, kai Stalinas nepermaldaujamai, rambiai stūmė savo programą – sovietų dominavimą Rytų Europoje. Rooseveltas jau sunkiai sirgo, prarasdavo sąmonę, o Churchillis tiesiog neturėjo karinės galios pasipriešinti rusų reikalavimams. Stalinas tryško žavesiu, komiškai demonstravo savo ribotą anglų kalbos mokėjimą (*You said it!* ir *The toilet is over there* – buvo tarp nedaugelio, bet stebėtinai idiomatinių jo vartojamų frazių), tačiau vis labiau aiškėjo, ko jis siekia. Rusija turi išlaikyti viską, ką įgijo pasibjaurėtinu Mo-

lotovo–Ribbentropo paktu, ir valdyti visą Rytų Europą bei Balkanus, išskyrus Graikiją („Šį nuodėgulį aš išgriebiau iš ugnies* Kalėdų dieną“, – gyrėsi Churchillis).

Baltijos šalys turėjo atitekti Rusijai, Lenkija turėjo atitekti Rusijai – ta šalis, kurios suverenumas ir vientisumas įskėlė karo kibirkštį; Lenkija vėl buvo išduota, paaukota ir suraižyta pagal totalitarinio režimo įgeidžius. Churchillis vis pasijusdavo izoliuotas, Rooseveltui palaikant Rusijos diktatoriaus pusę.

Kai 1945 m. balandžio 12 d. didysis Amerikos prezidentas galų gale mirė, Churchillis priėmė sprendimą, kuris dabar atrodo stulbinantis, – nevykti į jo laidotuves: tai stulbina žinant, kaip daug jųdviejų tarpusavio santykiai lėmė Sąjungininkų sėkmę, bet mažiau stulbina pagalvojus apie prasidėjusį tų santykių atšalimą. Amerika tebespaudė Britaniją dėl karo paskolų ir buvo iškrėtusi tokių mažų šunybių kaip mėsos eksporto į Britaniją atšaukimas. Bet pamatinis išsiskyrimas buvo dėl Stalino, Rusijos ir pokarinio pasaulio.

1945 m. gegužės 4 d. Churchillis parašė Edenui, kad rusų manevras Lenkijos atžvilgiu „yra lygių neturintis Europos istorijos įvykis“. Gegužės 13 d. telegramoje naujajam prezidentui Trumanui jis teigė, kad išilgai rusų fronto nusileido „geležinė uždanga“, – tai rodo, jog šią frazę, vėliau tapusią labai kontroversišką, Churchillis pavartojo beveik metais anksčiau negu Fultono (Misūrio valst.) kalboje. To mėnesio pabaigoje Churchillis jau buvo taip sunerimęs dėl komunistinės ir rusų dominuojamos Rytų Europos perspektyvos, kad pasiūlė operaciją, – kuri tik neseniai buvo atkasta, daugiausia istoriko Davido Reynoldso pastangomis. Gegužės 24 d. jis paprašė karo strategų apsvars-

* Parafrazuota Amoso 4,11.

tyti tai, ką pats pavadino „Neįsivaizduojama operacija“, – pagal ją britų ir amerikiečių pajėgos atgręžtų ginklus prieš rusus ir išstumtų juos atgal iš Rytų Europos. Kaip jos tai padarytų? Pasitelktų kovotojus, kurie pasirodė veiksmingesni už visus kitus, – vermachto.

Churchillis pasiūlė Montgomery trofėjinius vokiečių ginklus sandėliuoti taip, kad būtų galima patogiai sugrąžinti denacifikuotiems vokiečiams ir panaudoti prieš sovietus. Visa tai išliko paslaptyje iki 1998 m., ir turbūt gerai, kad išliko.

Net jeigu tai ir būtų buvę pageidautina, Churchillis niekaip nebūtų galėjęs įtikinti amerikiečių prisidėti prie tokio plano. Norint suprasti, kodėl amerikiečiai buvo iš dalies palankūs rusams, reikia prisiminti, kaip pasaulis žiūrėjo į Vašingtoną 1944 m. ir 1945 m. pirmoje pusėje. Karas Ramiajame vandenyne dar anaiptol nebuvo pasibaigęs. Japonai su įsiūčiu savižudiškai priešinosi. Japonijos gyventojai buvo mokomi partizaninio karo – netgi kovoti ietimis. Amerikiečiai žinojo galiausiai laimėsią, bet bijojo (nors ir turėdami bombą), kad žuvusiųjų skaičius bus siaubingas. Jie tikėjosi, kad rusai ryžtingai stos jų pusėn.

Ir net jeigu Churchillis būtų įtikinęs amerikiečius, lieka svarbesnis klausimas: kaip dėl jo paties kariuomenės ir jo paties britų rinkėjų? Ką jie būtų pasakę, jeigu jiems būtų pranešta, kad dabar metas pulti rusus? Galima drąsiai teigti, kad, sužinojusi apie „Neįsivaizduojamą operaciją“, Britanijos visuomenė būtų reagavusi sumišimu ir pasipiktinimu. Apie Stalino valymus ji žinojo mažai arba nieko. Daugelio britų sąmonėje rusai buvo didvyriai, parodę drąsą ir pasiaukojimo dvasią, kuri kitoms kariuomenėms (taip pat ir jų pačių) padarė gėdą.

Liaudies vaizduotėje Stalinas dar nebuvo kruvinas tironas – jis buvo dėdė Džo su paprasta pypke ir ūsais. Jeigu 1945 m. Brita-

nijos visuomenei būtų buvę pasakyta, jog dabar metas nukreipti ginklus į Maskvą, bijau, kad ji būtų padariusi išvadą, jog Churchillis ėmė pūsti savo seniai pamėgtą antikomunizmo dūdą ir kad jis neteisus bei suklaidintas. Šis sumanymas visai neturėjo šansų, kaip Churchilliui paaiškino britų karo strategai. „Neįsivaizduojamai operacijai“ būtų reikėję daugybės vokiečių karių ir Amerikos išteklių. Aš manau, kad ši išvada Britanijos premjero visai nenustebino.

Jis, kaip visada, leido savo mintims paklajoti, perrinkti visas logiškas alternatyvas – kad ir kaip beprotiškai atrodančias. Tai, kad po šešerių slegiančių ir sekinančių metų jis apskritai dar svarstė tokio veiksmo galimybę, šį tą liudija apie nesumenkusį jo karingą polinkį. Nors ir kokia nepraktiška, „Neįsivaizduojama operacija“ taip pat atskleidžia, kaip smarkiai jis nerimavo dėl komunistų keliamos grėsmės, ir bent čia buvo tikrai teisus.

Žiūrėdamas į Europos žemėlapį jis matė sugriautą Vokietiją, parklupdytą Prancūziją ir išvargusią Britaniją. Matė, kad rusų tankai panorėję galėtų nuvažiuoti iki Atlanto ir Šiaurės jūros. Jie jau buvo parodę norą praryti Rytų Europos sostines ir primesti tokią valdžios formą, kurią jis laikė nedora. Kaip juos galima sustabdyti? Tai buvo didelis jo iškeltas strateginis klausimas – amerikiečiams bent tuo metu jis neatrodė įdomus.

Liepos 25 d. Churchillis išvyko iš Potsdamo konferencijos laimėjęs mažai arba nieko. Tame niūriame kambaryje jis paleido keletą puikių frazių – vertėjams buvo vargo jas išversti, – tačiau atrodė, kad Britanija tiesiog akyse menksta dviejų kylančių didvalstybių šešėlyje.

Iš amerikiečių pusės Trumanas atskleidė, kad Vašingtonas turi galimybę panaudoti atominį ginklą ir atsisakė pasidalinti su Britanija šio technologija, – sakytum, truputį atsainus elge-

sys su sąjungininke, kuri skrupulingai vykdė anglų ir amerikiečių dalinimosi technologija sąlygas. Galiausiai Trumanas vienas priėmė sprendimą numesti bombą ant Hirosimos – pasitarimas su Churchilliu buvo grynas formalumas.

Rusų pusėje Stalinas ir toliau lošė taupiai bei meistriškai. Kai kalbėdavo, tai iš esmės. Jam niekada nepritrūkdavo faktų (o štai Churchilliui kartais tekdavo atsilošti, kad padėjėjai pašnibždėtų į ausį), ir matydamas reikalą Rusijos tironas vis dar rodydavo savo mirtiną žavesį. Churchilliui pasakė labai apgailestaująs, kad viešai nepakankamai gausiai atsidėkojo Britanijai už pagalbą Rusijai. Demonstratyviai rinko valgiaraščius ir vaikščiojo gauti Churchillio autografo. „Man tas vyras patinka", – Churchillis buvo išgirstas sakant – juk meilikavimas visada jam buvo saldus.

Ir visą tą laiką Meška rijo Rytų Europą smagiai pasičepsėdama, Potsdame užsitikrino ne tik karo reparacijas, bet ir karo „grobį" – gabenosi viską, kuo galėjo pašerti Rusijos ekonomiką. Potsdame vadovams pasirodė sovietų kontroliuojama marionetinė Lenkijos vyriausybė. Churchillis paklausė, gal kartais tarp jų būsią nekomunistų. *Net*, – buvo atsakyta.

Paskui, liepos 26 d., Churchillis sugrįžo į Londoną ir Britanijos visuomenės buvo apdovanotas pirmos klasės spyriu į užpakalį. Kaip tik tada jis parodė, kad ne iš molio drėbtas, lyg dar būtų buvę abejonių šiuo klausimu.

Jam buvo septyniasdešimt, jis išėjo nugalėtojas iš smurtingiausio žmonijos istorijoje konflikto. Jam reikėjo rašyti memuarus. Per karą net nebuvo apsilankęs Čartvelyje – ten viskas buvo apklostyta skudurais. Reikėjo iš naujo įveisti tvenkinius, auginti kiaules. Galėjo palikti viešąjį gyvenimą už nemirtingus nuopelnus plojant dėkingai tautai ir pasauliui. Bet buvo ne tokio būdo.

Tiesa, iš pradžių jam buvo sunku susitaikyti su statuso praradimu. Užgulė juodas debesis, kaip rašė duktė Mary. Šeima kaip galėdama stengėsi pakelti jam nuotaiką, grojo jo mėgstamas senas melodijas, kaip antai „Bėk, triuši, bėk". Tai ne ką tepadėjo. Jis kivirčydavosi su Clementine – ji tai pavadino „mūsų nelaime".

Palengva jis vis dėlto susiėmė. Vyko ilgų tapymo atostogų į Italiją (kartą tenai netaktiškai tapė subombarduotus pastatus ir vietinių buvo nušvilptas). Turėjo pareigų kaip opozicijos lyderis. Toliau smerkė Rytų Europos „bolševizaciją" ir sakė, kad rusai yra „krokodilų šeimos driežai realistai". Baigiantis metams gavo įdomų Trumano kvietimą atvykti ir pasakyti kalbą Fultone, „nuostabioje mokykloje", vadinamoje Vestminsterio koledžu, jo gimtojoje Misūrio valstijoje.

1946 m. kovo 4 d. jiedu su Trumanu išvyko iš Baltųjų rūmų ir dvi paras keliavo traukiniu į Misūrį. Svarbu pažymėti, kad šios kalbos temos brendo ilgai ir Churchillis savo minčių visai neslėpė. Esmę buvo perteikęs JAV valstybės sekretoriui Jamesui Byrne'ui, ir jam, „atrodo, labai patiko". Buvo aptaręs ją su Clementu Attlee, šis vasario 25 d. jam parašė: „Esu tikras, kad jūsų Fultono kalba duos naudos." Prieš sėsdamas į traukinį juodraštį parodė Trumano Tarnybos vyresniajam patarėjui admirolui Leahy, ir šis (bent jau pasak Churchillio) reagavo „entuziastingai". Jiems įvažiuojant į Misūrį jis dar gludino kalbą, o pukšint per tą plačiąją upę patenkino savo šeimininko smalsumą ir parodė visą tekstą Trumanui. „Jis pasakė, kad jam ji atrodo pasigėrėtina." Tokia ir yra.

Churchillio kalba Fultone, Misūrio valstijoje, nepanaši į niekąmoderniajame politiniame diskurse. Ji parašyta ne kompiuteriu. Sukurta ne kalbų rašytojų komiteto. Ją sudaro beveik penki tūkstančiai žodžių, ir kiekviena frazė turi autoriaus kvapo.

Nuo Thomą Hardy primenančio poetinio stiliaus (pvz., ateitis yra „*after-time*") jis metasi prie įvairių aštriabriaunių, nors ir trenktų, pasiūlymų dėl gynybinio bendradarbiavimo. Tarkim, siūlo, kad kiekviena valstybė skirtų po eskadroną tarptautinėms oro pajėgoms, kurioms vadovautų pasaulinė organizacija, – tokią idėją deramai svarstomą mačiau tik aštuntojo dešimtmečio vaikų televizijos laidoje „Perkūno paukštis". Štai jis svarsto apie idėjas, vienijančias Britaniją ir Ameriką:

> Mes turime nepaliaudami bebaimiu tonu skelbti didžiuosius laisvės ir žmogaus teisių principus, kurie yra bendras anglakalbio pasaulio paveldas ir kurie per Didžiąją laisvės chartiją, Teisių bilį, „Habeas Corpus", prisiekusiųjų teismą ir Anglijos bendrąją teisę savo žinomiausią išraišką įgavo Amerikos Nepriklausomybės Deklaracijoje [...].
>
> Visa tai reiškia, kad bet kurios šalies žmonės turi teisę ir turėtų turėti galią konstituciniais veiksmais, laisvais nesuvaržytais rinkimais su slaptu balsavimu pasirinkti arba pakeisti savo valdžios pavidalą; kad turėtų viešpatauti žodžio ir minties laisvė; kad teismai, nepriklausomi nuo vykdomosios valdžios, nešališki, turėtų vykdyti teisingumą pagal įstatymus, kurie gavo platų didelės daugumos pritarimą arba yra įšventinti laiko ir papročių. Tai yra laisvės teisiniai aktai, kurie turėtų būti kiekviename kotedže. Tai yra britų ir amerikiečių tautų žinia žmonijai. Skelbkime tai, ką praktikuojame, ir praktikuokime tai, ką skelbiame.

Dauguma rinkėjų gal ir nebegyvena „kotedže" – jeigu neturi vieno kito milijono, – tačiau tai tebėra idealai, kuriais tiki amerikiečių ir britų demokratai. Tai yra idėjos, dėl kurių Churchil-

lis kovojo visą gyvenimą. Galiausiai jis priartėja prie esminio punkto – bombos, kurios, kaip jis žinojo, publika iš dalies laukė. „Kyla grėsmė pasaulio saugumui, grėsmė Taikos Šventyklai, ir ta grėsmė yra Sovietų Sąjunga." Jis pradeda nuo to, kad nelinki nieko blogo nei rusų tautai, nei savo „karo metų bendražygiui maršalui Stalinui".

> Mes suprantame, kad rusams reikia turėti saugias vakarines sienas ir pašalinti visas vokiečių agresijos galimybes. Mes sveikiname Rusiją užėmus teisėtą vietą tarp didžiausių pasaulio valstybių. Mes sveikiname jos vėliavą jūrose. Ir labiausiai sveikiname nuolatinius, dažnus ir stiprėjančius rusų ir mūsų žmonių ryšius abiejose Atlanto pusėse. Tačiau mano pareiga, – nes esu įsitikinęs, jog jūs norėtumėte, kad pateikčiau faktus kaip juos matau, – parodyti jums, kokia dabar yra padėtis Europoje.
>
> Nuo Štetino prie Baltijos iki Triesto prie Adrijos per žemyną nusileido geležinė uždanga. Už tos linijos liko Vidurio ir Rytų Europos senųjų valstybių sostinės. Varšuva, Berlynas, Praha, Viena, Budapeštas, Belgradas, Bukareštas ir Sofija – visi šie garsūs miestai ir tų kraštų gyventojai atsidūrė, reikia pasakyti, sovietinėje sferoje ir vienaip ar kitaip pavaldūs ne tik sovietinei įtakai, bet ir labai smarkiai ir daugeliu atvejų vis didėjančiai Maskvos kontrolei. Tik Atėnai – Graikija su savo nemirtingomis puikybėmis – yra laisvi rinktis savo ateitį rinkimuose, stebimuose britų, amerikiečių ir prancūzų. Rusų dominuojama Lenkijos valdžia buvo skatinama imtis didžiulių ir neteisingų įpuolių į Vokietiją, ir dabar milijonai vokiečių masiškai tremiami pasibaisėtinais ir neregėtais mastais. Komunistų partijoms, kurios visose šiose rytinėse Europos valstybėse buvo labai mažos, suteikta pirmenybė ir galia, smarkiai pranokstanti

> jų dydį, ir jos visur siekia totalitarinės kontrolės. Beveik visais atvejais vyrauja policinė valdžia ir kol kas, išskyrus Čekoslovakiją, tikros demokratijos nėra.

Tęsdamas apžvalgą jis įtraukia tiesiog viską – nuo atominės bombos iki padėties Mandžiūrijoje. Ragina plėtoti JK ir JAV „ypatingus santykius", su „panašiais ginklais ir naudojimo instrukcijomis". Jis pasisako už vieningą Europą ir žmonių brolybę, už dvasiškai didžią Vokietiją ir dvasiškai didžią Prancūziją.

Tai puiki kalba ir įkvepianti vizija, bet žiniasklaidos dėmesį, žinoma, patraukė komių pliekimas.

Churchillis buvo smerkiamas kaip „panikos kėlėjas" – kaip anksčiau buvo kaltinamas persūdęs nacių Vokietijos grėsmę. Londone *The Times* purkštelėjo, kad jo griežtas kontrastas tarp Vakarų demokratijos ir komunizmo „ne itin vykęs". Abiem politinėms sistemoms esą „daug ko pasimokyti vienai iš kitos", – pasakyta paikame redakcijos straipsnyje.

Niujorke *Wall Street Journal* pasibaisėjo siūlymu, kad JAV galėtų pradėti naują glaudaus bendradarbiavimo su Britanija laikotarpį. „Jungtinėms Valstijoms nereikia jokios sąjungos arba ko nors panašaus į sąjungą su jokia kita valstybe", – teigė laikraštis – absurdiškai, žinant, kas įvyko vos po poros metų. Kilo toks erzelis, kad Trumanui teko surengti spaudos konferenciją, ir joje jis bejėgiškai neigė, kad Churchillis jam buvo parodęs kalbą iš anksto.

Maskvoje, be abejo, pasipylė smerkimai, Churchillis buvo vaizduojamas kaip pamišęs granata užsimojęs karo kurstytojas. Su savo grėsliomis rasinėmis teorijomis apie „anglakalbių tautų" pranašumą jis esąs nacių sekėjas, – skelbė *Pravda*, – šis argumentas dar kartą aiškiai nuskambėjo paties Stalino interviu.

Vestminsteryje torių ištižėliai, tokie kaip Butleris (senas nuolaidžiautojas) ir Peteris Thorneycroftas, vėliau tapęs Konservatorių partijos pirmininku, pasinaudojo sąmyšiu kaip dingstimi imtis agitacijos prieš Churchillį. „Winstonas turi pasitraukti", – buvo kalbama prie pietų stalų. Parlamento nariai leiboristai buvo taip pasipiktinę raudonųjų pjudymu, kad paragino Attlee atsiriboti nuo šios kalbos, ir kai jis (su jam būdingu sąžiningumu) atsisakė tai padaryti, pateikė siūlymą pasmerkti Churchillį teigdami, kad jo kalba „kenkia pasaulio taikos siekiui". Tarp devyniasdešimt trijų pasirašiusiųjų šį siūlymą buvo ir būsimasis leiboristų premjeras Jamesas Callaghanas.

Man nepavyko rasti jokio viešo Callaghano atgailavimo, bet juk jis galiausiai turėjo suprasti, kad apsikvailino ir kad Churchillis dar kartą buvo teisus.

Vos per porą metų pasidarė akivaizdu, kad komunizmas Rytų Europoje iš tikrųjų reiškiasi kaip tironija. Stalinas savo valdas atkirto nuo ekonominės integracijos su Vakarų Europa. Blokavo Berlyną ir siekė badu priversti gyventojus pasiduoti. Buvo sukurtas naujas darinys – Rytų blokas, kuriame brutalios vienpartinės valstybės buvo priverstos šokti pagal Maskvos dūdą ir šimtai tūkstančių nužudyti arba žiauriai nutildyti. Tąja „Geležinės uždangos" kalba (ją taip imta vadinti) Churchillis nubrėžė naują moralinę ir strateginę sandarą pasaulio, kuriame aš gimiau, ir tai tikrai buvo ne toks pasaulis, kokio jis norėjo, o toks, kokio rusai, apimti paranojos, išsireikalavo.

Po Fultono išsižadėjęs Churchillio, Trumanas pamatė, kad jis buvo teisus, ir sukūrė garsiąją „sulaikymo" doktriną. Jo įpėdinis Dwightas D. Eisenhoweris buvo bent jau ne mažiau griežtas komunizmo atžvilgiu ir 1951 m. Churchilliui sugrįžus į premjero postą buvo taip sunerimęs dėl pasaulinės įtampos – ir naujos

vandenilinės bombos grėsmės, – kad jau Churchillis tapo „taikos balandžiu“.

Jį užvaldė mintis surengti viršūnių susitikimą – Amerikai, Rusijai ir Britanijai (įkūnijamai jo paties) atvirai privačiai apsikeisti nuomonėmis. Jis buvo įsitikinęs – jeigu tik pasaulio lyderiai susiburtų, pasaulinio karo būtų išvengta.

Tačiau jam buvo jau septyniasdešimt šešeri. Jis vadovavo šaliai penkerius karo metus, šešerius buvo opozicijos lyderis. Herojiškai sutelkė savo parlamentinius dalinius rinkimų kampanijai – visą naktį ruošdavosi debatams ir per tą naktį sukurdavo kelias puikias kalbeles, prižarstytas pokštų bei sarkastiškų replikų, o paskui, 7.30 val., viską vainikuodavo sunkvežimio vairuotojo pusryčiais – kiaušiniene, kumpiu, dešrelėmis ir kava, galiausiai užbaigdamas, kaip pažymėjo Haroldas Macmillanas, gera porcija viskio su soda ir didžiuliu cigaru.

Tokie dalykai atsiliepia sveikatai. Psichologinis valdžios siekis buvo stiprus kaip visada, bet mirtingasis kūnas ėmė strigti. Jį kamavo arterijų spazmai, odos dirglumas ir akių problemos. Jis nebegirdėjo vaikų balsų ir paukščių krykštavimo. Šaunia pavarde pasipuošęs nervų ligų specialistas seras Russellas Brainas* paaiškino, kad pečiuose juntamą „įtampą“ sukelia tai, jog tos jo smegenų ląstelės, kurios gaudavo sensorinę informaciją iš peties, yra mirusios.

Churchillio paskutinio laikotarpio premjero poste istorija nebyloja apie kokią nors milžinišką raudoną saulę, netekusią kaitros, lėtai grimztančią už akiračio. Jis – ne ugnikalnis, lėtai pukšintis iki užgesimo. Jis kaip Tennysono Ulisas – visada kovojantis, siekiantis, ieškantis: visada įsitikinęs, kad dar galima

* *Brain* (*angl.*) – smegenys.

atlikti kokį nors vertą dėmesio žygį. Ši istorija byloja apie neįtikėtiną drąsą ir valios jėgą, taip pat gudrumą.

1953 m. kovą mirė Stalinas, ir Churchillis nusigriebė progos paraginti naują pradžią. Aš žinau, ko reikia, pasakė jis Eisenhoweriui: viršūnių susitikimo! Su rusais! Ir remkimės anglų ir amerikiečių partneryste kaip pasaulio taikos pamatu. Eisenhowerio tai nesudomino.

1953 m. birželio 5 d. Winstonas Churchillis patyrė sunkų insultą. Jo gydytojas manė, kad mirs, vis dėlto grynai valios jėga jis išsilaikė. Kitą dieną užsispyrė vadovauti Vyriausybės posėdžiui, nors burna buvo perkreipta ir sunku buvo judinti kairę ranką. Kolegos net nepastebėjo, kad jis susirgo, – atrodė tik pablyškęs ir ramus.

Kitą dieną jam dar pablogėjo: kairė pusė buvo paralyžiuota. Jį nuvežė sveikti į Čartvelį, o spaudai pasakyta, kad premjerui reikia „gero poilsio". Niekas nesumanė paklausti kodėl. Praėjus savaitei po insulto, jis priėmė savo asmeninį sekretorių Jocką Colville'į ir kabineto sekretorių Normaną Brooką. Churchillis sėdėjo invalido vežimėlyje ir po vakarienės pareiškė pabandysiąs atsistoti. Brookas pasakojo:

> Mudu su Colville'iu raginome jį nebandyti, o jam neatlyžus priėjome prie jo iš abiejų pusių, kad galėtumėm sugauti, jeigu grius. Bet jis lazda nuginė mus ir liepė atsitraukti. Tada nuleido kojas ant žemės, sugniaužė vežimėlio ranktūrius ir milžiniškomis pastangomis, veidu žliaugiant prakaitui, atsistojo ant kojų ir išsitiesė. Pademonstravęs, kad tai gali, vėl atsisėdo ir pasiėmė cigarą [...] Buvo pasiryžęs pasveikti.

Ir buvo visiškai pasiryžęs rengti tą susiėjimą su sovietais – viršūnių susitikime dėl branduolinės ginkluotės jis tikėjosi sugrįžti į pasaulio įvykių centrą. Rusai nieko nepažadėjo. Eisenhoweris išsisukinėjo. Vyriausybės kolegos daugiau ar mažiau maištavo – slaptai arba atvirai tikėjosi, kad jis spjaus į politiką, o vis dėlto baiminosi netekti savo talismano, vienintelio britų politiko, žinomo visame pasaulyje.

1954 m. jis jau buvo nuolat subtiliai spaudžiamas pasitraukti, ir nors, kaip insulto auka, sugebėdavo pademonstruoti stulbinamas pastangas, ėmė jaustis, kaip pats sakė, „lyg prieblandoje skrydį baigiantis lėktuvas, senkant degalams ieškantis saugios vietos nusileisti“. Vis dėlto šis lėktuvas skrido dar beveik metus, vangstydamasis nuo priešų (ir gana dažnai draugų) kulkų, bet galiausiai 1955 m. balandžio 5 d., aštuoniasdešimties metų, nuvyko į rūmus ir atsistatydino iš ministro pirmininko posto.

„Žmogus yra dvasia, – pranešė jis Vyriausybės nariams per paskutinį posėdį ir patarė: – Niekada neatsiskirkite nuo amerikiečių.“

Vadinamasis karo kurstytojas paskutinius metus savo poste vykdė – sau – bergždžią misiją suvesti didvalstybes ir skatinti „pasaulio palengvinimą“, t. y. sumažinti, jo įsitikinimu, neregėtą termobranduolinių ginklų grėsmę. Ir vis dėlto toks viršūnių susitikimas įvyko – jam palikus postą, po trijų mėnesių Ženevoje susitiko Eisenhoweris, Edenas, Faure’as ir Bulganinas.

Churchillis jautė, kuo negeras komunizmas – tuo, kad slopina laisvę, vietoj asmeninio pasirinkimo įveda valstybinę kontrolę, užgniaužia demokratiją ir taip sukuria tironiją. Jis taip pat suprato, kad tik kapitalizmas, nors ir su visais trūkumais, gali patenkinti žmonių poreikius.

Priklausau kartai, kuri matė veikiantį komunizmą: kartais

mes galėdavome nukeliauti už geležinės uždangos iki 1989 m. – ir matėme, koks teisus, iki smulkmenų, jis buvo toje stulbinamai įžvalgioje kalboje Fultone Misūrio valstijoje. Matėme baimę, girdėjome šnabždesius, skaitėme absurdiškus propagandos šūkius, skelbiamus silpstančios sistemos, negebančios patenkinti svarbiausių poreikių ir kontroliuojančios gyventojus atėmus paprasčiausią laisvę keliauti.

Churchillis visa tai numatė neklystamai aiškiai – taip pat, kaip suvokė nacistinės Vokietijos grėsmę. Be to, jis išpranašavo, kad kada nors visa tai sugrius – ir netikėtai sparčiai. Buvo teisus, ir mes to džiaugsmo sulaukėme savo gyvenime.

~

Potsdame išėjus iš Cecilienhofo saulė atrodo labai šviesi po konferencijų kambario prietemos. Sėdame ant dviračių ir važiuojame per lankas ir sodus prie Vanzės ežero.

Pasižiūriu kelio pavadinimą: *Mauerweg*. Žinoma! Šioje vietoje Rytų Vokietijos režimas buvo pastatęs tą bjaurią sieną, kuri perskyrė miestą ir buvo nugriauta per tą šlovingą proveržį 1989 m. Kadaise tai buvo teroro ir priespaudos simbolis, o dabar – viso labo karališkas dviračių takas.

Vienoje tako pusėje staiga aptinkame būrį vokiečių nudistų, begėdiškai dykinėjančių saulėje: iki rudumo įdegę seni vyrai užsiima junkeriška gimnastika, jaunos moterys poromis mistiškai siejasi su gamta. Man dingteli, kad vokiečiai kai kuriais atžvilgiais, ko gero, labai skiriasi nuo mūsų: juk tokio vaizdo nesitikėtum pamatyti Haid Parke sekmadienio popietę – o mes esame tokiame pat Berlyno parke. Ir štai šie nusirengę, akivaizdžiai bejėgiai žmonės tarsi įkūnija šiuolaikinės Vokietijos pacifizmą bei švelnumą.

Jie balsuoja už ką nori. Kalba kas jiems patinka. Persiduria kurią nori savo kūno vietą. Tiki laisvosios rinkos kapitalizmu. Jiems nereikia bijoti, kad naktį pasibels į jų duris. Nugriuvus sienai jų pasaulis pasikeitė. Aišku, kad šie saulės garbintojai yra labiau Churchillio negu Stalino ideologijos vaikai.

Kas išsirengęs apėjo aplink Baltuosius rūmus? Nebeturiu ką pridurti.

Kaip tik jo idėjos paėmė viršų, jo laisvės ir demokratijos samprata laimėjo. Toje Fultono kalboje jis prisidėjo prie esminės pokarinio pasaulio sandaros suformavimo – transatlantinio aljanso, kuris 1948 m. tapo NATO ir daug lėmė galutinį komunizmo pralaimėjimą Rusijoje bei visoje Rytų Europoje.

Be to, jis vienas pirmųjų išreiškė esminę tos saugumo sandaros idėją – Prancūzijos ir Vokietijos susitaikymo ir vieningos Europos viziją. Ši idėja kai kuriais atžvilgiais iki šiol tebėra itin kontroversiška, kaip ir klausimas, ką Churchilliui iš tikrųjų reiškė vieninga Europa, ko jis siekė ir kokį vaidmenį buvo numatęs Britanijai.

DVIDEŠIMTAS SKYRIUS

CHURCHILLIS EUROPIETIS

Churchillio pranašiškos dvasios mastą liudija tai, kad žmonės vis dar remiasi juo kaip įvairių šiuolaikinių politinių dilemų arbitru. Iš jo gausių pasisakymų surandamas tekstas pateisinti kokiai nors nuomonei arba pagrįsti kokiam nors veikimo būdui, ir tuo tekstu mojuojama kone religingai, tarsi tą sumanymą po mirties būtų pašventinęs Churchillis, išminčius ir karo meto lyderis.

Nėra kito klausimo, kuriuo į jo išėjusią dvasią būtų kreipiamasi dažniau kaip kebliu Britanijos santykių su „Europa" reikalu. Ši kontroversija kamavo visus jo įpėdinius premjero poste. Kai kuriais atvejais problema darosi tokia apnuodyta, kad sukursto jų politinį nužudymą arba bandymą nužudyti.

Šitaip besisukanti apie iškilius nacionalinio suverenumo, demokratijos ir Britanijos nepriklausomybės didžiosios žemyno sąjungos akivaizdoje klausimus, „Europa" neišvengiamai atrodo artima rafinuotam čerčiliškam ginčui – manytum, kad tai kaip tik toks dalykas, kurį galima sutvarkyti apeliuojant į 1940-ųjų didvyrio pavyzdį.

Bėda ta, kad jį savinasi abi pusės – juo tiki ir eurofilai, ir euroskeptikai. Abi grupuotės pripažįsta jį kaip savo pranašą, ir

kartais ginčai dėl jo tikrosios nuomonės bei siekių įgauna kone religinės schizmos siautulį.

Pavyzdžiui, 2013 m. lapkritį Manuelis Barroso, tuometinis ES Komisijos pirmininkas, savo kalboje tiksliai pacitavo, kaip Churchillis sakė 1948 m. (ir anksčiau, ir daug kartų), kad reikia sukurti vieningą Europą. Kilo begalės internautų euroskeptikų prakeiksmų audra.

Kai kurie puolė Churchillį – vienas pavadino jį „storu apsimelavusiu pašlemėku“. Kiti Churchillį gynė ir pliekė senjorą Barroso. Bendrą nuotaiką turbūt galima įvertinti pacituojant anoniminį euroskeptiką, kuris bent jau vieno laikraščio internetinėje svetainėje pasirašo slapyvardžiu „visdarpolitiškainekorektiškas“.

> Mums nereikia šio antraeilio, neišrinkto, neatsakingo užsienio politiko patarimų [rašė visdarpolitiškainekorektiškas apie Barroso]. Kuo greičiau jis kabos ant Briuselio žibinto stulpo, tuo geriau. Kodėl jis nesinešdina atgal į savo šalį ir nesiliauja mums komandavęs? Neapkenčiu to tipo ir tikiuosi, kad jis greitai mirs kartu su visais kitais ES komisarais ir dauguma europarlamentarų, tarp jų visais užsieniečiais! Tada galėsim išmesti visus kaulijančius užsieniečius, kurie iš tikrųjų neturi teisės čia būti.

Palikus nuošaly jo (galiu lažintis, kad čia jis) minčių privalumus, čia matomas putojantis įniršis – springimas tulžimi – vien dėl to, kad šis portugalas pasitelkia Winstono Churchillio atminimą Europos integracijos programai pateisinti.

Daugumos tokių žmonių vaizduotėje Churchillis puikiausiai įkūnija atkaklų britanišką kietakaktiškumą ir nepriklausomybę. Tai kaip jį gali savintis eurofederalistai?

Norint pamatyti šio vaido ištakas reikia pagvildenti paties mūsų herojaus mintis ir suprasti, ką jam reiškė Europos integracija, ko jis iš jos norėjo ir kokį vaidmenį buvo numatęs Britanijai. Sugrįžkime prie pagarsėjusios diskusijos 1950 m. birželio pradžioje, kai Bendruomenių Rūmai kamavosi su Schumano planu, staiga drąsiai pasiūlytu buvusio Prancūzijos premjero ir pavadintu pagal jo pavardę.

Prancūzija paragino JK prisidėti prie derybų su Vokietija, Italija bei Beniliuksu ir sukurti naują viršvalstybinį darinį, prižiūrintį anglių ir plieno bendrąsias Europos rinkas. Šis darinys turėsiąs Vyriausiąją valdybą – Europos Komisijos užuomazgą. Jis taip pat turėsiąs valstybių parlamentarų asamblėją ir valstybių ministrų tarybą – Europos Parlamento ir Tarybos pradmenis. Turėsiąs ir teismą, iš kurio vėliau radosi galingasis Europos Teisingumo Teismas Liuksemburge.

Kitaip sakant, Britanijos čia prašoma padėti pagimdyti Europos Sąjungą. Molis šlapias. Forma dar nesustingusi. Tai yra tas momentas, kai Britanija gali ryžtingai įsikišti, priimti Prancūzijos kvietimą ir drauge sugriebti vairą.

Tačiau leiboristų Vyriausybė žiūri įtariai, jeigu ne priešiškai. Britanija tebėra didžiausia anglių ir plieno gamintoja visoje Europoje – kodėl šios pramonės šakos turėtų paklusti kažkokiai nepermanomai europinės kontrolės sistemai? „Daramo kalnakasiai to nevirškins“, – sako vienas leiboristų ministras, ir štai Attlee vadovaujama Vyriausybė prancūzus nuveja šalin.

Mesjė Schumanui nusiunčiamas laiškas – padėkojama už įdomias idėjas, bet mandagiai atsisakoma dalyvauti derybose. Abiejose Lamanšo pusėse daugeliui atrodo, kad tai lemtingas posūkis Britanijos ir Europos istorijoje. Kaip tik tada mes pavėlavome į Europos autobusą, traukinį, lėktuvą, dviratį ir t. t. Tik praėjus

beveik ketvirčiui šimtmečio Britanija galiausiai įstojo – kai ES struktūros buvo jau sustyguotos tokiu būdu, kuris nepalankus Britanijai ir puristinėms valstybinio demokratinio suverenumo sampratoms.

Akivaizdu, kad, norint suprasti Churchillio polinkius, be galo svarbu žinoti, ką dabar jis, kaip opozicijos lyderis, kalba šioje diskusijoje apie Schumano planą. Pirmiausias įspūdis iš jo parlamentinių pasirodymų šiuo laikotarpiu yra tas, kad jis trykšta energija. Jis vis dar duodasi aplink pasaulį sakydamas ilgas, gerai apgalvotas kalbas apie geopolitiką. Kepa kaip blynus karo meto memuarus ir netrukus gaus Nobelio literatūros premiją.

Jam beveik septyniasdešimt penkeri, bet jis nuolat pasisako Parlamente, kone kasdien, – visokiausiomis temomis: nuo geležinkelio krovinių mokesčių, Birmos, Korėjos ir žvejybos pramonės iki salėje ką tik įtaisytų mikrofonų kokybės.

Skaitant Hansardo užfiksuotas diskusijas dėl Schumano plano įdomu matyti, kad amžius nė kiek neprislopino jo veržlumo. Finansų ministras yra seras Staffordas Crippsas (rūsti žmogysta, per karą absurdiškai reklamuotas kaip jo varžovas), ir kaip tik Crippsui tenka ginti neigiamą Vyriausybės atsakymą Schumanui. Churchillis su įkarščiu pertraukinėja jį. „Gryni niekai! – šaukia jis. – Nesąmonė.“

Galiausiai vargšas Crippsas paprašo jo elgtis mandagiau ir nusiraminti arba išeiti ir tęsti pokalbį kitur – kaip smarkiai sutrikęs chemijos mokytojas, susidūręs su didžiausiu klasės neklaužada. 17.24 val. atsistojęs kalbėti, Churchillis jau buvo išklausęs diskusiją, praktiškai tokią pat kaip šiandieninės europinės diskusijos.

Leiboristų parlamentarai euroskeptikai pasmerkė galimybę, kad toji „Vyriausioji valdyba“ galėtų biurokratiškai kontroliuoti besikuriančią bendrąją rinką ir veikti be aiškaus valstybių val-

džios pritarimo. Kas tokie tie žmonės? – klausė vienas leiboristas. Kokią teisę jie turėtų nurodinėti mums, ką daryti?

„Tai bus Europai primesta oligarchija, kuri savavališka galia ir didžiule įtaka galės veikti kiekvieno mūsų šalies žmogaus gyvenimą." Taip teigia britų euroskeptiko balsas – tokiais žodžiais, kurie ir šiandien gali būti pasakyti apie mesjė Junckerį ir ES Komisiją.

Į visa tai torių eurofilai tą popietę 1950-aisiais atsakė argumentais, kurie vėliau taip pat tapo tradiciniai.

„Ar mes tikrai norime būti izoliuoti? – klausė Bobas Boothby, buvęs Churchillio patarėjas. – Atsiminkime, kad nežabotas suverenitetas tebėra pagrindinė priežastis baisių katastrofų, ištikusių mus šiame košmariškame šimtmetyje." Baigdamas Boothby paragino savo „didžiai gerbiamą draugą" imtis iniciatyvos ir antrą kartą išgelbėti Vakarų Europą padedant sukurti vieningą Europą.

Metas apibendrinti opozicijos lyderiui. Kurią pusę jis užsipuls? Churchillis pradeda gana atsargiai. Užsipuola Attlee vyriausybę dėl nekompetencijos: prancūzai niekada nebūtų taip įžūliai netikėtai mums pakišę to, jeigu jis būtų buvęs premjeras, – sako Churchillis. Tačiau esminiu klausimu jis netrukus aiškiai pareiškia savo poziciją. Taip, jis manąs, kad Britanija turėtų dalyvauti Schumano derybose, ir pliekia Attlee dėl blogo vadovavimo.

„Jis siekia pelnyti sau ir savo partijai visuomenės plojimų pūsdamasis Palmerstono tipo šovinizmu", – sako Churchillis, griebdamasis puolimo, tradiciškai nukreipiamo prieš visus britų premjerus, kurie kaip nors stengėsi atitolinti Britaniją nuo europinio projekto. Paskui iš esmės pritaria Boothby požiūriui: Britanija neturėtų likti nuošaly.

> [...] Mums bus daug geriau dalyvauti diskusijose, užuot stovėjus nuošaly ir leidus įvykiams klostytis be mūsų. [...] Prancūzai turi posakį: *Les absents ont toujours tort**. Nežinau, ar Vinčesteryje mokomasi prancūzų kalbos [čia, matyt, pasišaipo iš Richardo Crossmano, intelektualaus leiboristų parlamentaro, ką tik pasakiusio antieuropietišką kalbą] [...] Britanijos nedalyvavimas trikdo Europos pusiausvyrą [...].

Ir taip toliau.

Jeigu Britanija neįsitrauks, perspėjo jis, kils pavojus europiniam blokui tapti neutralia jėga, vienodai nutolusia nuo Maskvos ir Vašingtono, o tai, jo įsitikinimu, būtų katastrofa. Ar Britanija būtų priėmusi Schumano kvietimą, jeigu jis būtų buvęs premjeras? Be jokios abejonės – taip.

Jis be užuolankų imasi pamatinio klausimo – suvereniteto – ir užbaigia kalbą tipišku čerčilišku internacionalizmu. Pateikia klasikinį britų eurofilo argumentą: JK jau ir taip gynybos sirtyje dalinasi suverenitetu su NATO ir Amerika. Kodėl turėtų būti visai nepriimtina dalintis suverenitetu su Europa?

> Visas pasaulis linksta prie valstybių tarpusavio priklausomumo. Visur aptinkame įsitikinimą, kad tai mūsų geriausia viltis. Jeigu nepriklausomas, individualus suverenitetas šventas ir neliečiamas, tai kaip čia yra, kad mes visi susisaistę su tarptautine organizacija? Tai idealas, kuriam turime pritarti. Kaip čia yra, kad mes prisiėmėme šį didžiulį įsipareigojimą ginti Vakarų Europą, kaip niekada anksčiau, susisiedami su likimais šalių, nesaugomų Lamanšo bangų bei potvynių? Kaip čia yra, kad su-

* Nedalyvaujantieji visada neteisūs.

tikome ir valdant dabartinei vyriausybei uoliai siekėme gyventi iš Jungtinių Valstijų dosnumo ir šitaip tapti nuo jų finansiškai priklausomi? Tai galima pateisinti ir net pakęsti todėl, kad abiejose Atlanto pusėse manoma, jog abipusė priklausomybė yra dalis mūsų tikėjimo ir mūsų išsigelbėjimo priemonė.

[...] Dar daugiau – aš netgi pasakyčiau, kad dėl pasaulinės organizacijos mes rizikuotumėme ir aukotumėmės. Visus metus vieni kovojome prieš tironiją ne vien iš nacionalinių paskatų. Tikra tiesa, jog nuo to priklausė mūsų gyvybės, tačiau kovojome dar atkakliau todėl, kad buvome įsitikinę, jog 1940 ir 1941 metais mūsų vėliava plazdėjo ne tik dėl mūsų pačių, bet ir dėl pasaulio. Karys, atidavęs gyvybę, motina, apraudanti sūnų, ir žmona, netekusi vyro, sėmėsi įkvėpimo bei paguodos ir jautė sąsają su visuotinybe bei amžinybe iš tos aplinkybės, kad tai, dėl ko kariaujame, brangu ne tik mums patiems, bet ir žmonijai. Konservatorių ir Liberalų partijos skelbia, kad nacionalinis suverenitetas nėra neliečiamas ir jį galima ryžtingai apriboti dėl visų žmonių visuose kraštuose, drauge randančių kelią namo.

Kaip tik tokių tekstų nusigriebiama ir jais mojuojama kaip įrodymu, kad Churchillis buvo nesuvaldomas federalistas, Jungtinių Europos Valstijų šalininkas. Jų yra nemažai. Regis, pirmą kartą europinės sąjungos viziją jis išsakė 1930 m., po kelionės JAV – ten jam padarė įspūdį, kad nėra sienų bei tarifų ir vieninga rinka padeda augti ekonomikai. Jis parašė straipsnį „Jungtinės Europos Valstijos“ – jam netgi priskiriama šios frazės autorystė.

1942 m. spalį, per patį karo įkarštį, laiške Anthony Edenui jis nusakė pokarinio pasaulio viziją. Geriausia viltis esančios

„Jungtinės Europos Valstijos", atskyrus Rusiją, kur barjerai tarp Europos valstybių būtų „sumažinti iki minimumo ir būtų galima nevaržomai keliauti". Po karo jis pasakė kelias egzaltuotas kalbas apie šią galo ir teutono sąjungą, Taikos šventyklos įkūrimą ir t. t.

1946 m. Ciuriche Churchillis sakė:

> Mes turime sukurti ką nors panašaus į Jungtines Europos Valstijas. [...] Jeigu iš pradžių ne visos Europos valstybės nori ir gali įstoti į šią sąjungą, vis dėlto reikia nelaukti ir surinkti bei sujungti tas, kurios nori ir gali.

Tačiau kurios tai valstybės? Ar jis manė, kad Britanija turėtų prisidėti? Kartais atrodo, kad taip. 1947 m. gegužę jis pasakė kalbą Londono Alberto salėje – kreipėsi į auditoriją kaip Jungtinės Europos sąjūdžio pirmininkas ir įkūrėjas, norėdamas „pateikti idėją Jungtinės Europos, kurioje mūsų šalis turės vieną svarbiausių vaidmenų". Jis užbaigė, atrodo, akivaizdžiu įsipareigojimu, kad „Britanija turės visavertiškai dalyvauti kaip Europos šeimos narė".

1950 m. gegužę sakydamas kalbą Škotijoje prisiėmė pačios Schumano plano užuomazgos nuopelną ir vėl gana aiškiai pasakė, kad Britanija turi prisidėti prie šios programos.

> Daugiau kaip keturiasdešimt metų dirbau su Prancūzija. Ciuriche paraginau ją atgauti lyderystę Europoje – ištiesti ranką Vokietijai ir sugrąžinti ją į Europos šeimą. Dabar turime Prancūzijos užsienio reikalų ministro mesjė Schumano pasiūlymą integruoti Prancūzijos ir Vokietijos anglių bei plieno pramonę. Tai būtų svarbus ir veiksmingas žingsnis užkertant kelią dar vienam Prancūzijos ir Vokietijos karui ir galų gale užbaigiant

> tūkstantmetį galo ginčą su teutonu. Dabar Prancūzija ėmėsi iniciatyvos, pranokstančios mano viltis. Tačiau vien to neužteks. Kad Prancūzija galėtų tinkamomis sąlygomis bendrauti su Vokietija, mes turime būti su Prancūzija. Pirmoji Europos atsigavimo sąlyga yra, kad Britanija ir Prancūzija laikytųsi drauge su visa savo stiprybe ir visomis savo žaizdomis, o tada šios dvi valstybės ištiestų rankas Vokietijai garbingomis sąlygomis ir su dideliu gailestingu noru žiūrėti į ateitį, o ne į praeitį. Ištisus šimtmečius Prancūzija ir Anglija, o pastaruoju metu Prancūzija ir Vokietija skaldė pasaulį grumtynėmis. Tereikia joms susivienyti ir taip sukurti dominuojančią Senojo Pasaulio jėgą ir tapti vieningos Europos branduoliu, aplink kurį galėtų burtis visos kitos šalys. Be viso to, tam ryžtingai pritaria didžioji pasaulio galybė, iškilusi už Atlanto ir savo pranašumo valandą parodžiusi troškimą dar labiau aukotis laisvės reikalui.

Kitaip sakant, vieninga Europa ne tik naudinga Prancūzijai, Vokietijai ir Britanijai – ji atitinka ir Amerikos norą.

Galėčiau pacituoti ir kitų tekstų iš kitų kalbų Briuselyje, Strasbūre, Hagoje (daugelis jų baigdavosi Churchillio ašaromis, žemyno publikos ovacijomis, o bent viena buvo pasakyta puikia prancūzų kalba), bet tikiuosi, kad mintis įrodyta. Jeigu užmerki vieną akį ir klausaisi tik puse ausies, gali suprasti, kodėl Churchillis yra viena iš vyriausiųjų Europos Sąjungos dievybių.

Jis sėdi ant savo kušetės Euroolimpe – kartu su Monnet, Schumanu, Spaaku, De Gasperi – Bendrosios žemės ūkio politikos vynuogėms krentant į burną. Nenuostabu, kad Briuselyje jo vardu pavadintas prospektas ir transporto žiedas, o ant Strasbūro Europarlamento sienos rasime jo veidą.

Tai tiek argumentų už tai, kad jis buvo įžvalgus vieningos Eu-

ropos sąjūdžio įkūrėjas. Čia yra labai didelis tiesos grūdas. Tiesa ir tai, kad jis manė, jog vienijomosi procese Britanija turi imtis vieno iš vadovų vaidmens. Tačiau čia anaiptol ne visa tiesa, kaip puikiai žino euroskeptikai.

Dėl to jie taip niršta – mat ir jie gali pasiremti Churchillio tekstais, aiškiai skleidžaินčiais kitokią viziją Britanijai ir likusiai vieningai Europai. Dar 1930 m., pirmą kartą į galvą šovus minčiai, kad reikia pasimokyti iš Amerikos ir sukurti vieningą Europos rinką, jis pateikė šią esminę išlygą dėl savo šalies:

> Tačiau mes turime savo svajonę ir savo užduotį. Mes esame su Europa, bet ne jos dalis. Mes susiję, bet neapimti. Suinteresuoti ir vieningai veikiantys, bet neabsorbuoti. Ir jeigu Europos valstybininkai kreiptųsi į mus tokiais senais žodžiais: „Gal nori, kad pasakytume gerą žodį karaliui tavo labui ar kariuomenės vadui?“ – mes atsakytume kaip toji šunemietė: „Aš gyvenu tarp savo žmonių.“*

Kartais dėl efekto ši citata truputį pagražinama, ir pirmiausia šunemietei priskiriami žodžiai „Ne, pone“, o ji yra turtinga moteris, Eliziejui užleisdavusi tuščią kambarį, nors net ir pranašas Eliziejus nebūtų galėjęs išpranašauti, kad jo dosni draugė pasaulyje labai išgarsės kaip pirmoji britų euroskeptikė.

Bet argumentas galioja. Churchillis Britaniją matė gyvuojančią truputį atskirai nuo Europos masių ir per vieną iš daugelio susikirtimų su generolu de Gaulle'iu pasakė: jeigu Britanijai reikėtų pasirinkti Europą arba atvirą jūrą, ji visada pasirinktų atvirą jūrą.

---

* Užuomina į 2 Kar 4,13.

Churchillio pasaulyje Britanija, žinoma, buvo Europos valstybė – galbūt didingiausia Europos valstybė. Bet jos pasaulinis vaidmuo tuo neapsiribojo. Taip, jis norėjo susivienijusios Europos ir manė, kad Britanijai tenka svarbus vaidmuo padedant sukurti šią gerą sąjungą – žemyne, mačiusiame tokių nelaimių. Bet jis veikiau siekė rėmėjo, liudininko, o ne sutarties dalininko vaidmens.

Britanija, žinoma, turėjo dalyvauti bažnyčios struktūroje, bet kaip prižiūrėtojas ar net kaip kunigas, o ne kaip vienas iš sudaromos sandraugos partnerių. Jeigu norite įrodymų, kad jis visai neįsivaizdavo Britanijos kaip tos federacinės sąjungos dalies, tai liudija jo veiksmai. Praėjus tik keliems mėnesiams po tų 1950 m. debatų dėl Schumano plano, jis vėl tapo premjeru. Jeigu tikrai būtų norėjęs, kad Britanija įstotų į Anglių ir plieno bendriją, tikrai tada būtų galėjęs pateikti prašymą. Juk turėjo autoritetą, jį rėmė tokie žmonės kaip Macmillanas, Boothby ir jaunasis Edwardas Heathas – šis tuose debatuose pasakė savo pirmąją kalbą ryžtingai ragindamas dalyvauti tame plane.

Kai kas sako, kad Churchillis gavęs valdžią pasuko ienas atgal ir atsisakė savo euroentuziazmo, kai tik pasidarė akivaizdu, kad šiam nepritaria Anthony Edenas ir kiti toriai. Pagal šį požiūrį, Churchillis nutiesė kelią Johnui Majorui – prisitaikydamas ėmė nuolaidžiauti euroskeptikams. Nemanau, kad tai teisinga jo ir jo vizijos atžvilgiu. Grįžkime prie esminės kalbos Bendruomenių Rūmuose 1950 m. birželio 27 d., kurioje jis išsamiai išdėstė savo požiūrį į Europą.

Jis užgriebia mūsų šiandieninių nuogąstavimų esmę – tikslų Britanijos vaidmenį:

> [...] Klausimas, dėl kurio turime apsispręsti, – ir dar tikrai pakanka laiko brandiems svarstymams, – kokios sąsajos Britanijai

> reikia su Federacine Europos Sąjunga, jeigu toks darinys ilgainiui aisiras.
>
> To dar nereikia nuspręsti šiandien, bet aš, visai nuolankiai, pateiksiu paprastą atsakymą. Aš negaliu įsivaizduoti, kad aprėpiamoje ateityje Britanija galėtų būti eilinė vien Europa apribotos federacinės sąjungos narė. Mano nuomone, mes turėtumėm favorizuoti ir skatinti visus poslinkius Žemyne, natūraliai kylančius iš barjerų panaikinimo, iš susitaikymo eigos ir iš palaimingo siaubingos praeities užmiršimo, taip pat iš bendrų praeities bei ateities pavojų. Nors gatava konkreti federacinė Europos konstitucija dar nefigūruoja tarp aptariamų reikalų, mes turėtumėm padėti, paremti ir visaip skatinti slinktį Europos vienybės link. Turėtumėm atkakliai ieškoti būdų glaudžiai su ja susisieti.

Tai štai kaip: jis nori, kad JK „glaudžiai susisietų“, bet neįsivaizduoja, kad Britanija būtų „eilinė narė“. Ienų jis neapsuko ir požiūrio neapvertė aukštyn kojom. Kaip tik šią strategiją atsinešė į Vyriausybę.

Tai nereiškia, kad jis nusistatęs prieš Europą ar esmingai priešiškas žemyno valstybėms. Atvirkščiai – jis aistringai mylėjo Prancūziją ir turbūt buvo atviriausias frankofilas iš visų laikų Britanijos premjerų. Tiesiog jo vizijoje Britanija peržengia Europos ribas ir taip pat žvelgia į visą likusį pasaulį.

Čia jis buvo įspūdingai nuoseklus visą savo politinį gyvenimą. 1930-ųjų straipsnį užbaigė vizija, kurioje Britanija sudaro susikertantį trijų apskritimų Veno diagramos kompleksą. „Didžioji Britanija vienodai teisėtai gali tuo pat metu pretenduoti į tris vaidmenis: Europos valstybės, Britanijos imperijos centro ir anglakalbio pasaulio partnerės. Tai yra ne trys alternatyvios dalys, o triguba dalis [...]“

Imperijos seniai nebėra, bet šio požiūrio mišrus internacionalizmas šiandien atrodo dar logiškesnis. Kai pasaulio BVP dalis, tenkanti ES, tolydžio mažėja, JAV tebeturi didžiausią pasaulio ekonomiką, o buvusiose Britų sandraugos šalyse ūkis stulbinamai auga, Churchillio apskritimai tebėra protingas požiūrio į Britanijos vietą ir vaidmenį būdas.

Sunku pasakyti, kaip Churchillis būtų tvarkęsis su Schumano planu, jeigu būtų laimėjęs 1945 m. rinkimus. Bet dėl vieno dalyko galime būti tikri: jis jokiu būdu nebūtų padaręs leiboristų klaidos. Tikrai būtų dalyvavęs. Galbūt su savo grėsminga diskutavimo energija būtų sugebėjęs įtikinti kitus europiečius imtis tarpvyriausybinės strategijos – atsisakyti minties, kuri iki šiol tebėra kebli ir kartais kelia įsiūtį, kad demokratiškai išrinktõs valstybės valdžios sprendimus gali įprastai atšaukti „antnacionalinis" darinys.

Jeigu 1948 m. Churchillis būtų buvęs valdžioje, jeigu būtų pasiryžęs sėsti prie derybų stalo, jeigu tose pirminėse europinėse derybose būtų veikęs Churchillio veiksnys, – ką gali žinoti, gal šiuo metu turėtumėme kitokį ES modelį, angliškesnį, demokratiškesnį.

1950 m. turbūt jau buvo per vėlu. Taip, leiboristai praleido progą, ir tai buvo klaida. Tačiau tiesa ir tai, kad Monnet su Schumanu nelabai norėjo matyti britų prie derybų stalo, kitaip Londonui atsakyti būtų davę prideramai laiko ir nesušaukę derybų nutrūktgalviškai skubėdami, ir pritarimo antnacionalumui nebūtų padarę dalyvavimo sąlyga.

Žiūrėdamas, kas klostosi Europoje šeštajame dešimtmetyje, Churchillis nejautė kokio didelio apmaudo, apgailestavimo ar izoliavimo. Atvirkščiai – į bendrosios rinkos planų plėtojimą žvelgė su tėvišku pasididžiavimu. Juk tai buvo jo idėja sutelkti

tas šalis, susieti taip neatskiriamai, kad jos niekada nebepradėtų kariauti, – ir kas gi gali paneigti, kad ši idėja įgyvendinta stulbinamai sėkmingai.

Kartu su NATO (dar viena institucija, kurios įkūrimo nuopelnas kartu su kitais priklauso ir jam) Europos Bendrija, dabar jau Sąjunga, savo žmonėms suteikė taikos ir klestėjimo laikotarpį, ne trumpesnį už bet kurį kitą nuo imperatorių Antoninų laikų. Tai nereiškia, kad reikia neigti gausius šios sistemos trūkumus ir ekscesus. Arba sumenkinti įtampą – aiškiai numatytą Churchillio 1950 m., – kylančią tempiant seną ir prakilnią Britanijos demokratiją į „antnacionalinį" valdymą.

Ką jis darytų šiandien? Kaip būtų žiūrėjęs į eurą? Ką būtų manęs apie darbo laiko direktyvą? Ką būtų pasakęs apie Bendrąją žemės ūkio politiką? Tam tikra prasme visi šie klausimai absurdiški.

Negalima šitaip erzinamai apsunkinti to didžio žmogaus. Jis mūsų negirdi. Orakulas kurčias.

Tačiau galime nagrinėti jo paliktą gausią ir pastebimai nuoseklią minčių šiuo klausimu sankaupą ir pateikti kai kuriuos bendruosius principus.

Jis būtų pritaręs Prancūzijos ir Vokietijos sąjungai, kol yra bent mažiausia konflikto rizika, ir, visą gyvenimą buvęs liberalus laisvosios rinkos šalininkas, būtų parėmęs laisvąją prekybą milžiniškoje tarifais neapmokestinamoje zonoje.

Būtų norėjęs, kad europinė organizacija stipriai ir glaudžiai susisietų su Amerika, Britanijai aktyviai padedant sutvirtinti šiuos santykius.

Jis būtų norėjęs asmeniškai dalyvauti valstybių vadovų lygmenyje. Gerai jį pažindami, neįsivaizduojame, kad svarbiam pasaulio viršūnių susitikimui leistų vykti pats nedalyvaudamas.

Būtų norėjęs, kiek įmanoma, apsaugoti Bendruomenių Rūmų suverenumą ir demokratiją, kurią gynė ir kuriai tarnavo visą gyvenimą.

1917 m. kovo 5 d. vakare jis išėjo iš aptemusios Bendruomenių Rūmų salės lydimas Alexanderio MacCallumo Scotto, liberalų parlamentaro. Atsigręžęs tarė: „Žiūrėkit. Šita vietelė yra tai, kuo mes skiriamės nuo Vokietijos. Kaip tik dėl šito mes prisikapstysim iki sėkmės, o šito neturinčios Vokietijos puikus efektyvumas ją galiausiai sužlugdys."

Žinoma, dabar atrodo, kad tie troškimai prieštarauja vieni kitiems. Bet jeigu 1945 m. rinkėjai būtų pasigailėję Churchillio – jeigu jis būtų padėjęs nutapyti freską, kol sienos tinkas dar šlapias, – gali būti, kad tie prieštaravimai visai nebūtų iškilę.

Churchillio palikimas Europos žemyne yra fenomenalus ir teigiamas. Kad ir kokį vaidmenį turėjo numatęs Britanijai, jis buvo vienas iš tų, kurie sukūrė septyniasdešimties metų epochą, per kurią Vakarų Europoje nebuvo karo, – ir net mintis apie tai atrodo vis absurdiškesnė.

Churchillio poveikis – daugelis sakytų, teigiamas – iki šiol jaučiamas ir toli už Europos.

DVIDEŠIMT PIRMAS SKYRIUS

ŠIUOLAIKINIŲ ARTIMŲJŲ RYTŲ KŪRĖJAS

Savo klestėjimo metais pramoginė jachta „Christina“ buvo demonstratyviai, o gal tiesiog vulgariai prabangiausias privatus laivas, kada nors plaukęs jūra. Ant sienos kabojo impresionistų paveikslai, baseine mirko gyvi omarai, o baro taburetės buvo aptrauktos stropiai nulupta banginių apyvarpių oda. Bet iš visų egzotiškų brangenybių, surinktų Aristotelio Onasio, svarbiausios buvo jo svečiai – rinktiniai drugeliai, sugauti jo nertiniu tinkleliu.

Laive galėdavai pamatyti Marilyn Monroe arba Franką Sinatrą, arba Elizabeth Taylor, arba Richardą Burtoną, – jie visi denyje keldavo tostus ir išsipleikę drybsodavo šezlonguose, o paskui kajutėse pašnibždom pliekdavosi santuokiniuose kivirčuose. Iš visų pasaulinių superžvaigždžių, kurias surinkdavo Aris, viena ryškumu pranoko kitas, ir 1961 m. balandžio 11 d. rytą jis gavo savo šlovės įrodymą.

Baltu korpusu, geltonu kaminu, – iš tikrųjų tai buvo perdarytas Kanados karinis laivas, dalyvavęs išsilaipinime Normandijoje, – „Christina“ įslinko į Hadsono upę ir prisišvartavo prie 79-osios gatvės. Buvo surengta jūrinė pasitikimo šventė. Ūkė

laineriai, dūdavo vilkikai, o Niujorko ugniagesių laivas džiugiai paleido vandens čiurkšlę – taip buvo pažymėtas populiariausio Amerikoje brito atvykimas (iki „Beatles" dar buvo likę pora metų).

Artėjo tos pačios dienos vakarienės metas. Padedamas dviejų stiprių tarnaičių, aštuoniasdešimt šešerių Winstonas Churchillis kėblino deniu. Buvo patyręs dar vieną mažą insultą, dantys buvo išklibę. Bet veidas tebešvytėjo kaip angeliuko. Traiškanotos akys buvo šviesios, kaklą puošė taškuota peteliškė. Į išblizgintas grindis jis stukseno ta pačia lazda auksiniu antgaliu, kurią 1908 m. vestuvių proga gavo dovanų iš Eduardo VII, ir jame žybsėjo senas įprastinis entuziazmas artėjant progai pavalgyti ir atsigaivinti lašu alkoholio.

Tikra tiesa, kad jam ne visada buvo lengva bendrauti su Onasiu, Smirnoje gimusiu laivybos magnatu, tauškiančiu apie „šunsnukius", kurie trukdo jo kazino veiklai. Bet Churchillio tai per daug neapsunkino. 1911 m. jis ištvėrė šešių savaičių kruizą po Viduržemio jūrą su H. H. Asquithu – sakoma, tada skundėsi, kad yra pernelyg dažnai vedamas apžiūrinėti antikinių griuvėsių. Su Onasiu jam bent nereikėjo raudonuoti dėl santykinai stokojančio klasikinio išsilavinimo.

Ne, jam patiko kruizo potyriai: lepinimasis, kelionė, begaliniai reginiai – kraštovaizdžiai, jūros vaizdai, o dabar jis žvelgė į vietą, pirmą kartą išvystą 1895 m. – kone kitame gyvenime, – kai dvidešimtmetis atvyko paviešėti pas motinos draugą Bourke'ą Cockraną ir pasimokyti jo iškalbos meno paslapčių.

Pirmą kartą jo pamatytas Niujorkas buvo fiziškai kuklesnis miestas. Buvo didokų ir dailių plytinių pastatų, įvairiausio šurmulio, iš tūkstančio kaminų virstančių dūmų, bet taip pat buvo skarmaluotų vaikų, imigrantų lūšnynų, kuriuose kartais kelias

dienas gulėdavo arklių dvėseliena. Taip, tai buvo kupinas energijos ir užmojų miestas, bet pastatytas maždaug tokio pat masto kaip XIX a. pabaigos Mančesteris, Liverpulis arba Glazgas. Kai Churchillis pirmą kartą jį išvydo, tai tebuvo kaip šapas lyginant su Londonu.

Tačiau, stovėdamas tamsoje 1961-aisiais, žiūrėdamas į Manhataną, pamatė tokią didžiulę permainą, kad net sumirksėjo. Pastatai sudygo iki neregėto aukščio, stiklo ir plieno smaigų bei kuorų atspindžiai milijono langų šviesa tviskėjo vandenyje jam prieš akis. Dabar jau Londonas atrodė nebemadingas, aptriušęs ir neprišertas.

Šie Niujorko kontūrai įkūnijo permainas, kurias jis matė per savo gyvenimą ir nemažai daliai jų vadovavo. Šie dangoraižiai buvo ne tik naujas miesto gyvenimo modelis – jie buvo simbolis, rodantis, į kokią didybę XX a. iškilo Amerika ir kaip aplenkė Britaniją. Garsiojoje kalboje Mero rezidencijoje 1942 m. Churchillis sakė tapęs karaliaus pirmuoju ministru ne tam, kad vadovautų Britanijos imperijos likvidavimui. Ir vis dėlto reikalai pakrypo kaip tik ta linkme.

Jis tai opiai jautė. Churchillis užsidegęs skelbdavo „anglakalbių tautų“ triumfą ne tik siekdamas užtikrinti gyvybišką karinę ir politinę Britanijos ir Amerikos sąjungą, nors tai buvo vienas iš jo tikslų. Čia yra ir kita prasmė – psichologinis triukas, savigynos mechanizmas. Šia fraze jis maskavo ir interpretavo Britanijos padėties pažeminimą. Britanijos svarba santykinai smuko, bet šį smukimą glaistė kilimas artimų pusbrolių, kitų anglakalbių, turinčių, kaip jis nuolat pabrėždavo, tas pačias vertybes: kalbą, demokratiją, žodžio laisvę, nepriklausomą teismų sistemą ir t. t.

Tarytum Churchillis būtų stengęsis įtikinti save (ir pasaulį), kad Amerikos triumfas yra kartu lyg ir Britanijos triumfas ir kad

šių buvusių kolonijų šlovė atsispindi šalyje motinoje. Tai narsus bylojimas, ir, žinoma, ne visiems taip atrodo.

Daug kas galėtų teigti, kad Churchillio gyvenimo istorija iš dalies yra *translatio imperii* – vienos pasaulinės imperijos perėjimas į kitą. Kaip persai užleido vietą graikams, o graikai romėnams, taip britai perdavė imperinį deglą amerikiečiams. A. J. P. Tayloras kartą sakė, kad Antrasis pasaulinis karas buvo „Britanijos įpėdinystės karas", – jeigu sutinkame su tokiu požiūriu, tai aišku, kas laimėjo; ir stebėtina, kad po septyniasdešimties metų kariniu, politiniu, ekonominiu atžvilgiais Amerika tebėra galingiausia pasaulio valstybė.

Tą vakarą per vakarienę „Christinoje" seras Winstonas sulaukė paslaptingo telefono skambučio. Jo asmeninis sekretorius Anthony Montague Browne'as buvo paprašytas paskambinti „17-ajai operatorei" Baltuosiuose rūmuose. Naujasis prezidentas Johnas F. Kennedy klausė, ar Churchillis norėtų sėsti į prezidento lėktuvą ir atskristi į Vašingtoną – „praleisti porą dienų" su JFK. Browne'ui reikėjo tuoj pat sugalvoti atsakymą, ir jis nusprendė labai padėkoti prezidentui už šį malonų pasiūlymą, bet tarti ne. Tiesiog Churchillis jau nepakankamai mobilus ir priekurtis.

Turbūt gaila, kad jiedu nesusitiko, nes Churchillis kartais dar būdavo gyvybingas ir skaidriai mąstydavo. Jiedu jau buvo susitikę, bet prieš Kennedy išrenkant – kartą „Christinoje", tada, pasak liudininkų, jis, regis, tvarkingai apsitaisiusį Kennedy palaikė padavėju, ir kartą jiedu labai draugiškai pasišnekėjo apie jaunojo senatoriaus prezidentines ambicijas (Kennedy sakė nerimaująs dėl savo katalikybės, o Churchillis atsakė, kad tai galima sutvarkyti ir išlikti geru krikščioniu). Tai buvo paskutinė Churchillio galimybė pasėdėti Ovaliniame kabinete ir pabendrauti su einan-

čiu pareigas JAV prezidentu – o jis buvo susitikęs su dauguma jų, pradedant nuo Williamo McKinley 1900 m.

Štai Kennedy – „laisvojo pasaulio“ lyderis, ir štai Churchillis – fiziškai palaužtas, bet kartais su dar žėruojančia gyvasties kibirkštimi. Gal būta užuominos, kad senoji imperija būtų galėjusi kai ką perduoti naujajai, nes Johnui F. Kennedy kylančios problemos buvo tikrai pažįstamos Churchilliui.

Kaip tik Churchillis pirmasis įniko į šaltojo karo struktūrą ir priešinimosi sovietiniam komunizmui strategiją. Dabar šią strategiją turėjo agresyviai perimti jaunasis prezidentas – Berlyne, Kuboje ir kitur. Churchillis buvo sąjūdžio už vieningą Europą avangarde – šią idėją vis dar palaikė JAV ir Kennedy. Taip pat buvo visa geopolitikos arena, kurioje amerikiečiams teko perimti imperinį purpurą, po karo Britanijai suklupus ir paskui sugriuvus Suece. Šioje arenoje Churchillio vaidmuo dabar tik miglotai prisimenamas, o vis dėlto buvo lemtingas.

Winstonas Churchillis buvo vienas iš moderniųjų Artimųjų Rytų tėvų. Todėl bent jau galima daryti prielaidą, kad jis padėjo sukurti pasaulio didžiausią politinių katastrofų zoną ir paskui, tarsi pilną virpančio gelignito taurę, tą katastrofų zoną perleido Amerikos atsakomybei. Kaip tik Johnas Kennedy pirmasis suteikė Izraeliui Amerikos saugumo garantiją. Daug kas linkę kaltinti britus – ir tarp jų pirmiausia Churchillį – už tai, kad sukūrė teritorinius nelogiškumus, dėl kurių prireikė šios garantijos. Ar jis kaltas? O jeigu ne, tai ką galime kaltinti?

Šiandien man rašant šiuos žodžius Izraelis bombarduoja arabų pozicijas Gazoje, Hamas apšaudo Izraelį raketomis, Sirijoje vis didėja aukų skaičius, fanatikai fundamentalistai užgrobė didelius šiaurės Irako plotus. Churchillio pirštų antspaudai matomi visame žemėlapyje.

Pasižiūrėkite į Jordanijos žemėlapį – ką matote? Labiausiai krenta į akis tas kurioziškas trikampis įlinkis – 650 kilometrų Saudo Arabijos pleištas dabartinėje Jordanijoje. Kai kas sako, kad šis geografijos faktas sietinas su vienais svaigiais Churchillio pietumis, ir iki šiol jis vadinamas „Winstono žagtelėjimu". Gal tai tiesa, o gal ir ne. Tik niekas neginčija Churchillio vaidmens nubrėžiant tą sieną. Kad ir kokia kreiva, ji išliko nuo tada iki dabar.

Jis esmingai prisidėjo prie šiuolaikinės Izraelio valstybės sukūrimo, ir tos ryškėjančios nacijos formavimosi metu jam teko perprasti apgailėtinai nenuoseklius Britanijos valdžios įsipareigojimus. Jis buvo tas, kuris nutarė, kad turi būti toks dalykas kaip Irako valstybė, ir jis supakavo į vieną tris Osmanų vilajetus: Basros, Bagdado ir Mosulo – šiitų, sunitų ir kurdų. Jeigu norite įkelti vieną žmogų į šiandieninio Irako agonijos rėmus, jeigu norite apkaltinti ką nors dėl dabartinės griūties, tai, žinoma, galite rodyti pirštu į George'ą W. Bushą, Tony Blairą ir Saddamą Huseiną, – bet jeigu norite suvokti tos bėdinos valstybės problemos esmę, turite susidomėti Winstono Churchillio vaidmeniu.

Jo didingas politinis gyvenimo kelias kelis kartus ėjo per Artimuosius Rytus (ir nepamirškime, kad jam priskiriamas termino Artimieji Rytai [angl. *Middle East*] iškėlimas), tačiau svarbiausias buvo jo, kaip kolonijų ministro, vaidmuo. Buvo truputį nustebęs, kai 1920 m. pabaigoje jam pasiūlė šį postą, bet nesunku suprasti, kodėl Lloydas George'as manė, kad kaip tik jis tinka šiam darbui. Būdamas kariuomenės aprūpinimo ministru parodė didžiulę energiją ir dinamiškumą – aprūpino Britaniją tankais, lėktuvais ir kita technika, kuri padėjo laimėti karą. Būdamas karo ministru pritaikė meistrišką demobilizacijos strategiją: užgniaužė maištus

užtikrindamas, kad tie, kurie tarnavo ilgiausiai, pirmieji sugrįš pas savo šeimas. Prieškarinėse Olsterio derybose parodė žavesio ir įtikinėjimo gabumus – jų visada reikėjo kuo daugiau. Pirmasis pasaulinis karas paliko pritrenkiamai sunkių problemų, ypač Artimuosiuose Rytuose.

~

Kolonijų ministro postas neatrodo toks įspūdingas kaip užsienio reikalų ministro: šiame tebebuvo ta itin iškili persona – George'as Nathanielis Curzonas. Tačiau taip mes pamirštame, kokie buvo Britanijos imperijos mastai 1921 m. Pirmasis pasaulinis karas neturėjo būti užkariavimų žygis – Britanija į jį įsitraukė aiškiai pasišovusi jokiu būdu neplėsti savo imperijos. Bet, kaip pažymėjo Walteris Reidas, nuo 1914 iki 1919 m. Britanijos valdomas pasaulio plotas padidėjo 9 procentais.

Perėmęs Kolonijų ministerijos vadžias, Churchillis atsidūrė viršūnėje imperijos, apimančios 58 šalis ir užimančios 36 mln. kvadratinių kilometrų, ir jis buvo vienaip ar kitaip atsakingas už 458 milijonų žmonių gyvenimą bei viltis. Tai buvo ryškiai didžiausia visų laikų pasaulio imperija – šešis kartus didesnė už Romos imperiją jos apogėjuje valdant Trajanui. Britanijos vėliava plevėsavo virš ketvirtadalio Žemės rutulio sausumos, ir vargu ar buvo jūra arba vandenynas, kurio nepatruliavo galingas britų karinis laivynas, Churchillio smarkiai modernizuotas ir patobulintas.

Šitaip į tai pažiūrėjus turbūt nebelabai stebina, kad Churchillis uoliai ėmėsi šio darbo. Jis apsistatė geriausiais ir garsiausiais ekspertais, kaip antai arabistais T. E. Lawrence'u ir Gertrude Bell. Ėmė kaltis į galvą tokius iki tol painius (jam) dalykus kaip šiitų ir

Keliasi per Reino upę su generolu Montgomery (su berete) bei Sąjungininkų ir amerikiečių pajėgomis 1945 m. kovo 25 d.

Mojuoja miniai Vaithole 1945 m. gegužės 8 d. – tą dieną jis per radiją pranešė tautai, kad karas su Vokietija laimėtas

1909 m. rugsėjį stebi Vokietijos kariuomenės pratybas kaip svečias kaizerio, jaučiančio „silpnybę teatrališkiems reginiams“

Su Clemmie (kairėje), Gertrude Bell (trečia iš kairės) ir T. E. Lawrence'u (ketvirtas iš kairės), „kuris negyvena visiškoje darnoje su normalybe“, 1921 m. kovą

Su Pandžabo premjeru Sikanderu Hyattu Khanu, „narsiu kariu ir tikru valstybininku", ir vyriausiuoju kariuomenės Indijoje vadu lordu Vawelliu Kaire 1942 m.

1943 m. birželio 8 d., Sąjungininkų pajėgų štabas Šiaurės Afrikoje. Iš kairės į dešinę: užsienio reikalų ministras Anthony Edenas, lordas Alanbrooke'as, oro pajėgų vyriausiasis maršalas Tedderis, admirolas seras Andrew Cunninghamas, generolas Alexanderis, generolas Marshallas, generolas Eisenhoweris ir generolas Montgomery

Su Stalinu, „Senu Meškinu“, per Churchillio 69-ąjį gimtadienį Teherane 1943 m. lapkritį

Su generolu de Gaulle'iu, „paskutiniu karžygių rasės atstovu“, jo taip pat pavadintu „Hampstedo pabaisa“, Paryžiuje 1944 m. lapkričio 11 d.

1944 m. gruodį su arkivyskupu Damaskinu, „klastingu viduramžių prelatu“, kuriam teko svarbus vaidmuo Churchillio siekyje užkirsti kelią komunizmui Graikijoje

Su karaliumi Ibn Saudu, arabų pasaulio „bosų bosu“, viešbutyje „Grand Hotel du Lac“ prie Kairo 1945 m. vasarį

Su generolu Pershingu iškilmėse Londone 1919 m. liepą

1943 m. gegužę su Rooseveltu prie JAV prezidento užmiesčio rezidencijos Šangri-La

Kalba per amerikiečių Padėkos šventę Karališkojoje Alberto salėje Londone 1944 m. lapkritį

Su prezidentu Trumanu pakeliui į Fultoną, Misūrio valstijoje, sakyti garsiosios „Geležinės uždangos“ kalbos 1946 m. kovą

1946 m. kovo 12 d. prie prezidento Roosevelto kapo Niujorke

1954 m. birželį su viceprezidentu Richardu Nixonu Vašingtone, atvykęs derybų su prezidentu Eisenhoweriu ir valstybės sekretoriumi Johnu Fosteriu Dullesu

1954 m. seras Anthony Edenas vadovauja ovacijai po Churchillio atsisveikinimo kalbos Konservatorių partijos konferencijoje, stebint Clementine

Clementine atidengia savo vyro statulą Bendruomenių Rūmų Narių vestibiulyje 1969 m. gruodžio 1 d.

sunitų skirtumai. Jo pirmas žingsnis buvo sušaukti konferenciją Kaire, ir čia jis pademonstravo stulbinamus įgūdžius.

Spauda skeptiškai žiūrėjo į šį sumanymą. Buvo sakoma, kad Churchilliui reikia *durbar* – iškilmingo apeiginio imperinio dvaro susirinkimo. Jam buvo priekaištaujama, kad nori valdyti „rytietiškais mastais". Iš tikrųjų kam nors reikėjo imtis vadovauti, nes Artimuosiuose Rytuose viešpatavo visiškas chaosas.

Per Pirmąjį pasaulinį karą Britanija su geriausiais norais ir motyvais kai ko prižadėjo, ir dabar tuos pažadus buvo sunku suderinti vienus su kitais ir, tiesą sakant, su tikrove. Pasiguosti galima nebent tuo, kad prižadėjo šalis, patekusi į didelę bėdą ir iškilus bado pavojui dėl vokiečių povandeninių laivų kampanijos.

Buvo trys britų pažadai. Pirmasis – arabams, suteiktas per McMahono susirašinėjimą su Chuseinu 1915 m. Britanijos vyriausiasis įgaliotinis Egipte seras Henry McMahonas parašė gana pataikaujamų laiškų Hašimitų karaliui Chuseinui – senam barzdotam žymūnui, kurio giminė skelbėsi kilusi iš pranašo Mahometo linijos. Laiškų esmė buvo ta, jog Britanijos valdžia visokeriopai pritaria, kad atsirastų nauja didelė arabų valstybė, besidriekianti nuo Palestinos iki Irako ir Persijos sienų, su Chuseinu ir jo gimine soste, – taip buvo tikimasi, kad šis pažadas paskatins arabus sukilti prieš turkus, tuometinius Vokietijos sąjungininkus. Laiškai padarė poveikį ta prasme, kad toks maištas iš tikrųjų kilo – strategiškai menka akcija, įamžinta ir baisiai išpūsta filme *Arabijos Lorensas*.

Kitas pažadas buvo skirtas prancūzams, Vakarų fronte patiriantiems didžiulių nuostolių. Manyta, kad būtų protinga piešti jiems būsimos pokarinės Prancūzijos didybės vaizdą, ir pagal slaptą 1916 m. Sykeso ir Picot sutartį Prancūzijai turėjo tekti įtakos zona, besidriekianti nuo Sirijos iki šiaurės Irako ir apimanti

Bagdadą – beje, šis žemės ruožas šiek tiek panašus į „kalifatą“, 2014 m. paskelbtą Irako ir Sirijos islamo valstybės (ISIS) fanatikų. Anaiptol nebuvo aišku, kaip šis slaptas įsipareigojimas prancūzams gali būti suderintas su viešesniu įsipareigojimu arabams – tiesą sakant, jų ir nebuvo įmanoma suderinti.

Trečias, tragikomiškiausiai nerišlus, pažadas buvo vadinamoji Balfouro deklaracija. Iš tiesų tai buvo A. J. Balfouro laiškas lordui Rothschildui, datuotas 1917 m. lapkričio 2 d., ir jame buvo štai šitaip subtiliai suknistas Užsienio reikalų ministerijos šedevras:

> Jo Didenybės Vyriausybė palankiai žiūri į kokio nors tautinio židinio įkūrimą žydų tautai Palestinoje ir dės visas pastangas, kad padėtų pasiekti šį tikslą, aiškiai suprasdama, jog negalima nieko daryti, kas pažeistų tenykščių nežydų bendruomenių pilietines ir religines teises arba bet kokioje kitoje šalyje žydų turimas teises ir politinį statusą.

Kitaip sakant, išeina, kad Britanijos Vyriausybė palankiai žiūri į tai, jog žydų tauta suvalgys dalį pyrago, su sąlyga, kad niekaip nebūtų trukdoma nežydų bendruomenėms valgyti tą pačią pyrago dalį tuo pačiu metu.

Kas paskatino šią kuriozišką deklaraciją? Iš dalies idealizmas. XIX a. Rusijoje prasidėjus bjauriems žydų pogromams, ėmė stiprėti siekis surasti žydams tėvynę. Vienu metu britai netgi svarstė galimybę rasti vietos Ugandoje, bet akivaizdžiai siūlėsi Palestina – žydų Senojo Testamento žemė. Palestina dar buvo palyginti negausiai apgyventa, ir tam tikra prasme Balfouras tik papildė oficialiu Britanijos balsu tą chorą, kuris norėjo duoti „žemę be tautos tautai be žemės“.

Balfourą galėjo paveikti ir praktiškesnis motyvas: per Pirmąjį pasaulinį karą buvo daug nerimaujama, kad žydų simpatijos gali palinkti Vokietijos pusėn, nes tai buvo geriausias būdas atsilyginti rusams už jų prieškarinį antisemitizmą. Vėliau pats Churchillis pripažino, kad Balfouro deklaracija iš dalies buvo siekiama sutvirtinti žydų paramą, ypač Amerikoje, o akivaizdi painiava radosi iš priešpriešinio noro neatstumti daugybės milijonų musulmonų (tarkim, Indijoje), kurių karius pasitelkė Britanijos imperijos pajėgos.

Sudėkime šiuos tris pažadus į krūvą, ir abejonių neliks: Britanija tą patį kupranugarį pardavė tris kartus.

Štai tokį jovalą Churchillis turėjo sutvarkyti, tad 1921 m. kovą jis sukvietė visus svarbiausius veikėjus į prabangų „Semiramidės" viešbutį Kaire – šis tada, žinoma, irgi buvo neformali Britanijos imperijos dalis. Netrukus vestibiulyje ėmė aidėti susijaudinusių arabistų balsai.

„Gertie!" – sušuko T. E. Lawrence'as, pamatęs elegantišką, bet vyrišką Gertrude Bell figūrą.

„Brangus drauge!" – atsiliepė Gertrude Bell.

Įžingsniavo Churchillis lauke protestuojant saujelei arabų – kai kurie laikė plakatus su užrašu *„à bas Churchill"**. Jis nešėsi molbertą, o iš paskos ėjo jo komandos žmogus su vyno buteliu kibirėlyje.

Jis įsitaisė sode ir užvirė tokią kūrybinę veiklą, kad paveikslų būtų užtekę surengti parodai; tačiau didžiausia ir dramatiškiausia drobė buvo Artimųjų Rytų politinis peizažas.

Per tas derybas jis kartą surengė kelionę pasižiūrėti piramidžių, ir visa kompanija prie Sfinkso pozavo ant kupranugarių.

---

* Šalin Churchillį (*pranc.*).

Nors buvo puikus raitelis, Churchillis kažkaip nuslydo nuo kupranugario kupros. Manydamas, kad svarbiausiam turistui kilo pavojus, dragomanas jam pasiūlė arklį.

„Išjojau ant kupranugario ir parjosiu ant kupranugario", – tarė jis, ir tokį jį mes matome – tvirtai sėdintį balne, kaip ir per visas tas derybas.

Baigiantis Kairo konferencijai, jis gerokai patvarkė tuos McMahono ir Chuseino laiškus. Iš keturių karaliaus Chuseino sūnų Feisaliui buvo įteiktas Irako sostas (prancūzams išvijus jį iš Sirijos), o Abd Alahui – Transjordanijos, dabar Jordanijos, sostas, ten jo giminė tebėra įsitaisiusi iki šiol. T. E. Lawrence'as manė, kad šis viršūnių susitikimas buvo nepaprastai sėkmingas, ir po vienuolikos metų laiške Churchilliui pabrėžė, kad tai suteikė daugiau kaip dešimtmetį taikos – visai neblogai.

Churchillio darbas nebuvo baigtas. Dar reikėjo pabandyti užglaistyti Balfouro deklaracijos nenuoseklumus. Tada jis apsistojo Jeruzalėje ir ten rengė saliamoniškos išminties bei nešališkumo posėdžius.

Suruošė iš eilės dvi audiencijas – pirmiau su arabais, paskui su žydais. Pirmiausia su juo susitiko Palestinos arabų kongreso Vykdomasis komitetas. Šie žmonės Churchilliui gero įspūdžio nepadarė, ir čia reikia prisiminti, kad jis jau turėjo omenyje, jog palestiniečiai neprisidėjo prie kitų arabų sukilimo prieš turkus.

Palestiniečių bylojimo esmė buvo ta, kad žydai turi slėptis. Balfouro deklaracija turi būti panaikinta. „Žydai visada buvo tarp aktyviausių griovimo šalininkų daugelyje kraštų [...]. Žydas yra užsidaręs savo klane ir nekaimyniškas, jis nemoka sutarti su tais, kurie gyvena aplink jį, [...] žydas yra žydas visame pasaulyje", ir t. t. Jie neparodė nė mažiausio noro siekti kompromiso arba kaip nors susigyventi su naujakuriais. Kondominiumas,

bendras valdymas, jungtinis suverenitetas, federacinis sprendimas – niekas nebuvo priimtina. Žydai laũk, ir viskas. Kaip vėliau sakė Abba Ebanas, palestiniečiai niekada nepraleidžia progos praleisti progą, ir kaip jie pradėjo, taip ir toliau ėjo.

Churchillis atidžiai klausėsi, o paskui atsakydamas davė praktinį patarimą. Jis pabrėžė dvi Balfouro deklaracijos puses – esančių tautų pilietinių ir politinių teisių apsaugą. Pažymėjo, kad deklaracijoje kalbama apie „kokį nors“ tautinį židinį žydams, tuo suponuojant, kad čia turėtų būti bendra buveinė, o ne išimtinai žydų nuosavybė.

„Jeigu galioja vienas pažadas, tai galioja ir antras, ir mes būsime vertinami pagal tai, kaip patikimai tesime juos abu“, – aiškino jis jiems. Tačiau negalima apeiti esminio dalyko, kurį Balfouras pažadėjo žydų tautai, – sakė jis.

> Ši deklaracija parašyta dar tebevykstant karui, kai pergalė ir pralaimėjimas buvo vienodai galimi. Todėl ją reikia laikyti vienu iš faktų, įtvirtintų pergalingos Didžiojo karo pabaigos. [...] Be to, akivaizdžiai teisinga, kad žydai, išsibarstę po pasaulį, turėtų turėti tautinį centrą ir tautinę tėvynę, kur kai kurie iš jų galėtų susivienyti. Ir kurgi kitur tai galėtų būti, jeigu ne šioje Palestinos žemėje, su kuria jie esmingai ir glaudžiai susiję tris tūkstančius metų?

Paskui jis išklausė žydų delegaciją. Jų kalba, kaip turbūt ir reikėjo tikėtis, buvo išklota žodžiais, parinktais taip, kad labiau patiktų Churchilliui.

„[...] Mūsų žydų ir sionistų programoje ypač pabrėžiama, kad reikia užmegzti sąžiningą draugystę su arabais. Žydų tauta, grįžtanti į tėvynę po 2 000 metų tremties ir persekiojimų, negali pakęsti įtarimų, kad ji nori atimti teises iš kitos tautos. [...]“

Churchillis atsakė solidžiai, kaip koks romėnų prokonsulas, sprendžiantis ginčą. Viena gentis galinti būti pažangesnė, civilizuotesnė, bet ji turinti pareigą toms sunkiau suvaldomoms gentims, kurioms kyla iškraustymo grėsmė. Žydai naujakuriai turį rodyti „apdairumą“ ir „kantrybę“, perspėjo jis. Jie privalą išsklaidyti kitų nerimą, kad ir koks nepateisinamas būtų tas nerimas.

Vėliau, sakydamas kalbą Žydų universitete, jis pakartojo šias mintis. Žydams tenkanti didelė atsakomybė, sakė jis. Jie tikrai turi galimybę sukurti kraštą, tekantį pienu ir medumi. Bet jis kartu perspėjo: „todėl kiekvienas jūsų žingsnis turi teikti moralinės ir materialios naudos visiems palestiniečiams“.

Paskui jam buvo pasiūlyta pasodinti simbolinį medį. Šis simboliškai lūžo. Nebuvo ką sodinti kaip tik palmę, ir tas sodinukas nesuvešėjo.

Kai kas sako, kad Churchillis, spręsdamas arabų ir žydų problemą, buvo naivus, kiti – kad aiškiai nenuoširdus. 1921 m. kovą jis priėmė lemtingą sprendimą, kad vakarinis Jordano krantas niekaip nesietinas su McMahono pažadų Chuseinui sąlygomis. Jis neturįs būti priskirtas Chuseino sūnaus Abd Alaho karalystei.

Tai buvo Balfouro pažadėto žydų krašto kūrimo pradžia, ir Churchillį, žengusį šį žingsnį, daug kas kaltino tapus didžiojo pasaulinio žydų sąmokslo įrankiu.

Esama nukvakėlių, kurie jums paaiškins, kad Churchillio motina Jennie Jerome buvo žydų kilmės (nebuvo: jos tėvas kilęs iš hugenotų. Galbūt ji buvo iš dalies indėnė, bet ne žydė.) Kiek įtikinamiau jums paaiškins, kad jo pažiūras iškreipė labai solidžios subsidijos, gautos iš žydų bankininkų ir finansininkų – Ernesto Casselio, sero Henry Strakoscho, Bernardo Barucho. Tikra tiesa, kad šiandien Churchillio asmeniniai finansai neišlaikytų žurnalo *Private Eye* egzamino. Jie neatrodytų gerai, išreklamuoti

Guardian pirmame puslapyje. Jis tikrai ėmė pinigų iš tų vyrų, kartais nemenkas sumas. Tačiau tada buvo kiti laikai, kai parlamentarams ir ministrams būdavo mokama daug mažiau, ir buvo manoma, kad jie gali turėti privačių pajamų, ir anaiptol nebuvo neįprasta, kad politikus finansiškai paremia jų gerbėjai.

Beje, manau, kad šios subsidijos neturėjo nė mažiausios įtakos Churchillio požiūriui į žydus ir jo sprendimams dėl Palestinos. Jis buvo filosemitas iš esmės, kaip ir jo tėvas Randolphas, ir toks liko visą gyvenimą. Žavėjosi žydų savybėmis, kurių pats labai gausiai turėjo, – energija, savikliova, darbštumu, šeimiškumu.

1920 m. viename laikraščio straipsnyje jis rašė: „Kai kurie žmonės mėgsta žydus, kai kurie nemėgsta, bet joks galvojantis žmogus negali abejoti tuo, kad jie yra akivaizdžiai visų laikų tvirčiausia ir įspūdingiausia žmonių padermė pasaulyje." Kartkarčiais jam būdavo papriekaištaujama dėl netikusių jausmų: pvz., dėl to, kad viename nepaskelbtame straipsnyje jis lyg ir teigęs, jog žydų tauta galbūt šiek tiek pati kalta dėl dalies sukeliamo pasipiktinimo ir dėl požiūrio, kad jie yra „kraujasiurbiai". Tačiau straipsnio autorystė ginčytina (įtariama vaiduokliška ranka), ir tikrai svarbu, kad jis nebuvo išspausdintas.

Kaip seras Martinas Gilbertas įrodė nepalikdamas jokių abejonių, Churchillis žavėjosi žydais, samdydavo žydus, mėgo bendrauti su žydais ir buvo įsitikinęs, kad žydams reikia savo krašto. Kartą jis pasakė esąs ne sionistas, bet „susisaistęs su sionizmu".

Visa tai tiesa. Antra vertus, tai nereiškia, kad Churchillis buvo kaip nors nusistatęs prieš arabus, juolab prieš musulmonus. Kartais – 1904 m. ir trečiajame dešimtmetyje – jo „polinkis į orientalizmą" pastūmėdavo jį sekti Wilfredo Scaweno Blunto pavyzdžiu ir dėvėti arabiško stiliaus apdarus. Jis garbino galvos

apdangalą ryšintį Arabijos Lawrence'ą ir, kaip teigia Warrenas Dockteris savo naujoje apžvalginėje knygoje *Winston Churchill and the Islamic World*, visada atsiminė, kad Britanijos imperija yra didžiausia pasaulyje musulmonų valstybė: 1920 m. joje gyveno 87 mln. musulmonų.

Jis burnojo prieš Indijos praradimą ne tik dėl smūgio Britanijos prestižui, bet ir todėl, kad nerimavo dėl būsimos hindų priespaudos musulmonų atžvilgiu; ir kadangi musulmonų kariai imperijai buvo neįkainojami, būtinai reikėjo musulmonų geranoriškumo. Jis buvo linkęs palaikyti turkus prieš graikus, nepaisydamas to, kad Pirmajame pasauliniame kare turkai buvo jo priešininkai.

Prisiminkite, ką jis padarė 1940-ųjų viduryje, kai Britanijai žūtbūtinai reikėjo draugų: sukrapštė 100 000 svarų pastatyti Regento parko mečetei Londone, siekdamas, kad tai būtų įvertinta musulmonų pasaulyje.

Tad Churchillis atvėrė kelią žydų įžengimui į Palestiną – 1922 m. jo paskelbtoje ataskaitoje skatinama didesnė imigracija, – nuoširdžiai manydamas, kad tai bus geriausias sprendimas tai šiaip jau sausringai ir apleistai pasaulio daliai ir geriausias sprendimas abiem bendruomenėms. Jis matė žydus ir arabus gyvenančius šalia vieni kitų.

Įsivaizdavo, kaip techniką išmanantis Šlomas padeda uoliam jaunam Mohamedui įvaldyti traktorių ir pamoko žemės drėkinimo meno. Jam matėsi dykumoje sužydintys sodai ir visuotinis klestėjimas. Šią jo viziją šiek tiek parėmė netgi pats senasis karalius Chuseinas – savo leidinyje *El Kibla* jis rašė, kad Palestina yra „šventa ir mylima savo pirmųjų sūnų – žydų – tėvynė". Toliau Hašimitų karalius ėmėsi pranašauti lygiai taip pat romantiškai kaip Churchillis.

„Patirtis parodė, kad savo energija ir triūsu jie geba daug pasiekti [...]. Šių tremtinių sugrįžimas į tėvynę jų broliams arabams atvers materialinę ir dvasinę eksperimentinę mokyklą laukuose, fabrikuose ir prekyboje.“ Deja, šitaip reikalai nesiklostė. Einant metams įtampa augo, žydų imigracija didėjo, ypač naciams ėmus juos persekioti.

Paaiškėjo, kad Churchillis per daug optimistiškai vertino ankstyvųjų sionistų užmojį globoti ir viskuo dalintis. Jie nebuvo linkę savo ūkiuose samdyti arabų. Arabai kėlė riaušes ir protestus, o vargšai Britanijos mandato kariai atsidūrė tarp kūjo ir priekalo, ir jiems teko šaudyti į arabus, nors Britanijoje daug kam ėmė atrodyti, kad daroma didelė neteisybė.

1937 m. padėtis taip pablogėjo, kad buvo nuspręsta įsteigti Peelo komisiją aiškintis, kas Palestinoje padaryta negerai. Churchillis šiai komisijai slapta liudijo, ir čia galime aiškiai suprasti, ką jis įsivaizdavo darąs atverdamas vartus gausiai žydų imigracijai ir Jordano vakarų krante įkurdamas tą tautinę tėvynę.

„[...] Mes įsipareigojome idėjai, kad kaip nors, kada nors tolimoje ateityje, paisant teisingumo ir ekonominės naudos, čia gali rastis didelė žydų valstybė su milijonais žmonių, skaičiumi gerokai pranokstančių dabartinius šio krašto gyventojus [...]“ (Šiandien matome, kaip ši vizija išsipildė. Izraeliečių yra daugiau kaip aštuoni milijonai, ir 75 proc. jų – žydai.)

Žinoma, būtų teisinga apsaugoti arabus, aiškino jis Peelo komisijai, ir negerai, kad žydai jų nesamdė; bet sionistų planą jis vertino kaip iš esmės pažangų, šviesų ir civilizuojantį. Nebuvę prasmės leisti arabams stoti skersai kelią šiai pažangai – juk galiausiai ji išeis į naudą visiems.

„Aš nepripažįstu, kad šuo ant šieno turi didžiausią teisę į tą šieną“, – sakė jis. Tai esą būtų tas pats, kas teigti, kad Amerika

turi būti palikta indėnams arba Australija – aborigenams. Jo požiūriu, tai būtų absurdiška – nusižengimas liberalų puoselėjamai socialinės pažangos sampratai.

Šiaip ar taip, jis neigė į Palestiną nukreipęs „svetimą tautą". „Visai ne", – atkirto jis: užkariautojai buvę arabai. Churchillis pabrėžė, kad Kristaus laikais Palestinoje gyveno daug daugiau žmonių ir dauguma jų buvo žydai. Viskas pasikeitė septintame amžiuje po Kristaus. „Kai pasaulio istorijoje atsitiko mahometonų pervarta, šias vietas užplūdo islamo ordos ir viską nušlavė. Jūs matėte kalvų terasas, kurios anksčiau būdavo dirbamos, o valdant arabams ten liko dykuma."

Komisija spaudė Churchillį: kaip jis manąs, kada gi tai bus atkurta? Kada žydai vėl taps dauguma? „Teisėjas čia – Britanijos valdžia, ir ji turėtų išlaikyti teisę spręsti."

Jis žvelgė per daug optimistiškai ir gal net romantiškai ir iš dalies tikriausiai pats tai suprato. Britanija niekaip negalėjo išlaikyti Palestinoje valdžios taip ilgai, kad užtikrintų, jog tarp žydų ir arabų įsivyraus ilgalaikis teisingumas.

1921 m. tapęs kolonijų ministru, Churchillis buvo atsakingas už didžiausią visų laikų pasaulio imperiją, bet tuo metu finansinė guma jau buvo taip įsitempusi, kad galėjo tuoj trūkti. Kokia buvo jo misija įgyvendinant Britanijos mandatą Mesopotamijoje? Taip, iš dalies – užtikrinti prieigą prie naftos, nors įdomu, kad Artimųjų Rytų nafta dar nebuvo užvaldžiusi britų strateginio mąstymo. 1938 m. 57 proc. naftos britai gaudavo iš Amerikos ir tik 22 proc. iš Artimųjų Rytų.

Jo svarbiausias tikslas buvo sumažinti išlaidas, reikalingas prižiūrėti tokiam kraštui, kurį jis apibūdino – šie žodžiai jo nebūtų padarę Irako turizmo biuro numylėtiniu – kaip „keliasdešimt plūktinių gyvenviečių, įsispraudusių tarp pelkėtos upės ir

alpinančios dykumos, apgyventų kelių šimtų pusnuogių šeimų, paprastai badaujančių". Kam tokiai skylei eikvoti pėstininkus, klausė jis, kai juos būtų galima laikyti Indijoje? Tad sumažino karines išlaidas ir nusprendė remtis karinėmis oro pajėgomis – šios galėsiančios puikiai pasiekti Britanijos tikslus apšaudymais ir bombardavimais. Vėliau tai sukėlė bjaurių atvejų, kai britų lėktuvai bombardavo civilius gyventojus, – jis prie to nebuvo tiesiogiai prisidėjęs ir apgailestavo.

Jis taip pat pasisakė už (teisingai, atspėjote) dujų panaudojimą – kaip tik tokią nuodėmę, dėl kurios pasaulis labiausiai bjaurėjosi Saddamu Huseinu. Laimė, šis jo užmojis nebuvo įgyvendintas, nors jis protestavo: „Negaliu suprasti, kodėl manoma teisėta žudyti žmones kulkomis, bet barbariška priversti juos čiaudėti."

Kad ir ką Britanija būtų dariusi Mesopotamijoje, jis nusprendė, kad tai būtų daroma kuo pigiau: kartą netgi pasiūlė visai atsisakyti Bagdado ir išlaidas sumažinti iki 8 mln. svarų per metus apribojus mandatą Basros pietuose.

Dalykas tas, kad Britanija neturėjo noro įsikibti į šį kraštą dėl kokio nors netikusio troškimo siekti prestižo ar kolonijinio pasipūtimo. Dar prieš tapdamas kolonijų ministru, 1919 m. Churchillis pasiūlė, kad Mesopotamijos ir Palestinos mandatus būtų galima perleisti Turkijai; o paragavęs patirties Irake pasakė: „Aš nemėgstu Irako ir mums būtų buvę geriau ten nekelti kojos. Jausmas, lyg gyventum nedėkingo ugnikalnio viršūnėje." Į šiuos žodžius vertėjo įsiklausyti JAV vadovaujamos koalicijos pajėgoms prieš įsiveržiant 2003 m.

Britanijos užduotis Irake ir Palestinoje buvo įvesti ten tiek tvarkos, kiek buvo įmanoma suvaržytomis finansinėmis aplinkybėmis, kuriose atsidurta, – įgyvendinti mandatą ir paskui už-

tikrinti, kad paskesnis režimas būtų kuo draugiškesnis Britanijai, atsižvelgiant į jos sumenkusią galią imtis karinių veiksmų užjūriuose. Irako mandatas oficialiai truko iki 1932 m., nors Britanijos įtaka išliko kur kas ilgiau. Baigiantis Antrajam pasauliniam karui tapo akivaizdu, kad Britanijos pastangos išlaikyti Palestiną pasmerktos žlugti.

Žydų imigracija pasidarė morališkai ir fiziškai nebesustabdoma, o kadangi arabai reagavo taip pat smurtingai kaip ir anksčiau, britų kariuomenei beliko desperatiškai stengtis išlaikyti Balfouro principus ir teisingai traktuoti abi puses. Britai vis dar bandė apriboti žydų imigracijos tempus, ir būta baisių scenų, kai nacių koncentracijos stovyklų aukos buvo sulaikomos britų organizuotose stovyklose neleidžiant vykti į Palestiną.

Žydų teroristai ėmėsi kreipti savo ginklus ir bombas prieš pačius britus – tą tautą, kuri jiems įkūrė šį prieglobstį. Jie nužudė lordą Moyne'ą, Britanijos įgaliotinį Palestinoje (jo jachtoje Ramiajame vandenyne Clementine Churchill flirtavo su lipšniu prekiautoju dailės kūriniais Terence'u Philipu). Žudė britų karius, kurie tik darė savo darbą, – užsienio reikalų ministrui leiboristui Ernestui Bevinui tai sukėlė juodą įniršį.

Net Winstono Churchillio sionizmas susvyravo. Šiuos antpuolius jis pavadino „pasibjaurėtinu nedėkingumu". Jo santykiai su Mančesteryje gyvenusiu sionistų sąjūdžio tėvu Chaimu Veicmannu taip ir nebepasitaisė. Galų gale britai paprasčiausiai spruko iš Palestinos, tiesiog palikdami raktą po kilimėliu. Vėliava nusileido, ir gimė nauja valstybė.

Tais metais tokia įvykių eiga – truputį oriau – pasikartojo ir Indijoje, tai vyko ir daug kur kitur pasaulyje per tą didįjį pasitraukimą, nuspalvinusį paskutinį Churchillio gyvenimo tarpsnį. Jis matė, kaip Jungtinės Karalystės vėliava (*Union Jack*) nusileidžia

įvairiausiose vietose: nuo Malajos iki Malavio, nuo Singapūro iki Sueco – čia svirduliuojančios senosios imperijos karinėms pretenzijoms amerikiečiai išmušė pagrindą iš po kojų 1956 m.

Gyvenimo pabaigoje jis apmaudžiai pareiškė: „Aš pasiekiau daug, o galiausiai likau nepasiekęs nieko." Tai, žinoma, nesąmonė (jis juk pats tai suprato). Pažvelkime vien į jo pasiekimus Artimuosiuose Rytuose.

Jordanija buvo stebėtinai stabili nuo tos dienos iki šios, nors ją piešianti jo ranka ir sudrebėjo. Irakas po Kairo konferencijos keturiasdešimt metų išliko daugmaž Britanijos įtakos sferoje, ir Irako nafta buvo neįkainojamas indėlis, padėjęs Britanijai išgyventi ir laimėti Antrąjį pasaulinį karą. O dėl Izraelio gimimo, Churchilliui atlikus akušerės vaidmenį, tai ką gi – jūsų požiūrį lems egzistencinis klausimas: ar tikite, ar netikite žydų valstybės vertybe.

Jeigu esate iš tų, kurie mano, kad Balfouro deklaracija buvo didžiausia Britanijos užsienio politikos klaida, tai, aišku, manysite, jog Churchillis klydo ją įgyvendindamas. Na, o jeigu manote, kad buvo teisinga po 2 000 metų persekiojimo suteikti žydams tautinę tėvynę toje vietoje, kurioje jie kadaise gyveno ir kuri paskui buvo palyginti retai apgyvendinta; jeigu manote, kad idėjinė vizija paskatino tikėtis, jog jų talentas privers dykumą sužydėti; jeigu manote, kad buvo nebloga mintis toje pasaulio dalyje turėti bent vieną demokratinę valstybę, nors ir kaip netobulą, – tai galbūt manysite, kad Churchillis šioks toks herojus.

XX a. 3-iajame dešimtmetyje jis negalėjo žinoti, kad krašto, „tekančio pienu ir medumi", vizija bus apmaudžiai apvilta abiejų pusių trumparegiškumo ir savanaudiškumo. Jo negalima kaltinti dėl gėdingo izraeliečių elgesio su palestiniečiais ir dėl palestiniečių terorizmo bei apskritai apgailėtinos palestiniečių vadovybės

kokybės. Ir taip pat jo negalima kaltinti dėl regimo Irako irimo, jeigu dabar tai iš tikrųjų vyksta.

Ir visai gera mintis buvo sujungti tuos tris vilajetus žlugus Osmanų imperijai. To norėjo arabų lyderiai, ir tai jiems buvo pažadėta: stipri unitarinė arabų valstybė. Vargu ar galima priekaištauti Churchilliui, kad neiškilo joks didis ir kilnus Irako lyderis, kuris galėtų suvienyti šalį.

Churchillis, žinoma, suprato islamiškojo ekstremizmo keliamus pavojus ir jį smerkė, bet jo negalima kaltinti dėl arabų vadovų nesėkmių. Ko gero, vienintelis būdas nutraukti tarpbendruomeninę ir schizminę priešpriešą Artimųjų Rytų margumyne būtų buvę įkurti naują Romos imperiją su visu negailestingu prokonsulų smurtu ir privalomo lojalumo centrinei valdžiai sistema. Tai būtų nepriimtina dėl daugelio priežasčių – o romėnams tai irgi ne itin gerai klojosi (prie Bagdado jie kaip reikiant gavo į kailį).

Churchillis pasiekė visai ne nieko – jo idealai padėjo ne išsaugoti Britanijos imperiją, o užtikrinti, kad ji būtų išdalinta palyginti oriai ir efektyviai. Vienas iš jo gyvenimo paradoksų buvo tas, kad Churchillio siekius – laisvę ir demokratiją – skelbė kaip tik imperijos vaikai, agituodami už savo nepriklausomybę.

Kaip teigė Richardas Toye, 1941-ųjų Atlanto chartija gal ir nesužavėjo amerikiečių, bet ją išgirdo Nelsonas Mandela ir kiti afrikiečių lyderiai.

Jam stovint toje jachtoje 1961 m. tikrai buvo pagrindo sakyti, kad Churchillis ir jo šalis yra sumenkę. Jis buvo senas ir nusilpęs, Britanija nustekenta karo, jos finansinės ir karinės išgalės smarkiai sumažėjusios, – tokio rezultato tikrai laukė ir tikėjosi amerikiečiai.

Jo paties tėvynėje buvo taip mažai milijonierių, kad jam teko kliautis gangsteriško prasisiekėlio Aristotelio Onasio svetingumu. Jis stovėjo ilgame Niujorko „Empire State Building“ šešė-

lyje – šalia šio bokšto Londono Didysis Benas atrodo kaip nykštukas, kaip ir visos Vakarų Europos kartu su Britanija gynybos biudžetas šalia Amerikos biudžeto.

Jis suprato, kad pasaulio likimas dabar amerikiečių rankose, ir buvo teisus. Mūsų laikais amerikiečiams tenka teisėjauti Palestinoje, protinti izraeliečius, stengtis pažaboti nedėkingą Irako ugnikalnį. Kaip britų imperialistas, jis neišvengiamai patyrė nesėkmę. Kaip idealistas, jis laimėjo.

Šis parankus koncepcinis „anglakalbių tautų" išskyrimas padėjo platinti Churchillio idėjas visame pasaulyje. Anglakalbės tautos dabar kur kas gausesnės negu senosios Britanijos imperijos tautos – ko gero, apie 2 milijardus, ir kasdien gausėja. Kinijoje anglakalbių daugiau negu Anglijoje, ir net Europos Komisija per pastarąjį dešimtmetį neoficialiai įsivedė anglų kalbą.

Dabar pasaulyje yra daugiau demokratinių valstybių ir mažiau karų. Kad ir ką manytumėte apie amerikiečių vadovaujamą laisvų rinkų ir laisvos prekybos pasaulio sferą, ji milijardus žmonių traukia iš skurdo. Tai yra idealai, už kuriuos Churchillis kovojo ir kuriuos tapatino su Britanija bei Amerika.

Tais vakarais „Christinoje" jis paskutinį kartą matė savo motinos žemę. Kitą dieną nuvažiavo į Aidlvaildo oro uostą ir išskrido namo – lėktuve jam buvo parūpinti du buteliai konjako, septyni buteliai vyno, vienas brendžio ir kilogramas stiltono sūrio. To turėjo užtekti.

O jachtą „Christina", beje, pardavė pinigų stokojanti Graikijos valdžia. Ją galima pamatyti prie dokų Rytų Londone.

Taip pat ir žmones iš viso pasaulio, šiame mieste kalbančius 300 kalbų. Churchillis pakeitė ne tik didelę dalį pasaulio, bet ir pradėjo – gal ne visai sąmoningai – modernios daugiakultūrės Britanijos kūrimo procesą.

DVIDEŠIMT ANTRAS SKYRIUS

JO PAVARDĖS PRASMĖ ŠIANDIEN

Jeigu jums kada kilo pagunda suabejoti Winstono ir Clementine Churchillių meilės stiprybe, reikėtų pažvelgti į gausybę raštelių ir meilės laiškelių, kuriuos jiedu siuntinėjo vienas kitam visą savo santuokinį gyvenimą. 1963 m. jos septyniasdešimt aštuntojo gimtadienio proga jis parašė taip:

> Mano brangioji,
> aš tenoriu pasakyti tau, kad
> tave švelniai myliu ir bučiuoju,
> ir šimtą kartų tai kartoju.
>
> ----------------------------------
>
> Esu gana nykus ir
> menkas rašeiva, bet mano
> rašiklis, vedžiojantis šiuos
> žodžius, išlieja mano širdį.
> Amžinai Tavo
> W

Jam buvo aštuoniasdešimt aštuoneri, ir kituose laiškuose jis bėdojo, kad dingo tas ankstesnis raiškos sklandumas, ir nusistebėjo, kad kiti, kaip jam dabar atrodė, tokie greiti. Jis vis dar lankydavosi Bendruomenių Rūmuose, nors kiti parlamentarai buvo sukrėsti, kad pasidarė toks nukaršęs. Tik gerokai paspaustas Clementine, galiausiai sutiko nesiekti būti perrinktas ir 1964 m. liepos 24 d. į Parlamentą nuėjo paskutinį kartą.

Kai pagalvoji, kaip jis bausdavo savo mirtiną kūną, kiek toksinų suvartojo per gyvenimą, supranti, kad tame ilgaamžiškume visas jo charakteris – instinktas ištverti, kovoti, niekada nepasiduoti. Bet taip pat jis žinojo, kad jo darbas nudirbtas ir jo karjera jau susilieja su istorija. Savo dukteriai Dianai sakė: „Mano gyvenimas jau nugyventas, bet dar nesibaigė." Mėgdavo liūdnai kalbėti apie savo laimėjimus – galbūt prašėsi komplimentų. Iš tikrųjų neturėjo teisės būti nusiminęs.

Tuo metu jo palikimo buvo visur, pati pavardė tapo simboliu, plintančiu visuose visuomenės sluoksniuose. Tais metais studentai jau baigė Churchillio koledžą Kembridže. Britanijos bendruomenės savo noru pažymėjo apie 430 gatvių, skersgatvių, aikščių ir akligatvių, jie iki šiol tebeturi jo pavardę. Kai 1964 m. jis išėjo iš Parlamento, jaunasis Johnas Winstonas Lennonas džiaugėsi, kad buvo parduota 1,5 mln. egzempliorių plokštelės „I Wanna Hold Your Hand".

Lennonas gimė 1940 m. spalį – didžiausios grėsmės, pakibusios virš Britanijos, ir puikiausio Churchillio vadovavimo metais. Daugiau kaip dešimt metų Churchillio kolega Bendruomenių Rūmuose buvo žmogus, kuris 1964 m. tapo gynybos ministru, – Denisas Winstonas Healey. Healey gimė 1917 m. Churchillio gerbėjų šeimoje Motingame [*Mottingham*], pietryčių Londone, o į Bendruomenių Rūmus pateko 1952 m., tad unikaliai pasižy-

mėjo tuo, kad gimęs buvo pavadintas vardu žmogaus, kuris tuo metu dar tebebuvo premjeras, – tai šį tą byloja ir apie ypatingą Churchillio gyvenimo trukmę.

Ar kas nors gali sumušti Healey rekordą – gauti Churchillio vardą 1917 m., kai jam buvo tik keturiasdešimt dveji? Žingsnį pirmyn žengia Winstonas Grahamas, romanų apie Poldarką autorius, gimęs Mančesteryje 1908 m. – kai Churchillis rungėsi Šiaurės Vakarų Mančesterio apygardos papildomuosiuose rinkimuose, kai trisdešimt trejų tapo Vyriausybės nariu kaip Prekybos valdybos prezidentas ir pradėjo vajų steigti darbo biržas bei nutraukti vaikų darbo išnaudojimą.

Vėliau pokarinėje Britanijoje ir pasaulyje atsirado šimtai, jeigu ne tūkstančiai, mažų Winstonų – daugelis jų juodaodžiai karibiečiai, gavę tokį vardą tikrai su šiuo karo meto vadovu mintyse.

Churchillio eponimų galima aptikti iškiliuose literatūros kūriniuose, pvz., Vinstonas Smitas – George'o Orwello antiutopijos *1984-ieji* herojus. Iš garsių kinematografijos Winstonų galime paminėti *Bulvarinio skaitalo* Harvey Keitelio vaidinamą itin savimi pasitikintį p. Vinstoną Vulfą, kuris iškviečiamas išvalyti jovalo, Johnui Travoltai atsitiktinai ištaškius kai kieno smegenis automobilio užpakalinėje sėdynėje.

Yra Churchillio naktinių klubų, barų ir smuklių: Britanijoje apie dvidešimt smuklių puikuojasi jo vardu ir mopsiška fizionomija – kur kas daugiau negu bet kurios kitos šių laikų asmenybės.

Kartais lengva suprasti šios pavardės semiotinę funkciją – juk aišku, kodėl smuklės savininkas gali sumanyti griebtis Churchillio. Jis – šauniausia pasaulyje alkoholio privalumų reklama. Bet kodėl yra Churchillio palydovių agentūra? Ir ką gi ji gali pasiūlyti – nebent kraują, triūsą, ašaras ir prakaitą?

Vieną dieną, mindamas pedalus kaimiškame vakariniame Londono pakraštyje, užtikau Churchillio kirpyklą. Pasižiūrėjęs į vidų pamačiau, kad tatuiruotam vyrukui su auskaru skutamas pakaušis, ir Churchillio su skrybėle tapytą portretą. Kam gi kirpyklėlėje kabinti Churchillio atvaizdus? – paklausiau mintyse. Jis turėjo daug išskirtinai gerų savybių, bet savo šukuosena nelabai garsėjo, veikiau atvirkščiai.

Paskui man, žinoma, toptelėjo, kad yra milijonai vyrų, kurių šukuosena visai panaši į sero Winstono. Ei, pliki! – tarsi sako Churchillio kirpėjai. – Tu taip pat gali būti herojus. Užeik, ir mes gražiai apkirpsim, kas tau likę.

Kad ir ką būtų manyta išreikšti Churchillio prekių ženklu – o reikšti galima įvairiausius dalykus, – asociacijos paprastai bus teigiamos, bet ne vien teigiamos.

Kiek kūdikių šiandien Britanijoje bus pavadinta Winstonais? Jo vardas ir prekių ženklas turi didelę vertę, bet ji pastebimai pakito, ir taip yra todėl, kad per penkiasdešimt metų po jo mirties jo reputacija buvo puolama kone be perstojo. Artilerijos sviediniai jo pusėn lėkė vienas po kito.

Dalį šio apšaudymo rengė dešinieji, kaip antai Davidas Irvingas, kaltindami jį ne tik tuo, kad be reikalo kariavęs su Hitleriu, bet ir kad slapta prisidėjęs prie tokių nusikaltimų kaip Koventrio bombardavimas (netiesa) ir lenkų lyderio Władysławo Sikorskio nužudymas (nesąmonė).

Tačiau pastaraisiais metais kenksmingiausiai Churchillį puola geranoriški žmonės, nepatenkinti tuo, kad jo kalbose, laiškuose ir straipsniuose pilna tokių idėjų ir žodžių, su kuriais šiandien jis siųstinas į baisiausiai politiškai nekorektiškų raupsuotųjų koloniją. Jis kaltinamas buvęs rasistas, seksistas, imperialistas, sionistas, arijų bei anglosaksų pranašumo skelbėjas ir eugeni-

kos šalininkas; ir, jam tolstant nuo mūsų laike, nepasterizuotas Churchillis mūsų delikačiam moderniam skoniui gali atrodyti truputį nešvankus.

Gudriai sufasuotus, jo žodžius tikrai galima pavaizduoti kaip nepriimtinus („Visi mano dukters draugai laiko jį rasistu“, – sakė man viena motina londonietė); ir jam metamuose kaltinimuose esama ganėtinai tiesos, kad sukeltų keblumų švietimo elitui. 1995 m. visoms mokykloms išsiuntinėtame filme, skirtame Pergalės Europoje dienai, Churchilliui tesugebėta skirti keturiolika sekundžių trisdešimt penkių minučių Antrojo pasaulinio karo istorijoje.

Nuo bandymų pritaikyti Churchilliui šiuolaikines normas galima gintis įvairiais būdais. Jis iš tikrųjų laikėsi nuostatos, kuri dabar vadinama rasistine visuomenių skirtumų interpretacija, bet nepakentė bet kokios rasės žmonių skriaudimo. Pažiūrėkime, kaip jis pyko ant Kitchenerio dėl dervišų skerdynių, prisiminkime, kaip jis tūžo ant Lugardų dėl to, kad jie niekinamai ir kraugeriškai elgiasi su Vakarų Afrikos čiabuviais. Jis nemanė, kad baltaodžiui suteikta prigimtinė teisė rankoje laikyti rimbą. Manė, kad žmones reikia vertinti pagal nuopelnus.

1921 m., būdamas kolonijų ministras, jis paskelbė, kad Britanijos imperijoje „neturėtų būti rasės, odos spalvos ar tikėjimo barjerų, kam nors neleidžiančių pasiekti bet kurios padėties, kuriai yra tinkamas“. Taip pat pasakytina, kad jo požiūris į rasinius skirtumus, nors ir plačiai puolamas, anaiptol nebuvo išskirtinis tarp žmonių, gimusių 1874 m. – buvo daug tokių, kurie sąmoningai arba nesąmoningai laikėsi panašios nuomonės.

Kartais jis su pasimėgavimu sutaršydavo savo priešininkų veidmainiškumą. Karo vidury per pietus Baltuosiuose rūmuose

Rooseveltas pabandė pakiršinti jį pasodindamas šalia Ogden Reid – leidėjos ir aršios Indijos nepriklausomybės šalininkės.

Toji ponia jo, suprantama, paklausė: „Ką jūs ketinate daryti su tais vargšais indais?“

Churchillis atsakė: „Prieš tęsdami pokalbį turime išsiaiškinti vieną dalyką. Ar mes kalbame apie rudaodžius Indijos indus [*Indians*], kurie, geranoriškai valdomi britų, baisingai dauginasi? Ar kalbame apie raudonodžius Amerikos indėnus [*Indians*], kurie, kiek žinau, beveik išnykę?“

Churchillis – p. Ogden Reid 1:0, manyčiau.

Tie, kurie ir toliau jį pliekia, jog buvo atsilikęs rasiniais klausimais, galėtų prisiminti, kad JAV iki XX a. 7-ojo dešimtmečio antros pusės praktikavo tokią aktyvią rasinę segregaciją, kokios Britanijoje jis niekada nebūtų pakentęs.

Taip, tiesa ir tai, kad apie eugeniką ir reikalą sterilizuoti silpnapročius yra pakalbėjęs tokių dalykų, kurie dabar atrodo labai grėslūs. 1910 m., būdamas jaunas ministras, raštu perspėjo Asquithą, kad „nenatūralus ir vis spartėjantis silpnapročių ir pamišėlių sluoksnių augimas, tolydžio susilaikant visoms taupioms, energingoms ir pranašioms padermėms, kelia nacionalinį ir rasinį pavojų, kurio neįmanoma pervertinti“.

Bet vėlgi jis anaiptol nebuvo toks vienas: Parlamente būdavo gausiai balsuojama už „skystapročių“ segregacijos įstatymus. Tais laikais silpnaprotiškumo klausimu žmonės patys buvo silpnapročiai ir labai prastai suprato psichologiją bei genetiką.

Gal geriau pajusite konteksto skonį, jeigu pasakysiu, kad 1927 m. didysis amerikiečių teisininkas Oliveris Wendellis Holmesas nuosprendžiu pritarė, kad reikia sterilizuoti moterį Carrie Buck, pripažintą esant silpnaprotę, kartu su jos motina ir dukterimi. „Trijų kartų silpnagalvių gana“, – teigė jis.

Nuo 1907 iki 1981 m. JAV buvo prievarta sterilizuoti 65 000 žmonių.

Dešimtmečiu ar dviem anksčiau Churchillis gal tikrai pasakė tokių dalykų, bet, laimė, jis šių paikų idėjų neįgyvendino.

Na, taip, tiesa, kad pagal šiandienines normas jis buvo kiauliškas vyrų šovinistas – bent ideologiniu požiūriu tai neabejotina.

Nancy Astor buvo pirmoji moteris, išrinkta į Bendruomenių Rūmus, ir kai 1919 m. ji paklausė, kodėl jis taip šaltai su ja bendrauja, jis atsakė psichologiškai įžūliai: „Jaučiuosi, lyg jūs būtumėt įėjusi į mano vonios kambarį, o aš tegaliu gintis plaušine." Čia kalba Anglijos privačios berniukų mokyklos auklėtinis.

1944 m. kovą buvo tikrai bjaurus nutikimas: Parlamente svarstant Butlerio švietimo įstatymo projektą konservatorė, tokia Thelma Cazalet-Keir, sėkmingai prastūmė pataisą, kuria raginama mokytojoms moterims mokėti tokią pat algą kaip ir vyrams. Churchillis nusprendė pasinaudoti tuo kaip pretekstu pažeminti savo menkesnius kritikus. Jis primetė balsavimą dėl pasitikėjimo, žinodamas, kad mažai kas stos prieš jį, ir privertė parlamentarus atmesti vienodą algą moterims mokytojoms 425 balsais prieš 23.

Tuo metu jis pagrįstai buvo statomas prie gėdos stulpo, ir vis dėlto niekas negalėjo kaltinti jo mizoginija – jam patiko protingos moterys (Pamela, Violet), ir galų gale jis susiprato. Išpirko kaltę, kai Parlamente vienas paskutinių jo projektų, pateiktas 1955 m. pradžioje, buvo vienoda alga moterims mokyklose, valstybės tarnyboje ir savivaldoje. 1958 m., siūlydamas, kad į Churchillio koledžą Kembridže moterys būtų priimamos lygiomis sąlygomis, jis sakė Jockui Colville'iui: „Kai pagalvoju, ką moterys nuveikė per karą, neabejoju, kad jos nusipelno būti laikomos lygiateisėmis." (Tas koledžas galiausiai pradėjo priimti moteris 1972 m.)

Galima kritikuoti Churchillį, kad buvo imperialistas ir sionistas – nes tikrai buvo ir vienas, ir kitas, – bet objektyviai nusiteikęs žmogus turėtų pripažinti, kad abi šias programas jis palaikė todėl, kad manė, jog jos skatina civilizacijos pažangą. Jo kai kurie pasisakymai apie Indiją atrodo pamišėliški („Gandhį reikėtų surištomis rankomis ir kojomis paguldyti prie Delio vartų ir leisti sutrypti milžiniškam drambliui [...]"); bet reikia turėti omenyje, kad jis įsivaizdavo, jog britų valdymas suvaržo barbariškus papročius – našlių deginimą, nuotakų pirkimą, neliečiamųjų vengimą ir t. t.

Tie, kas neapkenčia imperijos, turi paklausti savęs, ar nekenčia jos labiau negu, tarkim, vergovės arba mergaičių apipjaustymo. Churchillio imperializme būta daug daugiau ko negu tik superpatrioto išplėstinio egotizmo. Jis nepanašus į daugelį visų laikų politikų tuo, kad, manau, širdyje buvo tikras idealistas. Tikėjo Britanijos didybe ir jos civilizacine misija, ir tai pakurstė jį tarti kai kuriuos dalykus, kurie dabar atrodo kvaiši.

Visas tas gėdingas citatas bėgant metams išrankiojo Churchillio priešininkai. Jos it kaulai guli nubalintos ir šokiruojančios paveikslo kampe. Tačiau tai tik dalis plataus ir didingo peizažo, ir jos niekaip neatstūmė viso pažiūrų spektro politikų, bandančių jį mėgdžioti, pasitelkti ar kaip nors įsiurbti jo genijų – nuo Haroldo Wilsono iki Margaret Thatcher, nuo Kwame Nkrumah ir Fidelio Castro iki Nelsono Mandelos.

Taip yra todėl, kad Churchillio istorija yra didesnė ir labiau įkvepianti negu tik paprasta politinė linija. Čia matome žmogaus dvasios tvirtybę. Jo pažiūros šiandien mums gali atrodyti baisiai nemadingos, bet jo tikrasis charakteris yra amžino – ir galbūt augančio – įkvėpimo šaltinis.

Pažvelkime, kokios minios trepsi per Čartvelio sodą: 2013 m. 212 769 – rekordas. Su visa pagarba tam garsiam pastatui – tai

nėra architektūros šedevras. Priekabiai nusiteikęs galėtum sakyti, kad jis gana gremėzdiško stiliaus ir perkrautas raudonų plytų. Sklypas kalvotas ir gana mielas, bet nė iš tolo neprilygsta didingesnių rūmų aplinkai.

Žmonės plūsta į Čartvelį, nes ten juntama Churchillio dvasia, taip pat todėl jie eina į požeminius karo meto Churchillio kambarius Vyriausybės pastate – pernai rekordinis pusė milijono, 38 proc. daugiau negu užpernai. Jie ten lankosi, kad pajaustų kone fizinį buvusio premjero buvimą: pamatytų sulankstomąją lovelę, kurioje jis priguldavo energinio pogulio, Britanijos pakrančių gynybos žemėlapį jam priešais akis, cigarą peleninėje lyg keistą rudą koprolitą.

Jie jaučia jo didybę ir narsą tuo desperatišku momentu, ir todėl nė vienas revizionistas iš tikrųjų nepataikė į taikinį. Metai po metų aplink jį sproginėja pabūklų ugnies dūmeliai, o jis joja sau ant balto ponio mojuodamas skrybėle, toks ramus ir nepaliestas, koks jojo per muškietų ugnį Malakande.

~

Galvojau apie šią Churchillio savybę – šią megalopsichiją, širdies platumą – ir prisiminiau, kad vieno jo kūrybinio gyvenimo aspekto nesame deramai aptarę. Tad vieną karštą popietę nusprendžiau dar kartą nuvažiuoti į Čartvelį ir prisidėti prie piligrimų minios.

Sėdėdamas Pietų Londono eismo sraute prisiminiau pasakojimą apie tai, kaip jis ketvirtadieniais 16.30 išvažiuodavo iš Londono, pasiėmęs mašininkę ir pudelį Rufų, ir kiekvieną savaitę sustodavo nusipirkti *Evening Standard* toje pačioje vietoje prie Krištolo rūmų. Kiekvieną kartą prekiautojas žengdavo priekin,

atiduodavo pagarbą ir kiekvieną kartą atsisakydavo imti pinigų, tad Churchillis paduodavo jam savo rūkomo cigaro likutį (turbūt prisimenate, kad kitas jo nuorūkų gavėjas buvo Čartvelio sodininkas, – tas bėdžius mirė nuo vėžio). Ar šiandien yra koks nors politikas, kuris kam nors mokėtų pusiau surūkytais cigarais?

Atvažiavę į Čartvelį, žengėme tiesiai per sklypą, pro didžiulį apskritą baseiną į dirbtuvę prie tvenkinių.

Churchillis tapyti ėmė 1915 m., prislėgtas po Gelibolu, nuomojamame name, pavadintame *Hoe Farm*, prie Godlmingo. Vėliau jis aprašė, kaip tai prasidėjo – žodžiais, kurie rodo jo žurnalistinį gebėjimą sukurti nuostabų įspūdį iš skurdžios medžiagos...

> Vieną sekmadienį kaime paeksperimentavęs su vaikų dažų dėžute, sumaniau kitą rytą įsigyti visus reikmenis tapyti aliejiniais dažais.
>
> Nusipirkęs dažų, molbertą ir drobę, turėjau žengti kitą žingsnį – *pradėti*. Tačiau koks tai žingsnis! Paletė žvilgėjo spalvų karoliais, į aukštį driekėsi skaisti ir balta drobė, tuščias teptukas neryžtingai kybojo ore, kupinas lemties. Mano ranka buvo tarsi sustabdyta tylaus veto. Bet juk dangus tą kartą buvo neabejotinai mėlynas – blyškiai melsvas. Negalėjo būti abejonės: viršutinėje drobės dalyje reikia užtepti mėlynų dažų, sumaišytų su baltais. Tam suprasti nereikia turėti dailės išsilavinimo. Tai visiems atviras pradžios taškas.
>
> Taigi, mažyčiu šepetėliu labai nedrąsiai paletėje sumaišiau truputėlį mėlynų dažų ir tada be galo atsargiai priešais stovinčiame sniego baltumo skyde užtepiau žymę didumo sulig pupa. Tai buvo iššūkis, sąmoningas iššūkis, bet toks prislopintas, toks netvirtas, netgi katalepsinis, kad nenusipelnė jokios reakcijos.

Tą akimirką keliuke pasigirdo garsus artėjančio automobilio ūžesys. Iš tos karietos lengvai iššoko ne kas kitas kaip gabioji sero Johno Lavery žmona. „Tapote! Bet kodėl gi taip neryžtingai? Nagi, duokite man teptuką – tą didelį.“

Tėkštelėjo į terpentiną, pliaukštelėjo į mėlyną ir baltą, siautulingai paterliojo paletėje, jau nebešvarioje, ir paskui keliais plačiais nirtulingais mostais ir kirčiais nužydrino visai persigandusią drobę. Visi būtų matę, kad ji negali atsikirsti. Už šį arogantišką smurtą bloga lemtis neištiko. Drobė man prieš akis bejėgiškai šypsojo. Kerai išsisklaidė. Liguistas susivaržymas išgaravo kaip dūmas. Aš čiupau didžiausią teptuką ir užgriuvau auką su narčiu įsiūčiu. Nuo to karto drobės niekada nebebijojau.

Dirbtuvė užima visą senos trobos vidų, čia aukšti langai, o molbertas atgręžtas į židinį. Šalia jo kabo Randolpho portretas – akys kaip vėžiagyvio, atrodo pasipūtęs; drobėje tebėra įplyšimas, kurį jis ketino užtaisyti, kai pamatė „Sapną“.

Prie sienos stovi aukšta spinta atviromis lentynomis, kartą čia buvo didžiulė cigarų kolekcija, padovanota Havanos žmonių, o dabar čia šimtai dažų tūbelių, išspaustų, apteplliotų dažais ir suguldytų eilėmis. Galima įsivaizduoti, su kokia energija jis pulдavo prie šios kūrybos: kariniu stiliumi planuodavo, kaip išdėstyti taburetes, molbertus, paletes, skėčius, chalatus, terpentiną ir sėmenų aliejų – visus dailininko reikmenis, kuriais apsirūpindavo prieš šturmuodamas drobę.

Bet, paklajojęs žvilgsniu po šią patalpą, suvoki, kad tai nebuvo poza. Jis čia nekvailiojo. Kambarį eilėmis juosia drobės, nuo grindų iki lubų – dalis tų 539, kurias jis nutapė savo gyvenime.

Net fanatiškiausi gerbėjai nepavadintų jo technikos virtuoziška – jis nebuvo žmogaus figūros linijų meistras. Kad išgautų

panašumą, kartais naudodavosi savitu prietaisu, vadinamu epidiaskopu, kuris ant drobės projektuoja nuotrauką, – pasinaudodamas juo sukūrė kelias truputį sustingusias regbio žaidėjų, metančių kamuolį iš užribio, studijas, taip pat A. J. Balfourą su žmona, truputį panašius į beždžiones kapucinus. Bet yra daug kitų darbų, išreiškiančių jo asmenybę, – kai kurie žavūs.

Čia esu su pora draugų, ir mes greitai sumojam, kas jį akstina. Jis mėgsta spalvas – kuo šviesesnė ir sodresnė, tuo geriau, – ir naudojasi kiekviena gamtos teikiama dingstimi išlieti jas. Jam patinka rausva rūmų siena arba didingi ochros spalvos griuvėsiai, taip pat žydras dangus, pageidautina ir kalnų snieguotomis viršūnėmis linija kur nors tolumoje.

Jam vis negana piramidžių šešėlių arba šviesos, žaižaruojančios ant bangų, dūžtančių kokioje nors Viduržemio jūros pakrantėje. Jeigu jus traukia kas nors su tamsiai žaliais kiparisais, žalsvomis vejomis, skaisčiai žydru dangumi ir rausvais senais pastatais – Churchillis kaip tik jums.

Galima jausti atgaivą ir įkarštį, su kuriuo jis taškydavo tuos pigmentus. Viena mano kolegė bando apibendrinti įspūdį. „Jie tokie šviesūs, tokie optimistiški“, – sako ji. Atrodo, kad taip. Jis užsimoja patenkinti ir apdovanoti žiūrovą, ir tai jam pavyksta. Vienas Churchillio peizažas neseniai parduotas už milijoną dolerių – įsivaizduokite, už tiek, kiek Monet paveikslai.

Žmones jo darbai traukia ne todėl, kad yra nugludinti šedevrai, o kaip tik todėl, kad tokie nėra. Jis buvo pasiryžęs išbandyti, užsitraukti pašaipą, daryti klaidų – bet esmė ta, kad bent norėjo pasinerti į tai ir nebijojo rizikuoti.

Kartais neišeina, o kartais pavyksta nuostabiai. Štai ši dvasia nuvedė jį į tą tamsų, prirūkytą kabinetą 1940 m. vasaros pradžioje. Kitos rankos virpėjo priešais tuščią, bauginančią drobę.

Churchillis nėrė stačia galva, teptuku pasikabino dažų ir savo šviesiaspalvę, romantišką įvykių versiją išreiškė plačiais energingais brėžiais. Ir tai, bičiuliai, yra galutinis atkirtis visiems rimtiems skeptikams bei kritikams.

1964 m. Britanija daugybe atžvilgių buvo nesulyginamai geresnė šalis negu tada, kai Churchillis amžiaus pradžioje pateko į Parlamentą. Buvo mažiau nusižeminimo, mažiau klasinės sąmonės – tikrai taip, kai pagalvoji, kad Mūšio už Britaniją vadovai buvo valstybinių mokyklų auklėtiniai. Mažuma, kilusi iš daugybės gretų. Slegiantis skurdas, kurį Churchillis matė jaunystėje, lūšnos, kurias apžiūrinėjo Mančesteryje vaikščiodamas su cilindru, buvo beveik išnaikinti. Vyko moterų emancipacija, prasidėjo masinė pokarinė aukštojo mokslo plėtra, sukurta Nacionalinė sveikatos priežiūros tarnyba ir gerovės valstybė, kurios tikslas – padėti visiems, patekusiems į bėdą.

Nėra vieningos nuomonės, koks Churchillio vaidmuo šiose permainose, bet mane stebina, kad 1945–1950 m. leiboristų valdžia jam turi labai daug už ką dėkoti – ne tik už Churchillio ir Lloydo George'o XX a. pirmais dešimtmečiais nuveiktus darbus, bet ir už paties Churchillio nuojautas karo meto koalicinėje Vyriausybėje. 1943 m. kovo 21 d. jis pasakė kalbą, pavadintą „Po karo“, kurioje daugiau ar mažiau numatė dideles permainas sveikatos, pensijų ir socialinės apsaugos srityse. Attlee vėliau sakė: „Jis turėjo užuojautos, neįtikėtinai daug užuojautos paprastiems žmonėms visame pasaulyje.“

Jis labai nesidžiaugė masinės imigracijos į Britaniją perspektyva (kalbėjo apie „hotentotus“ ir t. t.), bet, kaip teisingai pasakė

Andrew Robertsas, pačią imigraciją iš dalies lėmė tvari Churchillio romantinė vizija, gyvavusi iki pat XX a. 6-ojo dešimtmečio, – kad Britanija yra didžioji imperinė tėvynė.

Štai todėl jam ir torių Vyriausybei pasirodė taip sunku gerai įsikirsti į šį klausimą ir užtrenkti duris, todėl radosi toks paradoksas, kad su savo imperialistine Britanijos samprata jis faktiškai buvo vienas iš šiandieninės daugiarasės visuomenės kūrėjų (nors ir nesąmoningai bei nenoriai).

Apskritai Britanijoje įvyko revoliucija – bet gera revoliucija, joje išlaikyta konstitucinė esmė. Su karaliene Elžbieta II jis susipažino 1928 m., kai jai buvo dveji. Jis pasakė Clementine, kad ji turi „charakterį“, „tokiam mažam vaikui stulbinančią autoriteto ir mąslumo miną“.

Manytum, čia jis mažumą pataikauja – dvimetėje regi autoriteto miną, – bet jis išgyveno tiek, kad per jos karūnavimą buvo premjeras, ir beveik neabejotinai galima teigti, jog ji buvo karūnuota tik todėl, kad jis išgyveno iki premjero posto. Štai šis argumentas jo kritikus galutinai sutrikdo ir sutriuškina: nė dėl vienos iš šių permainų ir patobulinimų – nė vienintelio – nebūtumėme galėję būti tikri, jeigu Britanija būtų susileidusi nacių grėsmės akivaizdoje.

Nebūtų buvę jokios didžiųjų reformų leiboristų valdžios, nes nebūtų buvę demokratijos sąlygų jai atsirasti. Nebūtų buvę profsąjungų, nes jos būtų buvusios užgniaužtos kartu su žodžio laisve ir pilietinėmis teisėmis; ir Londonas nebūtų iškilęs kaip nuotaikinga pasaulio sostinė, o tebūtų nususęs, prispaustas palydovas, kur popžvaigždžių – jeigu tokių būtų radęsi – tėvai būtų skatinami krikštyti savo vaikus Adolfais, o ne Winstonais.

Jeigu yra toks dalykas kaip britiškas charakteris (o turbūt daugiau ar mažiau yra), tai jis transformavosi pagal Winstono

Churchillio savybes – linkęs į humorą, bet kartkarčiais karingas, nepagarbus, bet ištikimas tradicijoms, tvirtas, bet sentimentalus, besidžiaugiantis kalba ir visokiausiu žodžių žaismu, gal net per daug mėgstantis išgerti ir gerai pavalgyti.

Jis šį tą reiškia ne tik politikams, kurie teigia palaiką jo idealus, bet ir didžiuliam žmonijos sluoksniui. Jis gali tapti sektinu pavyzdžiu visiems, kas ne per geriausiai mokėsi mokykloje, kas nėra studijavęs universitetete, kas neblizgėjo matematikoje.

Jis kalba už visus, kas nerimauja, kad nepateisino tėvų lūkesčių, kas jaučiasi esąs nevykėlis, kas kovoja su depresija, kas yra valgęs, rūkęs arba gėręs daugiau negu iš tikrųjų būtų sveika, kas mano turįs grumtis nepaisydamas visų sunkumų.

Sudėkime visas šias kategorijas ir gausime daug žmonių.

~

1965 m. sausio 24 d. Winstonas Churchillis mirė sulaukęs devyniasdešimties metų. Suskaičiuota, kad apie 300 000 žmonių praėjo pro velionį, pašarvotą Vestminsterio menėje, – pirmas toks ne monarcho pašarvojimas po hercogo Wellingtono. Juos galima pamatyti filmuotoje medžiagoje – tai mano tėvų kartos Britanija: seni vyrai sukritusiais žandais ir fetrinėmis skrybėlėmis, moterys sunkiais paltais ir skaromis, bet taip pat jauni vyrai aptemptomis kelnėmis ir moterys trumpais sijonėliais, dažytomis blakstienomis, peroksidiniais plaukais ir parausvintomis lūpomis; žmonės verkia, spokso, kelia savo primityvius fotoaparatus.

Po laidotuvių ceremonijos Šv. Pauliaus katedroje jo palaikai buvo gabenami kateriu, pavadintu „Havengore“, nuo Tauerio pirso prie Vaterlo tilto, ir jam plaukiant pro Londono Sietuvos dokus atiduodami pagarbą nusilenkė kranai. Specialus traukinys

nuvežė jį į Bleidoną Oksfordšyre ir ten jis buvo palaidotas bažnyčios – tos pačios, kurios bokštas matosi pro jo gimimo kambario langą, – šventoriuje.

Tinkamai padaryta, kad gyvenvietėje nėra jokios ypatingos nuorodos, jog čia jo amžinojo poilsio vieta, ir tikrai jokios reklamos keliuose. Įeinu pro šventoriaus vartus ir atsistoju prie kapo. Kerpės ir kiti gamtiniai pokyčiai jau truputį pablukino įrašą didžiulėje plokštėje.

Jis guli su žmona, motina, tėvu, broliu ir vaikais. Metas paskutinį kartą pamąstyti apie šios dvasios didybę – ne apie tai, ką jis nuveikė arba kaip nuveikė, o iš kur radosi ta didžiulė energija.

DVIDEŠIMT TREČIAS SKYRIUS

CHURCHILLIO VEIKSNYS

Man patinka rašyti ir galvoti apie Winstoną Churchillį, tačiau tiesa ta, kad tas senas lapinas kartais truputį gąsdina. Skubu pasakyti, kad jis visada nuostabiai smagus, tačiau norėdamas deramai įvertinti jo gyvenimą jautiesi prikaustytas grandinėmis prie genijaus – neįtikėtinai energingo bei produktyvaus genijaus.

Tuos iš mūsų, kurie nedrąsiai pabandėme nuveikti bent kai kuriuos tokius darbus, kuriuos nuveikė jis, tai truputį gniuždo. Jeigu kada nors norėjote tapti politiku, žurnalistu arba istoriku – ar net dailininku, – galiausiai imate stebėtis, iš kurgi jis visa tai gavo.

Ir štai mudu su Churchillio anūku Nicholasu Soamesu baigiame pietauti. „Savoy Grill" pateikia sąskaitą – gana čerčiliško dydžio, – ir aš bandau imtis šio paskutinio didelio klausimo. Jo senelis buvo žmogus, pakeitęs istoriją į superdrednoutus pildamas mazutą vietoj anglių. O koks kuras varė Churchillį? Kas jį taip skatino?

Soamesas susimąsto, paskui nustebina mane sakydamas, kad jo senelis buvo paprastas vyrukas. Darė tai, ką mėgsta daryti ir kiti anglai: krapštinėtis namuose, užsiimti hobiu ir t. t. „Žinote, daugeliu atžvilgių jis buvo visai normalus šeimos žmogus", – sako jis.

Taip, atsakau aš, bet joks normalus šeimos žmogus neparašo

publikuojamų žodžių daugiau už Šekspyrą ir Dickensą kartu, negauna Nobelio literatūros premijos, nenukauna gausybės karių karuose keturiuose žemynuose, neužima visų didžiausių valstybės postų, taip pat ir ministro pirmininko (dukart), netampa žmogumi, kokio reikia laimėti dviem pasauliniams karams, ir po mirties jo paveikslai neparduodami už milijoną dolerių. Mėginu perprasti visos šios psichinės energijos tikrąjį šaltinį.

Ką iš tikrųjų reiškia proto energija? Ar tai psichologinis, ar fiziologinis dalykas? Gal jis per genus arba hormonus buvo apdovanotas kokiu nors aukščiausio lygio vidaus degimo procesu, o gal tai radosi iš vaikystės psichologinio sąlygojimo? O gal susidėjo abu šie reiškiniai. Kas čia žino – matyt, priklauso nuo to, kaip žiūrime į sąmonės ir kūno santykį.

„Vieni degina drėgnus žabus, / Kiti, žiūrėk, suris / Visą degų pasaulį vienam kambary", – rašė Williamas Butleris Yeatsas su pranašišku talentu. Įsivaizduokite 12 cilindrų, 6 litrų viso degaus pasaulio vartotoją – štai jums Churchillis. Prisimenu, būdamas penkiolikos metų, skaičiau psichologo Anthony Storro esė, kurioje jis postuluoja, kad Churchillio didžiausia ir svarbiausia pergalė buvo prieš patį save.

Jis turėjo galvoje tai, kad Churchillis visada suvokė mokykloje buvęs mažas, paliegęs ir bailus – prisiminkime tą epizodą, kai į jį mėto kriketo kamuoliukus ir jis pabėga. Tad valios jėga jis nusprendė įveikti savo bailumą, mikčiojimą ir būti 40 kilogramų silpnuoliu, kuris svarmenimis siekia įgauti Charleso Atlaso* kūną. Argumentuojama taip, kad, įveikęs savo bailumą, lengvai galėjo įveikti ir visa kita.

---

* Caharles Atlas – italų kilmės amerikiečių atletas, kultūrizmo pradininkas, 1929 m. įkūręs bendrovę, reklamuojančią kūno rengybos programą „44 kilogramų silpnuoliams".

Visada maniau, kad šis aiškinimas visai geras, bet jo logika pažeidžiama. Norisi paklausti: kodėl jis nusprendė suvaldyti baimę? Ar tikrai buvo bailys? Ar bailus moksleivis suspardytų į skutus to bjauraus mokyklos direktoriaus šiaudinę skrybėlę? Manau, kad dauguma skaitytojų jau sukaupė pakankamai faktų ir gali susidaryti visai gerą Churchillio psichologijos vaizdą, tad gal nebereikia visko nuodugniai aiškinti.

Kokios gi sudedamosios dalys? Neabejotinas tėvo vaidmuo: Randolpho atstūmimo ir kritikos sukeltas skausmas, siaubas būti jo nevertam, jam laiku (Winstono požiūriu) numirus poreikis atkeršyti jam ir kartu pranokti jį. Na, ir motina – vaje, kas per moteris. Jennie vaidmuo akivaizdžiai esmingas: ji skynė Churchilliui kelią, padėjo – juk jo šlovė bent iš dalies buvo ir jos šlovė. Galime tik spėlioti, kiek tai paskatino nutrūktgalvišką drąsą Malakande, manyti, jog motina galbūt pergulėjo su Bindonu Bloodu, kad jis ten patektų.

Svarbus buvo ir platus istorinis kontekstas, kuriame jis iškilo. Gimė ne tik tada, kai Britanija buvo pasiekusi apogėjų, bet taip pat jo karta suprato, kad norint išlaikyti šią imperiją reikės antžmogiškų pastangų ir energijos. Vien šios įtampos krūvis Viktorijos epochos žmones darė tarsi didesnius, negu dabar esame mes, lipdė juos didesniais mastais.

„Jie buvo labiau užsigrūdinę, tvirtesni žmonės, – sako Soamesas. – Nepamirškite, kad mano senelis, kur tik eidavo, visada turėjo, kas jį prižiūri.“

Taip pat jam buvo būdingas natūralus egotizmas, kurio daugiau ar mažiau turi kiekvienas žmogus, ir prestižo bei pagarbos troškimas. Visada maniau, kad Churchillis galvoje turėjo slaptą silogizmą:

Britanija = didingiausia pasaulio imperija
Churchillis = didingiausias žmogus Britanijos imperijoje
Todėl Churchillis = didingiausias pasaulio žmogus

Andrew Robertsas teigia, kad taip ir yra, bet per kuklu. Tikslus silogizmas būtų toks:

Britanija = didingiausia visų laikų pasaulio imperija
Churchillis = didingiausias žmogus Britanijos imperijoje
Todėl Churchillis = didingiausias žmogus pasaulio istorijoje

Tam tikra prasme tai tiesa, bet taip pat iš dalies neteisinga Churchillio atžvilgiu. Jis, žinoma, turėjo titanišką ego, bet sušvelnintą humoro, ironijos, jautraus žmoniškumo, to, kad suprasdavo bei užjausdavo žmones, buvo įsipareigojęs tarnauti visuomenei ir tikėjo liaudies teise išmesti jį – kaip ir padarė – per rinkimus. Prisiminkime, kad jis tuoj pat atleido ir Dandi 1922 m., ir pažeminimą 1945 m.

Tai aš vadinu jo širdies kilnumu. Prieš mudviem atsisveikinant Soamesas papasakojo dar vieną istoriją, pabrėžiančią jo sentimentalumą ir dosnumą.

Per karą vieną vakarą moteris, dirbanti Gynybos ministerijoje valytoja, susiruošė namo ir eidama į autobusą pastebėjo kažką latake. Tai buvo aplankas, surištas rausvu kaspinu ir apklijuotas užrašais „visiškai slapta".

Tad ji greitai paėmė jį iš balos, pasikišo po lietpalčiu ir parsinešė namo. Parodė sūnui, ir jis tuoj pat suprato, kad tai baisiai slapta ir svarbu. Neatsivertęs nuvyko tiesiai į Gynybos ministeriją.

Jam ten atsiradus buvo jau naktis, visi išėję, ir žmonės prie durų su šiuo jaunuoliu elgėsi gana šiurkščiai.

Jie jam kartojo, kad paliktų aplanką ir rytą kas nors juo pasirūpins. Tas nesutiko, sakė nesitrauksiąs, kol nepasimatys su kokiu nors aukšto rango pareigūnu.

Galų gale atėjo kažkas iš vyresnybės ir paėmė tą aplanką – na, ir pasirodė, kad ten yra kovos rikiuotė Ancijaus puolimui.

Kitą dieną buvo sukviestas Karo kabinetas – reikėjo išsiaiškinti, kaip smarkiai pažeistas saugumas ir ar galima vykdyti išsilaipinimo Ancijuje operaciją.

Posėdžiaujantieji atidžiai apžiūrėjo aplanką ir nusprendė, kad vandenyje jis mirko tik kelias sekundes ir valytojos pasakojimas teisingas, tad viską apsvarstę nusprendė neatšaukti įsiveržimo į Italiją.

Tada Churchillis pasigręžė į Imperijos generalinio štabo vadą ir paklausė: „Mopsai, kaip čia taip atsitiko?“ Ismayus papasakojo apie tą moterį ir jos sūnų, ir jam kalbant Churchillis pravirko.

„Ji bus Britanijos imperijos antrojo laipsnio ordino dama! – tarė jis. – Pasirūpinkite tuo.“

To ėmėsi jo asmeninis sekretorius Jockas Colville'is – susisiekė su karaliaus asmeniniu sekretoriumi Tommy Lascellesu ir pasiteiravo, ar būtų galima šį reikalą prastumti. Tai buvo vienas iš nedaugelio atvejų, kai karalius suklydo, nes, paskelbus Gimtadienio apdovanojimus, paaiškėjo, kad ji įvertinta 5-ojo laipsnio ordinu.

Bet pasakysiu jums štai ką: kai 1945 m. jis galiausiai neteko posto, tai atsidūrė jo atsistatydinimo apdovanojimuose. Sąraše penktu numeriu buvo Gynybos ministerijos valytoja – 2-ojo laipsnio ordinas.

Deja, šis pasakojimas nepasidavė mano pastangoms patvirtinti jį Churchillio archyve ar kur nors kitur. Bet jis iliustruoja pamatinę tiesą. Winstonas Churchillis užsispyręs siekdavo savo tikslo. Ir ačiū Dievui.

~

Kaip medžių lapų kartos, taip ir žmonių kartos, sako Homeras. Man tai atrodo gana teisinga: mes esame kaip lapai ne tik mirtingi, bet ir panašūs.

Visada maniau, kad ateivis, žvilgterėjęs į šią planetą, turbūt nuspręstų, jog žmonės, tiksliai sakant, nėra individai – iš tikrųjų jie priklauso kokiam nors organizmui, tarsi lapai susieti nematomų šakų.

Esame labai panašios išvaizdos, kartu šlamame, esame pučiami tų pačių vėjų ir t. t. Lengva suprasti, kodėl tiek daug istorikų ir istoriografų laikosi tolstojiško požiūrio, kad žmonijos istorija nėra didžiųjų žmonių ir ryškių žygių istorija.

Jau keletą dešimtmečių madinga sakyti, kad tie vadinamieji didieji vyrai ir moterys tėra epifenomenai, blizgantys burbulai plačiose socialinės istorijos bangose. Pagal šį požiūrį, tikroji istorija sietina su giluminėmis ekonominėmis jėgomis, technikos pažanga, sorgų kainos pokyčiais, milžinišku aibės kasdieniškų žmonių veiksmų svoriu.

Na, aš manau, kad Winstono Churchillio gyvenimo istorija yra triuškinantis atkirtis šiems paistalams. Jis, ir tik jis, daug ką lėmė.

Nesunku surasti ir kitų žmonių, kurie pasaulio istorijai padarė milžinišką poveikį, bet beveik visada neigiamą: Leninas, Hitleris ir kt. Kiek galite prisiminti kitų, kurie lėmė istoriją į ge-

rąją pusę, kurie asmeniškai pakreipė likimo svarstykles laisvės ir vilties linkme?

Garantuoju, kad nedaug. Ir taip yra todėl, kad kai 1940 m. istorijai reikėjo, buvo tik vienas žmogus, pasižymintis Churchillio veiksniu; ir, jau nemažai laiko svarstęs šį klausimą, aš tvirtai pritariu tiems, kurie mano, kad niekas nė iš tolo nebuvo panašus į jį – nei anksčiau, nei vėliau.

ĮVYKIŲ SEKA

1874 Gimė lapkričio 30 d.

1876 Churchillių šeima persikelia į Dubliną

1880 Churchillių šeima grįžta į Angliją

1882 Priimtas į Šv. Jurgio mokyklą Askote

1884 Priimtas į Bransviko [*Brunswick*] mokyklą Hove

1886 Tėvas tampa finansų ministru

1887 Priimtas į Harou

1893 Priimtas į Karališkąjį karo koledžą Sandherste

1894 Karininkas 4-ajame Karalienės husarų pulke

1895 Miršta tėvas
Rašo laikraščiui *Daily Graphic* apie Ispanijos–Amerikos karą Kuboje
Pirmasis apsilankymas Jungtinėse Valstijose

1896 Tarnauja Indijoje ir užsiima savišvieta

1897 Rašo laikraščiui *Daily Telegraph* apie Malakando apgultį ir dalyvauja Malakando lauko pajėgų karo veiksmuose Indijos Šiaurės vakarų pasienio provincijoje

1898 Išleidžia pirmąją knygą
Dalyvauja Omdurmano mūšyje Sudane ir rašo apie tai laikraščiui *Morning Post*

1899 Nesėkmingai balotiruojasi į Parlamentą papildomuose rinkimuose Oldame
Pietų Afrikoje tampa karo belaisviu, o pabėgęs – nacionaliniu didvyriu

1900 Sėkmingai balotiruojasi Oldame
Su paskaitomis lankosi Jungtinėse Valstijose ir Kanadoje

1901 Pirmoji kalba Parlamente

1904 Pereina iš torių pas liberalus

1905 Tampa kolonijų viceministru

1907 Važinėja po Afriką

1908 Gauna aukštesnes pareigas – Prekybos valdybos prezidento
Susituokia su Clementine Hozier

1909 Gimsta Diana Churchill

1910 Tampa vidaus reikalų ministru

1911 Sidnėjaus gatvės apgultis
Gimsta Randolphas Churchillis
Tampa Admiraliteto pirmuoju lordu

1913 Įsteigia Karališkojo jūrų laivyno Aviacijos korpusą

1914 Prasideda Pirmasis pasaulinis karas
Vadovauja Antverpeno gynybai
Gimsta Sarah Churchill

1915 Dardanelai
Atleistas iš Admiraliteto
Pažemintas iki Lankasterio grafystės kanclerio

1916 Gauna pulkininko leitenanto laipsnį ir vadovauja 6-ajam škotų fuzilierių batalionui

1917 Sugrįžta į Vyriausybę kaip kariuomenės aprūpinimo ministras

1918 Pirmojo pasaulinio karo paliaubos
Gimsta Marigold Churchill

1919 Tampa karo ir oro laivyno ministru

1921 Tampa kolonijų ministru
Kolonijų ministerijoje įkuria Artimųjų Rytų departamentą
Pirmininkauja Kairo konferencijai ir įkuria Jordaniją bei Iraką
Miršta Marigold Churchill

1922 Čanakalės krizė ir Lloydo George'o koalicijos griūtis
Pralaimi rinkimus Dandi
Gimsta Mary Churchill

1924 „Išdavikiškai" sugrįžta į Torių partiją
Paskiriamas finansų ministru

1925 Britanijai sugrąžina aukso standartą

1926 Visuotinis streikas

1929 Sugrįžta į JAV su turnė

1931 Nepakviečiamas į Vyriausybę dėl požiūrio į Indijos nepriklausomybę
Niujorke partrenkiamas automobilio

1932 Išeina į politinę „dykumą"
Vokietijoje vos nesusitinka su Adolfu Hitleriu

1933 Hitleris paskiriamas Vokietijos kancleriu

1935 Ministru pirmininku paskiriamas Stanley Baldwinas

1936 Sosto atsisakymo krizė

1937 Ministru pirmininku tampa Neville'is Chamberlainas

1938 Miuncheno sutartis

1939 „Churchillis sugrįžo!" Paskiriamas Admiraliteto pirmuoju lordu
Rugpjūčio 23 d. pasirašomas Molotovo–Ribbentropo paktas
Rugsėjo 1 d. Hitleris įsiveržia į Lenkiją ir taip pradeda Antrąjį pasaulinį karą

1940 Gegužės 10 d. Churchillis paskiriamas ministru pirmininku
Gegužės 28 d. Churchillis įtikina Vyriausybę kautis toliau
Birželį ir gegužę Diunkerko evakuacija
Birželį užimamas Paryžius
Birželio 22 d. įkuriama Viši Prancūzija
Liepos 3 d. Churchillis įsako pulti Prancūzijos laivyną Mers al Kebyre
Liepos 10 d. prasideda Mūšis už Britaniją

1941 Balandžio 30 d. Britanijos daliniai pasitraukia iš Graikijos
Birželio 22 d. Hitleris sulaužo Molotovo–Ribbentropo paktą ir pradeda „Barbarosos" operaciją
Rugpjūčio 14 d. pasirašoma Atlanto chartija
Gruodžio 7 d. japonai bombarduoja Perl Harborą ir taip įtraukia JAV į karą

1942 Vasarį žlunga Singapūras
Rugpjūčio 22 d. prasideda Stalingrado mūšis
Lapkritį al Alameino mūšis

1943 Rugsėjo 3 d. Sąjungininkai įsiveržia į žemyninę Italijos dalį
Rugpjūtį pirmoji Kvebeko konferencija
Lapkritį Teherano konferencija

1944 Birželio 6 d. Sąjungininkai įsiveržia į Normandiją
Rugsėjį antroji Kvebeko konferencija

1945 Vasarį Jaltos konferencija
Balandžio 12 d. miršta Franklinas D. Rooseveltas
Balandžio 30 d. nusižudo Hitleris
Gegužės 8-oji – Pergalės Europoje diena
Liepą Potsdamo konferencija
Liepą konservatoriai pralaimi Parlamento rinkimus ir Churchillis netenka premjero posto
Rugsėjo 2 d. – Antrojo pasaulinio karo pabaiga

1946 Kovo 5 d. Fultone, Misūrio valstijoje, kalboje „Taikos raumenys“ nusako „geležinę uždangą“

Rugsėjo 19 d. Ciuriche pasako kalbą „Jungtinės Europos Valstijos“

1951 Spalio 25 d. toriai laimi Parlamento rinkimus ir Churchillis sugrįžta į premjero postą

1953 Birželį Churchillis patiria sunkų insultą

1955 Balandžio 6 d. atsistatydina iš premjero posto

1961 Aristotelio Onasio jachta „Christina“ paskutinį kartą apsilanko JAV

1963 Prezidentas Johnas F. Kennedy suteikia jam pirmąją Jungtinių Valstijų garbės pilietybę

1964 Spalio 15 d. atsisako Vudforde gauto Parlamento nario mandato

1965 Miršta sausio 24 d., praėjus lygiai septyniasdešimčiai metų po tėvo mirties

PADĖKA

Ši knyga gimė paskatinus mano nepranokstamam redaktoriui Rupertui Lancasteriui, dirbančiam Hodderio leidykloje. Prieš kelerius metus jis kreipėsi į Churchillio palikimo agentūrą su pasiūlymu, kad pažymint sero Winstono mirties 50-ąsias metines reikėtų naujo įvertinimo. Pasirodė, kad Churchillio paveldėtojai jau galvojo panašia linkme ir aš kažkaip buvau svarstomas kaip šiam darbui tinkamas kandidatas, – todėl dėkoju ir Rupertui, ir Gordonui Wise'ui bei visiems kitiems Churchillio agentūroje ir su ja susijusiose įstaigose; taip pat, žinoma, savo nuostabiai agentei Natashai Fairweather ir savo redaktorei Amerikoje Rebeccai Saletan už protingus patarimus, kaip priartinti Churchillį prie visų anglakalbių tautų.

Man buvo didelė garbė darbuotis Churchillio vynuogyne, kaip kartą pasakė Martinas Gilbertas. Turiu ypač padėkoti dr. Allenui Packwoodui iš Churchillio archyvo, pasiruošusiam atsiliepti nepatogiausiais momentais, pvz., ketinančiam vežti vaikus paplaukioti, – jis mane nukreipė prie įvairiausių nepaprastų dokumentų.

Man nešykštėjo pagalbos šauniausi Čartvelio, Karo kabineto patalpų ir Blenheimo rūmų darbuotojai bei kuratoriai.

Andrew Robertsas surengė dvi ilgas, alkoholiu pastiprintas konsultacijas Hertfordo gatvėje, nr. 5.

Davidas Cameronas neįkainojamai pasidarbavo iššniukštinėdamas kai kurias 1940-ųjų gegužės posėdžių vietas – jos anaiptol nėra aiškios, pvz., Lukacso knygoje.

Churchillio šeimos nariai Nicholas Soamesas ir Celia Sandys daug padėjo pokalbiais apie savo senelį, o vieną skyrių aš parašiau Churchillio proanūkio Hugo Dixono namuose Graikijoje.

Svarbiausia – šios knygos nebūčiau parašęs be didžiojo Warreno Dockterio (arba daktaro Dockterio, kaip jis įprastai vadinamas mūsų šeimoje), dirbančio Tenesio ir Kembridžo universitetuose, – jis labai skatino ir padėjo aktyviais tyrinėjimais. Drauge su juo tyrėme viską – nuo Churchillio bunkerio iki miegamojo ir Pirmojo pasaulinio karo bivako, ir, mudviem jungiant savo teorijas, visam tam sumanymui kolorito bei įdomumo suteikė neišsemiamos Warreno žinios.

Vienas garsių Churchillio posakių buvo šis: „Knygos rašymas yra nuotykis. Pirmiausia tai būna žaislas ir pramoga. Vėliau tampa meiluže, paskui šeimininku, paskui tironu. Paskutinėje stadijoje, kai ketini susitaikyti su savo vergove, nukauni tą pabaisą ir sviedi publikai.“

Dėl vergovės jis teisus. Tad noriu ypač padėkoti savo žmonai Marinai, kad pakentė tironą Churchillį, – įsitaisiusį mūsų namuose ir nuolat dariusį spaudimą kaip koks milžiniškas pripučiamas nuomininkas, – ir kad pateikė puikių patarimų.

Leidyklos padėka

Autorius ir leidykla nori padėkoti Churchillio archyvui Kembridžo universiteto Churchillio koledže už paramą bei patarimus renkant medžiagą šiai knygai ir ją rašant, taip pat už galimybes, suteiktas kitų svarbiausių Churchillio organizacijų.

Taip pat tariame ačiū Ceciliai Mackay už iliustracijų paiešką ir Natalie Adams bei Sarah Lewery už paramą teikiant atvaizdus iš Churchillio archyvų centro kolekcijų, taip pat Richardui Pike'ui už pastangas gauti autoriaus teisių leidimą „Churchillio paveldui“.

BIBLIOGRAFIJA

Šią bibliografiją sudarė dr. Warrenas Dockteris, Kembridžo universiteto mokslo darbuotojas, – čia įtraukti ne tik darbai, cituojami arba minimi tekste, bet ir medžiaga, kuria domėtasi rengiant šią knygą.

Pirminiai šaltiniai

A. Nepublikuoti šaltiniai

I. Nacionaliniai archyvai:

Vyriausybės dokumentai (CAB)

Hansard: Bendruomenių Rūmų debatai

Premjero dokumentai (PREM)

II. Asmeniniai dokumentai:

(Leo) Amery dokumentai, Churchillio koledžas, Kembridžas (AMEL)

(Juliano) Amery dokumentai, Churchillio koledžas, Kembridžas (AMEJ)

Broadwater rinkinys, Churchillio koledžas, Kembridžas (BRDW)

Čartvelio rankraščiai, Churchillio koledžas, Kembridžas (CHWL),

(Clementine) Churchill dokumentai, Churchillio koledžas, Kembridžas (CSCT)

(Lordo Randolpho) Churchillio dokumentai, Churchillio koledžas, Kembridžas (RCHL)

(Randolpho) Churchillio dokumentai, Churchillio koledžas, Kembridžas (RDCH)

(Winstono) Churchillio dokumentai, Churchillio koledžas, Kembridžas (CHAR & CHUR)

Churchillio papildomas rinkinys, Churchillio koledžas, Kembridžas (WCHL)

(Johno) Colville'io dokumentai, Churchillio koledžas, Kembridžas (CLVL)

B. Publikuoti šaltiniai

Pastaba: išleista Londone, jeigu nenurodyta kitaip.

III. Svarbiausi Winstono Churchillio darbai

Churchill, Winston, *A History of the English-Speaking Peoples*, t. 1–4 (1956–1958)

— *Amid These Storms: Thoughts and Adventures* (New York, 1932)

— *Great Contemporaries* (1937)

— *Ian Hamilton's March* (1900)

— *India-Speeches* (1931)

— *London to Ladysmith Via Pretoria* (1900)

— *Lord Randolph Churchill*, t. 1–2 (1906)

— *Marlborough: His Life and Times*, t. 1–4 (1933–1938)

— *My African Journey* (1908)

— *My Early Life: A Roving Commission* (1930)

— *Painting as a Pastime* (1948)

— *Savrola: A Tale of Revolution in Laurania* (1899)

— *The River War: An Account of the Reconquest of the Sudan*, t. 1–2 (1899)

— *World War II*, t. 1–6 (1948–1953)

— *The Story of the Malakand Field Force: An Episode of Frontier War* (1898)

— *The World Crisis*, t. 1–5 (1923–1931)

IV. Oficialios biografijos:

Churchill, Randolph S., *Winston S. Churchill Vol. I: Youth 1875–1900* (1966)

Churchill, Randolph S., (sud.), *Companion Vol. I, Parts 1 and 2* (1967)

— *Winston S. Churchill Vol. II: Young Statesmen 1901–1914* (1967)

— (sud.), *Companion Vol. II, Parts 1, 2, and 3* (1969)

Gilbert, Martin, *Winston S. Churchill Vol. III: 1914–1916* (1971)

Gilbert, Martin, (sud.), *Companion Vol. III, Parts 1 and 2* (1972)

— *Winston S. Churchill Vol. IV: 1916–1922* (1975)

— (sud.), *Companion Vol. IV, Parts 1, 2, and 3* (1977)

— *Winston S. Churchill Vol. V: 1922–1939* (1976)

— (sud.), *Companion Vol. V, Parts 1, 2, and 3* (1979)

— *Winston S. Churchill Vol. VI: Finest Hour 1939–1941* (1983)

— (sud.), *Companion Vol. VI: The Churchill War Papers, Parts 1, 2, and 3* (1993, 1995, 2000)

— *Winston S. Churchill Vol. VII: The Road to Victory 1941–1945* (1986)

— *Winston S. Churchill Vol. VIII: Never Despair 1945–1965* (1988)

V. Svarbiausi rinkiniai

Boyle, P., (sud.), *The Churchill–Eisenhower Correspondence, 1953–1955* (Chapel Hill, 1984)

James, Robert R., (sud.), *Winston S. Churchill: His Complete Speeches, 1897–1963,* t. 1–8 (1974)

Kimball, W., (sud.), *Churchill and Roosevelt, the Complete Correspondence,* t. 1–3 (Princeton, 1984)

Sand, G., (sud.), *Defending the West: The Truman–Churchill Correspondence, 1945–1960* (Westport, 2004)

Soames, Mary, (sud.), *Speaking For Themselves: The Private Letters of Sir Winston and Lady Churchill: The Personal Letters of Winston and Clementine Churchill* (1999)

Woods, F., (sud.), *Young Winston's Wars: The Original Despatches of Winston S. Churchill, War Correspondent, 1897–1900* (1972)

VI. Dienoraščiai, atsiminimai ir monografijos

Aga Khan III, *Memoirs of Aga Khan: World Enough and Time* (1954)

Asquith, Herbert, *Memories and Reflections: The Earl of Oxford and Asquith,* t. 1–2 (1928)

Barnes, John and Nicholson, David, (sud.), *The Diaries of Leo Amery,* t. 1, *1896–1929* (1980)

— *The Empire At Bay: The Leo Amery Diaries,* t. 2, *1929–1945: The Empire At Bay* (1988)

Beaverbrook, Lord Maxwell, *Politicians and the War* (1928)

— *The Decline and Fall of Lloyd George* (1963)

Berman, Richard, *The Mahdi of Allah* [Churchillio įvadas], (London, 1931)

Bonham Carter, Violet, *Winston Churchill as I Knew Him* (1965)

Bonham, Mark and Pottle, Mark, (sud.), *Lantern Slides: The Diaries and Letters of Violet Bonham Carter, 1904–1914* (Phoenix, 1997)

Brock, Michael and Eleanor, (sud.), *H. H. Asquith: Letters to Venetia Stanley* (Oxford, 1982)

Butler, R.A., *The Art of the Possible: The Memoirs of Lord Butler* (1979)

Campbell-Johnson, Alan, *Mission with Mountbatten* (1951)

Cantrell, Peter, (sud.), *The Macmillan Diaries* (2003)

Colville, Jock, *The Fringes of Power: Downing Street Diaries 1939–1955* (1985)

— *Action This Day – Working with Churchill* (1968)

— *The Churchillians* (1981)

Ferrel, Robert, *The Eisenhower Diaries* (New York, 1981)

Haldane, J. Aylmer, *How We Escaped from Pretoria* (Edinburgh, 1900)

Hamilton, Ian, *Gallipoli Diary*, t. 1–2 (1920)

Hart-Davis, Duff, *King's Counsellor: Abdication and War – The Diaries of Sir Alan Lascelles* (2006)

Lloyd George, David, *Memoirs of the Peace Conference*, t. 1–2 (New Haven, 1939)

Macmillan, Harold, *War Diaries: Politics and War in the Mediterranean* (1975)

— *Autobiography*, t. 1–6 (1966–1973)

Mayo, Katherine, *Mother India* (1927)

Moran, Lord, *Winston Churchill: The Struggle for Survival* (1966)

Nicolson, Nigel, (sud.), *Harold Nicolson: Diaries and Letters 1930–1939* (1966)

— *Harold Nicolson: Diaries and Letters 1939–1945* (1970)

— *Harold Nicolson: Diaries and Letters 1945–1962* (1971)

Pottle, Mark, (sud.), *Champion Redoubtable: Diaries and Letters of Violet Bonham Carter, 1914–1945* (1998)

Roosevelt, Elliott, (su James Borough), *An Untold Story: The Roosevelts of Hyde Park* (1973)

— *As He Saw It* (1974)

Shuckburgh, Evelyn, *Descent to the Suez: Foreign Office Diaries 1951–1956* (1987)

Thompson, Walter H., *I was Churchill's Shadow* (1951)

— *Sixty Minutes With Winston Churchill* (1953)

— *Beside The Bulldog: The Intimate Memoirs of Churchill's Bodyguard* (2003)

Weizmann, Chaim, *Trial and Error: The Autobiography of Chaim Weizmann* (New York, 1949)

Williamson, Philip and Baldwin, Edward, (sud.), *Baldwin Papers: A Conservative Statesman* (Cambridge, 2004)

Antriniai šaltiniai

Pastaba: išleista Londone, jeigu nenurodyta kitaip.

VII. Kai kurie rinkiniai, atsiminimai ir monografijos

Addison, Paul, *Churchill on the Home Front, 1900–1955* (1992)

— *Churchill: The Unexpected Hero* (2005)

Ansari, Humayun, *The Making of the East London Mosque, 1910–1951* (2011)

Ball, Stuart, *The Conservative Party and British Politics 1902–1951* (1995)

— *Winston Churchill* (2003)

— *Parliament and Politics in the Age of Churchill and Attlee: The Headlam Diaries 1935–1951* (2004)

— (sud., su Anthony Seldon), *Recovering Power: The Conservatives in Opposition Since 1867*

Bennett, G.H., *British Foreign Policy During The Curzon Period 1919–24* (1995)

Brendon, Piers, *Winston Churchill* (1984)

— *The Decline and Fall of the British Empire, 1781–1997* (2010)

Cannadine, David, *Ornamentalism: How the British Saw Their Empire* (Oxford, 2002)

— (sud., su Roland Quinault), *Winston Churchill in the Twenty First Century* (2004)

Catherwood, Christopher, *Churchill's Folly: How Winston Churchill Created Modern Iraq* (2004)

Charmley, John, *Churchill: The End of Glory – A Political Biography* (1994)

— *Churchill's Grand Alliance 1940–1957* (1995)

— *A History of Conservative Politics 1900–1996* (1996)

Cohen, Michael, *Churchill and the Jews, 1900–1948* (1985)

Cowles, Virginia, *Winston Churchill: The Era and The Man* (1963)

D'este, Carlo, Warlord: *A Life of Churchill at War 1874–1945* (2008)

Dockter, A. Warren, *Winston Churchill and the Islamic World: Orientalism, Empire and Diplomacy in the Middle East* (2014)

Farmelo, Graham, *Churchill's Bomb: A Hidden History of Science, War and Politics* (2013)

Fishman, Jack, *My Darling Clementine: The Story of Lady Churchill* (1963)

Fisk, Robert, *The Great War For Civilisation: The Conquest of the Middle East* (2005)

Foster, R.F., *Lord Randolph Churchill: A Political Life* (Oxford, 1981)

Fromkin, David, *A Peace to End All Peace: The Fall of the Ottoman Empire and the Creation of the Modern Middle East* (New York, 1989)

Gilbert, Martin, *Churchill's Political Philosophy* (1981)

— *Winston Churchill: The Wilderness Years* (1981)

— *World War II* (1989)

— *Churchill: A Life* (1991)

— *In Search of Churchill* (1994)

— *History of the Twentieth Century* (2001)

— *Churchill and America* (2005)

— *Churchill and the Jews* (2007)

Hastings, Max, *Finest Years: Churchill as Warlord, 1940–45* (2009)

Herman, Arthur, *Gandhi and Churchill: The Epic Rivalry that Destroyed an Empire and Forged Our Age* (2008)

Higgins, Trumbull, *Winston Churchill and the Dardanelles* (1963)

Hyam, Ronald, *Elgin and Churchill at the Colonial Office 1905–1908: The Watershed of the Empire-Commonwealth* (1968)

Young, John, *Winston Churchill's Last Campaign: Britain and the Cold War 1951–1955* (1996)

Irons, Roy, *Churchill and the Mad Mullah of Somaliland: Betrayal and Redemption 1899–1921* (2013)

James, Lawrence, *Churchill and Empire: Portrait of an Imperialist* (2013)

James, Robert Rhodes, *Lord Randolph Churchill* (1959)

— *Churchill: A Study in Failure, 1900–1939* (1981)

Jenkins, Roy, *Churchill: A Biography* (New York, 2001)

Karsh, Efraim, *The Arab–Israeli Conflict. The Palestine 1948 War* (Oxford, 2002)

Kennedy, Paul, *Engineers of Victory: The Problem Solvers who Turned the Tide in the Second World War* (2013)

Kumarasingham, Harshan, *A Political Legacy of the British Empire: Power and the Parliamentary System in Post-Colonial India and Sri Lanka* (2013)

Lloyd George, Robert, *David and Winston: How a Friendship Changed History* (2005)

Louis, Wm Roger, (sud., su Robert Blake), *Churchill: A Major New Assessment* (1993)

Lovell, Mary S., *The Churchills: A Family at the Heart of History* (2011)

Macmillan, Margaret, *Peacemakers: Six Months that Changed the World* (2002)

Manchester, William, *The Last Lion: Winston Spencer Churchill: Visions of Glory 1874–1932* (New York, 1983)

— *The Last Lion: Winston Spencer Churchill: Alone 1932–1940* (New York, 1988)

— (su Paul Reid), *The Last Lion: Winston Spencer Churchill* (New York, 2012)

Marder, Arthur, *From Dreadnought to Scapa Flow*, t. 1–4 (1965)

de Mendelssohn, Peter, *The Age of Churchill: Heritage and Adventure, 1874–1911* (1961)

Middlemas, Keith and Barnes, John, *Baldwin: A Biography* (1969)

Mukerjee, Madhusree, *Churchill's Secret War: The British Empire and the Ravaging of India during World War II* (2011)

Muller, James, (sud.), *Churchill as a Peacemaker* (New York, 1997)

Overy, Richard, *Why the Allies Won* (1997)

— *The Battle of Britain: The Myth and the Reality* (2002)

Ramsden, John, *Man of the Century: Winston Churchill and Legend since 1945* (2002)

Reid, Walter, *Empire of Sand: How Britain Made the Middle East* (2011)

Reynolds, David, *In Command of History: Churchill Fighting and Writing World War II* (2004)

— *From World War to Cold War: Churchill, Roosevelt and the International History of the 1940s* (2006)

Roberts, Andrew, *The Holy Fox: A Biography of Lord Halifax* (1991)

— *Eminent Churchillians* (1994)

— *Hitler and Churchill: Secrets of Leadership* (2003)

— *Masters and Commanders: How Roosevelt, Churchill, Marshall and Alanbrooke Won the War in the West* (2008)

Rose, Jonathan, *The Literary Churchill: Author, Reader, Actor* (2014)

Rose, Norman, *Churchill: An Unruly Life* (1994)

Russell, Douglas, *Winston Churchill – Soldier: The Military Life of a Gentleman at War* (2005)

Seldon, Anthony, *Churchill's Indian Summer: The Conservative Government 1951–55* (1981)

Sheldon, Michael, *Young Titan: The Making of Winston Churchill* (2013)

Taylor, A.J.P., (sud.), *Churchill: Four Faces and the Man* (1969)

Toye, Richard, *Lloyd George and Churchill: Rivals for Greatness* (2007)

— *Churchill's Empire: The World that Made Him and the World He Made* (2010)

— *The Roar of the Lion: The Untold Story of Churchill's World War II Speeches* (2013)

Walder, David, *The Chanak Affair* (1969)

Wallach, Janet, *The Desert Queen: The Extraordinary Life of Gertrude Bell* (1996)

Wilson, Jeremy, *Lawrence of Arabia: The Authorized Biography of T.E. Lawrence* (1989)

Wrigley, C.J., (sud.), *Warfare, Diplomacy and Politics: Essays in Honour of A.J.P. Taylor* (1986)

— *Winston Churchill: A Biographical Companion* (Santa Barbara, 2002)

— *A.J.P. Taylor: Radical Historian of Europe* (2006)

— *Churchill* (2006)

PASTABOS APIE ŠALTINIUS

Pirmas skyrius. Hitlerio pasiūlymas

p. 21 „Premjeras... padėtyje.“ Kabineto posėdžio protokolas, 1940 m. gegužės 28 d., konfidencialus priedas; CAB 65/13. Žr. t. p. John Lukacs, *Five Days in London, May 1940* (New Haven, 1999).

p. 24 aviacijos gamyklų. Kabineto posėdžio protokolas, 1940 m. gegužės 28 d., konfidencialus priedas; CAB 65/13.

p. 25 „švelnūs naciams“. Ledi Nelly Cecil; Lynne Olson, *Troublesome Young Men: The Rebels Who Brought Churchill to Power and Helped Save England* (London, 2008), p. 66.

p. 25 „gimęs vadovauti“. Lloyd George, *The Daily Express*, 1936 m. rugsėjo 17 d.

p. 25 „reikalus... žmogus“. Lloydas George'as T. Phillipui Cornwelliui-Evansui, 1937; William Manchester, *The Last Lion: Winston Spencer Churchill, Alone: 1932–1940* (London, 1988), p. 82.

p. 25 „Jeigu... gynėjo“. Ward Price, *Daily Mail*, 1936 m. rugsėjo 21 d.; žr. t. p. Lynne Olson, *Troublesome Young Men*, p. 123.

p. 26 „baisius paistalus“. Lordo Halifaxo dienoraštis, 1940 m. gegužės 27 d.; žr. Andrew Roberts, *Holy Fox: The Life of Lord Halifax* (London, 2011), p. 221.

p. 27 „Pastarosiomis... pranašumų.“ Hugh Dalton, *Memoirs: The Fateful Years, 1931–1945* (London, 1957), p. 335–336.

p. 28 „Holy Fox“. Žr. Andrew Roberts, *Holy Fox: The Life of Lord Halifax.*

Antras skyrius. Pasaulis be Churchillio

p. 31 „norėtųsi... tautai". Lordas Halifaxas, 1938 m. liepa (data nepatvirtinta); Lukacs, *Five Days*, p. 64.

p. 32 „Anglijoje... galas". Joe Kennedy, *Boston Globe*, 1940 m. lapkričio 10 d.

p. 34 iš kurių ištremti. Albert Speer, *Inside the Third Reich* (London, 1970).

p. 34 deportacija reiškė likvidaciją. Žr. Hannah Arendt, *Eichmannas Jeruzalėje: Ataskaita apie blogio banalumą* (Vilnius, 2013); David Cesarani, *Becoming Eichmann: Rethinking the Life, Crimes and Trial of a "Desk Murderer"* (Boston, 2006).

p. 35 „nugrims... bedugnę". Winston Churchill, Bendruomenių Rūmai, 1940 m. birželio 18 d., http://hansard.millbanksystems.com/commons/1940/jun/18/war-situation; Simon Sebag Montefiore (sud.), *Kalbos, pakeitusios pasaulį* (Vilnius, 2014), p. 96.

p. 35 visas kitas. Winston Churchill, Bendruomenių Rūmai, 1947 m. lapkričio 11 d.; Robert Rhodes James (sud.), *Winston S. Churchill: His Complete Speeches, 1897–1963*, t. 7 (1974), p. 7566.

p. 37 Britanijos gyventojų. Otto Brautigam, *So hat es sich zugetragen: Ein Leben als Soldat und Diplomat* (Würzburg, 1968), p. 590.

Trečias skyrius. Nirtus dramblys

p. 40 „Ilgai netempsiu". Winston Churchill, 1940 m. gegužės 13 d.; Norman Rose, *Churchill: The Unruly Giant* (London, 1995), p. 327.

p. 40 „niūriai tylėdami". Lynne Olson, *Troublesome Young Men*, p. 330.

p. 41 „Į... savigyros." Nancy Dugdale; Andrew Roberts, *Eminent Churchillians* (London, 2010; el. knyga).

p. 41 „glamūrinių vaikinų". Šią frazę sumanė Davidas Margessonas. Žr. Graham Stewart, *Burying Caesar: The Churchill–Chamberlain Rivalry* (London, 2003).

p. 41 „nirtaus dramblio". Lordas Hankey Samueliui Hoare'ui, 1940 m. gegužės 12 d., HNKY 4/32, Hankey Papers, Churchill College Cambridge.

p. 42 „prisisunkusio... cigaro". Lordas Halifaxas; Julian Jackson, *The Fall of France: The Nazi Invasion of 1940* (London, 2004), p. 210.

p. 42 „storas vaikelis“. Ledi Alexandra Metcalf; Roberts, *Eminent Churchillians.*

p. 43 „Ar... skurdo?“ Winston Churchill, Bendruomenių Rūmai, 1901 m. gegužės 13 d.; Virginia Cowles, *Winston Churchill: The Era and the Man* (London, 1953), p. 86.

p. 43 „Prognozuoju... pergalę.“ Winston Churchill; žr. Martin Gilbert, *Churchill: A Life* (New York, 1991), p. 169.

p. 43 „Blenheimo žiurke“. Rose, *Unruly Giant*, p. 66.

p. 43 „Aš... metodų.“ Winstonas Churchillis Hugh Ceciliui, 1903 m. spalio 24 d. (laiškas neišsiųstas); R. C. Kemper (sud.), *Winston Churchill: Resolution, Defiance, Magnanimity, Good Will* (Missouri, 1996), p. 145.

p. 44 Oscaro Wilde'o rūšies. WSC sėkmingo ieškinio dėl šmeižto prieš A.C. Bruce'ą Pryce'ą dokumentai, CHAR1/17, Churchill Papers.

p. 45 „Aš... džentelmenas?“ A.J. Balfour; Roy Jenkins, *Churchill: A Biography* (London, 2001), p. 145.

p. 45 „žmogus... patenkintas“. Rose, *Unruly Giant*, p. 136.

p. 45 „netinkamas... pareigoms“. Jenkins, *Churchill*, p. 251.

p. 46 „pusnuogiu fakyru“. Winston Churchill, kalba „A Seditious Middle Temple Lawyer“, Winchester House, 1931 m. vasario 23 d. // R. R. James, *Churchill Speeches*, p. 4982–4986.

p. 48 „gražutėlį... sveiką“. Lordas Randolphas – poniai Leonard Jerome, 1874 m. lapkričio 30 d.; Randolph Churchill, *Winston S. Churchill: Youth, 1874–1900* (London, 1966), p. 1.

p. 49 „panterišku“. Mary Lovell, *The Churchills: A Family at the Heart of History* (London, 2011), p. 65.

p. 49 „Ji... atstumą.“ Winston Churchill, *My Early Life* (London, 1996 laida), p. 28.

p. 49 „tėti“, „...žodis“. Lordas Randolphas Churchillis – Winstonui Churchilliui, 1894 m. birželio 13 d.; CHAR 1/2/83.

p. 49–51 „paprasčiausiu... būvio“. Lordas Randolphas Churchillis – Winstonui Churchilliui, 1893 m. rugpjūčio 9 d.; CHAR 1/2/66–68.

p. 51 „jaunas...“, „...nepatikimas“. Lordas Randolphas Churchillis – Winstonui Churchilliui, 1894 m. balandžio 21 d.; CHAR 1/2/78.

p. 51 Naujais tyrimais. Žr. John H. Mather, „Lord Randolph Churchill: Maladies Et Mort“, The Churchill Centre, http://www.winston-churchill.org/learn/myths/myths/his-father-died-of-syphilis; žiūrėta 2014 m. rugpjūčio 26 d.

p. 52 „Jis... tėvas“. Lordas Derby – Lloydui George'ui, 1916 m. rugpjūtis; Gilbert, *Churchill: A Life*, p. 365.

p. 52 „prasti vyrukai“. Teddy Rooseveltas – Theodore'ui Rooseveltui, jaun., 1908 m. gegužės 23 d.; Theodore Roosevelt Papers, Manuscripts division. The Library of Congress. Martin Gilbert, *Churchill and America* (London, 2008), p. 50.

Ketvirtas skyrius. Randolpho veiksnys

p. 54 „Žinoma... vardą.“ Winston Churchill, „The Dream“; Martin Gilbert, *Winston S. Churchill*, t. 8: *Never Despair* (London, 1988), p. 364–372.

p. 55 „Liaukis... radikale!“ Ledi Randolph – lordui Randolphui Churchilliui, 1886 m. vasario 15 d.; CHAR 28/100/12–14.

p. 55 „Jis... pakeitė.“ Lordas Randolphas Churchillis, 1893 m. spalio 23 d.; Rose, *Unruly Giant*, p. 29.

p. 57 „Nuo... toliau“. Lordas Randolphas Churchillis – serui Staffordui Northcote'ui, 1883 m. kovo 3 d.; Winston Churchill, *Lord Randolph Churchill* (New York, 1907), p. 192.

p. 57 „žiūrėti... nešališkai“. Seras Staffordas Northcote'as, ten pat, p. 177.

p. 58 „daugiausia oportunizmas“. John Charmley, *A History of Conservative Politics since 1830* (London, 2008), p. 59.

p. 58 „Randžiuku [ir t. t.]“. Mary Lovell, *The Churchills: In Love and War* (London, 2012), p. 88.

p. 58 „skubantis senis“. Lordas Randolphas Churchillis, 1886; Winston Churchill, *Lord Randolph Churchill*, p. 860.

p. 58 „Miškai... paprakaituoti.“ Winston Churchill, *Lord Randolph Churchill*, p. 229.

p. 59 „Aš...“, „...nešėjai“. Winston Churchill, „The Dream“, Gilbert, *Churchill*, t. 8: *Never Despair*, p. 364–372.

p. 60 „Aš... mantiją!“ Rose, *Unruly Giant*, p. 287.

p. 62 „Buvau... Goscheną“. Anne Sebba, *American Jennie: The Remarkable Life of Lady Randolph Churchill* (London, 2010), p. 158.

p. 63 „Ko vertas Churchillis?“ Rose, *Unruly Giant*, p. 287.

p. 63 „Mums... jūs.“ Lynne Olson, *Troublesome Young Men*, p. 298.

p. 63 „Jaučiausi... išbandymui.“ Winstonas Churchillis, 1940 m. gegužės 10 d.; Gilbert, *Churchill: A Life*, p. 645.

Penktas skyrius. Niekas nebus per drąsu ir per kilnu

p. 66 „Jis nevaldomas“. „In the Air“, CHAR 8/319.

p. 66 „Tai... mirtį.“ Winston Churchill, ten pat.

p. 67 „Mes... šaliai.“ Winstonas Churchillis taip sakė savo pilotui Ivonui Courtney; Gilbert, *Churchill: A Life*, p. 248.

p. 68 penkių tūkstančių. Žr. Gilbert, *Churchill: A Life*, p. 248.

p. 68 „Nemanau... darai.“ Sunny Marlborough – Winstonui Churchilliui, 1913 m. kovas, Gilbert, *Churchill: A Life*, p. 248.

p. 68 „kvailys“, „...šeimai“. F.E. Smithas – Winstonui Churchilliui, 1913 m. gruodžio 6 d.; Michael Sheldon, *Young Titan: The Making of Winston Churchill* (London, 2013), p. 294.

p. 68 „nedoras“. Ledi Londonderry – Winstonui Churchilliui, 1919 m. liepa; Gilbert, *Churchill: A Life*, p. 414.

p. 68 „Kad... išdykusiai“. Winstonas Churchillis – Clementine Churchill, 1913 m. lapkričio 29 d.; Mary Soames, *Clementine Churchill: The Biography of a Marriage* (London, 2003), p. 116.

p. 69 „Ėmiausi... praktikuotis.“ Kapitonas Gilbertas Lushingtonas – panelei Hynes, 1913 m. lapkričio 30 d.; Gilbert, *Churchill: A Life*, p. 252.

p. 69 fatališką skrydį. Apie susirašinėjimą žr. Martin Gilbert, *In Search of Churchill* (London, 1995), p. 280–284.

p. 70 visokių ženklų. Žr. Winston Churchill, *Thoughts and Adventures: Churchill Reflects on Spies, Cartoons, Flying, and the Future* (London, 1949), p. 133–149.

p. 71 „per... galvos“. Douglas Russell, *Winston Churchill: Soldier*, p. 121.

p. 71 „Mums... kulkos“. Winston Churchill, *A Roving Commission: My Early Life* (New York, 1930), p. 84.

p. 72 „Į... griuvo.“ Rose, *Unruly Giant*, p. 47.

p. 72 „Jojau... kilnu.“ Winstonas Churchillis – ledi Randolph Churchill, 1897 m. gruodžio 22 d.; Randolph Churchill, *Winston S. Churchill: Youth*, p. 350.

p. 73 dvylika gretų. Churchillio pasakojimą žr. Winston Churchill, „The Sensations of a Cavalry Charge“, *My Early Life*, p. 182–196.

p. 73 „Prijodavau... abejotinai.“ Gilbert, *Churchill: A Life*, p. 97.

p. 73 „tai... gyvenime“. Winstonas Churchillis – Ianui Hamiltonui, 1898 m. rugsėjo 16 d.; BRDW V 1/1, The Broadwater Collection, Churchill College Cambridge.

p. 74 Tikiuosi... įtikinti. Žr. Winston Churchill, *The Boer War: London to Ladysmith Via Pretoria and Ian Hamilton's March* (London, 2008 m. laida), p. 287.

p. 74 kaip jie kalbasi. Žr. A.D. Gibb, „Captain X“ // *With Winston Churchill at the Front* (London, 1924).

p. 75 „Daugeliu... drąsa.“ Winstonas Churchillis – Jackui Churchilliui, 1897 m. gruodžio 2 d.; CHAR 28/152A/122.

Šeštas skyrius. Didysis diktatorius

p. 81 „suklastotos... meistras“. Martin Stannard, *Evelyn Waugh* (London, 2013), p. 440.

p. 81 „turintis... talentą“. Geoffery Wheatcroft, „Winston Churchill, the Author of Victory“ – Peterio Clarko knygos *Mr. Churchill's Profession: Statesman, Orator, Writer* recenzija // *Times Literary Supplement*, 2012 m. liepos 18 d.

p. 81 „sukto... kūrinys“. Waugh, *Letters of Evelyn Waugh* (London, 2010), p. 627.

p. 81 „Stulbina... istorijos.“ J.H. Plumb, cit. pagal Michael Cohen, *Churchill and the Jews, 1900–1948* (London, 2013), p. 4.

p. 81 „kurioziškai... aveniu“. Žr. J.H. Plumb, „The Historian“ // A.J.P. Taylor ir kt. (sud.), *Churchill: Four Faces and the Man* (London, 1969), p. 130.

p. 81 „Turbūt... laimėtojo.“ Peter Clark, *Mr. Churchill's Profession*, „Prologue“, p. ix.

p. 83–84 „Iš... šešetai." Winston Churchill, *The Morning Post*; cit. pagal F. Woods, *Winston S. Churchill: War Correspondent, 1895–1900*, p. 300–302.

p. 85 nusigauna 400 jardų. Winston Churchill, 1898 m. rugsėjo 10 d., Umdurmano stovykla; Woods, *War Correspondent*, p. 143–147.

p. 85 „Teiginys... lankas". Winston Churchill, *The River War: An Historical Account of the Reconquest of the Soudan*, t. 2 (London, 1899), p. 225.

p. 86 „finansiškai... liapsusas". Winstonas Churchillis – ledi Randolph, 1897 m. spalio 21 d. C. V., I, Pt. 2, p. 807.

p. 86 „Apgailestaudamas... nesušvelnėjęs." Winston Churchill, reportažas iš Naušeros, 1897 m. spalio 16 d.; Woods, *War Correspondent*, p. 85.

p. 86 „Tikiuosi... nerašys." Ledi Jennie – H. Kitcheneriui, 1898, Gilbert, *Churchill: A Life*, p. 90.

p. 87 „iš... meluoti". Rose, *Unruly Giant*, p. 154.

p. 88 „Ydų... juos." Gilbert, *Churchill: A Life*, p. 19.

p. 89 „įtartinai apvalus". Jenkins, *Churchill*, p. 8.

p. 90 „kapitalo prieaugiu". Clark, *Mr. Churchill's Profession*, priedas: „Churchill and the British Tax System".

p. 91 „Seni... skyrių". J.H. Plumb, *The Making of an Historian: The Collected Essays of J.H. Plumb* (New York, 1988), p. 240.

p. 91 „Praeitis... ateitį." J.H. Plumb, cit. pagal A.J.P. Taylor, *Churchill Revised: A Critical Assessment* (London, 1969), p. 169.

Septintas skyrius. Jis mobilizavo anglų kalbą

p. 95 „Dėkoju... išklausė". Apie visą tą kankynę žr. Cowles, *Churchill: The Era and the Man*, p. 102, Gilbert, *Churchill: A Life*, p. 163.

p. 95 „smegenų... sutrikimas". Gilbert, *Churchill: A Life*, p. 164.

p. 97 „Imperijos... laisvę." Douglas Russell, *Winston Churchill: Soldier – The Military Life of a Gentleman at War* (London, 2005), p. 65. Žr. t. p. Cowles, *Churchill: The Era and the Man*, p. 40. Tačiau pats Churchillis sako, kad „neišliko joks pranešimas, tiksliai atspindintis mano žodžius". Winston Churchill, *My Early Life*, p. 71.

p. 97 „Kartais... dėmesį“. Žr. Winston Churchill, „The Scaffolding of Rhetoric“, 1897 m. lapkritis, https://www.winstonchurchill.org/images/pdfs/for_educators/THE_SCAFFOLDING_OF_RHETORIC.pdf; žiūrėta 2014 m. rugpjūčio 29 d.

p. 97 „Pritarimo... suvokti.“ Ten pat.

p. 98 „akademiškai... gležnai“. Michael Sheldon, *The Young Titan: The Making of Winston Churchill* (London, 2014), p. 31.

p. 98 „P. Churchillis... nepadeda“. H.W. Massingham, *The Daily News*; Jenkins, *Churchill*, p. 75.

p. 98 „p. Churchillis... susidraugaus.“ Cit. pagal Richard Toye, *The Roar of the Lion: The Untold Story of Winston Churchill's World War Two Speeches* (London, 2013), p. 18.

p. 98–99 „Ką... bailys.“ Winston Churchill, *Savrola: A Tale of Revolution in Laurania* (London, 1897), p. 88–91.

p. 101 „retorikas... minią“. Colin Cross (sud.), *Life with Lloyd George: The Diary of A.J. Sylvester, 1931–45* (London, 1975), p. 148.

p. 101 „Winstonas... žodžius.“ Edwinas Montagu – H.H. Asquithui, 1909 m. sausio 20 d.; Toye, *Roar of the Lion*, p. 21.

p. 101 „Man... įspūdis“. Winstonas Churchillis – ledi Randolph Churchill, 1898, cit. pagal Norman Rose, *Churchill: An Unruly Life* (New York, 1998), p. 45.

p. 101 „terminologiniu netikslumu“. Winston Churchill, 1906 m. vasario 22 d., *Hansard*, HC Deb, Vol. 152 cc531–86.

p. 101–102 „purvina... lemties“. Jock Colville, *Fringes of Power: Downing Street Diaries 1939–1955* (London, 2004), p. 563.

p. 103 „Sutelkė... oracijų.“ Evelynas Waugh – Annai Flemming, 1965 m. sausio 27 d.; Toye, *Roar of the Lion*, p. 70.

p. 103 „radijo asmenybė“. Ten pat.

p. 103 „kalbėdamas... nesiseka.“ Toye, *Roar of the Lion*, p. 69–70.

p. 104 „Sušiktas...“, „...mala“. Ten pat, p. 95, 131.

p. 104 „Nekoks... ką?“ Ten pat, p. 126.

p. 104 „Iškilmes... patauzijimų.“ Ten pat, p. 69.

p. 105 „Šiame... aš.“ Ten pat, p. 28.

p. 105 „Pergalingą... neapvilia." Haroldas Nicolsonas – Benui ir Nigelui Nicolsonams, 1943 m. rugsėjo 21 d.; Nigel Nicolson (sud.), *Harold Nicolson: Diaries and Letters 1939–1945* (London, 1967), p. 321.

p. 106 „Publikai... kalbų." Winston Churchill, „The Scaffolding of Rhetoric", 1897 m. lapkritis, https://www.winstonchurchill.org/images/pdfs/for_educators/THE_SCAFFOLDING_OF_RHETORIC.pdf; žiūrėta 2014 m. rugpjūčio 29 d.

p. 106 *liberated... freed.* Winstono Churchillio kalbos užrašai, CHAR 9/172.

p. 106 „Man...", „...mažumai." Lord Ismay, *The Memoirs of Lord Ismay* (London, 1960), p. 179–180.

p. 107 „Tokiai mažumai". Šią Churchillio kalbą žr. *Hansard*, HC Deb, 18 June 1940, Vol. 362 cc51–64.

p. 108 anglosaksiškos kilmės. Visą kalbą žr. http://www.winstonchurchill.org/learn/speeches/speeches-of-winston-churchill/1941-1945-war-leader/987-the-end-of-the-beginning; žiūrėta 2014 m. rugpjūčio 29 d.

Aštuntas skyrius. Gera žmogiška širdis

p. 113 „Kur... knygų?" Elizabeth Nel, *Winston Churchill by His Personal Secretary* (London, 2007), p. 40.

p. 113 „Aš... kad..." Winstonas Churchillis – ledi Randolph Churchill, 1886 m. birželio 11 d.; Gilbert, *Churchill: A Life*, p. 13.

p. 114 „orientalizmą". Ledi Gwendoline Bertie – Churchilliui, 1907 m. rugpjūčio 27 d.; Randolph Churchill (sud.), *Winston S. Churchill Companion*, t. 2, d. 1 (London, 1969), p. 672.

p. 114 „Neužmirškite... gyvenimą." Rose, *Unruly Life*, p. 203–204.

p. 115 „Winstonas... nuobodulį". Margot Asquith, 1915 m. sausio 23 d.; Michael ir Eleanor Brock (sud.), *Margot Asquith's Great War Diary 1914–1916: The View from Downing Street* (London, 2014), p. 74.

p. 116 „Keista... kalbasi". Winstonas Churchillis, 1941 m. birželis, Martin Gilbert (sud.), *The Churchill War Papers: The Ever-Widening War 1941*, t. 3, p. xxxvii.

p. 116 „Susipažinęs... dorybes.“ Žr. http://www.winstonchurchill.org/support/the-churchill-centre/publications/finest-hour/issues-109-to-144/no-138/863- action-this-day-fh-138; žiūrėta 2014 m. rugpjūčio 29 d.

p. 117 „be... kaltės“. A. Dewar Gibb, *With Winston Churchill at the Front* (London, 1925), sk. 8.

p. 117 „Per...‚ „... asmenybės jėga.“ Russell, *Winston Churchill: Soldier*, p. 377.

p. 118 „Oscaro... praktika“. CHAR 1/17.

p. 118 norėjo... nepaiso. Apie Wigramo istoriją žr. Gilbert, *Churchill: A Life*, p. 542–560.

p. 119 Nojaus arkos gyvūnų. Soames, *Clementine Churchill*, p. 95.

p. 120 „Pulkininkas... žavėjosi.“ A. Dewar Gibb, *At the Front with Winston Churchill*, sk. 8.

p. 121 turįs draugę. Soames, *Clementine Churchill*, p. cxix.

p. 121 „kontraforsas“. Mary Soames, Crosby Kemperio paskaita 1991 m.; John Perry, *Winston Churchill* (New York, 2010), p. 157.

p. 122 „Auklė... rūpesčių.“ Winston Churchill, *My Early Life*, p. 5.

p. 123 „žiaurią ir šykščią“. Winstonas Churchillis – ledi Randolph Churchill, 1893 m. spalio 29 d.; CHAR 28/19/24–27.

p. 123 „Daug... manęs.“ Gilbert, *Churchill: A Life*, p. 42–43.

p. 123 „Švarką... nusiramino.“ Ten pat, p. 53.

p. 123 „Mes... neleido.“ Winstonas Churchillis – lordui Randolphui Churchilliui, 1882 m. balandžio 10 d.; CHAR 28/13/8.

Devintas skyrius. *My Darling Clementine*

p. 126 „Labai... aptarti.“ Winstonas Churchillis – Clementine [Hozier] Churchill, 1908 m. rugpjūčio 7 d., Mary Soames (sud.), *Speaking For Themselves: The Personal Letters of Winston and Clementine Churchill* (London, 1999), p. 11.

p. 126 „tas...“, „...vienatvę“. Winstonas Churchillis – Clementine [Hozier] Churchill, 1908 m. rugpjūčio 8 d., ten pat, p. 12.

p. 127 „Pamaniau... nebepasipirš.“ Rose, *Unruly Life*, p. 61.

p. 128 „Visada... abejoju." Rose, *Unruly Life*, p. 60. Ši Lloydo George'o draugė identifikuota tik kaip panelė G- G-, „kurios šeima buvo gana gerai žinoma liberalų sluoksniuose". Žr. Rose, *Unruly Life*, p. 356.

p. 128 „Žvėrie... moterimis?" Gilbert, *Churchill: A Life*, p. 210.

p. 129 suerzinantį Clementine. Žr. Paul Addison, „Churchill and Women", http://www.churchillarchive.com/education-resources/higher-education?id=Addison; žiūrėta 2014 m. rugpjūčio 30 d.

p. 129 „gražuolė... Hacket". Gilbert, *Churchill: A Life*, p. 42.

p. 129 „gražiausia... mergina". Winstonas Churchillis – Lady Randolph Churchill, 1896 m. lapkričio 4 d.; CHAR 28/22/18–23.

p. 129 paaukštinimas). Žr. Sheldon, *Young Titan*, p. 181–192.

p. 130 „mudviejų... ekipažuose". Pamela Plowden – Winstonui Churchilliui, 1940 m. gegužė; Gilbert, *Churchill: A Life*, p. 645.

p. 131 „ilgai... gyveno". Winston Churchill, *My Early Life*, p. 387.

p. 131 „Ši... katastrofa." Jenkins, Churchill, p. 138.

p. 133 „be... apendicito". Winston Churchill, *Thoughts and Adventures*, p. 213.

p. 133 „Daug... taikdarystė." Gilbert, *Churchill: A Life*, p. 459.

p. 133 „mane... metodu". Jenkins, Churchill, p. 362.

p. 134–135 „Dauningo... vėl." Clementine Churchill – Winstonui Churchilliui, 1940 m. birželio 27 d.; Soames, *Speaking for Themselves*, p. 454.

p. 135 „Jeigu... karą." Roberts, *Hitler and Churchill*, p. 68.

p. 136 „Ši... darbas." Soames, *Clementine Churchill*, p. 284.

p. 136 „pirmas... trečias". Soames, „Father always came first, second and third", *Daily Telegraph*, 2002 m. rugpjūčio 16 d.

p. 136 „Mes... šildančią." Gilbert, *Churchill: A Life*, p. 357.

p. 136, 137 „elegantišką...", „...vaikelį". Žr. Christopher Wilson, „The Most Wicked Woman in High Society", *Daily Mail*, 2014 m. kovo 29 d.

p. 137 „Tai... ne?" Soames, *Clementine Churchill*, p. 298.

p. 138 „Jis... lankstydavosi." Ten pat, p. 269–270.

p. 139 „Ak... glėbio." Clementine Churchill – Winstonui Churchilliui, 1935 m. balandžio 20 d.; Soames, *Speaking for Themselves*, p. 399.

p. 139 „Daug... sugrįžtum." Winstonas Churchillis – Clementine Churchill, 1935 m. balandžio 13 d.; ten pat, p. 398.

Dešimtas skyrius. Džono Bulio savybės

p. 144 „Jaunoji...", „...pasirinkimą." Dominique Enright, *The Wicked Wit of Winston Churchill* (London, 2011), Kindle leidimas.

p. 144 „Noriu... rasė." Susan Elia MacNeal, *Mr. Churchill's Secretary* (London, 2012), p. NEŽINOMAS.

p. 145 „Winstonai...", „...išgerčiau." Martin Gilbert, *In Search of Churchill: A Historian's Journey* (London, 1994), p. 232.

p. 145 *This... put.* Žr. http://www.winstonchurchill.org/learn/speeches/quotations/famous-quotations-and-stories; žiūrėta 2014 m. rugpjūčio 31 d.

p. 146 „ateityje... antifašistai". Žr. http://standuptohate.blogspot.co.uk/p/winston-churchill-and-anti-fascist.html; žiūrėta 2014 m. rugpjūčio 31 d.

p. 146 „Sunkiausias... kryžius." Žr. http://www.winstonchurchill.org/learn/speeches/quotations/quotes-falsely-attributed; žiūrėta 2014 m. rugpjūčio 31 d.

p. 146 „draugą...", „...bus". Derekas Tathamas – Winstonui Churchilliui, 1949 m. rugsėjo 19 d.; G.B. Shaw – Derekui Tathamui, 1949 m. rugsėjo 16 d. Žr. CHUR 2/165/72–82.

p. 146 „burnai paskalauti". Michael Richards, „Alcohol Abuser"; žr. http://www.winstonchurchill.org/learn/myths/myths/he-was-an-alcohol-abuser; žiūrėta 2014 m. rugpjūčio 31 d.

p. 147 „Niekada... ženklo". Andrew Roberts, *Hitler and Churchill*, p. 137.

p. 149 „Winstonai...", „...blaivas." Žr. „Drunk and Ugly: The Rumour Mill", http://www.winstonchurchill.org/support/the-churchill-centre/publications/chartwell-bulletin/2011/31-jan/1052-drunk-and-ugly-the-rumor-mill; žiūrėta 2014 m. rugpjūčio 31 d.

p. 149 „Geriausius... replikas." Clayton Fritchley, „A Politician Must Watch His Wit" // *The New York Times Magazine*, 1960 m. liepos 3 d., p. 31.

p. 149 „Pasakyk... šūdu." Andrew Marr, *A History of Modern Britain* (London, 2009), p. 19.

p. 149 „pabaigos... pabaiga". Winston Churchill, 1942 m. lapkričio 10 d.; Toye, *Roar of the Lion*, p. 148.

p. 149 „Aš... klausimas". Winstonas Churchillis per savo septyniasdešimt penktąjį gimtadienį. Celia Sandys, *From Winston with Love and Kisses: The Young Churchill* (Texas, 2013), p. 12.

p. 149 „Mes... mus". Winston Churchill, 1943 m. spalio 28 d.; žr. http://www. winstonchurchill.org/learn/speeches/ quotations/famous-quotations-and-stories; žiūrėta 2014 m. rugpjūčio 31 d.

p. 149 „Aš... manęs". Michael Richards, „Alcohol Abuser", žr. http://www.winston churchill.org/learn/myths/myths/ he-was-an-alcohol-abuser; žiūrėta 2014 m. rugpjūčio 31 d.

p. 150 „Gal...", „...mėsos." Enright, *Wicked Wit.*

p. 150 „Ir... likviduosiu." Winston Churchill, 1943 m. liepos 5 d.; Nigel Nicolson (sud.), *Harold Nicolson Diaries and Letters: 1939–1945*, t. 2, p. 303.

p. 150 „avis... kailyje". Žr. D.W. Brogan, *Safire's Political Dictionary* (London, 2008), p. 352.

p. 150–151 „Prisimenu... suolo." Winston Churchill, 1931 m. sausio 28 d., Bendruomenių Rūmai, *Hansard*, HC Deb, Vol. 247 cc999–1111.

p. 151 „Štai... Dievas." Winston Churchill, cit. pagal *Life*, 1948 m. vasario 16 d., p. 39.

p. 151 „viso... kompanija". Richard Langworth (sud.), *Churchill: By Himself* (New York, 2013), p. 57.

p. 151 „Pasakyk...", „...pažodžiui." Enright, *The Wicked Wit of Winston Churchill*, p. 139.

p. 151–152 „Kai... sprandas!" Winston Churchill, 1941 m. gruodžio 30 d., Kanados Parlamentas, Otava; Langworth, *Churchill*, p. 24.

p. 152 „trifibija", *unsordid.* Ten pat, p. 48.

p. 152 „Duokš... kliopo." Ten pat, p. 54.

p. 152 „Viešpatie aukščiausias". Pearson, *Private Lives*, p. 155.

Vienuoliktas skyrius. „Pažangiausias epochos politikas"

p. 156 „Įsivaizduok... protingo!" Sheldon, *Young Titan*, p. 127–128.

p. 156 „kaip juodžiai". Winstonas Churchillis – Clementine Churchill, 1924 m. balandžio 17 d.; Soames, *Thinking For Themselves*, p. 281.

p. 156 „geltonų... neįdomūs". Winstonas Churchillis – Neville'iui Chamberlainui, 1939 m. kovo 27 d.; žr. „Did Singapore Have to Fall?", http://www.winstonchurchill.org/support/the-churchill-centre/publications/finest-hour/issues-109-to-144/no-138/903-part-5-did-singapore-have-to-fall; žiūrėta 2014 m. rugpjūčio 31 d.

p. 156 „išsprogdinti... iššaudyti". John Pearson, *Private Lives*, p. 183.

p. 157 „beždžionės". Gilbert, *Winston S. Churchill*, t. 4: *The Stricken World*, p. 227.

p. 157 „baisi... forma". Paul Addison, *Churchill: The Unexpected Hero*, p. 93.

p. 157 „jeigu... legalizuokim". Gilbert, *Churchill: A Life*, p. 408.

p. 157 „šerti... ėdalu". Madhusree Mukerjee, *Churchill's Secret War: The British Empire and the Ravaging of India During World War II* (London, 2010), p. 14.

p. 157 „pralieti... baisaus", „sugriebti... gerklės". Paul Addison, *Churchill on the Home Front, 1900–1955* (London, 1992), p. 216.

p. 158 „Jeigu... degeneracija." Winston Churchill, 1909 m. balandžio 28 d., Bendruomenių Rūmai, *Hansard*, HC Deb, Vol. 4 cc342–411.

p. 159 „įspūdingai... eigą". Alan S. Baxendale, *Winston Leonard Spencer-Churchill: Penal Reformer* (London, 2010), p. 191, past. 66.

p. 159 „Draudimas... gelbėti". Randolph Churchill ir Martin Gilbert, *Winston S. Churchill: Young Statesman 1901–1914*, p. 294.

p. 160 „Visas... pramonę." Winstonas Churchillis – Clementine Churchill, 1909 m. rugsėjo 14 d.; Addison, *Churchill on the Home Front 1900–1950*, p. 86.

p. 161 „feodalinės... smūgio". Gilbert, *Churchill: A Life*, p. 211.

p. 161–162 „Tas... kalėjime." Ten pat, p. 212–213.

p. 162 „Aš... nepatogumo." Jenkins, *Churchill*, p. 182.

p. 162 „vendetą". Žr. „Winston Churchill", *Daily Telegraph*, 2010 m. kovo 2 d.

p. 163 „Jie... badauja". Gilbert, *Churchill: A Life*, p. 231.

p. 163 „turėjo... funkcijomis". Gilbert, *Churchill: A Life*, p. 232.

p. 163 „joks... ginče". Ten pat, p. 377.

p. 163 „užsispyrę", „nesukalbami". Ten pat, p. 478.

p. 164 „pirmykštį... torį". Addison, *Home Front*, p. 101.

p. 164 „Winstonas... įsitikinimų". Richard Toye, *Lloyd George and Churchill: Rivals for Greatness* (London, 2012), p. 47.

p. 165 „plaukai... piestu". Jenkins, *Churchill*, p. 81.

p. 167 „Tai... maža." James C. Humes, *Churchill: The Prophetic Statesman* (New York, 2012), p. 68.

p. 167 „Jis... klasei." James Muller, *Churchill as a Peacemaker* (London, 2003), p. 14.

p. 168 „išsivadavusi... pusėje". Addison, *Home Front*, p. 26.

p. 168 „principingu... liberalu". Rose, *Unruly Life*, p. 208.

p. 168–169 „Esama... reikmenimis." Gilbert, *Churchill: A Life*, p. 465–468.

Dvyliktas skyrius. Žudynės šlovės neatneš

p. 172 „negalėjau... siaubus". Gilbert, *Churchill: A Life*, p. 393.

p. 173 „Versalio... bergždi". Winston Churchill, *The Second World War*, t. 1: *The Gathering Storm* (London, 1986), p. 6.

p. 174 „žmogus... šalis". Gilbert, *Winston S. Churchill*, t. 5: *Prophet of Truth 1922–1939*, p. 805.

p. 175 „Churchillis... kareivis". Pat Buchanan, *Churchill, Hitler and the Unnecessary War: How Britain Lost Its Empire and the West Lost the World* (New York, 2008), p. 59.

p. 175 „Retai... siaubus." Peregrine Worsthorne, „Why Winston Churchill is Not Really a War Hero", *The Week*, 2008 m. spalio 22 d.

p. 176 „Winstonas... liūdesį." Jenkins, *Churchill*, p. 240.

p. 176 „Winstonas...", „saldus". Michael ir Eleanor Brock (sud.), *Margot Asquith's Great War Diary*, p. 54; Gilbert, *Churchill: A Life*, p. 294–295.

p. 177 „Tavo... Dardaneluose". Andrew Roberts, Carlo D'Este knygos *Warlord: A Life of Churchill at War, 1874–1945* recenzija, *Daily Telegraph*, 2009 m. balandžio 10 d.

p. 177 „nusikalstamą... bailų". Rose, *Unruly Life*, p. 39.

p. 178 Vakarų Afrika. Sheldon, *Young Titan*, p. 129–131.

p. 179 „Jeigu... kariauti...". Winstono Churchillio pirmoji kalba Bendruomenių Rūmuose, 1901 m. vasario 18 d.; Jenkins, *Churchill*, p. 72.

p. 180 „Kas... gniutulus." Langworth, *Churchill*, p. 251.

p. 180 „Mačiau... viziją." Winston Churchill, *The Second World War: The Gathering Storm*, p. 201.

Tryliktas skyrius. Vaikščiojantys laivai

p. 185 „judantys...", „...apkasus". Winstonas Churchillis – Johnui Frenchui, 1915 m. balandžio 10 d.; Winston Churchill, *The World Crisis, 1911–1918* (London, 2005), p. 313–314.

p. 185 „Reginys... pėdarišė". Ten pat, p. 314.

p. 186 „žemės laivai". H.G. Wells, „The Land Ironclads" // *Strand Magazine*, 1903 m. gruodis.

p. 186 tikrai padarys vokiečiai. Žr. Winstonas Churchillis – H.H. Asquithui, 1915 m. sausio 5 d., CHAR 13/44/32–35.

p. 186 „kad...", „...žmones". Winston Churchill, memorandumai, 1915 m. sausio 18 d., „Statement on the Introduction of the Tank", CHAR 2/109.

p. 187 „Šių... eigą." Ten pat.

p. 188 „Kaip... WSC." Gilbert, *Churchill: A Life*, p. 298.

p. 190, 191 „Netekęs...", „...fronte." Tennysonas D'Eyncourt'as – Winstonui Churchilliui, 1916 m. vasario 14 d., CHAR 2/71/14.

p. 191 „didelį... imperijai". Gilbert, *Churchill: A Life*, p. 373.

p. 191 „Tas... Vaithole." Ten pat, p. 376.

p. 192 „paspręstės". Norman McGowan, *My Years with Churchill* (London, 1958), p. 94.

p. 194 „Mechanizmai... skiediklis." Gilbert, *Churchill: A Life*, p. 370.

Keturioliktas skyrius. 100 arklio galių proto variklis

p. 199 „KBO“. Žr. „Churchill: Leader and Statesman“, http://www.winstonchurchill.org/learn/biography/biography/churchill-leader-and-statesman; žiūrėta 2014 m. rugsėjo 1 d.

p. 200 „Sako... rizikuoti?“ Lou Channon, *Ronald Reagan: The Presidential Portfolio – A History Illustrated from the Collection of the Ronald Reagan Library and Museum* (London, 2001).

p. 201 „Mudu... netilpo.“ Eleanor Roosevelt, „Churchill at the White House“ // *The Atlantic*, 1965 m. kovo 1 d. (publikuota po mirties); http://www.theatlantic. com/magazine/archive/1965/03/churchill-at-the-white-house/305459/; žiūrėta 2014 m. rugsėjo 1 d.

p. 202 „ribotą... supratimą“. Rose, *Unruly Life*, p. 173.

p. 202–203 „prakeiktų skaičiukų“. Winston Churchill, *Lord Randolph Churchill*, t. 2 (London, 1906), p. 184.

p. 203 „kalba persiškai“. William Manchester, *The Last Lion*, p. 786.

p. 203 „Štai... protu“. Stanley Baldwin, „Churchill & his Contemporaries“, http://www.winstonchurchill.org/learn/myths/churchill-trivia/528- contemporaries; žiūrėta 2014 m. rugsėjo 1 d.

p. 203 „juodo šuns“. Gilbert, *In Search of Churchill*, p. 210.

p. 203–204 „Žinot... dantų.“ Ten pat, p. 26.

p. 204–205 „Ministro Pirmininko... 45.4.23.“ Winston Churchill, *The Second World War*, t. 4, p. 623–624.

p. 206 „Idėjų... sunkumų.“ Max Hastings, *Finest Years: Churchill as Warlord 1940–45*, p. 93.

Penkioliktas skyrius. Ruletės žaidimas su istorija

p. 208 „Pasistengiau... profesijose.“ Martin Gilbert, *Churchill and the Jews: A Lifelong Friendship* (London, 2007), p. 98–99.

p. 208 „Perduok... finišuoja.“ Ernst Hanfstaengl, *Hitler – The Missing Years* (London, 1957), p. 185.

p. 209 „su mielu noru“. Winston Churchill, *The Second World War*, t. 1, p. 40.

p. 209 „Tuo... charakterį.“ Ten pat, p. 40.

p. 209 *Heil..., ...Boothby!* Robert Rhodes James, *Robert Boothby: A Portrait of Churchill's Ally* (London, 1991), p. 138.

p. 210 „Kodėl... gimė?" Winston Churchill, *The Second World War*, t. 1, p. 40.

p. 210 „Koks...", „...jus." Hanfstaengl, *Hitler*, p. 187.

p. 211 „Kokia... kilmės?" Jenkins, *Churchill*, p. 469.

p. 211 „visi... ginklų." Martin Gilbert, *Churchill: The Power of Words* (London, 2012), p. 101.

p. 212 „sugebėti... įvyko." Langworth, *Churchill*, p. 505.

p. 213 „brangiai...", „...gyvybių". Gilbert, *Churchill: A Life*, p. 286.

p. 214 „minkšta papilvė". Winston Churchill, Bendruomenių Rūmai, 1942 m. lapkričio 11 d., *Hansard*, HC Deb, 385 cc8–56.

p. 215 „Man galas". Gilbert, *Churchill: A Life*, p. 321.

p. 215 „spygliuotos... Flandrijoje". Soames, *Clementine Churchill*, p. 134.

p. 216 „šlykštų beždžioniškumą". Gilbert, *Churchill: A Life*, p. 410.

p. 216 „milžiniškuose... kariauna". Clifford Kinvig, *Churchill's Crusade: The British Invasion of Russia, 1918–1920* (London, 2007), p. 85.

p. 216 „Dabar... režimo". Gilbert, *Churchill: A Life*, p. 415.

p. 217 „Aš... babuinų!" Kinvig, *Churchill's Crusade*, p. 154.

p. 217 „Jis... kates". David Low, „Winston's Bag" // *The Star*, 1920 m. sausio 21 d.

p. 219 „Sustabdykim... karą!" *Daily Mail*, 1922 m. rugsėjo 18 d.; Andrew Mango, *Ataturk* (London, 2004), p. 352.

p. 219 „Sunkiausia... neerzinu". Gilbert, *Churchill: A Life*, p. 465.

p. 220 kaltinimo. Žr. J. Maynard Keynes, *The Economic Consequences of Mr Churchill* (London, 1925).

p. 220 „Aš... patenkintą." Geoffrey Best, *Churchill: A Study in Greatness* (London, 2001), p. 119.

p. 220 „Nespauski... kryžiaus." Michael Kazin, *A Godly Hero: The Life of William Jennings Bryan* (New York, 2006), p. 61.

p. 221 „Aš... ministru". Liaquat Ahaned, *Lords of Finesse: 1929, The Great Depression, and the Bankers who Broke the World* (New York, 2011), p. 235.

p. 222 „šleikštu". Winston Churchill, 1931 m. vasario 23 d.; Richard Toye, *Churchill's Empire* (London, 2011), p. 176.

p. 223 „Mes... Britaniją". Gilbert, *Churchill: A Life*, p. 501.

p. 223 „Telydi... daugiau." Toye, *Churchill's Empire*, p. 188.

p. 225 „Vakar... darbą." Addison, *Home Front*, p. 323.

p. 226 „nevykėlis". Robert Rhodes James, *Churchill: A Study in Failure, 1900–1939* (London, 1981).

p. 227 „absurdiškas... memorandumas". Humes, *Churchill: The Prophetic Statesman*, p. 32.

p. 228 „karas...", „...laikų". Langworth, *Churchill*, p. 122–123.

Šešioliktas skyrius. Šaltas nuožmumas

p. 232 „šaudymas... statinėje". Roberto Philpotto interviu – Philip Graig, „Mass murder or a stroke of genius that saved Britain? As closer ties with France are planned, the „betrayal" they still can't forgive" // *Daily Mail*, 2010 m. vasario 5 d.

p. 233 „Taip... istorijai." Winston Churchill, 1940 m. liepos 4 d., Bendruomenių Rūmai, *Hansard*, HC Deb, t. 362 cc1043–51.

p. 234 „kitomis kryptimis". Gilbert, *Churchill: A Life*, p. 180.

p. 234 „Na... oru." Gilbert, *Winston S. Churchill*, t. 6: *Finest Hour, 1939–1941*, p. 526.

p. 236 „karas... sąmokslo". Michael Cohen, *Britain's Moment in Palestine: Retrospect and Perspectives, 1917–1948* (London, 2014), p. 14.

p. 236 „prakeiktos retorikos". Jonathan Rose, *The Literary Churchill*, p. 296.

p. 236 „Atveskit... ledo". Hastings, *Churchill as a Warlord*, p. 106.

p. 239 „skerdynių". Richard Lamb, *Churchill as War Leader* (London, 1991).

p. 239 „Reikia... sėkmingos". Sheila Lawlor, *Churchill and the Politics of War, 1940–1941* (London, 1994), p. 57–58.

p. 240 „bet... pražūtį". Winston Churchill, *The Second World War: Their Finest Hour*, p. 197–198.

p. 241 „garbingos diskusijos“. Žr. „Battle Summary No. 1“, http:// www.hmshood.org.uk/reference/official/adm234/adm234-317.htm; žiūrėta 2014 m. rugsėjo 2 d.

p. 241 „Jeigu... kita“. David Brown, *The Road to Oran: Anglo-French Naval Relations, September 1939–July 1940* (London, 2004), p. xxix.

p. 241 „Sutvarkykit reikalus greit.“ *Diary of Events*, 1940 m. liepos 3 d., CHAR 9/173A–B.

p. 241 „Tai... valstybę.“ Winston Churchill, 1940 m. liepos 4 d., Bendruomenių Rūmai, *Hansard*, HC Deb, T. 362 cc1043–51.

p. 243 „nesibaigiančias... vargą“. Adolpf Hitler, 1940 m. liepos 19 d.; David Jablonsky, *Churchill and Hitler: Essays on the Political-military Direction of Total War* (London, 1994), p. 220.

p. 243 „Hitleris... patirs“. Gilbert, *Winston S. Churchill*, t. 6: *Finest Hour, 1939–1941*, p. 663.

p. 246 „tautai... Valstijoms“. Winston Churchill, 1940 m. liepos 4 d., Bendruomenių Rūmai, *Hansard*, HC Deb, T. 362 cc1043–51.

Septynioliktas skyrius. Amerikos viliojimas

p. 247 „Sėskis... Valstijas.“ Gilbert, *Winston S. Churchill*, t. 6: *Finest Hour, 1939–1941*, p. 358.

p. 250 „Mes... užtekti.“ David Roll, *The Hopkins Touch: Harry Hopkins and the Forging of the Alliance to Defeat Hitler* (London, 2013), p. 137.

p. 252 „Nė... mes.“ John Keegan, *The Second World War* (New York, 1989), p. 539.

p. 252 „paliktas... jausmu“. Toye, *Roar of the Lion*, p. 114.

p. 254 „bučiuoti...“, „...keturis.“ Rose, *Unruly Life*, p. 183.

p. 254 „Stiprus...“, „...gyvenimą.“ John Ramsden, *Man of the Century: Winston Churchill and His Legend since 1945*, (London, 2009), p. 132.

p. 255 „kaip... kolegai“. Žr. Admiral Boyce, „Former Naval Persons“, http:// www.winstonchurchill.org/support/the-churchill-centre/publications/finest-hour-online/1305-qformer-naval-personsq; žiūrėta 2014 m. rugsėjo 2 d.

p. 255–257 „Nors... senąjį.“ Winston Churchill, „We Shall Fight them on the Beaches“, 1940 m. birželio 4 d.; Simon Sebag Montefiore (sud.), *Kalbos, pakeitusios pasaulį*, vertė Aidas Jurašius (Vilnius, 2014), p. 95.

p. 257 „Jungtinėms Valstijoms“. Winston Churchill, 1940 m. liepos 4 d., *Hansard*, HC Deb, T. 362 cc1043–51.

p. 258 „neniekingiausiu... istorijoje“. Winston Churchill, 1945 m. rugpjūčio 24 d., *Hansard*, HC Deb, T. 413 cc955–58.

p. 258 paskutiniai marškiniai. Gilbert, *Churchill and America* (London, 2008) p. 219.

p. 259–260 „Nėra... ką“. Gilbert, *The Churchill War Papers*, t. 3: *The Ever-Widening War*, p. 1399.

p. 260 „Britanijos... prezidento“. Richard Langworth, *Churchill's Wit: The Definitive Collection* (New York, 2009), p. 16.

p. 260, 261 „Įsitikinęs...“, „...priešakį.“ Winston Churchill, „Address to the Congress of the United States“, 1941 m. gruodžio 26 d.; Gilbert, *Power of Words*, p. 294.

p. 261 „Apskritai... Europoje.“ Gilbert, *Winston S. Churchill*, t. 7: *Road to Victory, 1941–1945*, p. 553.

p. 261 „persmelktas... miegu“. Gilbert, *Churchill and America*, p. 245.

Aštuonioliktas skyrius. Milžinas sumažėjusioje saloje

p. 263 „Taip... nebus“. Alan ‘Tommy’ Lascelles, *King's Counsellor: Abdication and War – The Diaries of Sir Alan Lascelles* (London, 2006), p. 224.

p. 263–264 „Brangusis... Jurgis R I.“ Karalius Jurgis VI – Winstonui Churchilliui, 1944 m. gegužės 31 d., CHAR 20/136/10.

p. 264 „Į... tūžmingai“. Lascelles, *King's Counsellor*, p. 226.

p. 265 „Tommy... tįso“. Ten pat, p. 226.

p. 265 „Man...“ „... 100:1.“ Ten pat, p. 226.

p. 266 „šiuo... savanaudiškas“. Ten pat, p. 226.

p. 266 „Brangusis... Jurgis R I.“ Karalius Jurgis VI – Winstonui Churchilliui, 1944 m. birželio 2 d., CHAR 20/136/4.

p. 267 „Tai... argumentas“. Lascelles, *King's Counsellor*, p. 227.

p. 267 „klaikiausia... katastrofa“. Max Hastings, *Overlord: D-Day and the Battle for Normandy 1944* (London, 2012), p. 1.

p. 269 „Iš... puslapius“. Lascelles, King's Counsellor, p. 228.

p. 270 „nereikalingu mūšiu“. Žr., pvz., Correlli Barnett, *The Battle of El Alamein* (London, 1964).

p. 270 „Niekaip... sunkiausia.“ Vincent O'Hara, *In Passage Perilous: Malta and the Convoy Battles of June 1942* (Indiana, 2012), p. 67.

p. 271–272 „daugelis... japonai“. Max Hastings, „After a series of military defeats even Churchill started to fear that our Army was simply too yellow to fight“ // *Daily Mail*, 2009 m. rugpjūčio 21 d.

p. 272 „Tėti... nesikauna!“ Andrew Roberts, *Masters and Commanders: The Military Geniuses Who Led the West to Victory in World War II* (London, 2008), p. 287.

p. 272 „Mes... geriau.“ Max Hastings, „On Churchill's Fighting Spirit“ // *The Financial Times*, 2009 m. rugsėjo 4 d.; http://www.ft.com/cms/s/0/e6824d52-98e2-11de-aa1b-00144feabdc0.html#axzz3CBVtTd9C; žiūrėta 2014 m. rugsėjo 3 d.

p. 272 „Pralaimėti... kitas.“ Robert Dallek, *Franklin D. Roosevelt and American Foreign Policy, 1932–1945* (Oxford, 1995), p. 347.

p. 272 „Jis... mūšio“. Rose, *Unruly Giant*, p. 389.

p. 272 „Jūs... nelaimėsite.“ Martin Gilbert, *Winston S. Churchill: Road to Victory, 1941–1945* (New York, 1986), p. 185.

p. 274 „atneštą... cigarų!!“ Arthur Bryant, *The Turn of the Tide: A History of the War Years Based on the Diaries of Field-Marshal Lord Alanbrooke, Chief of the Imperial General Staff* (New York, 1957), p. 464.

p. 275 „užtvotų“. Winstonas Churchillis – prezidentui Rooseveltui, 1944 m. birželio 14 d. // Winston Churchill, *The Second World War*, t. 6: *Triumph and Tragedy*, p. 28.

p. 275 „Padarykim... vaizdu.“ Žr. Ralpho Martino pasakojimą // *Additional Churchill Papers*, WCHL 15/2/6.

p. 275–276 „Niekada... šypsnis.“ Gilbert, *Churchill: A Life*, p. 829.

p. 276 „Premjere... pasitraukti.“ Ten pat, p. 832.

p. 276 „Winstono... paplūdimyje.“ Ten pat, p. 832.

p. 278 „Mane... pasauliu.“ Rose, *Unruly Life*, p. 394.

p. 278 „Mane... pajėgų.“ Gilbert, *Churchill: A Life*, p. 852.

p. 279 „pasąmonėje... mintis“. Gilbert, *Winston S. Churchill*, t. 8: *Never Despair*, p. 106.

p. 279 „Sveikinkite... leiboristus“. Adrian Fort, *Nancy: The Story of Lady Astor* (London, 2012), p. 304.

p. 279 „Gal...“, „...pasislėpęs.“ Addison, *Churchill: Unexpected Hero*, p. 215.

p. 279 „Aš... sunku.“ John Severance, *Winston Churchill: Soldier, Statesman, Artist* (New York, 1996), p. 115.

p. 280 „silpną... reikalus“. *The Spectator* apie žinią, kad Churchillis paskirtas pirmuoju Admiraliteto lordu; cit. pagal Rose, *Unruly Life*, p. 88.

Devynioliktas skyrius. Šaltasis karas ir kaip jis jį laimėjo

p. 282 „Gal... nuėjom?“ Rode, *Unruly Life*, p. 337.

p. 282 „papraščiausią... niokojimą“. Winston Churchill, Kabineto protokolas, 1945 m. kovo 28 d.; David Reynolds, *In Command of History: Churchill Fighting and Writing the Second World War* (London, 2005), p. 481.

p. 282–283 „Mano... drabužiai.“ Gilbert, *Churchill: A Life*, p. 850.

p. 284 „Reikia...“, „...49 000.“ Lord Moran, *Winston Churchill: The Struggle for Survival, 1940–1965* (London, 1966), p. 163.

p. 284 *You..., ... there*. Richard Collier, *The War that Stalin Won: Tehran-Berlin* (London, 1983), p. 240.

p. 285 „Šį... dieną“. Best, *Churchill: A Study in Greatness*, p. 271.

p. 285 „yra... įvykis“. Winston Churchill, *The Second World War*, t. 6, p. 438.

p. 286 kad išliko. Žr. David Reynolds, *From World War to Cold War: Churchill, Roosevelt, and the International History of the 1940s* (Oxford, 2006).

p. 288 „Man... patinka“. David Carlton, *Churchill and the Soviet Union*, p. 144.

p. 289 „mūsų nelaime“. Rose, *Unruly Life*, p. 255.

p. 289 „krokodilų... realistai". Gilbert, *Winston S. Churchill*, t. 8: *Never Despair*, p. 161.

p. 289 „nuostabioje mokykloje". Gregory Sand, *Defending the West: The Truman-Churchill Correspondence, 1945–1960* (London, 2004), p. 6.

p. 289 „atrodo... patiko". Gilbert, *Churchill and America*, p. 367.

p. 289 „Esu... naudos." Fraser J. Harbutt, *The Iron Curtain* (Oxford, 1988), p. 172.

p. 289 „entuziastingai". Ten pat, p. 180.

p. 289 „Jis... pasigėrėtina." Ten pat, p. 180.

p. 290, 291–292 „Mes...", „...nėra." Winston Churchill, 1946 m. kovo 5 d., Fultonas, Misūris. Žr. http://www.winstonchurchill.org/learn/speeches/speeches-of-winston-churchill/120-the-sinews-of-peace; žiūrėta 2014 m. rugsėjo 3 d.

p. 292 „ypatingus...", „...instrukcijomis". Ten pat.

p. 292 „ne...", „...kitos". Gilbert, *Churchill: A Life*, p. 867.

p. 292 „Jungtinėms... valstybe". Ten pat, p. 868.

p. 293 „kenkia...siekiui". Geoffrey Williams, *The Permanent Alliance: The Euro-American Relationship, 1945–1984* (London, 1977), p. 19.

p. 294 „įtampą". Lord Moran, *Churchill: Struggle for Survival*, p. 337.

p. 295 „gero poilsio". Gilbert, *Churchill and America*, p. 421.

p. 295 „Mudu... pasveikti." Gilbert, *Winston S. Churchill*, t. 8: *Never Despair*, p. 856.

p. 296 „lyg... nusileisti". James Muller, *Churchill as a Peacemaker*, p. 323.

p. 296 „Žmogus...", „...amerikiečių." Gilbert, *Churchill: A Life*, p. 939.

Dvidešimtas skyrius. Churchillis europietis

p. 300 „Mums... būti." Žr. 'stillpoliticallyincorrect', http://disqus.com/telegraph-795480a5f59311af7dfc5b92f96f73d7/; žiūrėta 2014 m. rugsėjo 3 d.

p. 301 „Daramo... nevirškins". Alex May, *Britain and Europe Since 1945* (London, 2014), p. 18.

p. 302 „Gryni... Nesąmonė." Winston Churchill, Bendruomenių Rūmai, 1950 m. birželio 26 d., *Hansard*, HC Deb, T. 476 cc1907–2056.

p. 302 „Vyriausioji valdyba“. Žr., pvz., James Carmichael, Bendruomenių Rūmai, 1950 m. birželio 26 d., *Hansard*, HC Deb, T. 476 cc1907–2056.

p. 303 „Tai... gyvenimą.“ Maurice Edelman, 1950 m. birželio 27 d., *Hansard*, HC Deb, T. 476 cc2104–59.

p. 303 „Ar... šimtmetyje.“ Robert Boothby, ten pat.

p. 303–304 „Jis... pusiausvyrą...“. Winston Churchill, ten pat.

p. 304–305 „Visas... namo.“ Winston Churchill, ten pat.

p. 306 „Jungtinės...“, „...keliauti“. Gilbert, *Churchill: A Life*, p. 731.

p. 306 „Mes... gali.“ Winston Churchill, „Speech to the Academic Youth“, 1946 m. rugsėjo 19 d.; http://www.churchill-society-london.org.uk/astonish.html; žiūrėta 2014 m. rugsėjo 3 d.

p. 306 „pateikti...“, „... narė“. Winston Churchill, *Winston Churchill's Speeches: Never Give In!* (London, 2007), p. 439–442.

p. 306–307 „Daugiau... reikalui.“ Robert Rhodes James, *Churchill Speaks: Winston S. Churchill in Peace and War: Collected Speeches, 1897–1963* (London, 1980), p. 930.

p. 308 „Tačiau... žmonių.“ Winston Churchill, „Why Not the United States of Europe“ // *News of the World*, 1938 m. gegužės 29 d.; cit. pagal Gilbert (sud.), *Power of Words*, p. 199–200.

p. 309–310 „Klausimas... susisieti.“ Winston Churchill, Bendruomenių Rūmai, 1950 m. birželio 27 d., *Hansard*, HC Deb, T. 476 cc2104–59.

p. 310 „Didžioji... dalis...“. Winston Churchill, „Why Not the United States of Europe“ // *News of the World*, 1938 m. gegužės 29 d.

p. 313 „Žiūrėkit... sužlugdys.“ Kevin Theakston, *Winston Churchill and the British Constitution* (London, 2004), p. 132.

Dvidešimt pirmas skyrius. Šiuolaikinių Artimųjų Rytų kūrėjas

p. 317 „Britanijos... karas“. C.J. Wrigley, *A.J.P. Taylor: Radical Historian of Europe* (London, 2006), p. 315.

p. 319 „Winstono žagtelėjimu“. Žr. Frank Jacobs, „Winston's Hiccup“ // *New York Times*, 2013 m. kovo 6 d.; http://opinionator.blogs.nytimes.com/2012/03/06/winstons-hiccup/?_php=true&_type=blogs&_r=0; žiūrėta 2014 m. rugsėjo 3 d.

p. 320 9 procentais. Žr. Walter Reid, *Empire of Sand: How Britain Made the Middle East* (London, 2011).

p. 321 „rytietiškais mastais“. *Spectator*, „The Question of the Mandates“, 1920 m. rugpjūčio 28 d.

p. 322 „Jo... statusą.“ A.J. Balfouras – Walteriui Rothschildui, 1917 m. lapkričio 2 d. // Gudrun Krämer, *A History of Palestine: From the Ottoman Conquest to the Founding of the State of Israel* (Princeton, 2011), p. 149.

p. 322 „žemę... žemės“. Israel Zangwill, „The Return to Palestine“ // *New Liberal Review* (1901 m. gruodis), p. 615.

p. 323 „Gertie!..“, „...drauge!“ Shareen Brysac ir Karl Meyer, *Kingmakers: The Invention of the Modern Middle East* (London, 2009), p. 176.

p. 323 „*à bas Churchill*“. Jack Fishman, *My Darling Clementine: The Story of Lady Churchill* (London, 1966), p. 92.

p. 324 „Išjojau... kupranugario“. Janet Wallach, *Desert Queen: The Extraordinary Life of Gertrude Bell – Adventurer, Adviser to Kings, Ally of Lawrence of Arabia* (New York, 2005), p. 300.

p. 324 „Žydai... pasaulyje“. Cohen, *Churchill and the Jews*, p. 90.

p. 325 palestiniečiai... progą. Oded Balaban, *Interpreting Conflict: Israeli-Palestinian Negotiations at Camp David II and Beyond* (New York, 2005), p. 60.

p. 325 „Jeigu... abu“. Winstono Churchillio atsakymas Musai Kazemui Al Chuseiniui // Howard Grief, *The Legal Foundation and Borders of Israel Under International Law: A Treatise on Jewish Sovereignty Over the Land of Israel* (Jerusalem, 2008), p. 446.

p. 325 „Ši... metų?“ Winstono Churchillio atsakymas Musai Kazemui Al Chuseiniui // Gilbert, *Winston S. Churchill*, t. 4: *The Stricken World*, p. 565.

p. 325 „Mūsų... tautos.“ Gilbert, *Winston S. Churchill*, t. 4: *The Stricken World*, p. 567.

p. 326 „apdairumą“, „kantrybę“. Norman Rose, „Churchill and Zionism“ // Robert Blake and William Roger Louis (sud.), *Churchill: A Major New Reassessment of His Life in Peace and War* (London, 1996), p. 156.

p. 326 „todėl... palestiniečiams". Gilbert, *Churchill: A Life*, p. 435.

p. 327 „Kai... pasaulyje." Michael Makovsky, *Churchill's Promised Land: Zionism and Statecraft* (New Haven, 2007), p. 85.

p. 327 „kraujasiurbiai". Cohen, *Churchill and the Jews*, p. 138.

p. 327 „polinkis į orientalizmą". Ledi Gwendoline Bertie – Churchilliui, 1907 m. rugpjūčio 27 d.; Randolph Churchill ir Martin Gilbert, *Winston S. Churchill*, t. 2, *Companion*, d. 1, p. 672. Žr. t. p. Warren Dockter, „The Influence of a Poet: Wilfrid S. Blunt and the Churchills" // *The Journal of Historical Biography*, t. 10 (2011 m. ruduo), p. 70–102.

p. 328 87 mln. musulmonų. Warren Dockter, *Winston Churchill and the Islamic World: Orientalism, Empire and Diplomacy in the Middle East* (London, 2014).

p. 328, 329 „šventa...", „...prekyboje." Isaiah Freidman, *Palestine, a Twice-Promised Land: The British, the Arabs & Zionism – 1915–1920* (London, 2000), p. 171.

p. 329 „Mes... gyventojus". Addison, *Unexpected Hero*, p. 101.

p. 329, 330 „Aš...", „...spręsti." Palestine Royal Commission, Minutes of evidence, 1937 m. kovo 12 d.; CHAR/2/317/8666, 8728, p. 503, 507.

p. 330–331 „keliasdešimt... badaujančių". Cohen, *Churchill and the Jews*, p. 67.

p. 331 „Negaliu... čiaudėti." Winstonas Churchillis Karo kabineto protokoluose, 1919 m. gegužės 22 d.; Gilbert, *Winston S. Churchill*, t. 4, *Companion*, d. 1, p. 649.

p. 331 „Aš... viršūnėje." Ronald Hyam, „Churchill and the British Empire" // Blake and Louis, *Churchill*, p. 174.

p. 332 „pasibjaurėtinu nedėkingumu". Gilbert, *Winston S. Churchill*, t. 8: *Never Despair*, p. 1233.

p. 333 „Aš... nieko." Rose, *Unruly Life*, p. 424.

p. 334 afrikiečių lyderiai. Toye, *Churchill's Empire*, p. 316.

Dvidešimt antras skyrius. Jo pavardės prasmė šiandien

p. 336 „Mano... W." Gilbert, *Winston S. Churchill*, t. 8: *Never Despair*, p. 1342.

p. 337 „Mano... nesibaigė." Gilbert, *Churchill: A Life*, p. 956.

p. 340 „neturėtų... tinkamas“. Toye, *Churchill's Empire*, p. xii.

p. 341 „Ką...“, „...išnykę?“ Langworth, *Churchill*, p. 569.

p. 341 „nenatūralus... pervertinti“. Žr. Gilbert, „Churchill and Eugenics“, http://www.winstonchurchill.org/support/the-churchill-centre/publications/finest-hour-online/594-churchill-and-eugenics; žiūrėta 2014 m. rugsėjo 4 d.

p. 341 „Trijų... gana“. Ten pat.

p. 342 „Jaučiuosi... plaušine.“ Langworth, *Churchill's Wit*, p. 101.

p. 342 „Kai... lygiateisėmis.“ Langworth, *Churchill*, p. 442.

p. 343 „Gandhį... drambliui“. Arthur Herman, *Gandhi & Churchill: The Epic Rivalry that Destroyed an Empire and Forged Our Age* (London, 2009), p. 273.

p. 345–346 „Vieną... nebebijojau.“ Winston Churchill, *Thoughts and Adventures*, p. 234–235.

p. 348 „Jis... pasaulyje.“ Gilbert, *Winston S. Churchill*, t. 8: *Never Despair*, p. 1361.

p. 349 „charakterį“, ... miną“. Gilbert, *Churchill: A Life*, p. 487.

Dvidešimt trečias skyrius. Churchillio veiksnys

p. 353 prieš patį save. Žr. Anthony Storr, „The Man“ // Taylor ir kt. (sud.), *Churchill: Four Faces and the Man*, p. 210–211.

PADĖKA UŽ ILIUSTRACIJAS

Iliustracijos tekste

p. 50 Churchillio laiškas motinai, 1890. Foto: CHAR-28-018-042 b, The Papers of Sir Winston Churchill, Churchill Archives Centre, Churchill College. © Winston S. Churchill. Reprodukuota leidus Curtis Brown, London, ir Sero Winstono Churchillio palikimo agentūros bei Sero Winstono Churchillio Archyvų fondo vardu.

p. 61 (kairėje) „Randolphas su Disraelio šmėkla“, Tennielio karikatūra iš *Punch*, 1886 m. rugpjūčio 7 d.; (dešinėje) „Sūnus ir tėvas“, E. T. Reedo karikatūra, vaizduojanti pirmąją Churchillio kalbą Bendruomenių Rūmuose, 1901 m. vasario 18 d., su Randolpho šmėkla jam už nugaros, iš Henry W. Lucy, *The Balfourian Parliament, 1900–1905* (Hodder & Stoughton, London, 1906).

p. 100 Churchillio kalbos per radiją mašinraštis, 1941 m. balandžio 27 d. Foto: CHAR 09/181B/180, The Papers of Sir Winston Churchill, Churchill Archives Centre, Churchill College. © Winston S. Churchill. Reprodukuota leidus Curtis Brown, London, ir Sero Winstono Churchillio palikimo agentūros bei Sero Winstono Churchillio Archyvų fondo vardu.

p. 132 Churchillio laiškas Pamelai, grafienei Lytton, 1908 m. rugpjūčio 12 d., iš privataus rinkinio. Foto: Christie's Images / Bridgeman Images. © Winston S. Churchill. Reprodukuota leidus Curtis Brown, London, ir Sero Winstono Churchillio palikimo agentūros vardu.

p. 189 Churchillio laiškas H. G. Wellsui, 1916 m. spalio 1 d. Foto: C-238-7, H. G. Wells Papers, Courtesy of The Rare Book & Manuscript Library of the University of Illinois at Urbana-Champaign. © Winston S. Churchill. Reprodukuota leidus Curtis Brown, London, ir Sero Winstono Churchillio palikimo agentūros bei Sero Winstono Churchillio Archyvų fondo vardu.

p. 229 „Tiesa apie Hitlerį" – Churchillio straipsnis, publikuotas *The Strand Magazine*, 1935 m. lapkritį. Foto: CHAR 5/518A/34 pp10–11, The Papers of Sir Winston Churchill, Churchill Archives Centre, Churchill College. © Winston S. Churchill. Reprodukuota leidus Curtis Brown, London, ir Sero Winstono Churchillio palikimo agentūros bei Sero Winstono Churchillio Archyvų fondo vardu.

p. 256 Churchillio sukurtas „prekinis doleris". Foto: WCHL 6/13, Other Deposited Collections Relating to Sir Winston Churchill, Churchill Archives Centre, Churchill College, Cambridge. © Winston S. Churchill. Reprodukuota leidus Curtis Brown, London, ir Churchillio šeimos vardu.

p. 268 Karaliaus Jurgio VI laiškas Winstonui S. Churchilliui, 1944 m. birželio 2 d. Foto: CHAR 20/136/4, The Papers of Sir Winston Churchill, Churchill Archives Centre, Churchill College Cambridge. Private Crown Copyright. Reprodukuota leidus Curtis Brown, London, ir Sero Winstono Churchillio Archyvų fondo vardu.

Įklijuotų iliustracijų sąrašas

Visos žemiau išvardintos nuotraukos, esančios Broadwaterio rinkinyje Churchillio archyvų centre Kembridže, reprodukuotos leidus Curtis Brown, London, ir Broadwaterio rinkinio vardu.

Pirmas segmentas

ŠEIMOS PORTRETAI

Aštuoniolikmetis Winstonas pas tetą Corneliją Kanford Magnoje, 1892. Foto: Peter Harrington Ltd.

Lordas Randolphas Spenceris Churchillis. Foto: Universal History Archive/UIG/Bridgeman Images.

Jennie Jerome, vėliau ledi Randolph Churchill, 1921. Foto: The Illustrated London News Picture Library, London/ Bridgeman Images.

Lordas ir ledi Randolph kelionėje Japonijoje, 1894. Foto: BRDW I Photo 2/26, The Broadwater Collection, Churchill Archives Centre, Churchill College.

Winstonas (dešinėje) ir Jackas su motina, 1889. Foto: BRDW I Photo 1/8, The Broadwater Collection, Churchill Archives Centre, Churchill College.

Ledi Randolph su sūnumi Erls Korte, Londone, Armados dieną, 1912 m. liepa. Foto: PA Photos.

ŠAUKIANTIS NELAIMĖS...

Churchillis nelaisvėje Pretorijoje, 1899 m. lapkritis. Foto: BRDW I Photo 1/18, The Broadwater Collection, Churchill Archives Centre, Churchill College.

„P. Churchillis ant stebėjimo kopėčių *Hippo* stovykloje“, iliustracija iš Winston S. Churchill, *My African Journey* (Hodder and Stoughton, London, 1908). Foto: LIB 37, Churchill Archives Centre, Churchill College. © Winston S. Churchill. Reprodukuota leidus Curtis Brown, London, ir Sero Winstono Churchillio palikimo agentūros bei Master, Fellows and Scholars of Churchill College, Cambridge, vardu.

Churchillis su policija ir škotų gvardiečiais Sidnėjaus gatvėje, Londonas, 1911 m. sausis. Foto: BRDW I Press 1/213, The Broadwater Collection, Churchill Archives Centre, Churchill College.

Churchillis lanko 27-ąją Prancūzijos diviziją Nivporte, Belgija, 1916. Foto: BRDW I Photo 2/57, The Broadwater Collection, Churchill Archives Centre, Churchill College.

Churchillis apžiūri bombų padarytą žalą Bendruomenių Rūmuose, 1941. Foto: BRDW I Photo 1/43, The Broadwater Collection, Churchill Archives Centre, Churchill College.

LIAUDIES ŽMOGUS

Churchillis lankosi Bristolyje, 1941 m. balandis. Foto: Popperfoto/Getty Images.

Churchillis per rinkimų kampaniją, 1924. Foto: Mirrorpix.

Churchillis priima cigarą iš fabriko darbininkės, 1942 m. gegužė. Foto: Keystone/Alamy.

Churchillis lankosi Konservatorių asociacijos Vudfordo padalinio šventėje po atviru dangumi, Snersbrukas, 1957 m. liepa. Foto: Illustrated London News Ltd/Mary Evans.

NE TARNYBOJE

Churchillis metinėse polo rungtynėse tarp Bendruomenių Rūmų ir Lordų Rūmų dėl *Harrington Challenge* taurės Ranelage, 1925. Foto: Hulton Archive/Getty Images.

Churchillis maudosi Dovilyje, Prancūzijoje, 1922. Foto: BRDW I Photo 1/110, The Broadwater Collection, Churchill Archives Centre, Churchill College.

Churchillis tapo *Rue de Ramparts* vaizdą Marakeše, Marokas, 1959 m. vasaris. Foto: M. McKeown/Daily Express/Getty Images.

Antras segmentas

CLEMMIE

Churchillis ir Clementine pirmais santuokos metais, apie 1910. Foto: adoc-photos/Corbis.

Winstonas ir Clementine Churchilliai su dukterimi Mary stebi, kaip neutralizuojama sparnuotoji raketa, Anglija, 1944 m. birželis. Foto: PA Photos.

Churchillis ir Clemmie rinkimų kampanijoje Čigvelyje, 1945. Foto: PA Photos.

ĮTAKINGAS ŽMOGUS

Churchillis ir Velso princas (vėliau karalius Eduardas VIII) per iškilmingus pietus Bendruomenių Rūmuose, 1919 m. birželis. Foto: PA Photos.

Churchillis ir lordas Halifaxas Vaithole, Londonas, 1938 m. kovas. Foto: Getty Images.

Churchillis su ministru pirmininku Stanley Baldwinu Vyriausybės kambaryje, Dauningo g. 10, 1929 m. balandis. Foto: Christie's, London/Bridgeman Images.

Churchillis ir Lloydas George'as, 1934. Foto: Mirrorpix.

Churchillis su Harry S. Trumanu Potsdame per paskutinę konferenciją su Stalinu, 1945 m. liepa. Foto: U. S. Army, courtesy Harry S. Truman Library.

DIDYSIS ORATORIUS

Churchillis per rinkimų kampaniją savo apygardoje – Šiaurės Vakarų Mančesteryje, 1908 m. balandis. Foto: Ullstein/TopFoto.

Churchillis kreipiasi į Sąjungininkų karius romėnų amfiteatre Kartaginoje, Tunisas, 1943 m. birželis. Foto: © Imperial War Museum, London (NA 3255).

Churchillis kalba Konservatorių partijos konferencijoje, Braitonas, 1948. Foto: Mirrorpix.

Churchillis po savo kalbos Europos kongrese Hagoje, 1948. Foto: Kurt Hutton/Picture Post/Getty Images.

MOKSLAS IR INOVACIJOS

Churchillis lakūno apranga, 1939. Foto: Ullstein/TopFoto.

Churchillis apžiūri tankų korpusą, 1919. Foto: © Imperial War Museum, London (Q 34662).

Churchillis šaudo Thompsono „Tommy" automatu šalia generolo Dwighto D. Eisenhowerio, pietų Anglija, 1944 m. kovas. Foto: Getty Images.

Albertas Einsteinas su Churchilliu Čartvelio rožyne, 1939. Foto: Getty Images.

Churchillis lankosi Britanijos vyriausybės branduolinių tyrimų centre Harvelyje, netoli Oksfordo, 1954. Foto: Crown Copyright, maloniai leidus Grahamui Farmelo.

ČARTVELIS

Churchillis savo kabinete Čartvelyje, 1939 m. spalis. Foto: Topical Press/Hulton Archive/Getty Images.

Churchillis stato sieną Čartvelyje, 1928 m. rugsėjis. Foto: Topical Press/Hulton Archive/Getty Images.

Churchillis su Anthony Edenu Čartvelyje, maždaug 5-ojo dešimtmečio pab.–1951. Foto: BRDW I Photo 1/343, The Broadwater Collection, Churchill Archives Centre, Churchill College.

Trečias segmentas

KELIAS Į PERGALĘ

Churchillis ir feldmaršalas Bernardas Montgomery keliasi per Reiną su sąjungininkų amerikiečių kariais, 1945 m. kovo 25 d. Foto: RA/Lebrecht Music & Arts.

Churchillis mojuoja miniai Vaithole Pergalės Europoje dieną, 1945 m. gegužės 8 d. Foto: Major Horton/IWM/Getty Images.

TARPTAUTINIO MASTO VALSTYBININKAS

Churchillis stebi Vokietijos kariuomenės pratybas, 1909 m. rugsėjis. Foto: BRDW I Photo 2/44, The Broadwater Collection, Churchill Archives Centre, Churchill College.

Churchillis su grupe lankosi prie piramidžių, Kairas, 1921 m. kovas. Foto: BRDW I Photo 2/83, The Broadwater Collection, Churchill Archives Centre, Churchill College.

Churchillis Paliaubų dienos parade su generolu de Gaulle'iu, Paryžius, 1944 m. lapkričio 11 d. Foto: BRDW II Photo 8/10/22, The Broadwater Collection, Churchill Archives Centre, Churchill College.

Churchillis su karaliumi Ibn Saudu, Kairas, 1945 m. vasaris. Foto: BRDW I Photo 9, The Broadwater Collection, Churchill Archives Centre, Churchill College.

Churchillis su Sikanderu Singhu ir generolu Wavelliu, Kairas, 1942. Foto: BRDWI Photo 7/21. The Broadwater Collection, Churchill Archives Centre, Churchill College.

Posėdis Sąjungininkų pajėgų štabe Šiaurės Afrikoje, 1943 m. birželio 8 d. Foto: Mirrorpix.

Churchillis su Rooseveltu ir Stalinu per kviestinę vakarienę Britanijos pasiuntinybėje Teherane, 1943 m. lapkričio 30 d. Foto: Lt. Lotzof/ IWM/Getty Images.

Churchillis su Graikijos arkivyskupu Damaskinu, 1944 m. gruodis. Foto: BRDW I Photo 1/76, The Broadwater Collection, Churchill Archives Centre, Churchill College.

„YPATINGI SANTYKIAI“

Churchillis su generolu Pershingu iškilmėse, kuriose Pershingas teikė medalius britų karininkams ir Velso princas inspektavo JAV karius, 1919 m. liepa. Foto: Corbis.

Churchillis ir prezidentas Rooseveltas meškerioja Šangri-La, 1943 m. gegužė. Foto: leidus Franklin D. Roosevelt Presidential Library and Museum, Hyde Park, New York.

Churchillis ir prezidentas Trumanas pakeliui į Fultoną, Misūrio valstija, 1946 m. kovas. Foto: Abbie Rowe, National Park Service, leidus Harry S. Truman Library.

Churchillis prie velionio prezidento Roosevelto kapo Haid Parke, Niujorko valstijoje, 1946 m. kovas. Foto: Library of Congress Prints and Photographs Division, Washington, D.C. 20540.

Churchillis kalba Karališkojoje Alberto salėje Londone per amerikiečių Padėkos šventę, 1944 m. lapkritis. Foto: BRDW V Photo 3/5, The Broadwater Collection, Churchill Archives Centre, Churchill College.

Churchillis automobilyje su viceprezidentu Richardu M. Nixonu, atvykęs į Vašingtoną, 1954 m. birželis. Foto: Bettmann/Corbis.

PALIKIMAS

Audringi plojimai Churchilliui po jo atsisveikinimo kalbos Konservatorių partijos konferencijoje Blekpulyje 1954 m. Foto: Brian Seed/Lebrecht Music & Arts.

Ledi Churchill atidengia savo vyro statulą, sukurtą Oscaro Nemono, Bendruomenių Rūmų Narių vestibiulyje, Londonas, 1969. Foto: Keystone/HIP/TopFoto.

Padėka už citatas tekste

Ištraukos iš sero Winstono Churchillio kalbų, kalbų juodraščių, reportažų, žurnalistikos, laiškų ir knygų cituojamos leidus Curtis Brown, London, ir Winstono S. Churchillio palikimo agentūros vardu. © Winston S. Churchill

ASMENVARDŽIŲ RODYKLĖ

E

F

G

H

I

J

K

L

M

N

O

P

R

S

T

V

W

Johnson, Boris
Jo-89 Churchillio veiksnys : kaip vienas žmogus lėmė istoriją / Boris Johnson ; iš anglų kalbos vertė Laimantas Jonušys. – Vilnius : Tyto alba, 2015. – 423, [1] p., [12] iliustr. lap. : faks.
Bibliogr.: p. 368–378. – R-klė: p. 417–423.
ISBN 978-609-466-137-2

Ryškaus britų politiko, žurnalisto, rašytojo Boriso Johnsono knyga „Churchillio veiksnys. Kaip vienas žmogus lėmė istoriją" – apie vieną garsiausių ir įtakingiausių XX a. lyderių – serą Winstoną Churchillį. Autorius su jam būdingu šmaikštumu ir aistra atskleidžia savo herojaus asmenybę – kupiną nesuderinamų prieštaravimų, pasižymėjusią užkrečiama narsa, kvapą gniaužiančia iškalba, neprilygstamu strateginiu mąstymu ir didžiu humanizmu. „Churchillio veiksnys" – knyga ne tik besidomintiems istorija, tai knyga moderniems žmonėms, norintiems suprasti, kas daro žmogų didį.

UDK 94(410)„1936/1952"(092)+
32(410)(092)

Boris Johnson
CHURCHILLIO VEIKSNYS
Kaip vienas žmogus lėmė istoriją

Iš anglų kalbos vertė *Laimantas Jonušys*
Meninė redaktorė *Asta Puikienė*

Tiražas 2 500 egz.
SL 1686. 2015 11 16. 17,02 apsk. l. l.
Išleido „Tyto alba", Kęstučio g. 4, LT-08117 Vilnius,
tel. 249 75 98, info@tytoalba.lt
Spausdino UAB BALTO print, Utenos g. 41A, LT-08217 Vilnius

Šiuo metu mes linkę manyti, kad Antrasis pasaulinis karas buvo laimėtas rusų krauju ir amerikiečių pinigais; ir nors kai kuriais atžvilgiais tai tiesa, tiesa ir tai, kad nesant Churchillio Hitleris tikriausiai būtų nugalėjęs.

Boris Johnson (Borisas Džonsonas; g. 1964 m.) – britų politikas, žurnalistas, Parlamento narys ir Londono miesto meras. Tiek politikoje, tiek žurnalistinėje veikloje garsėja kaip kontroversiška asmenybė. Istorikas, knygų autorius. Knyga „Churchillio veiksnys. Kaip vienas žmogus lėmė istoriją" apie vieną garsiausių ir įtakingiausių XX a. lyderių – serą Winstoną Churchillį. Ir nors ši knyga toli gražu ne vienintelė knyga apie Churchillį, dėl savito stiliaus ir netikėtų pasakojimo rakursų ji, vos pasirodžiusi, imta versti į daugelį kalbų.

Lemtingais Antrojo pasaulinio karo metais, kai Didžiajai Britanijai grėsė mirtinas pavojus, W. Churchillis buvo Vyriausybės vadovas ir gynybos ministras. Ryžtingas ir bebaimis (prireikė karaliaus prašymo, o paskui ir įsakymo, draudžiančio jam plaukti į jūrą Sąjungininkų išsilaipinimo dieną), jis atliko svarbų vaidmenį mobilizuodamas tiek šalies ginkluotąsias pajėgas, tiek visuomenę. Churchillis buvo pripažintas ir kaip rašytojas – 1953 m. pelnė Nobelio literatūros premiją (nukonkuravęs Ernestą Hemingway – šiam premija skirta metais vėliau).

Borisas Johnsonas su jam būdingu šmaikštumu atskleidžia įvairialypę W. Churchillio asmenybę, cituoja būtas ir nebūtas istorijas, visą gyvenimą lydėjusias jo herojų – žmogų, kupiną nesuderinamų prieštaravimų, pasižymėjusį užkrečiama narsa, kvapą gniaužiančia iškalba, neprilygstamu strateginiu mąstymu ir didžiu humanizmu.

ISBN 978-609-466-137-2

